

**DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**KENT ARKEOLOJİSİ METODUYLA
ÇOK KATMANLI KENTLERDEKİ
TARİHSEL SÜREKLİLİĞİN ÇÖZÜMLENEREK
KORUNMASI (İZMİR ÖRNEĞİ)**

Nağme Ebru KARABAĞ

**Aralık, 2008
İZMİR**

**KENT ARKEOLOJİSİ METODUYLA
ÇOK KATMANLI KENTLERDEKİ
TARİHSEL SÜREKLİLİĞİN ÇÖZÜMLENEREK
KORUNMASI (İZMİR ÖRNEĞİ)**

Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü

Doktora Tezi

Mimarlık Bölümü, Restorasyon Anabilim Dalı

Nağme Ebru KARABAĞ

**Aralık, 2008
İZMİR**

DOKTORA TEZİ SINAV SONUÇ FORMU

NAĞME EBRU KARABAĞ, tarafından PROF. DR. ETİ AKYÜZ LEVİ yönetiminde hazırlanan “KENT ARKEOLOJİSİ METODUYLA ÇOK KATMANLI KENTLERDEKİ TARİHSEL SÜREKLİLİĞİN ÇÖZÜMLENEREK KORUNMASI: İZMİR ÖRNEĞİ” başlıklı tez tarafımızdan okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

PROF. DR. ETİ AKYÜZ LEVİ

Danışman

DOÇ. DR. EMRE MADRAN

YARD. DOÇ. DR. AKIN ERSOY

Tez İzleme Komitesi Üyesi

Tez İzleme Komitesi Üyesi

Jüri Üyesi

Jüri Üyesi

Prof.Dr. Cahit HELVACI

Müdür

Fen Bilimleri Enstitüsü

TEŞEKKÜR

Doktora eğitimimin her aşamasında ve tez çalıŐmalarımnda, yardımlarıyla destek olan ve çalıŐmalarımı yönlendiren tez danışmanım Prof. Dr. Eti Akyüz Levi'ye teŐekkürü bir borç bilirim. Tez alıŐmaları süresince yardımlarını esirgemeyen, özellikle de tez izlemesi sırasında değerli görüŐlerini paylaşarak katkıda bulunan tez izleme komite üyeleri Doç. Dr. Emre Madran'a ve Yard. Doç. Dr. Akın Ersoy'a sonsuz teŐekkürlerimi sunarım.

Ayrıca tüm öğrenim hayatım boyunca her açıdan destek olan aileme, araŐtırmalarım süresince manevi açıdan hep yanımda olan ve yardımlarını esirgemeyen eŐim Mustafa Aydeniz'e ve yine çalıŐmalarıma katkısı olan tüm arkadaşlarıma teşekkür borçluyum.

Nağme Ebru Karabağ

**KENT ARKEOLOJİSİ METODUYLA,
ÇOK KATMANLI KENTLERDEKİ
TARİHSEL SÜREKLİLİĞİN ÇÖZÜMLENEREK
KORUNMASI (İZMİR ÖRNEĞİ)**

ÖZ

Ülkemizdeki kentler genellikle uzun bir tarihsel süreç boyunca yerleşim görmüş, bu süreçte farklı kültürel ve sosyal yapıya sahip uygarlıkların hakimiyetine girmiş ve onlar tarafından biçimlendirilmiştir. Bunlardan İzmir M.Ö. 3. yüzyılda Hellenistik Dönemde kurulmuş, bu tarihten başlayarak sırasıyla Roma, Bizans, Beylikler ve Osmanlı-Türk devirlerinde kesintisiz olarak iskan edilmiştir. Her dönemde toplumlar kendisinden önceki toplumun kültüründen etkilenerek kent mekanını biçimlendirmiş ve bugünkü kentsel morfoloji oluşmuştur.

Fakat tarihsel süreç içinde yaşanan doğal felaketler, yangınlar, imar ve bayındırlık etkinlikleri vb. nedenlerle kentin mekansal yapısı sürekli olarak yenilenmiştir. Özellikle Cumhuriyet Dönemi sonrasında oluşan kentleşme ve gelişme baskısı sonucu yapılan imar uygulamaları, bir taraftan yerüstündeki geleneksel çevreyi süratle dönüştürmüş, diğer taraftan da bu bütünün ayrılmaz parçası olan mevcut ve potansiyel arkeolojik kültür katmanlarına zarar vermiştir. Günümüzde tarihi kent merkezi incelendiğinde, yerüstündeki fiziksel çevrenin oluşumunda etken olan ana sürecin Osmanlı-Türk Dönemi olduğu dikkat çekmektedir. Ancak kısmen veya tamamen yeraltında konumlanan, henüz varlığı tam olarak tanımlanamayan geçmiş dönemlere ait katmanlar da bulunmaktadır.

Kentin geçmişini koruma düşüncesi zaman içinde anıtsal yapılardan geleneksel dokulara ve giderek yapıların yakın çevresine doğru alanını genişletmiştir. Fakat günümüzdeki koruma uygulamaları hala yerüstünde konumlanan en üst katmanla ilgilenmekte, büyük potansiyel taşıyan yeraltı katmanların ve kentin bütünlük gelişiminin korunması ihmal edilmektedir. Bu sebeple çalışma kapsamında İzmir, günümüze kadar olan uygulamalardan farklı olarak kent arkeolojisi metoduyla, M.Ö.

3. yüzyıldaki kuruluşundan günümüze kadar olan bir zaman sürecinde, Pagos Dağı yamaçlarında kurulan tarihi kent merkezinin 19. yüzyıl sonunda ulaştığı sınırlar çerçevesinde ele alınmıştır.

Bu bağlamda öncelikle tarihsel süreç içinde kentin oluşumu ve zaman içindeki dönüşümü fiziksel ve toplumsal olarak çözümlenmiş, bu dönüşümler hacimsel plan bütünlüğü içinde değerlendirilerek korunması gereken yatay ve düşey bağlantılar ile mekansal yapıdaki süreklilik ve kesintiler saptanmıştır. Ardından günümüze kadar gerçekleştirilen planlama ve koruma yaklaşımları incelenmiş, bu çalışmaların kentin tarihsel gelişimi ve çok katmanlı yapısı ile uyum içinde olmadığı, günümüzde korunmakta olan ve korunması gereken değerler arasında uyumsuzluk olduğu belirlenmiştir. Bunun sonucunda kentin geçmişine ilişkin tüm fiziksel bileşenlerin belgelenecek korunması, kentin geleceğinin tasarlanmasında referans alınarak kullanılması ve günümüz yaşamıyla birlikteliğinin sağlanmasına yönelik ilke ve stratejiler geliştirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: kent arkeolojisi, çok katmanlı kentler, kimlik, İzmir’de tarihsel süreklilik.

**THE ANALYTIC CONSERVATION OF THE HISTORICAL
CONTINIUTY IN MULTI-LAYERED TOWNS BY THE
METHODOLOGY OF URBAN ARCHAEOLOGY
(THE SMYRNA SAMPLE)**

ABSTRACT

Generally the sites have been settled for a long historical process in our country. They have been controlled and formated by civilizations of different cultural and social structures. Smyrna (İzmir), one of these, has been installed in the 3rd century B.C. during the Hellenistic period, and has been occupied by the Roman, Byzantine, States and Ottoman –Turkish periods without interruption. The civilizations of different periods have formated the urban space under the effects of the previous culture. Every civilization has formated its own urban space under the effects of the previous culture. The urban morphology of today bases on this.

The urban structure has been renewed by the effects of the naturel disasters, fires and reconstruction studies throughout the historical process. Especially the reconstruction applications which were made under the pressure of urbanism and development following the Republic period has transformed the traditional physical environment, but on the other hand destroyed the present and potential archeological cultural layers, a part of the whole. It is obvious that the most dominant process in the formation of the physical environment is the Ottoman-Turkish period. Many layers belonging to undefined previous periods are still under the ground partially or as a whole.

The concept of conservation moved from the monumental buildings to the traditional patterns and even to the near sides of the buildings in time. The conservation practices of today are still interested in the top layer, and the underground layer of great potential and the conservation of the integrated development of the site are neglected. Due to this, in the scope of this study İzmir has been evaluated by the urban archeology method in a time frame from its

installation in the 3rd century B.C. to day in the frame of the growth of the urban center from the skirts of the Pagos Mountain to its boundaries in late 19th century.

The formation of the site in the historical process and its transformation in time have been analysed physically and socially at first hand. The transformations have been evaluated in the unity of space plan, and the vertical and horizontal connections which require conservation and the space continuity and interruptions are defined accordingly. The planning and conservation approaches are evaluated afterwards. It is found that the studies are not in harmony with the historical development and multi-layered formation of the site. There are incongruities between the conserved items and the ones require conservation. The principals and strategies for the conservation of all physical components upon documentation of the historical background of the site, their use for the desing of the future site and integration with current life are improved accordingly.

Key words: urban archaeology, multi-layered towns, identity, historical continuity in İzmir.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
DOKTORA TEZİ SINAV SONUÇ FORMU.....	ii
TEŞEKKÜR.....	iii
ÖZ.....	iv
ABSTRACT.....	vi
BÖLÜM BİR – GİRİŞ.....	1
1.1 Amaç.....	5
1.2 Kapsam.....	7
1.3 Yöntem.....	9
1.3.1 Tarihsel Yöntem.....	10
1.3.2 Mekansal Araştırma Yöntemi.....	11
1.3.3 Karşılaştırmalı Yöntem.....	12
1.4 Kurgu.....	13
1.5 Çalışmanın İlgili Literatür İçindeki Yeri.....	15
1.6 Temel Kavramlar.....	20
BÖLÜM İKİ- KENT ARKEOLOJİSİ KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ....	22
2.1 Kent Arkeolojisi Kavramının Dünya'daki Gelişimi ve Korumanın Değişen Kapsamı.....	24
2.2 Kent Arkeolojisi Kavramı.....	42
2.3 Türkiye'de Kent Arkeolojisi Kavramı ve Gelişimi.....	46
3.4. Kent Arkeolojisi Metodolojisi.....	55

BÖLÜM ÜÇ - İZMİR ÖRNEĞİNDE BİR KENT ARKEOLOJİSİ

ARAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRMESİ.....62

3.1 İzmir'in Kuruluşunda ve Gelişiminde Etkili Olan Coğrafi Özellikler.....	63
3.2 İzmir'in Kent Arkeolojisini Üreten Tarihsel Gelişim.....	66
3.2.1 Prehistorik, Aiol, İon Dönemlerinde İzmir (M.Ö. 3000-M.Ö. 288).....	66
3.2.2 Helenistik Dönemde Kentin Kuruluşu ve Gelişimi (M.Ö. 288-129).....	67
3.2.2.1 Kentin Genel Özellikleri.....	69
3.2.2.2 Kentin İç Düzenlemesi.....	73
3.2.3 Roma Döneminde İzmir (M.Ö. 129-M.S. 395).....	78
3.2.3.1 Kentin Genel Özellikleri	80
3.2.3.2 Kentin İç Düzenlemesi.....	85
3.2.4 Bizans Döneminde İzmir (395-1415).....	100
3.2.4.1 Kentin Genel Özellikleri.....	102
3.2.4.2 Kentin İç Düzenlemesi.....	103
3.2.5 Beylikler Döneminde İzmir (1402-1424).....	107
3.2.5.1 Kentin Genel Özellikleri.....	108
3.2.5.2 Kentin İç Düzenlemesi.....	109
3.2.6 Osmanlı-Türk Dönemi'nde İzmir.....	111
3.2.6.1 Önemsiz Bir Yerleşim Olarak 15. ve 16. Yüzyıllarda İzmir.....	111
3.2.6.2 Ticari İlerlemenin Kaydedildiği 17. ve 18. Yüzyıllarda İzmir.....	112
3.2.6.2.1 Kentin Genel Özellikleri.....	113
3.2.6.2.2 Kentin İç Düzenlemesi.....	118
3.2.6.3 İmar Etkinlikleri ile Dönüşümün Yaşandığı 19. Yüzyılda İzmir...123	
3.2.6.3.1 Kentin Genel Özellikleri.....	124
3.2.6.3.2 Kentin İç Düzenlemesi.....	131
3.2.7 Kentin Tarihsel Gelişimine Genel Bir Bakış.....	141
3.3 Kent Arkeolojisi Dokümanı Olarak Seyahatnameler	144
3.4 Kent Arkeolojisi Dokümanı Olarak Harita ve Planlama Çalışmaları.....	146
3.5 Dönemsel Katman Planlarının Çakıştırılarak Değerlendirilmesi.....	156

**BÖLÜM DÖRT - CUMHURİYET DÖNEMİ'NDEN GÜNÜMÜZE İZMİR'DE
PLANLAMA VE KORUMA ÇALIŞMALARI.....165**

4.1 Cumhuriyet Dönemi'nden Günümüze İzmir'i Planlama Çalışmaları.....	165
4.1.1 Danger-Prost Planı (1925).....	165
4.1.2 Corbusier Planı (1948).....	169
4.1.3 Kemal Ahmet Aru, Emin Canpolat ve Gündüz Özdeş Grubunun Hazırladığı imar Planı (1953).....	172
4.1.4 Bodmer Planı (1959)	174
4.1.5 İzmir Metropolitan Planlama Bürosu Tarafından Hazırlanan İzmir Büyük Kent Bütünü Nazım Planı (1973).....	175
4.1.6 İzmir Büyükşehir Bütünü Nazım Plan Revizyonu (1989).....	178
4.1.7 İzmir Kentsel Bölge Nazım İmar Planı (2007).....	180
4.2 İzmir'de Koruma Çalışmaları ve Sit Kararları.....	181
4.3 İzmir'de Gerçekleştirilen Planlama ve Koruma Çalışmalarının, Türkiye'de Meydana Gelen Yaklaşımlar Işığında Değerlendirilmesi.....	186

**BÖLÜM BEŞ - KENT ARKEOLOJİSİ ARAŞTIRMALARININ, KORUMA
VE PLANLAMA ÇALIŞMALARIYLA
KARŞILAŞTIRILARAK DEĞERLENDİRİLMESİ.....200**

5.1 Kent Arkeolojisi Metodu ile Elde Edilen Eş Nitelik Alanlarının, Günümüze Kadar Alınan Sit Kararlarıyla Karşılaştırılması.....	201
5.2 Kent Arkeolojisi Metodu ile Elde Edilen Kimlik ve Risk Bölgelerinin, Planlama Çalışmaları ve Uygulamalarıyla Karşılaştırılması.....	209
5.3 Kent Arkeolojisi Araştırmaları Sonucunda Belirlenen Katmanlaşmanın Günümüze Ulaşan Kısımının Saptanarak Korunması.....	217
5.4 Çok Katmanlı Tarihi Kent Merkezinde Konumlanan Agora 1. ve 2. Derece Arkeolojik Sit Alanının, Kent Arkeolojisi Metoduyla Değerlendirilmesi.....	239

BÖLÜM ALTI - DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	254
6.1 Ülkemizdeki Çok Katmanlı Tarihi Kent Merkezlerinde Sürdürülebilir Koruma ve Gelişme Sağlanabilmesi İçin Genel Öneriler.....	259
6.2 İzmir'in Tarihsel Gelişiminin ve Kentsel Arkeolojik Kültür Mirasının Korunarak Geliştirilmesi İçin İlke ve Stratejiler.....	264
REFERANSLAR.....	280
EKLER.....	294
Ek A Resimlerle İzmir'de Tarihsel Katmanlaşma.....	294
Ek B 1978-2007 Yılları Arasında Yapılan Sondaj Kazıları.....	307

BÖLÜM BİR

GİRİŞ

Kentler uzun bir zaman sürecinde, değişik dönemlerde yaşamış farklı toplumlar tarafından biçimlendirilmiştir. Bu oluşum bazen binlerce yıla yayılmış, bazen de çeşitli etkenler kısa sürede büyük mekansal dönüşümlere sebep olmuştur. Kimi zaman da bu dönüşüm kesintiye uğramış ve kent tarihlerinde karanlık dönemler yaşanmıştır. Yaşanan her dönem kente onu çeşitlendiren, zenginleştiren öğeler eklemiş ve bugünkü kentsel morfoloji meydana gelmiştir. Bu oluşum insanoğlunun binlerce yıllık serüveninin ve gelişiminin anlaşılmasını sağlamakta, her farklı dönem bu sürecin bir halkasını oluşturmaktadır. Sağlıklı bir kentsel morfoloji ve kimlik, kültürel süreklilik sayesinde meydana gelmektedir.

Günümüz kentlerinde erken dönemlerden başlayarak sıralanan kültür katları yatayda, düşeyde veya farklı açılarda dizilmekte, bu katmanlar yapıldığı dönemlerin toplumsal yaşantısı, mekan anlayışı vb. özelliklerini yansıtmaktadır. Kentler ender olarak tek bir dönemin ürünü olmakta, genellikle uzun bir tarihsel sürecin ve kültürel gelişimin sonunda oluşmakta, zaman perspektifi bir kentten diğerine değişmektedir. Kentlerin sahip olduğu özgün tarihsel, kültürel ve fiziksel özellikler mekana yansyarak kent kimliğini oluşturmakta, kent yaşamına önemli bir kültürel çeşitlilik ve zenginlik sunmaktadır.

Kentlerin kuruluşunda ve gelişiminde doğal veriler, toplumsal değişimler vb. etkenler önemli rol oynamaktadır. Yerleşimlerin coğrafi ve stratejik konumu, kuruluşunda fiziksel yapılanmasını ve sonraki dönemlerde gelişimini yönlendirmektedir. Çevredeki malzeme olanakları, yapı malzeme ve tekniklerini, iklim koşulları yapı tipleri ve sokak dokusunu etkilemektedir. Kentler kurulduğu günden başlayarak çeşitli milletlerin egemenliğine girmiş ve tarihsel koşullara bağlı olarak bu milletlerin karakterini yansıtmıştır. Bu toplumların, sosyo-ekonomik yapıları ve estetik anlayışları dönüşümü şekillendiren ana etkenlerden birisidir. Her toplum bir önceki toplumun kültüründen etkilenmiş, bu etkileşimin izlerini kendi kültürüne yansıtmış ve kendi birikimini bir sonraki topluma aktarmıştır.

İçinde yaşamın sürdüğü kentlerde, toplumun gereksinimlerine bağlı olarak gelişme ihtiyacı doğmaktadır. Günümüzde kentler bir taraftan günlük hayatın sosyal, fiziksel vb. ihtiyaçlarını karşılamaya, diğer taraftan da tarihsel geçmişinin izlerini korumaya çalışmaktadır. Bu noktada birtakım problemler ortaya çıkmakta, geçmiş ve gelecek arasında köprü kurulamaması sonucu, ölçsüz ve plansız bir kentsel büyüme ve gelişme paralelinde, tarihsel veriler bugünkü kent bağlamından kopmakta, yabancılaşmakta ve giderek yok olmaktadır. Oysa kentlerin sağlıklı ve kimlikli büyüebilmeleri için gelişme projelerinde, onları tekil kılan ve geçmiş dönem yaşantısının önemli kanıtları olan tarihi varlıkların referans alınması gereklidir. Büyüme ve gelişme yönündeki hedeflerin belirlenmesinde, tarihsel sürekliliğin sağlanması standart bir kural olmalıdır.

Kentsel gelişme kararlarının verilebilmesi ve kentlerin tarihsel süreklilik üzerinden okunabilmesi amacıyla kent arkeolojisi yeni bir çalışma alanı olarak ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Kent arkeolojisi, uzun bir tarihsel süreç boyunca yerleşim görmüş günümüzde de bu özelliğini devam ettiren, güncel yaşamın gereği olan yapım faaliyetlerinin sürdüğü alanlarda uygulanan bir yöntemdir. Kentlerin geçmişine ilişkin fiziksel bileşenlerin belgelenecek korunmasını, bu bileşenlerin kentin geleceğinin tasarlanmasında referans alınarak kullanılmasını ve günümüz yaşamıyla birlikteliğinin sağlanmasını amaçlayan bir çalışmadır. Kentin kuruluşundan günümüze kadar olan süreçte yaşanan bütün tarihsel dönemler ve bu dönemlere ait maddi kalıntılar eşit önemdedir. Bu kalıntıların birlikteliğinin korunarak gelecek kuşaklara aktarılması, aynı zamanda çağdaş yaşam gerekliliklerinin de yerine getirilerek bu varlıkların kent yaşamına katılması en önemli amaçtır.

Kent arkeolojisi değişen dünya ve yaşam koşullarına rağmen tarihsel sürekliliğin sürdürülebilmesi için çalışmakta, gelişimin denetlenerek tarihi niteliğe zarar vermeyecek ölçülerde kalmasını sağlamaktadır. Günümüzde planlama çalışmaları öncesinde, sağlıklı bir tarihsel araştırma yapılmamaktadır. Buna karşın, kent arkeolojisi metodu sistematik bir yaklaşım sağlayarak bu eksikliği gidermekte, böylece değişik disiplinler aracılığıyla farklı kollardan yapılan çalışmalardan elde

edilen veriler, koruma ve gelişme arasında bir denge sağlanması amacıyla, kent arkeolojisi metodlarıyla değerlendirilerek kentin geleceğinin tasarlanmasında kullanılmaktadır.

Kent arkeolojisi araştırmaları, arkeologların, planlamacıların, restoratör mimarların, toplum bilimcilerin ve gerekli hallerde diğerk alanlardan uzmanların katılımıyla gerçekleştirilen bir çalışmadır. Amacı geçmişin kanıtlarını ortaya çıkarmak, bu kanıtların korunarak kent yaşamıyla bütünleşmesini sağlamaktır. Bu disiplin kentle ilgili her türlü bilgiyi toplayarak tasnif etmekte, gelişme plan ve projelerine veri hazırlamaktadır. Günümüz kentlerinde ancak böyle bir çalışma aracılığıyla, doğru bir kentsel ve toplumsal gelişme ve kültürel süreklilik sağlanabilmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki süreçte, yıkıma uğramış Avrupa kentlerinin tarihsel sürekliliğinin korunması kaygısıyla yapılan çalışmaların sonucunda ortaya çıkan kentsel arkeoloji kavramı, 1960'lı yıllardan başlayarak özellikle İngiltere'de ve Fransa'da, ardından diğerk Avrupa ülkelerinde ve Dünya'da gelişme göstermiştir. Başlangıçta kentsel alanda yürütölen arkeolojik kazı ve araştırmaları tanımlamak için kullanılan kavramın zamanla kapsamı genişlemiş ve kentlerin çok katmanlı kültürel yapısını ortaya koyarak kültürel sürekliliği sağlamaya çalışarak kent arkeolojisi kavramı gelişmiştir. Modern kent yaşamının gereğı olan yapım faaliyetlerinin kültür varlıkları üzerindeki olumsuz etkisi de bu alandaki çalışmaları yaygınlaştırmıştır.

Türkiye ise farklı bir süreç yaşadığı için bu kavram ve uygulamaları gelişmemiş, uygarlık tarihi bakımından büyük önem taşıyan kentlerimiz tarihsel varlıklarını kısmen kaybetmiş ve kimliklerinde köklü bir dönüşüm yaşamışlardır. Fakat çok katmanlı bir kültür dokusuna sahip olan kentlerimizde halen yeraltı ve üstünde zengin bir birikim yer almakta, bu birikimin korunmasına engel olan problemlerin çözümlenmesi gerekmektedir.

Anadolu topoğrafik ve stratejik üstünlüklerine ve iklim özelliklerine bağılı olarak erken çağlardan beri kesintisiz olarak yerleşim görmüş, farklı dönemlerde yaşamış

değişik kültürel ve sosyal yapıya sahip uygarlıkların yaşam etkinliklerine sahne olmuştur. Bu tarihsel perspektif içinde Anadolu kentleri, topoğrafik yapısı ve bulunduğu coğrafyanın tarihsel gelişimine bağlı olarak farklı toplumlar tarafından biçimlendirilmiştir. Günümüzde her kentin sahip olduğu yeraltı ve yerüstü katmanların fiziksel ve kültürel niteliği, içerdiği dönemler ve bunların bir araya gelişleri farklıdır. Kent kimliğini oluşturarak diğer kentlerden farklı kılan bu çeşitlilik ve zenginlik, tarihsel ve bilimsel açılarından büyük önem taşımaktadır.

Fakat günümüzde gelişme baskısı tarihsel sürekliliği ciddi şekilde tehdit etmekte, bununla birlikte ülkemizdeki yasal ve yönetsel koşullar, çok katmanlı kentlerin koruma ve gelişme sorunlarına cevap verememektedir. Mevcut uygulamalarda gelişme ve korumanın iki ayrı süreç olarak ele alınması, kentin bütünlüğe gelişiminden bağımsız kararlar alınmasına sebep olmaktadır. Kentin yeraltı kalıntılarının konumları, nitelik ve içeriklerine ilişkin bilimsel çalışmalar yapılamamakta, tarihsel katmanlar imar çalışmaları sırasında tesadüfen ortaya çıkmaktadır. Bu durumda koruma olanakları daralmakta, çoğu zaman kurtarma kazıları yapılarak yatırımlara devam edilmekte, böylece tarihsel verilerin kent yaşamına aktif olarak katılması mümkün olamamaktadır. Kentlerin tarihsel geçmişleri göz önüne alınmadan yapılan imar planları, giderek tarihsel zenginlik ve çeşitlilik ile kimi zaman binlerce yılda oluşmuş kimliği yok etmektedir. Oysa geçmişin fiziksel verilerinin doğru anlaşılması ve kent yaşamına katılması çağdaş kent kültürünün gereklilikleri arasındadır.

Tarihsel sürekliliğin korunarak kentsel gelişimin sağlandığı yerleşmeler kentsel ve toplumsal kimliği güçlendirmektedir. Bu sebeple kentin geleceğinin tasarlanmasında güncel gereklilikler tarihsel verilerle bütünleştirilerek büyüme ve gelişme hedefleri yönlendirilmeli, kentin tüm dönemlerine ilişkin bileşenler kent yaşamında aktif bir rol edinmelidir. Özellikle arkeolojik alanlar kent içinde pasif alanlar olmaktan çıkarılarak dinamik bir veriye dönüştürülmeli ve kentsel toplumsal yaşamla bütünleştirilmelidir. Bu ise kent arkeolojisine dayanan tarihsel araştırma metodu ile mümkün olmaktadır. Bu sebeple ülkemizdeki kent arkeolojisi araştırma ve uygulamalarını yaygınlaştırmak gerekmektedir.

1.1 Amaç

Her kent belirli bir tarihsel süreç ve kültürel gelişim sonucunda biçimlenmiştir. Bu biçimi oluşturan fiziksel veriler kente karakter veren, diğer kentlerden farklı kılan öğelerdir. Sağlıklı bir kentsel morfoloji oluşturmak için, bir taraftan günümüz yaşamının gereği olan kentsel gelişme sağlanırken, diğer taraftan da bu verilerin ortaya çıkarılması, tarihi kimliğin korunması ve vurgulanması gereklidir. Fakat bu alanda standart modeller üretmek ve kentlere uygulamak mümkün değildir. Her kentin tarihsel gelişimi ve fiziksel bileşenleri, bu bileşenleri koruma ve kent yaşamıyla bütünleşme problemleri farklıdır. Bu sebeple her kentin tarihsel geçmişinin araştırılması, bu bağlamda tarihsel sürekliliğin ve katmanlaşmanın çözümlenerek değerlendirilmesi, elde edilen verilerin kentin geleceğinin tasarlanmasında kullanılması gerekmektedir.

Ülkemizde kentlerin sahip olduğu tarihsel birikimin korunması ve modern yaşamın gereği olan kentsel gelişimin sağlanması amacıyla, farklı ölçeklerde çeşitli planlama çalışmaları gerçekleştirilmektedir. Fakat günümüze kadar yapılan uygulamalarda, gelişme ve koruma arasında yeterli bir denge kurulamamıştır. Bu sebeple kentin planlama çalışmalarında, geçmişi ile geleceği arasında köprü kurulmasını sağlayacak metodlara ihtiyaç duyulmakta, bu çalışmaların kent arkeolojisi metodu ile yapılması gereği hipotez olarak ileri sürülmektedir.

Ülkemizde kent arkeolojisi kavram ve yöntemleri yaygın olarak bilinmemekte, bu konuda gerekli uygulamalar yapılmamaktadır. Bu saptama tez konusunun ortaya çıkmasına sebep olmuş ve bu çalışmada genel olarak kent arkeolojisi kavramının ülkemizdeki gelişimine katkıda bulunmak, bu alandaki tartışma ve uygulamaları çeşitlendirip yaygınlaştırmak, kentlerdeki koruma ve gelişme problemlerinin kent arkeolojisi metodu ile çözülmesi gerektiğini vurgulamak hedeflenmiştir.

Kent arkeolojisi metodunun uygulanabilmesi için öncelikle o kentte farklı dönemler içeren bir tarihsel süreklilik ve kültürel gelişimin olması, bu gelişime ilişkin mevcut ve potansiyel yeteri kadar fiziksel bileşen bulunması gerekmektedir.

Ayrıca bu çalışmaya veri sağlayacak çeşitli disiplinler tarafından yapılmış bilimsel araştırma ve tarihsel belgelere ihtiyaç duyulmaktadır.

Ülkemizdeki kentler arasında yapılan incelemede, birçoğunun zengin bir tarihsel sürekliliğe ve çok katmanlı kültür dokusuna sahip olduğu, buna karşın bu kentlerin geçmişinin ve bu geçmişe ilişkin maddi kalıntılarının yeteri kadar incelenmediği dikkat çekmektedir. Bunlardan İzmir'in her dönemde büyük ve önemli bir kent olma özelliğini koruması sebebiyle, kent arkeolojisi çalışması gerçekleştirilmesine olanak sağlayacak miktarda fiziksel ve literatürel veri içerdiği saptanmıştır. Bu sebeple köklü bir tarihsel gelişimi olması ve bu gelişime ilişkin kaynaklar içermesi bakımından çalışma konusuna örnek bir yerleşim oluşturan İzmir kenti uygulama örneği olarak seçilmiştir.

Pagos Dağı ve etekleri, M.Ö. 3. yüzyıldan başlayarak günümüze kadar kesintisiz olarak yerleşim görmüş, bu süreçte farklı toplumların yaşam etkinliklerine sahne olmuştur. Her dönemde yerleşimler bir önceki dönemin kalıntıları üzerine yapılmış, kimi zaman da eski yerleşimin kalıntı ve parçaları yeni yapıların inşasında kullanılmıştır. Zaman içinde bu çok katmanlı kent yapısı değişim ve dönüşüm sürecine girmiş, tarihi izler birer birer yok olmaya başlamış, bu sebeple günümüze kadar olan uygulamalardan farklı bir süreç gerektiren metodlara duyulan ihtiyaç artmıştır.

İzmir tarih boyunca sahip olduğu tarihi ve fiziksel özellikleri ve doğal güzellikleri sebebiyle araştırmacıların sürekli olarak ilgisini çekmiştir. Bu sebeple kentin tarihsel gelişiminin farklı dönemlerini ve yönlerini ele alan çeşitli bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Fakat günümüze kadar olan süreçte İzmir, kent arkeolojisinin bütüncül bakışını yansıtan bir yöntemle ele alınmamıştır. Bu nedenle İzmir örneğinde yapılan çalışmada, kentin çok katmanlı yapısının korunmasında mevcut yöntemlerin yetersiz kaldığı, kent arkeolojisi metodunun uygunluğunun kanıtlanması amaçlanmıştır. Bu bağlamda, kentin tarihsel gelişiminin ve karmaşık yapısının çözümlenerek değerlendirilmesi ve geleceğinin tasarlanmasında tarihsel gelişimin referans alınarak kullanılmasına yönelik stratejiler geliştirilmesi hedeflenmiştir.

Kent arkeolojisi kavramının gelişiminin araştırılarak anlam ve yöntem olarak ortaya koyulması, amaca yönelik önemli bir aşama olmuştur. Uzun bir zaman süreci boyunca yerleşim görmüş bir kentin bu özelliğinin mekansal olarak okunabilmesi için, tarihi geçmişinin iyi bilinmesi ve bütünlük gelişimin çözümlenmesi gereklidir. Bu sebeple diğer önemli bir aşama, kentin antik dönemden günümüze mekansal dönüşümünün incelenmesi olmuştur. Bu bağlamda çeşitli kaynaklardan elde edilen veriler, farklı dönemlerdeki kent yapısının araştırılmasına yönelik kullanılmış ve hacimsel plan bütünlüğü içerisinde değerlendirilmiştir. Böylece yatay ve düşey bağlantılar tanımlanarak mekansal yapıdaki süreklilik ve kesintiler saptanmıştır.

İzmir örneğinde yapılan kent arkeolojisi çalışmasının son aşamasında ise, tüm bölümlerden elde edilen bilgiler ışığında, kentin bütünlük gelişiminin korunarak geleceğe aktarılması, kentsel ve toplumsal kimliğe yansıtılmasına ilişkin ilke ve stratejiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Bir başka deyişle, bu çalışmada kent arkeolojisi kavramı üzerine yapılan kuramsal tartışmalar, İzmir örneğinde uygulamaya dönüşmüş, kentin gerçek birikiminin saptanması, belgelenmesi ve korunmasına yönelik bir çerçeve çizilmiştir.

1.2 Kapsam

Kent arkeolojisi çalışmalarının uygulama alanı, yeraltında ve yerüstünde farklı dönemlerden tarihsel ve arkeolojik veriler içeren kentlerdir. Bu kentler erken dönemlerden başlayarak yerleşim gören, günümüzde de bu özelliğini devam ettiren kentlerdir ki, ülkemizdeki kentlerin hemen hemen tümü bu özelliği taşımaktadır.

Ülkemiz koşullarında örnek bir kent arkeolojisi çalışması gerçekleştirmek amacıyla yapılan bu çalışmada, Bayraklı'daki Eski İzmir kentinin Kral Alyattes tarafından yakılıp yıkılmasından yaklaşık olarak dört asır sonra Pagos Dağı eteklerinde kurulan ve antik dönemlerden bu yana yerleşim yeri olma özelliğini devam ettiren Yeni İzmir kenti uygulama örneği olarak seçilmiştir. Bu seçimde kentin binlerce yıllık görkemli geçmişi, bu geçmişe ait fiziksel kalıntı içermesi, bu geçmişin farklı dönemlerine ve yönlerine odaklanmış araştırmaların bulunması vb.

kriterler etkili olmuştur. İzmir'in bu geçmişe ilişkin birçok verisini kaybetmesi, kentin geçmiş ve gelecek dinamiklerinin birleştirilmesi olanaklarını kısıtlamış, bu sebeple kalan verilerin korunması daha önemli hale gelmiştir.

Pagos Dağından denize uzanan bölge Helenistik Dönemde kurulmuş ve bu tarihten başlayarak sırasıyla Roma, Bizans, Beylikler, Osmanlı-Türk devirlerinde kesintisiz olarak yerleşim görmüştür. Daha önceki dönemlerde burada herhangi bir yerleşim olduğuna dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın konusu, İzmir'in M.Ö. 333 yılında Helenistik Dönemde kuruluşundan başlayarak günümüze kadar olan zaman kesitindeki mekansal dönüşümünü kapsamaktadır.

Helenistik Dönemde kurulan İzmir, Pagos Dağı tepesinde bulunan akropolden denize uzanmakta, güneyde günümüz varyantının konumlandığı Değirmentepe'den başlayarak kuzeyde bugünkü Kazım Dirik Caddesi'ne kadar olan bir alanı kaplamaktadır. Roma Döneminde kent sınırları kuzeydeki düzlüğe doğru genişlemiş ve günümüz Basmane Garı ve Vasıf Çınar Bulvarı dolaylarından geçen Boyacı Deresi'ne uzanmıştır. Bizans Döneminde kentin ticari ve siyasi hayatı sönük geçmiş, nüfusunda ve yüzölçümünde bir azalma olmuş, kuzey ve güney sınırlarında daralmalar meydana gelmiştir. Beylikler Döneminde Kadifekale Türkler tarafından alınırken Liman Kalesi'nin Latinlerin elinde kalması, yaşamın bu iki kale ve çevresinde devam etmesine sebep olmuştur. Osmanlı Döneminde ise ticaretin gelişmesiyle kentte nüfus artışı ve hızlı bir alansal büyüme meydana gelmiştir. 19. yüzyıl sonunda kentin ana yerleşme bölgesi, güneyde Konak'dan başlayarak kuzeyde Punta'ya, doğu yönünde ise Basmane'yi aşarak Kemer Köprüsü'ne uzanmıştır. Bu dönemde kentin yüzölçümü tarihte hiç olmadığı bir büyüklüğe ulaşmıştır.

Bu araştırma kapsamında İzmir Helenistik Dönemde ilk kurulduğu çekirdek etrafında Osmanlı Döneminde ulaştığı sınırlar çerçevesinde ele alınmıştır. Bu sınırlar Varyant'dan Punta Burnu'na kadar uzanmakta, Kadifekale'den denize kadar olan alanı kapsamı içine almaktadır. Bu alan kuruluşundan başlayarak süren kesintisiz yerleşim sebebiyle çok katmanlı kültür dokusuna ve karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu sebeple alanın farklı bölgelerinde farklı fiziksel ve kültürel katmanlaşmalar

bulunmakta, farklı yatay ve düşey ilişkiler konumlanmaktadır. Bu sınırlar dışında kalan 20. yüzyıldaki genişleme alanları ise yeraltında arkeolojik tabakalar olmaması, dolayısıyla yatayda veya düşeyde herhangi bir tarihsel katmanlaşma bulunmaması sebebiyle kapsam dışında bırakılmıştır.

Özetlemek gerekirse, çalışma kapsamında kent arkeolojisi kavramı İzmir örneğinde, kentin ilk kurulduğu yerde 19. yüzyıl sonunda ulaştığı sınırlar çerçevesinde, M.Ö. 3. yüzyıldan günümüze uzanan bir zaman diliminde ele alınmıştır. Bu bağlamda tarihi kentlerdeki koruma ve gelişme problemlerinin çözümlenmesinde kent arkeolojisi metodunun rolü sorgulanmış, bu sorgulamalar İzmir örneğinde yapılan bir kent arkeolojisi çalışmasıyla uygulamaya dönüştürülmüştür.

1.3 Yöntem

İzmir örneğinde yapılan kent arkeolojisi çalışmasında doğru bir yol izleyebilmek için, öncelikle konunun kuramsal çerçevesinin çizilmesi gerekmiş, ülkemizde kent arkeolojisi araştırma ve uygulamaları henüz gelişmediği için, diğer ülkelerdeki gelişmeleri öğrenmek kavramı anlamak, ülkemizdeki durumu saptamak ve değerlendirmek bakımından önemli hale gelmiştir. Bu sebeple çalışmanın başlangıç noktasını, kent arkeolojisi kavramının ortaya çıkışını, gelişimini anlamak ve bu gelişmelerin ülkemizdeki yansımalarını saptamak için yapılan arşiv ve literatür araştırması oluşturmuştur.

Çalışmanın devamı, tarihsel gelişimi ve kesintisiz yerleşimiyle çok katmanlı kentlere iyi bir örnek oluşturması sebebiyle uygulama örneği olarak seçilen İzmir kentinde yapılan kent arkeolojisi araştırma ve değerlendirmesinden oluşmuştur. Bu bağlamda çeşitli kaynaklar aracılığıyla toplanan bilgiler kentin gelişme safhalarını, her safhanın özelliklerini, bu özellikleri oluşturan toplumsal dinamiği ve bu dinamiğin mekana yansımalarını anlatacak yönlerde yoğunlaşmıştır. Ardından araştırma sonucu toplanan bilgiler sınıflandırılarak değerlendirilmiş, bu değerlendirmeler mevcut koruma ve planlama yaklaşımlarıyla karşılaştırılmış ve elde

edilen sonuçlar kentin geçmiş ve gelecek dinamiklerinin birleştirilmesine yönelik ilke ve stratejilerin belirlenmesi için kullanılmıştır. Bu süreçte farklı aşamalarda, tarihsel yöntem, mekansal yöntem ve karşılaştırmalı yöntem kullanılmıştır.

1.3.1 Tarihsel Yöntem

Çeşitli bilim dalları tarafından tarihsel olayların ya da kişilerin bıraktığı izleri içeren belgelerin ve fiziksel verilerin incelenmesi yoluyla, geçmişe ilişkin politik, toplumsal, ekonomik, kültürel vb. alanlardaki gelişmelerin çözümlenmesinde tarihsel yöntem kullanılmaktadır (Armağan, 1983). Özellikle koruma ve gelişme ile ilgili konularda, geleceğin istenilen biçimde örgütlenmesi bugünün iyi anlaşılmasına, bugünün anlaşılması ise geçmişin çözümlenmesine bağlıdır. Başka bir deyişle geçmiş, günümüz ve gelecek toplumsal olayları arasında bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Bu sebeple koruma ve gelişme alanındaki çalışmalarda tarihsel yöntemin önemi büyüktür.

Toplumsal kültür ve bu kültüre ait fiziksel çevre tarihsel süreç içinde yavaş yavaş oluşmaktadır. Kentlerin günümüzde fiziksel formasyonu, geçmiş dönemlerden etkilenmekte ve gelecek dönemleri etkilemektedir. Bu sebeple kentsel mekanın zaman süreci içinde bir kesitini incelemek yetersiz ve bilimsel ilkelere aykırıdır. Çok katmanlı kentlerdeki tarihsel sürekliliğin korunması için öncelikle kentin geçmiş dönemlerdeki fiziksel yapısının ve buna neden olan toplumsal, siyasal, ekonomik vb. faktörlerin tanımlanması, ardından kentsel mekanın günümüze dönüşümünün çözümlenmesi ve elde edilen verilerin geleceğin tasarlanmasında kullanılması gereklidir.

İzmir örneğinde yapılan çalışmada tarihsel yöntemin veri toplama, bu verileri sınıflandırma, sonuçları birleştirme ve bulguları genelleştirme olmak üzere dört temel aşaması gerçekleştirilmiştir (Armağan, 1983). Bu sebeple antik kaynak ve tarihi dokümanlar ile çeşitli disiplinler tarafından yapılan araştırma ve değerlendirmelere dayanan kent arkeolojisi çalışmalarında tarihsel yöntem önemli bir yer tutmaktadır.

Kent arkeolojisi çalışmalarında araştırmacılar tüm katmanları ve bu katmanlara ait bileşenleri inceleyememekte, kendi yaptıkları dolaysız araştırma ve gözlemlere, başka araştırmacıların yapmış olduğu çalışma sonuçlarını da eklemektedirler. Kentin gelişimini ve içerdii karmaşık bütünü anlamak için zorunlu olan bu dolaylı veriler, tarihsel yöntem yardımıyla incelenebilmektedir.

İzmir'in geçmişine ışık tutan çok sayıda kaynak bulunmaktadır. Bu çalışmada söz konusu kaynaklardan çalışmanın konusuna uygun olarak yararlanılmış ve kentin farklı dönemlerdeki fiziksel yapısının tanımlanmasına ilişkin bilgiler araştırılmıştır. Bir başka deyişle, ilgili literatür taraması sonucunda araştırmacıların aktardığı genel bilgiler içinde, kentin geçmiş dönemlerdeki fiziksel yapısının tanımlanmasına ve aralarındaki dönüşümlerin aydınlatılmasına yönelik bilgiler aranmıştır. Fakat tarihsel veriler araştırmacıların çalıştığı disipline göre farklı şekillerde kullanılmakta, tarihsel gerçeklerin yanı sıra, kimi zaman kişisel yorumlar ve çıkarsamalar içerdiiğinden, her zaman güvenilir olmamaktadırlar. Bu sebeple kent arkeolojisi değerlendirmeleri, veri sağlayan araştırmacıların da sorumluluğundadır.

1.3.2 Mekansal Araştırma Yöntemi

Tarihsel süreç boyunca kentlere egemen olmuş toplumların sahip olduğu uygarlığın mimari yansımaları, günümüz kentlerinde kimi zaman binlerce yıllık bir kültürel katmanlaşma oluşturmaktadır. Bu toplumlardan yakın dönemlerde varlığını sürdürmüş olanların kendi kültürleriyle oluşturdukları yapılar, genellikle yerüstünde konumlanmakta, bütünlüğünü korumakta ve kullanılmaktadır. Fakat tarih öncesi veya antik devirlerde varlığını sürdürmüş toplumların kültürlerinin fiziksel bileşenleri, günümüze kısmen veya tamamen yeraltında bir yapı ya da kalıntı, bazen de sokak dokusu ve parsel sınırında bir iz olarak ulaşmıştır.

Tarihi yapılardan oluşan korunabilmiş kentsel dokular, çoğu zaman arkeolojik dolguların toprak üstü uzantıları olmakta, günümüz sokak deseni, yapıların konumu, mülkiyet sınırları, toprak altında bulunan arkeolojik kalıntıların dağılım yapısını yansıtmaktadır. Buna göre sadece büyük anıtlar değil, her türlü tarihi taşınmaz kalıntı

ve iz, zengin bir arkeolojik potansiyel taşımaktadır (Tuna, 2003). Kültürel katmanların binlerce yıllık birikim sürecinde birbirine eklemlenerek gelişmesi, kentsel arkeolojik varlıkları tarihi kent dokusunun ayrılmaz parçaları durumuna getirmektedir.

Bu sebeple mekansal araştırma yöntemleri kentlerde, farklı toplumların kendi kültürü ile şekillendirmiş olduğu yapılara ait ipuçları üzerinden yapılan okumalarla, kentin geçmiş dönemlerdeki fiziksel yapısının ve kent yaşamının tanımlanmasına yönelik veriler sağlamaktadır. Bunun yanı sıra, farklı dönemlere ait yapı ve kalıntılar arasındaki ilişkilerin incelenmesiyle, kentin bütünleşik gelişimi ve günümüze dönüşümü çözümlenmektedir. Bir başka deyişle, toprak üstü kalıntı ve izlerden yararlanarak toprak altındaki birikime ilişkin elde edilen ipuçları, kentin geçmişine ışık tutacak değerli bilgiler içermektedir.

İzmir odaklı yapılan bu çalışmada tüm kaynaklar detaylı olarak incelendikten sonra, mekansal araştırma yöntemi ile yapılan okumalar aracılığıyla, bu kaynaklardan elde edilen bilgilerle ilgili ipuçları araştırılmış, bu bağlamda kentin antik dönem sokak sistemi, ada ve parsel düzeni ile mülkiyet sınırlarına ilişkin izler belirlenmiştir. Bunun yanı sıra, yüzey taraması ve yerinde yapılan gözlemlerle, antik dönem kentine ait fiziksel bileşenler saptanarak haritaya aktarılmıştır. Tüm bu çalışmalar kentin geçmiş dönemlerdeki fiziksel yapısına ve günümüzün potansiyel arkeolojik alanlarına ilişkin bir değerlendirme sağlamıştır.

1.3.3 Karşılaştırmalı Yöntem

Karşılaştırma yöntemi her bilimsel araştırmada başvurulması gereken, özellikle de toplumsal olayların neden-sonuç ilişkilerinin tanımlanmasında kullanılan önemli bir araçtır. Bu yöntem yardımıyla benzerlikler ve farklılıklar aynı anda incelenerek olayların zaman süreci içindeki değişimleri veya aynı zaman süreci içindeki yapısal-işlevsel durumları anlaşılabilir. Karşılaştırma yapılmadan genellemelere ve sonuçlara gitmek olanaksızdır (Armağan, 1983). Ancak yapılan karşılaştırmanın bir yöntem olabilmesi için sistemli bir yol izlenmesi gerekmektedir.

Günümüzde içinde yaşanan kentler çeşitli toplumlar tarafından biçimlendirilmiştir. Her toplum kentsel mekanı kendinden önceki toplumdan alarak kendi yaşam biçimi ve kültürünü katmıştır. Kimi zaman da aynı dönem içinde çeşitli toplumsal dinamikler sebebiyle yaşanan sıçrama noktaları, kısa zamanda mekansal dönüşümlere neden olmuştur. Bu sebeple karmaşık bir toplumsal olgu olan kentin gelişimini anlamak için onu biçimlendiren bütün toplumlardaki gelişimin izlenmesi gerekmektedir.

Kendiliğinden yaşanan toplumsal olayların gelişimi ve bu gelişimin fiziksel yansımalarının araştırılmasında, fizik bilimlerinin deneysel yöntemi ile matematiksel kanıtlar yetersiz kalmaktadır (Armağan, 1983). Bu sebeple çok katmanlı kentlerdeki katmanlaşmanın çözümlenmesinde karşılaştırma yöntemi kullanılmakta, aynı mekanda farklı dönemlerde yaşamış birbirinden farklı toplumların kentsel etkinlikleri birbirleriyle ve aynı dönem içindeki etkinlikler kendi içinde karşılaştırılarak değerlendirilmektedir. Bunun sonucunda kentin bütünleşik gelişiminin korunmasına yönelik ilke ve stratejiler belirlenmektedir. Bu sebeple karşılaştırma yönteminin kent arkeolojisi çalışmalarında yeri ve önemi büyüktür.

İzmir örneğinde yapılan bu çalışmada karşılaştırma yöntemi, tarihsel ve mekansal yöntemlerden elde edilen verilerin karşılaştırılarak değerlendirilmesini ve çalışmayı sonuca götürecek yeni bilgiler üretilmesini sağlamıştır. Bu yöntem ile kentin mevcut durumunu da kapsayarak farklı dönemlere ait planların ve grafik dokümanların karşılaştırılması, kent yapısındaki değişimlerin ve dönüşümlerin saptanmasında etkili olmuştur. Bu bağlamda farklı uygarlıkların egemenliğinde kent sınırlarında meydana gelen genişleme ve daralmalar saptanmış, bu değişimlerin karşılaştırılmasıyla kentin hacimsel planı elde edilmiştir.

1.4 Kurgu

İzmir odaklı bir kent arkeolojisi araştırması gerçekleştirmek amacıyla yukarıda tanımlanan çerçevede ele alınan çalışma, kavram ve uygulama safhalarından oluşmakta, kavramsal kısımda kent arkeolojisi kuramına ilişkin yapılan tartışmalar,

İzmir örneğinde uygulamaya dönüşmektedir. Bunun sonucunda korunması gereken yatay ve düşey bağlantılar tanımlanarak ilke ve stratejiler belirlenmektedir. Bu bağlamda konu altı bölümde kurgulanmıştır.

Birinci bölümde çalışmanın amaç, kapsam ve yöntemi açıklanarak literatür içindeki yeri belirlenmiştir. Bunun yanı sıra çalışmanın nasıl kurgulandığı açıklanarak, bu kapsamda kullanılan bazı kavramlar tanımlanmıştır.

İkinci bölümde kent arkeolojisi kavramının kuramsal çerçevesi çizilmiştir. Bu bağlamda, kavramın ortaya çıkışı ve tarihsel gelişimi araştırılmış, uluslararası yasal çerçevesi incelenmiş ve bu bilgiler ışığında Türkiye'deki mevcut durum saptanmaya çalışılmıştır. Bu bölümde ayrıca kent arkeolojisi çalışmalarında ne tür kaynaklara ihtiyaç duyulduğu, elde edilen bilgilerin nasıl derlenip değerlendirileceği ve bu değerlendirmelerin nasıl kullanılacağı açıklanarak kent arkeolojisi metodolojisi tanımlanmıştır.

Üçüncü bölümde kavramsal bölümde elde edilen bilgiler ve ülkemizin arkeolojik kronolojisi ışığında, İzmir için bir kent arkeolojisi araştırma ve değerlendirmesi yapılmıştır. Bu bağlamda öncelikle kentin antik dönemde kuruluşunda ve sonraki dönemlerde gelişiminde etkili olan topoğrafik özellikler incelenmiştir. Ardından İzmir'in kent arkeolojisini üreten ve günümüze dönüşümüne sebep olan tarihsel süreç araştırılmış, bu dönemlerdeki kent yapısının ve yerleşimin fiziksel çevresinin şekillenmesine sebep olan siyasi, ekonomik, toplumsal, kültürel, dinsel vb. faktörler çözümlenmeye çalışılmıştır. Bir başka deyişle, kentin oluşumu ve zaman içindeki dönüşümü, fiziksel ve toplumsal olarak incelenmiştir. Geçmiş dönemlerdeki kent yapısına ilişkin arşiv ve literatür araştırmaları aracılığıyla elde edilen bilgiler dönemlere ayrılarak sınıflandırılmış, yüzey taramaları ve mekansal okumalar ile desteklenerek kentin eş zamanlı (senkronik) planları hazırlanmış, yüzey taraması ile saptanan antik döneme ilişkin veriler bu planlara işaretlenmiştir. Ardından diakronik planların birbiriyle ve günümüz planı ile karşılaştırılmasıyla kentin hacimsel planı elde edilmiş eş nitelik alanları ve risk altındaki kimlik alanları saptanmış, korunması gereken yatay ve düşey ilişkiler tanımlanmıştır.

Dördüncü bölümde Cumhuriyet Dönemi ve sonrasında İzmir’de yapılan imar ve planlama çalışmaları ile sonraki dönemlerde üretilen sit kararları ve koruma planları incelenmiş, Türkiye’deki yasal ve yönetsel gelişmeler ışığında değerlendirilerek, bugünkü mevcut durum ve arkeolojik miras üzerindeki etkileri saptanmaya çalışılmıştır.

Beşinci bölümde, üçüncü ve dördüncü bölümden elde edilen bilgiler kullanılarak, günümüzde sit kararları ve planlama çalışmalarıyla korunmakta olan alanlar ile kent arkeolojisi değerlendirmeleri sonucunda belirlenen korunması gereken alanların karşılaştırması yapılmıştır. Böylece mevcut yaklaşımlar ile kent arkeolojisi yaklaşımının bir değerlendirmesi yapılmış ve kuramsal çalışmalar sonucunda saptanan arkeolojik potansiyelin, her türlü tahribat sonucunda günümüze ulaşan kısmı belirlenmeye çalışılmıştır.

Altıncı bölümde bütün bölümlerden elde edilen bilgiler değerlendirilerek, günümüzde kullanılan yöntemlerin kentlerin koruma ve gelişme problemlerinin çözümünde yetersiz olduğu, tarihsel sürekliliğin korunmasında kent arkeolojisi metodu kullanılması gereği vurgulanmıştır. Ülke genelinde ve İzmir örneğinde saptanan ve kaydedilen, mevcut ve potansiyel tarihsel ve arkeolojik birikiminin korunarak geleceğe aktarılması ve kent hayatına katılması problemleri tanımlanarak çözümü doğrultusunda ilke ve stratejiler geliştirilmiştir.

1.5 Çalışmanın İlgili Literatür İçindeki Yeri

Kent arkeolojisi kavramı İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa’da, kentlerin tarihsel sürekliliklerinin korunması kaygısı ile ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Başlangıçta kentsel alandaki arkeolojik kazı ve araştırmaları daha sistematik hale getirmeyi amaçlayan çalışmalar zamanla daha kapsamlı hale gelmiş ve kentin tarihsel sürekliliği içinde yer alan bütün dönemleri ile bunların birbirleriyle ilişkilerini içermeye başlamıştır. Günümüze kadar olan süreçte kavram Avrupa’da çeşitli platformlarda tartışılmış, birçok uygulama gerçekleştirilmiş, bunun sonucunda kent arkeolojisi çok disiplinli ve karmaşık bir çalışma alanı olarak gelişmiştir.

Türkiye ise bu süreci takip edememiş, ülkemizde kent arkeolojisi kavram ve uygulamaları gelişmemiştir. Diğer ülkelerde yapılan çalışmalar dikkate alındığında, Türkiye’de kent arkeolojisi konulu araştırma, yayın ve periyodiklerin kısıtlı olduğu dikkat çekmektedir. Bu sebeple kavramsal bölümde incelenen literatürün hemen hemen tamamını yabancı kaynaklar oluşturmaktadır. Günümüze kadar yapılan uygulamalarda ise, kent arkeolojisinin bütüncül bakışını yansıtan çalışmalar gerçekleştirilmemiş, kentlerde bütünleşik koruma ve gelişme sağlanamamıştır. Bu sebeple, ülkemizde kent arkeolojisi alanındaki araştırma ve uygulamaların çeşitlendirilmesi ve yaygınlaştırılması gerekmekte, bu çalışmanın bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

Ülkemizde kent arkeolojisi alanında ‘Orta Doğu Teknik Üniversitesi’nde hazırlanmış iki tez bulunmaktadır. Güliz Bilgin’in ‘Urban Archaeology: As the Basis for the Studies on the Future of the Town. Case Study: Bergama’ başlıklı yüksek lisans tezinde, kent arkeolojisi kavramı tanıtılarak, Türkiye’deki bu tür kentlere örnek olarak, Bergama için bir kent arkeolojisi çalışması hazırlanmıştır (Bilgin, 1996). Aynı yazara ait ‘Assessment of Historical Stratification in Multi-Layered Towns as a Support for Conservation Decision-Making Process; A Geographic Information Systems (GIS) Based Approach. Case Study: Bergama’ adlı doktora çalışması, çok katmanlı kentlerdeki katmanlaşmaya ilişkin verilerin yapılandırılması, analizi ve değerlendirilmesi yoluyla koruma karar verme sürecini destekleyecek yararlanılabilir bir bilgiye dönüşmesi için, coğrafi bilgi sistemleri yöntemiyle, bilgi bazlı bir metod geliştirmek üzerine odaklanmıştır (Bilgin Altınöz, 2002).

Söz konusu tezler incelendiğinde, her kentin tarihsel sürekliliğinin ve kentsel gelişiminin farklı olduğu, koruma ve gelişme dinamiklerini bütünleştirme problemlerinin ve çözümlerinin değişkenlik gösterdiği dikkat çekmektedir. Bu sebeple standart bir kent arkeolojisi modeli üretilemeyeceği, her kent için ayrı kent arkeolojisi çalışması yapılması gerektiği, bu alanda yapılacak çalışmaların koruma disiplinine derinlik kazandıracığı sonucuna varılmıştır. Bu bağlamda örnek bir kent arkeolojisi çalışması gerçekleştirmek üzere uygulama örneği olarak İzmir kenti seçilmiştir. Bu kent tarih boyunca sahip olduğu özellikler sebebiyle araştırmacıların

sürekli olarak ilgisini çekmiş tarihsel, sosyo-ekonomik, demografik vb. yönlerini inceleyen birçok araştırma yapılmıştır. Fakat kentin çok katmanlı yapısının çözümlenerek korunmasına yönelik bir çalışma yapılmadığı dikkat çekmektedir.

İzmir'in önemli bir liman ve ticaret kenti olarak Osmanlı Döneminde 19. yüzyıl profili, araştırmacıların en fazla ilgisini çeken dönemdir. Buna karşın, kentin Helenistik Dönem ve Roma Dönemine odaklanan çalışmalar kısıtlıdır. Kentin Bizans Dönemi ve Beylikler Dönemi tarihi ise, özellikle fiziksel açıdan çok az bilinmektedir. Kentin çeşitli özelliklerini farklı boyutlarıyla anlatan araştırmacıların eserlerine göz atarak bu çalışmanın literatür içindeki yeri tespit edilmeye çalışılacaktır.

İzmir'in kent tarihiyle ilgili ilk eser İzmir'li bir Rum olan Constantinos Oiconomos tarafından hazırlanmış, antik döneme ait bilgilerin ve gezgin anlatımlarının derlendiği çalışma, 1817 yılında 'İzmir Üzerine İnceleme' adıyla Rumca olarak yayınlanmıştır. Bu çalışma, 1868 yılında Bonaventure F. Slaars tarafından önemli eklerle zenginleştirilerek Fransızcaya çevrilmiştir. Bu eser ilk defa 1932 yılında 'İzmir Hakkında Tetkikat' adıyla Arapzade Cevdet tarafından, 2001 yılında ise 'Destanlar çağından 19. yüzyıla İzmir' adıyla Bilge Umar tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Kentin ilkçağ tarihi üzerine ilk detaylı araştırma olan eserin yayımlandığı tarihten sonra geçen sürede bazı bilgiler güncelliğini yitirmiştir.

Cecil John Cadoux, 'İlkçağ'da İzmir: Kentin, en eski çağlardan İ.S. 324'e kadar tarihi' adlı 1938'de yayınladığı bilimsel değeri yüksek monografisinde, çalışma konusu ile ilgili önemli bir süreç olan Helenler öncesinden M.S. 324'e kadar olan zaman diliminde İzmir'in siyasal, toplumsal, kültürel, fiziksel vb. özelliklerine ayrıntılı olarak değinmektedir.

Emin Canpolat, 'İzmir: Kuruluşundan Bugüne Kadar' adlı eserinde yerleşimin prehistorik devirlerden 20. yüzyılın ortalarına kadar olan zaman kesitindeki gelişimini incelemiş, 1950'li yıllardaki yerleşimin konut ve ticaret bölgeleri, yolları ve nüfusuna ilişkin bilgiler vermiştir.

Doğan Kuban ‘Türkiye’de Kentsel Koruma: Kent Tarihleri ve Koruma Yöntemleri’ adlı çalışmasında, İzmir’in kuruluşundan Cumhuriyet Dönemi başına kadar olan süreçte tarihsel gelişimini araştırarak mekansal yapısının genel özelliklerini açıklamakta ve bu özelliklerin korunmasıyla ilgili öneriler geliştirmektedir. Bu bağlamda bütün alanın niteliksel ve niceliksel değerlerinin saptanarak koruma imar planı hazırlanması önerilmektedir.

Ersin Doğer ‘İzmir’in Smyrna’sı: Paleolitik çağdan Türk fethine kadar’ adlı çalışmasında, İzmir’in erken tarihini, tarihsel coğrafyasını ve topoğrafyasını ayrıntılı olarak gözler önüne sermekte, arkeolojik kazılar, yüzey araştırmaları ve antik kaynakları referans alarak uzun bir dönemi kesintisiz olarak özetlemektedir. Bu süreçte kentin tarihsel kaderinin içinde bulunduğu coğrafyaya ve burada gelişen olaylara bağlı olduğu düşüncesiyle, yakın çevresinin tarihine de değinmiştir.

‘Örgütlemeyen kent: İzmir’ adlı çalışmasında Mübeccel Kıray, kentin iç ve dış dinamiklerin etkisiyle değişerek nasıl az gelişmiş bir metropol haline dönüştüğünü ve yeni bir toplum yapısına ulaştığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda değişimin çeşitli yönlerini bilimsel metodlarla ele almakta, dönüşümde etkili olan faktörlere ve bu faktörlerin kent yapısına yansımalarına odaklanmaktadır.

Çınar Atay, kentin tarihi gelişimini ele aldığı ‘Tarih İçinde İzmir’ adlı çalışmasında, belli toplulukların varlığına ve etkinliğine dayanarak özellikle Osmanlı Dönemine odaklanmış, Türk şehirlerine göre oldukça değişik bir biçimlenme gösteren kent yapısı ve sosyal yaşama ilişkin önemli bilgiler vermiştir. Aynı yazara ait ‘Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İzmir Planları’ adlı çalışmada, kentin geçmişten günümüze geçirdiği değişim anlatılmakta, günümüzde yok olmuş çevrelerin dönüşümü planlar aracılığıyla gözler önüne serilmektedir.

Eti Akyüz Levi’nin ‘İzmir: Kentin tarihi çevre dokusu araştırması ve koruma-restorasyon önerileri’ başlıklı yüksek lisans tezi ve İzmir’le ilgili diğer yayınları, yerleşim hakkında tarihsel bilgi içermesinin yanı sıra, kent yapısı ve mimari dokusu hakkında bilgi vermekte, koruma ve restorasyon önerileri içermektedir. Bütün bu

araştırmalarda, İzmir'in tarihsel süreklilik içinde tanımlanan bir zaman kesitindeki gelişimi, bu gelişime ait fiziksel bileşenleri ve bu bileşenlerin korunma yöntemleri, çalışmaların odak noktasını oluşturmaktadır.

Ayrıca seyyahların İzmir'le ilgili notları, kimi zaman yanlış ve abartılı bilgiler içermesine karşın, kentin geçmiş dönemlerdeki sosyal yaşantısı ve fiziksel yapısı hakkında zengin malzemeler içeren özgün kaynaklardır. İlhan Pınar 'Hacılar, Seyyahlar, Misyonerler ve İzmir: Yabancıların Gözüyle Osmanlı Döneminde İzmir' adlı eserinde, 1608-1918 yılları arasında Osmanlı ülkesini ziyaret eden seyyahların İzmir anlatılarını sunmakta, bu anlatılardaki İzmir ile diğer kaynaklardan elde edilen bilgilerin birleştirilmesine ve kent tarihinin önemli bir kısmının oluşmasına olanak sağlamaktadır. Strabon'un 'Coğrafya Anadolu' ve Pausanias'ın 'Description of Greece' gibi eserler ise antik dönemlerdeki kent yapısı ve sosyal yaşama ilişkin değerli bilgiler vermektedir.

Bununla birlikte kentin tarihi coğrafyasına, farklı dönemlerdeki demografik, siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel yaşamına ve mekansal yapısına ilişkin değerli bilgiler içeren çok sayıda kaynak, anı kitabı vb. yayın bulunmaktadır. Bunlar; Besim Darkot'un 'İslam Ansiklopedisi', Necmi Ülker'in '17. ve 18. Yüzyıllarda İzmir Şehri Tarihi I', George E. Bean'in 'Eskiçağ'da Ege Bölgesi', Hakkı Gültekin'in 'İzmir Tarihi', Tuncer Baykara'nın 'İzmir Şehri ve Tarihi', Rauf Beyru'nun '18. ve 19. Yüzyıllarda İzmir' isimli çalışmaları olarak özetlenebilir. Bunların dışında Ekrem Akurgal'ın 'Anadolu Uygarlıkları' adlı eseri ve diğer çalışmaları, kentin antik dönemleri üzerine yapılmış araştırmalardan elde edilen bilgileri sunmaktadır. Bu kaynaklar çalışma konusu kapsamında değerlendirilmiş ve kentin çok katmanlılığının tanımlanmasına yönelik bilgiler elde edilmiştir. Kentin çeşitli dönemlerdeki sosyo-ekonomik ve kültürel yaşantısına ilişkin bilgiler içeren birçok yabancı kaynağa ise ulaşılamamış ve buradaki faydalı bilgiler kullanılamamıştır.

Özetlemek gerekirse, belirli bir zaman diliminde İzmir'in iktisadi, sosyal, demografik ve mekansal yapısını inceleyerek değerlendiren çeşitli bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Ancak kentin kuruluşundan günümüze geçirdiği tüm

dönemlerin incelenerek mekansal dönüşümlerin çözümlendiği ve bu dönüşümlerin hacimsel plan bütünlüğü içinde değerlendirildiği bir çalışma bulunmamaktadır. Bir başka deyişle, günümüze kadar olan süreçte İzmir, kent arkeolojisinin bütüncül bakışını yansıtan bir anlayışla ele alınmamıştır. Kentin geleceğinin tasarlanmasına referans oluşturacak bilgiler üreten, tamamlanmış bir kent arkeolojisi çalışması bulunmaması, konu ve yer seçiminde etken olmuş ve çalışmanın literatür içindeki yerini belirlemiştir. Bunun yanı sıra, kentin sahip olduğu katmanlaşmanın korunmasına yönelik mevcut uygulamaları sorgulayan ve bu uygulamaların kent arkeolojisi metodu ile karşılaştırılmasını sağlayan bir çalışmanın bulunmadığı dikkat çekmektedir.

Bu çalışmanın örnek bir kent arkeolojisi çalışması olarak söz konusu eksikliklerin giderilmesine katkıda bulunacağı, kentin geleceğinin tasarlanmasında referans alınacak bilgiler üreteceği düşünülmektedir. Bunun yanı sıra İzmir örneğinde hazırlanan bu çalışma, Anadolu'daki diğer çok katmanlı yerleşimlerin tarihsel sürekliliğini koruma çalışmalarına ışık tutacak bilgiler içermektedir. Dünyadaki gelişmeler paralelinde ülkemizdeki yasal ve kurumsal yapının kent arkeolojisi açısından sorgulanması da, bu alandaki problemlerin çözümlenmesine yönelik önemli bir aşama olacaktır.

1.6 Temel Kavramlar

Çalışma kapsamında kullanılan bazı kavramların tanımlanması, konu ile ilgili anlamlarının kavranması bakımından önemlidir. Bu sebeple çalışmada söz konusu kavramların ne ifade ettiği aşağıda belirtilmiştir.

Çok katmanlılık (multilayered); Jeoloji kökenli bir kelime olup, fiziksel olarak farklılaşan tabakalar ve sınıflar oluşturma durumunu ifade etmektedir. Arkeolojide ise, birden fazla kültürel katmanın birlikteliğini belirtmek için kullanılmaktadır. 'Çok katmanlı kent' kavramıyla ise eski dönemlerden bu yana farklı toplumlar tarafından yerleşim görmüş, bu toplumlara ait kültürel tabakaların yatayda, düşeyde veya farklı açılarda sıralandığı kentler tanımlanmaktadır.

Diakronik plan (diachronic plan); Araştırma sonucu elde edilen ve kentin tarihsel sürekliliği içinde yer alan dönemlere göre sınıflandırılan verilerin aktarıldığı, her dönem için ayrı ayrı oluşturulan eş zamanlı (senkronik) planlara ‘diakronik planlar’ denmektedir (Sommella, 1984). Bu planların oluşturulmasında doğal özellikler, kent sınırı, kent girişleri, kent çevresi ve ana yaklaşım aksları, sokak sistemi, mahalle bölümlenmesi, kamusal yapılar, kentsel mekanlar vb. temel bilgiler kullanılmaktadır. Dönemsel katman planlarına yalnızca mevcut olan kalıntılar değil, aynı zamanda geçmiş dönemlerde var olan kentsel bileşenler, bilinen veya tahmin edilen durumlarıyla işlenmektedir.

Hacimsel plan (plano-volumetric view); Diakronik planların üstüste çakıştırılmasıyla elde edilen plana ‘hacimsel plan’ denmektedir (Sommella, 1984). Kent arkeolojisi çalışmalarında kullanılan önemli bir belgeleme ve sunum yöntemidir.

Stratigrafik kesit (stratigraphic section); Yunanca kökenli stratum kelimesinden türemiş olan stratigrafi, jeolojinin katman ve tabakaları inceleyen bir koludur. Arkeolojide stratigrafi, höyük katlarının incelenmesi ve bu katlardaki buluntuların karşılaştırılmasıyla yapılan görel bir tarihleme yöntemidir (Saltuk, 1993). Stratigrafik kesit ise, tarihsel süreci daha iyi anlamak ve arkeolojik siteleri korumak için yapılan bir işlemdir. Farklı dönemlere ilişkin buluntuları tarihlemeye, her dönemin özelliklerini kendi içinde tanımlamaya ve tüm katmanları bir bütün halinde değerlendirmeye yaramaktadır (<http://en.wikipedia.org/wiki/Stratigraphy>).

Altimetrik plan (altimetric plan); Çok katmanlı kentlerde farklı dönemlerde biçimlenen tabakalara ait bileşenlerin, kentin bütünleşik gelişimindeki konumunu belirterek düşey ilişkilerin tanımlanmasını sağlayan, diakronik ve hacimsel planları destekleyen dokümanlardır.

BÖLÜM İKİ

KENT ARKEOLOJİSİ KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ

Modern kentlerin fiziksel ve mekansal yapısı, kuruluşundan başlayarak günümüze kadar geçirdiği süreçte oluşan katmanlar, arasındaki değişimler ve dönüşümler sonucunda oluşmuştur. Uzun bir tarihsel süreç boyunca yerleşim görmüş, günümüzde de bu özelliğini devam ettiren kentler, yeraltında ve yerüstünde bu tarihsel sürecin izlerini barındırmaktadır. Farklı dönemlere ait fiziksel kalıntı ve izlerin yatayda, düşeyde veya farklı açılarda dizildiği yerleşimlere ‘çok katmanlı kent’ denmektedir. Bu tür kentlerde farklı kültürlere ait katmanların birlikteliği, kentin geçirdiği evrelerin tanımlanmasını ve günümüze dönüşümün çözümlenmesini sağlamakta, günümüze ulaşamayan toplumların ve yaşam biçimlerinin anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır.

Günümüzde kentlerde bulunan farklı dönemlere ait yapı, kalıntı ve izler, tarihsel bir sürekliliğin ve kültürel bir gelişmenin sonucunda oluşmuş, her dönem kendinden bir önceki dönem üzerine kurulmuştur. Farklı dönemlere ait katmanlar ve bu katmanlara ilişkin bileşenler birbirleriyle ilişki kurarak bir bütün oluşturmakta, kent yapısının ve kimliğinin oluşmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bir kentten diğerine değişen bu ilişkiler bütünü günümüzde mimari ve mekansal bir çeşitlilik yaratmakta, bir yandan kentleri zenginleştirirken diğer yandan da kent kimliğini özgünleştirmektedir. Bu varlıklar toplumsal kültür ve bilinç oluşumuna da önemli katkılar sağlamakta, kimi zaman sayfalar dolusu yazılı kaynaktan daha fazla bilgi ve değer barındırmaktadır.

Fakat kentleşme ve modern gelişmeler bütün Dünya’da kimi zaman binlerce yılda oluşan kent dokusunu derin bir biçimde dönüştürmekte, farklı kentlerde değişik biçimde meydana gelen bu dönüşüm, geçmişin izlerini birer birer yok etmeye devam etmektedir. Bu sebeple günümüzde yerleşim gören ve gelecekte sosyo-ekonomik ve kültürel değişimin etkisiyle gelişimini sürdürecektir olan tarihi kentlerin otantikliğinin korunması zor, koruma politikaları problemlidir (Feilden ve Jokilehto, 1993). Bu tür kentlerde bir yandan tarihsel katmanlaşmanın korunması, diğer yandan da modern

yaşamın ihtiyacı olan gelişmelerin devam etmesi gerekmektedir. Bir başka deyişle, geçmişini koruma ile geleceği oluşturma gereksinimleri arasında bir denge kurulmalıdır. Mevcut koruma kavram ve metodları çok katmanlı kentlerin çok boyutlu sorunları karşısında yetersiz kalmakta, bunun sonucunda kentlerdeki tarihsel sürekliliğin izleri giderek silinmeye ve içerdikleri katmanlar yok olmaya başlamaktadır.

Bu sorunların çözümüne yönelik olarak 'kent arkeolojisi' bilimsel bir çalışma alanı olarak ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Bu disiplin çok katmanlı kentlerin gelişmeye devam edebilmesi ve gelecekteki ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için öncelikle geçmişlerinin tam olarak anlaşılması gerektiği görüşüne dayanmaktadır. Kentlerin sürdürülebilir gelişimine katkıda bulunmak amacıyla, geçmişten gelen verilerin araştırılarak belgelenmesi, yazılı ve grafik dokümanlarla desteklenerek değerlendirilmesi ve kentin geleceğinin tasarlanmasında referans alınacak stratejiler üretilmesi yoluyla, tarihsel sürekliliğin devam etmesi için çalışmaktadır. Amacı sadece kent tarihini aydınlatmak ve kentsel strüktürü oluşturmak değil, aynı zamanda kentin sosyal ve kültürel gelişimine de katkıda bulunmaktır.

Kentlerde kimlikli bir morfoloji oluşabilmesi için tarihi gelişiminin okunması, geçmişiniyle geleceğinin arasında bir köprü kurulması ve tarihsel imgelerin vurgulanması, bütün kültürel katman ve yapıların ayırt edilmeksizin korunması gereklidir. Günümüzde modern yaşamın devam ettiği kentlerde, geçmiş dönemlere ait fiziksel bileşenlerin ortaya çıkarılarak vurgulanmasına olanak sağlayan özel bir kent modeline ihtiyaç duyulmakta, kent arkeolojisi bu amaca yönelik olarak kullanılmaktadır.

Bu kavram Batı Avrupa'da ortaya çıkmış ve gelişmiş, oradan diğer Avrupa ülkelerine ve Dünya'ya yayılmıştır. Gelecek bölümde örnek bir kent arkeolojisi çalışması gerçekleştirebilmek amacıyla bu bölümde kent arkeolojisi kavramının kuramsal çerçevesi çizilmekte, bu bağlamda tarihsel bir perspektif içinde kavramın dünyadaki gelişimi araştırılarak tanımı yapılmakta, Türkiye'deki durum saptanarak kent arkeolojisi metodolojisi incelenmektedir.

2.1 Kent Arkeolojisi Kavramının Dünya'daki Gelişimi ve Korumanın Değişen Kapsamı

Koruma düşüncesinin kökeni çok eski devirlere dayanmakla birlikte, günümüzdeki anlamda koruma kavram ve uygulamaları 19. yüzyılda gelişmeye başlamış, bu süreçte sanat eserlerinin ve anıtsal yapıların korunmasından kent korumasına geçiş, yerleşmeleri oluşturan öğelerin tarihi, biçimsel ve estetik değerlerinin anlaşılmasından sonra olmuştur. Kentlerin tarihsel sürekliliği ve bütünleşik gelişimine ilişkin yeraltı ve yerüstü tüm bileşenlerin korunarak geleceğinin tasarlanması düşüncesi ise, 20. yüzyılın son çeyreğinde gelişmiştir.

19. yüzyılda Avrupa kentlerinde çeşitli imar çalışmaları sürdürülmüş, 1840'lardan sonra Londra'da çeşitli arkeolojik buluntular ele geçmiş, 1870'lerden kısa bir süre sonra da benzer koşullar altında Norveç'in merkezi Oslo'da yapılan çalışmalar sırasında Ortaçağ yerleşimlerine ilişkin izler ortaya çıkmıştır. Sarfatij ve Melli (1999), kentsel arkeolojinin kavram olarak henüz gelişmediği bu tarihlerde, Oslo ve Londra gibi kentlerde eski insan yerleşimlerinin izlerinin mühendisler tarafından belgelenmesinin, modern kentsel arkeolojinin başlangıcı olarak kabul edilebileceğini belirtmektedir. Sonraki dönemlerde eski kentlerin keşfedilmesi amacıyla arkeologlar tarafından uzun vadeli bilimsel çalışmalar yapılmaya başlanmış, bununla birlikte ilk sistemli kentsel arkeolojik çalışmalar, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yapılmıştır.

Avrupa'da çeşitli kentlerde sürdürülen çalışmalar sonucunda 1930'lu yıllarda arkeolojinin önemi gömülü anıtlardan gömülü yerleşimlere doğru değişmiş, arkeolojideki bu yeni yerleşim vurgusu kentsel arkeolojinin ayrı bir disiplin olarak gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır (Sarfatij ve Melli, 1999). Koruma alanında uluslararası platformda yapılan çalışmaların ilk adımı ise, 'Uluslararası Müzeler Örgütü' tarafından 1931 yılında Atina'da toplanan 'I. Uluslararası Tarihi Anıtların Korunması ile İlgili Mimar ve Teknisyenler Konferansı'nda atılmıştır. 'Atina Konferansı' olarak da bilinen bu toplantıda önemli tarihi anıtlara fon oluşturan çevrelerin, yapı kümelerinin ve bazı özellikleri olan güzel görünüşlü manzaraların korunması önerilmiştir. Henüz yerleşmelerin tarihi özellikleri dolayısıyla korunması düşüncesi gelişmemiştir.

1939-45 yılları arasında İkinci Dünya Savaşı sırasında birçok Avrupa kentinin yoğun hava bombardımanlarıyla büyük ölçüde tahrip olması, bu kentlerdeki tarihi mirasın yıkılmasına ve altında bulunan daha eski dönemlere ait kalıntıların ortaya çıkmasına yol açmış ve Avrupa kentlerinin kökeni sorgulanmaya başlanmıştır. Savaşın hemen sonrasındaki dönemde, savaşta yıkılan birçok kent merkezinin yenilenmesi sırasında, günümüzdeki anlamda olmamakla birlikte, ilk sistematik kentsel arkeolojik çalışmalar başlamıştır. Araştırmalar Almanya, Polonya ve Sovyetler Birliği'nin batısı gibi savaşın yıkımından en çok etkilenen bölgelerde yoğunlaştırılmış ve modern kentsel arkeolojinin ilk önemli sonuçları bu ülkelerden gelmiştir (Sarfati ve Melli, 1999). Bu dönemde kentsel alandaki arkeolojik kalıntıları korumanın, günümüzde yerleşim olmayan bölgelerde bulunan kalıntıları korumaktan daha karmaşık ve zor olduğu, araştırma, kazı ve yöntem bakımından arkeolojiden ayrıldığı anlaşılmıştır. Fakat bu dönemde korumanın yasal çerçevesi hala tekil yapılara odaklanmakta, tarihi yerleşmelerin bir bütün olarak korunması sağlanamamaktadır.

Savaş sonrasında kentlerin yenilenmesi sürecinde arkeologların kentsel alanlarda çalışmaları sonucunda, bilinen anlamda arkeolojiden farklı çözümler, metodlar ve süreçler gerektiren yeni bir çalışma alanı ortaya çıkmış, kentsel alanlarda sürdürülen bu tür çalışmalara 'kurtarma arkeolojisi' adı verilmiştir. Bu çalışmalar planlı ve sistemli olmayan, belirli bir alanda sınırlı zaman ve olanaklarla gerçekleşen, imar etkinliğinin getireceği tahrip öncesi mümkün olan en çok veriyi toplamayı amaçlayan araştırmalardır. 1945 yılı sonrasında giderek yoğunlaşan ve tahribat öncesi veri toplamayı amaçlayan arkeolojik çalışmaların yetersiz olduğu, daha sistemli duruma getirilerek planlama süreciyle beraber ele alınması ve kazısı yapılan alanların kentsel ve toplumsal kimliğe yansıtılması gerektiği anlaşılmıştır (Altınöz, bt). Fakat bu süreçte kentin tüm dönemlerinin eşit derecede önemli olduğu, herhangi bir dönemin ortaya çıkarılması için bir başka dönemin feda edilemeyeceği düşüncesi henüz gelişmemiştir.

Kentlerdeki tarihsel dokuların yıpranmasına neden olan kentsel gelişme ve yeniden yapılanma baskılarına tepki olarak, 1960'lardan sonra koruma kavramının

kentsel alanlardaki önemi ve etkinliği artmış, bu yöndeki kuramsal tartışmalarla birlikte proje ve uygulamalar da hız kazanmıştır. Bu süreçte ortaya çıkarak gelişen ‘bütünleşik koruma’ kavramıyla birlikte kentsel korumanın genişleyen kapsamı, kentleri doğal, yapı, sosyal, ekonomik, kültürel ve tarihsel bütünlükleri içinde ele almayı gerekli kılmaya başlamıştır. Kurtarma arkeolojisi kavramının tanım ve kapsamının genişlemesiyle, kent içindeki arkeolojik alanlar ve buradaki arkeolojik çalışmaları kapsayan ‘kentsel arkeoloji’ kavramı ortaya çıkmıştır. Bu yeni kavram, kent içindeki arkeolojik kazı ve araştırmaları gelişigüzel niteliğinden uzaklaştırarak, daha sistemli duruma getirmeyi ve arkeologların kentsel planlama karar verme sürecine daha etkin katılımını sağlamayı amaçlamaktadır (Altınöz, bt). 1960’lı yıllarda Avrupa’da kurtarma arkeolojisinin gelişmesiyle sürdürülen çalışmalarda, arkeolojik varlıkların korunmasında insitu korumanın en uygun yöntem olduğuna karar verilmiştir (Garmy, 1995).

Sarfati ve Melli (1999), İkinci Dünya Savaşı’nda yaşanan bombardımanın sebep olduğu yıkımın modern kentsel arkeolojinin doğmasına neden olduğu, bununla birlikte kentsel arkeoloji alanındaki asıl gelişmenin, kent merkezleri için hazırlanan imar planlarının uygulanmasıyla oluşan, belki de savaşın etkisinden daha büyük olan ikinci yıkım dalgası ile meydana geldiği görüşündedir. Onların düşüncesine göre 1960’larda hızlanan ve azalmasına rağmen bitmeyen bu yıkıcı süreç bütün Avrupa’yı etkilemiştir. Arkeolojik kaynaklar için ‘tarih erozyonu’ olarak da tanımlanabilen bu yıkım dalgası, savaşın yıkımından etkilenmeyen İskandinav Ülkeleri, Büyük Britanya, Benelux Ülkeleri ve Fransa gibi ülkelerde daha fazla hissedilmiştir.

Bu dönemde kentlerde yürütülen imar ve bayındırlık çalışmalarında kullanılan gelişmiş modern yapım sistemleri, eskisinden daha derin kazı yapılmasına, dolayısıyla da daha derin temel ve bodrum katlar yapılmasına olanak sağlamakta, bu durum yeraltındaki kentsel arkeolojik kaynaklar üzerinde büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Bu dönemde kentlerde sürdürülen arkeolojik çalışmalar, kentin tarihsel gelişimini ve çok katmanlı yapısını anlamayı amaçlamakta ve yıkımdan önce yapılan kurtarma kazılarından oluşmaktadır. Kentsel arkeoloji henüz planlamanın bir parçası durumuna gelmemiştir.

1964 yılında Venedik’de toplanan ‘İkinci Uluslararası Tarihi Anıtlar Mimar ve Teknisyenleri Kongresi’nde alınan kararların sonucunda hazırlanan Venedik Tüzüğü’nde, tarihi anıt kavramının kapsamı her türlü kentsel ve kırsal yerleşmeleri kapsayacak şekilde genişletilerek sit kavramından söz edilmiş, böylece kentsel kültür mirasının bir bütün olarak korunabilmesine olanak tanınmıştır. Bu tüzük ayrıca, arkeolojik mirasla ilgili yeni bir çerçeve çizmiş ve kazıların 1956 yılında UNESCO tarafından kabul edilen arkeolojik kazılarda uygulanması istenilen uluslararası ilkelerle tanımlanan kararlara ve bilimsel standartlara uygun olarak yapılması kararlaştırılmıştır. Bu kararlar, arkeolojik alanların planlama ve bütünleşme sorunlarının çözümü yolunda önemli bir aşama olmuş, birçok ülke Venedik Tüzüğü kararlarını benimseyerek kentsel korumanın yasal çerçevesini oluşturmuştur.

Kültürel mirasın korunması amacıyla kurulan çeşitli örgütler, koruma kavramının uzmanlar tarafından farklı yönleriyle ele alınarak tartışıldığı çeşitli platformlar düzenleyerek uluslararası yasal bir çerçeve oluşturmaya çalışmaktadırlar. 1949 yılında ortak miraslarını oluşturan idealleri ve ilkeleri korumak, üyeleri arasında daha fazla birliktelik oluşmasını sağlamak amacıyla kurulan Avrupa Konseyi, 1960’lardan sonra Avrupa’nın kültürel mirasını koruma ve geliştirme çalışmalarıyla ilgilenmeye başlamıştır. Bu kapsamda arkeolojik kazılar ve bu kazılardan elde edilen bilgiler ile ilgili olarak 1969 yılında Londra’da, ‘European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage’ (Arkeolojik Mirasın Korunmasına Yönelik Avrupa Sözleşmesi) imzalanmış ve arkeolojik kazıların yönetiminde ortak bir tutum saptanması amaçlanmıştır. Bu belgede Avrupa tarihinin en eski kaynağı olan ve tehdit altında bulunan Avrupa arkeolojik mirasının korunması amacıyla ulusal bir envanterin hazırlanması, kazıların nitelikli kişiler tarafından yapılarak bilimselliğinin garanti altına alınması, kazılardan elde edilen bilginin yayılması, izinsiz kazıların engellenmesi vb. konularda üye ülkelerin sorumlulukları tanımlanmıştır. Fakat arkeolojik kazı ve araştırmaların, planlama çalışmalarıyla birlikte ele alınması düşüncesi henüz gelişmemiştir.

Avrupa Konseyi tarafından 1975 yılı ‘Avrupa Mimari Miras Yılı’ ilan edilmiş ve ‘Geçmişimiz İçin Bir Gelecek’ sloganıyla bir dizi etkinlik düzenlenmiştir. Dünya

kültür mirasının bir parçası olan Avrupa mimari mirasını korumak amacıyla gerçekleştirilen bu organizasyon, koruma çalışmalarının gelişmesinde dönüm noktası olarak görülmektedir (Haskell, 1993). Bu kampanya ile kamu ve kamuoyunun dikkati korumaya çekilmiş, sorumluluklar tanımlanmaya çalışılmıştır. Bunun sonucunda Ekim 1975'te yayınlanan Amsterdam Bildirgesi'nde, Avrupa mimarlık mirasının korunması kent ve ülke planlamasının hedeflerinden biri olarak belirlenmiş yasal, yönetsel, ekonomik, sosyal yönleri gözetilen, toplumun her kesiminin katılımını öngören bütünlük bir koruma modeli hedefi belirtilmiştir. Bu uluslararası platform, kentsel arkeoloji kavramını başlatan ve arkeologların planlama sürecine katılımını sağlayan bir gelişme olmuş kentsel koruma, bütünlük koruma, arkeoloji ve planlama gibi kavramlar tartışılmaya başlanmıştır.

1970'li yıllarda Avrupa'da kent içinde yoğun yeni yapım faaliyetleriyle açığa çıkan arkeolojik kültür katlarının, kurtarma arkeolojisi yöntemleriyle hızla belgelenmesi ve değerlendirilmesi çalışmaları, kentsel arkeoloji kavramının gelişmesine yol açmıştır (Tuna, 2003). Böylece kentsel alanlardaki arkeolojik kazı ve araştırmalar daha sistemli bir duruma gelmiş, kamuoyunda farkındalık sağlanmış, arkeoloji planlama sürecinin önemli bir girdisi durumuna gelmeye başlamıştır. Başlangıçta kentsel arkeoloji kavramının kapsamı daha çok kentteki arkeolojik çalışmaları kapsarken giderek kentin tarihsel süreci ve kültürel gelişimi bir bütün içinde ele alınmaya başlanmıştır.

1980'li yıllarda yükselen yaşam standartlarının ve artan nüfusun oluşturduğu baskı sonucunda, büyük ölçekli imar yatırımlarının etkisiyle, arkeolojik mirası tehdit eden yeni etkenler ortaya çıkmış ve bunlar kentsel arkeolojinin gelişmesini sağlamıştır (The Brochure prepared by Council of Europe, bt). Bu gelişmelerin paralelinde kentsel arkeoloji kavramının anlamı 'kentteki arkeoloji'den daha geniş anlamda 'kentin arkeolojisi'ne dönüşmeye başlamış, bu süreçte 'urban archaeology' terimi aynı kalırken kavramın içeriği ve anlamı önemli ölçüde değişerek kentin tarihsel sürekliliği içinde yer alan tüm dönemleri ve bunların birbirleriyle ilişkilerini içermeye başlamıştır. Altınöz (bt) bu kavramı Türkçeye çevirirken değişen anlam ve içeriğe bağlı olarak, 'kentsel arkeoloji' yerine 'kent arkeolojisi' terimini kullanmanın

daha doğru ve açıklayıcı olduğu görüşündedir. 1980'li yıllardan başlayarak, kentlerdeki tarihsel sürekliliğe ilişkin yapılan kuramsal tartışmalar ve uluslararası toplantılar, kent arkeolojisinin interdisipliner katılım gerektiren çok boyutlu ve karmaşık bir çalışma alanı olarak gelişmesini sağlamıştır.

Düşünsel kaynağını Avrupa'dan alan kentsel arkeoloji kavramı 1980'li yıllardan beri Avrupa Konseyi'nin gündemindedir ve bu kavramın farklı yönleriyle tartışıldığı çeşitli uluslararası toplantılar düzenlenmiştir. Bu toplantılarda arkeolojik mirasın planlama sürecine entegre edilerek kentsel ve bölgesel planlama politikaları aracılığıyla korunması ve değerinin artırılması amacıyla öneriler geliştirilerek uluslararası yasal ve yönetsel bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmaktadır.

Avrupa Konseyi tarafından 1984 yılında Floransa'da 'Archaeology and Planning Colloquy' (Arkeoloji ve Planlama Kolokyumu) düzenlenmiş, bu kolokyumda Avrupa'nın ortak kültürel kimliğinin bir parçası olan sınırlı miktardaki arkeolojik mirasın artan kentsel ve kırsal gelişme sebebiyle tehdit altında olduğu vurgulanarak, bu mirasın korunmasında kaynakların yetersizliği, uluslararası anlaşmaların uygulama eksikliği arkeologlar, planlamacılar, kamu otoriteleri ve halk arasındaki diyalog eksikliği gibi ortak problemler tanımlanmıştır. Arkeolog ve planlamacıların amaçlarının açıklanması, işbirliği için önemli bir adım olarak kabul edilmiş; arkeoloji insanoğlunun geçmişinin fiziksel kalıntılarını araştıran; planlama ise geleceğin sosyal, kültürel ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kentsel, kırsal ve bölgesel gelişmeyi yönlendiren bir bilim dalı olarak tanımlanmıştır. Tartışmalar sonucunda önemli alanların etkili bir biçimde korunarak geliştirilmesi için arkeoloji ve planlama arasında işbirliği ve eş zamanlı bilimsel araştırmaların gerekliliği, gelişme planlarında arkeolojik keşiflerin öngörülmesi, arkeolojik tekniklerinin geliştirilmesi vb. öncelikler tanımlanmıştır. Bu genel stratejilerin yanı sıra, katılımcı ülkeler tarafından belirli başlıklar altında çeşitli öneriler kabul edilmiştir. Buna göre;

- Genel araştırma: Arkeolojik kaynakların plancılar tarafından daha iyi anlaşılması amacıyla arkeolojik veritabanı oluşturulmalı ve plancıların kullandığı diğer veriler ile uyumlu duruma getirilmelidir.

- Arkeolojik faktörlerin planlama sürecine entegre edilmesi: Arkeolojinin planlama sürecinin tüm safhalarına entegre edilmesinin yolları aranmalı, bu bağlamda; arkeologlar planlama sürecine dahil edilerek arkeolog, planlamacı ve girişimciler arasındaki görüşmeler geliştirilmeli; arkeolojik dolguların zarar görmesi durumunda gelişme planları değiştirilmeli; bilimsel keşif ve yayın için gerekli zaman sağlanmalı; bu varlıkların halka sunumuna özel bir önem verilmelidir.
- Yasama: Planlama ve koruma ile ilgili düzenlemeler arasındaki uyumsuzlukların giderilmesi amacıyla katılımcı ülkelerdeki yasal ve yönetsel uygulamalar gözden geçirilmeli, planlamayla ilgili tüm yasalar kültürel mirasın korunmasını içermelidir.
- Finansal Yönler: Arkeolojik çalışmaları herhangi bir gelişme projesinin parçası olarak finanse etmenin yolları aranmalıdır.
- Halkın farkındalığı: Uzmanlar (arkeolog, korumacı ve planlamacı), kamu otoriteleri (merkezi, bölgesel ve yerel), seçilmiş temsilciler, girişimciler ve halk arasında daha açık bir diyalog kurulmalı, arkeoloji ile ilgili projelere halkın katılımı sağlanarak sivil toplum kuruluşları teşvik edilmelidir.
- Eğitim: Eğitimin bazı safhalarında arkeologlar, planlamacılar, alan kullanımı ve gelişmeyle ilgilenenler, arkeoloji ve planlama ile yasal ve yönetsel uygulamalar arasındaki ilişkinin önemini anlaması için bir araya getirilmelidir.
- Bilgi: Katılımcı ülkeler arasında, arkeoloji ve planlama ilişkileri ile ilgili yasal ve yönetsel yöntemler üzerine gerekli bilgi alışverişi yapılmalıdır.
- Araştırma: Hava kirliliğinin arkeolojik miras üzerindeki etkileri araştırılmalı, arkeolojik kalıntıların korunması üzerine daha detaylı araştırma projeleri başlatılmalı, Avrupa ülkelerinde arkeologlar ve diğer bilim adamları arasında interdisipliner bir platformda bilgi alışverişi sağlanması benimsenmelidir.

Sonuç olarak arkeolojik veritabanı oluşturulması, aktörler arasındaki diyalogun ve interdisipliner çalışmaların geliştirilmesi, halkın eğitilerek farkındalığının artırılması, ‘Arkeoloji ve Planlama Kolokyumu’nda vurgulanan temel ilkelerdir. Bu kolokyumda planlama sürecinde arkeolojik kaynakların ele alınış esasları

tanımlanmış, geliştirilen bazı öneriler ulusal ve uluslararası platformlarda düzenlenen toplantıların önemli noktaları olmuştur.

Venedik Tüzüğü'nün oluşturulmasından bir yıl sonra, tüzüğe imza atan 25 ülkenin katılımıyla Varşova'da kurulan ICOMOS, mimari mirasın korunmasıyla ilgili kuram, uygulama yöntemi ve bilimsel tekniklerin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması alanlarında çalışmaktadır. 1987 yılında Washington'da, ICOMOS Genel Toplantısında benimsenen 'Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas' (Tarihi Kentlerin ve Kentsel Alanların Korunması Uluslararası Sözleşmesi) ile kentlerin doğal veya insan yapımı çevresiyle birlikte tarihi belge niteliğinde olduğuna, çoğu zaman geri dönüşü olmayan kültürel, sosyal ve ekonomik kayıplara sebep olan gelişme baskısı altında bulunduğuna dikkat çekilmektedir. Bu sözleşmede sağıklaştırma ve restorasyon işlemlerinin yanı sıra, arkeolojik araştırmaların geliştirilerek kalıntıların uygun biçimde korunması ve bu alanların çağdaş yaşama uyum sağlaması ile ilgili ilkeler, hedefler ve yöntemler tanımlanmakta, interdisipliner araştırmaların ve halkın katılımının önemini altı çizilerek korumanın ekonomik ve sosyal gelişme politikaları ile her düzeydeki kent ve bölge planlamalarının ayrılmaz bir parçası olduğu vurgulanmaktadır.

1989 yılında planlama ve bayındırlık çalışmalarının ortaya çıkardığı arkeolojik mirasın korunması sorunu göz önünde bulundurularak Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tarafından, 'Recommendation No R(89)5, Concerning the Protection and Enhancement of the Archaeological Heritage in the Context of Town and Country Planning Operations' (Arkeolojik Mirasın Şehir ve Ülke Planlama Çalışmaları Çerçevesinde Korunması ve Geliştirilmesine İlişkin R (89) 5 Sayılı Tavsiye Kararı) yayınlanmış, kamu veya özel sektör tarafından kentsel ve kırsal alanda gerçekleştirilen çalışmalarda ortaya çıkan arkeolojik kalıntıların korunması amacıyla üye devletlerin hükümetlerinin yükümlülükleri tanımlanmıştır. Bu bağlamda;

- arkeolojik alanları koruma ve geliştirme politikalarının ön koşulu olarak ulusal arkeoloji envanterinin hazırlanması, arkeolojik miras yöneticileri tarafından haritalar halinde girişimcilere iletilmesi,

- arkeolojik verileri kapsayan gelişme projelerini yürütebilecek kapasitede idari yapıların oluşturularak desteklenmesi, uluslararası işbirliğinin geliştirilmesi,
- arkeolojik verilerin şehir ve ülke planlama süreçlerinde gerekli bir unsur olması için gerekli yasal ve yönetsel önlemlerin alınması, arkeologların şehir ve mekan planlama süreçlerine katılımının sağlanması arkeolog, planıcı ve girişimciler arasındaki iletişim artırılarak arkeolojik mirasın zarar görmesi olası durumlarda gelişme planlarının değiştirilmesi, sit üzerinde yapılan bilimsel çalışmaların sonuçların yayınlanması için gerekli zaman ve kaynağın sağlanması,
- planlama çalışmalarında arkeologlar ile yükleniciler arasında oluşturulan sözleşmelerin geliştirilmesi, bu bağlamda yüklenicilerin rollerinin tanımlanarak karar süreçlerine katılmalarının ve sonuçlardan yararlanmalarının sağlanması, verilerin değerlendirilmesi, yayınların hazırlanması ve arkeolojik sit alanlarının geliştirilmesi konularıyla ilgili aktörlerin hak ve görevlerini belirleyen anlaşmaların hazırlanması, kurtarma arkeolojisi için maddi kaynakların artırılması, büyük bayındırlık projelerinde arkeoloji ile ilgili çalışanların eğitilmesi,
- Avrupa kültürel kimliğinin temel bir unsuru olarak arkeolojik mirasın anlaşılması, araştırılması, korunması, geliştirilmesi ve yorumlanmasının toplum için önemini seçilmiş yöneticiler, üstleniciler ve kamuoyuna anlatılarak farkındalığın artırılması karara bağlanmıştır.

Bu tavsiye kararı, gelişme ve koruma çalışmalarının başarılı olması amacıyla geçmiş yıllarda teknik, bilimsel, yasal, finansal alanlarda gelişen çözümleri teşvik etmekte, girişimcilerin ve arkeologların kabul edebileceği şartları belirleyerek kentsel arkeolojinin karmaşık ve interdisipliner yapısını tanımlamaktadır. Bu karara göre büyük bayındırlık projelerinin erken safhalardan başlayarak arkeologlar tarafından incelenmesi, girişimcilerin birçok zorluktan kaçınmasına ve arkeologların koruma ve müdahale önlemlerini daha etkin bir biçimde planlamasına olanak tanımaktadır. Bayındırlık çalışmalarından etkilenen alanlarda sistematik bir muayene çalışması yürütülmeli, uzun sürecek kazı çalışmaları kesintisiz biçimde aynı ekip tarafından tek

bir program dahilinde planlanmalıdır. Son 20 yılda görülen bütün başarısız programlar genellikle aynı ekibin arkeolojik çalışmaları sonuna kadar yürütememesinden kaynaklanmaktadır. Kazı sırasında toplanan bütün veriler sınıflandırma, kaydetme, bütünleştirme ve restorasyon işlemlerine tabi tutulmalı ve yayın, sergi, söyleşi vb. araçlarla halka sunulmalıdır. Deneyimler geniş ölçekli arkeolojik çalışmalarda girişimcilerin, programın bir parçası olarak araştırma sonuçlarının yayınlanması fikrini kabul ettiğini göstermektedir. Sonuç olarak tavsiye kararında belirtilen yaklaşımlar Avrupa ülkelerinde ulusal ölçekte yasal ve yönetsel koşulları etkilemiştir.

ICOMOS'un uzman komitelerinden ICAHM (International Committee on Archaeological Heritage Management) tarafından hazırlanan 'Charter for the Protection and Management of the Archaeological Heritage' (Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü), Ekim/1990'da İsviçre'nin Lozan kentinde toplanan ICOMOS Genel Kurulu'nda kabul edilmiştir. Bu tüzük ile arkeolojik mirasın önemi ve korunması gereği vurgulanarak, bölgesel ve ülkesel farklılıklar dikkate alınmadan, hükümetin politika ve uygulamalarına, bilim adamları ve uzmanların çalışmalarına rehber olması amacıyla, arkeolojik miras yönetiminin değişik yönlerine ilişkin temel ilkeler ve yol gösterici kurallar tanımlanmaktadır. Buna göre;

- Bütünleşik Koruma Politikaları: arkeolojik mirasın korunması politikaları hem ulusal, bölgesel ve yerel düzeydeki planlama politikalarıyla, hem de kültürel, çevresel ve eğitim politikalarıyla bütünleştirilmeli,
- Yasa ve Ekonomi: arkeolojik mirasın yerinde korunma, bakım ve yönetimi yasalarda yer almalı, bayındırlık projelerinin arkeolojik mirasa en az zarar verecek şekilde planlanması yasanın temel ilkelerinden birisi olmalı ve etkin bir yönetim için gerekli maddi kaynak sağlanmalı,
- Belgeleme: bilimsel çalışmalar yapılabilmesi için envanter oluşturulmalı, böylece arkeolojik mirasın korunması, bu mirasın içeriği ve niteliği hakkında ayrıntılı bilgiye dayandırılmalı,
- Araştırma: arkeolojik araştırmalar bilimsel veri sağlama ve koruma amaçlarıyla, kalıntılara zarar vermeyen teknikler kullanılarak yapılmalı,

- Bakım ve Koruma: arkeolojik miras yönetiminin ana hedefi, halkın da desteğiyle yerinde koruma ve bakımını sağlama olmalı, aksi durumda arkeolojik miras kazılarak ortaya çıkarılmamalı,
- Sunuş, Bilgi, Yeniden Yapım: arkeolojik mirasın halka sunulması, çağdaş toplumların kökenlerinin algılanmasına ve korunması gereğinin anlaşılmasına yardım etmeli,
- Mesleki Nitelikler: arkeolojik miras yönetiminde, çeşitli disiplinlerden uzmanlara duyulan gereksinim sebebiyle, nitelikli uzman yetiştirilmesi her ülkenin eğitim politikalarının önemli bir hedefi olmalı,
- Uluslararası İşbirliği: arkeolojik miras yönetiminde standartların oluşturulması ve bunlara uyulması için uluslararası işbirliği geliştirilmeli, bu alanda çalışan uzmanlar arasında bilgi ve deneyim alışverişinin sağlanması için uluslararası mekanizmalar oluşturulmalıdır.

Özetlemek gerekirse bu tüzük ile arkeolojik miras yönetiminde kamu yöneticilerinin ve yasa yapma yetkisini elinde bulunduran kurumların sorumlulukları, envanter süreçlerinde gereksinim duyulan mesleki yeterlilikler, belgeleme, kazı, araştırma, sürekli bakım, koruma, yeniden yapma, bilgi verme, sunma, halkın erişimi ve kültür mirasının kullanılmasında görev alacak uzmanların nitelikleri vb. konular tanımlanmaktadır.

1992 yılında Avrupa Konseyi tarafından Valetta'da, 'European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage' (Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi) gözden geçirilerek imzalanmıştır. Bu sözleşme ile arkeolojik mirasın uygarlıkların geçmişinin tanınması, Avrupa toplumsal belleğinin temeli olması ve tarihsel-bilimsel çalışmalarda kullanılması sebebiyle korunması amaçlanmaktadır. Bunun yanı sıra arkeolojik mirası koruma endişesinin, kentsel ve kırsal yapılanma ile kültürel kalkınma politikalarıyla bütünleşmesi gereği, eksikliği hissedilen idari ve bilimsel denetimlerin sağlanmasının önemi vurgulanmaktadır.

Bu sözleşmeyle taraflar, arkeolojik mirasın bir envanterinin yapılmasını ve korunması gereken bölgelerin sınıflandırılmasını, maddi izlerin gelecek kuşaklar

tarafından incelenmek üzere korunması amacıyla -toprakaltında olsa bile- arkeolojik rezerv alanları oluşturulmasını, arkeolojik araştırmaların bilimselliğinin güvence altına alınması konusunda yasal düzenlemeler yapılmasını, arkeologların arkeolojik alanların korunması, saklanması ve değerlendirilmesi için stratejiler saptamaya yönelik planlama politikalarına ve yapılanma programlarının uygulama safhalarına katılmaları yoluyla arkeolojinin ve yapılanma ihtiyaçlarının bağdaştırılmasını, arkeolog, şehirci ve inşaatçılar arasında sistemli bir danışma mekanizması oluşturulması yoluyla arkeolojik mirasa zarar vermesi olası yapılanma planlarının değiştirilmesini, sitin bilimsel incelemesinin yapılabilmesi için ve sonuçların yayınlanabilmesi için yeterli zaman ve olanakların sağlanması, yapılanma çalışmaları sırasında bulunan arkeolojik kalıntıların mümkün olduğunca yerinde korunmasını ve arkeolojik sitlerin halka açılması çalışmaları sırasında bilimsel niteliğinin korunmasını üstlenmektedir.

Bunun yanı sıra sözleşme arkeolojik mirası araştırma ve koruma çalışmalarının kamu ve özel sektör fonları tarafından desteklenmesini, arkeolojik bilginin toplanması ve yayılmasını kolaylaştırmak amacıyla yapılan envanter ve haritaların güncellenmesini, arkeolojik mirasın önemi ve bu mirası tehdit eden unsurlar konusunda kamuoyunu eğitici çalışmalar yapılmasını, bu mirasın halka sergilenmesini, yasadış arkeolojik kazıların ve arkeolojik ögelerin yasadış dolaşımının önlenmesini, arkeolojik miras konularında deneyim ve uzman değişimiyle teknik ve bilimsel yönden yardımlaşmayı öngörmektedir.

Avrupa Konseyi tarafından 1990'lı yılların başından itibaren 'Urban Archaeology in Today's Towns' ve 'Towards a Policy for Urban Archaeology' başlıkları altında organize edilen çeşitli toplantılarda, kentin tarihsel gelişiminin sürekliliğinin getirdiği zaman-mekan bütünlüğüne ilişkin kuramsal tartışmalar yapılmış, toplantıların sonuç bildirgelerinde kent arkeolojisi kavramının, kentlerin tarihsel gelişimi tüm yönleriyle anlama, büyüme ve yenileme dinamiklerini birleştirme, geçmiş ve gelecek arasında uyum sağlama, geleceğın tasarlanmasında geçmişin rolünü kuvvetlendirme vb. temel yönleri vurgulanmıştır (Bilgin, 1996). Bunun sonucunda kent arkeolojisi çok disiplinli ve karmaşık bir çalışma alanı olarak gelişmiştir.

Avrupa Konseyi tarafından 1992-1997 yıllarında ‘Avrupa Arkeoloji Yılları Kampanyası’ kapsamında yürütülen en önemli çalışmalar arasında yer alan, kentli yurttaşların kentsel geçmiş bilincinin artırılması ve tarihi kent belleğinin oluşturulmasına yönelik ‘Avrupa Kentsel Arkeoloji Projesi’ başarı ile gerçekleştirilmiştir (Tuna, 2003).

1992 yılında Malta’da kültürel mirasın değerinin artırılması için bir takım programlar karara bağlanmış ve deneyimlerin karşılaştırılması kapsamında kentsel arkeoloji üzerine bir program yürütülmüştür. Avrupa ülkelerinde kentsel arkeolojinin durumunu gösteren raporların hazırlandığı bu program, kentsel arkeoloji kavramının gelişmesi bakımından dönüm noktası olmuş, bunun sonucunda Avrupa Konseyi’nin Kültürel Miras Komitesine, kentsel arkeolojinin gereksinimleri üzerine tavsiyede bulunan bir grup uzman tarafından hazırlanan ‘A European Code of Good Practice’, Mart 2000’de onaylanmıştır. Bu kanun ile korumada kentsel planlamanın rolü geliştirilmekte ve planlamanın farklı aktörleri arasındaki işbirliğini kolaylaştırma yoluyla, Avrupa’nın kentsel arkeolojik mirasının korunarak değerinin artırılması amaçlanmaktadır. Kentsel planlamanın ‘kamu otoriteleri ile planlamacılar’, ‘mimarlar ile girişimciler’ ve ‘arkeologlar’ın katıldığı karmaşık bir süreç olarak görüldüğü kanunda, nitelikli sonuç alınmasının katılımcılar arasında devam eden yakın bir birlikteliğe bağlı olduğu vurgulanarak katılımcıların rolleri tanımlanmaktadır.

‘Kamu otoriteleri ve planlamacılar’ın rolünde, ‘Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi’nin kentsel planlamayla ilgili kısımlarına işaret edilmiştir. Bu bağlamda, kentsel arkeolojik mirasın kırılğan ve yenilenemez olduğu, mümkün olduğunca insitu korunması gerektiği, kentsel ve toplumsal kimliğe katkıda bulunması sebebiyle kent sakinleri ve ziyaretçiler için önem taşıdığı, bu önemin ve para harcanarak korunma nedeninin halka ve girişimcilere açıklanması gerektiği, halkın eğitiminin sergi, müze, yayın gibi araçların kullanılmasına bağlı olduğu, kent karakterinin önemli bir kısmını biçimlendiren tarihsel topoğrafyanın da korunması gerektiği bir kez daha vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra, arkeolojik mirası etkileyen planlama kararları alınmadan önce arkeolojik araştırma ve değerlendirme yapılması,

arkeolojik mirasın zarar görmesi olası durumlarda planların değiştirilmesi, arkeolojik koruma ve kentsel gelişmenin gereksinimlerini uzlaştırmak için uygun önlemler alınması, kamu otoriteleri ve planlamacıların rolünde önemli noktalardır.

‘Mimarlar ve girişimciler’in rolünde, gelişme programında öncelikle kentsel morfolojinin tanımlanmasına yönelik arkeolojik bir değerlendirme yapılması belirtilmekte, önemli arkeolojik kalıntıları insitu koruyarak sergilemenin ve bu alanları tasarım ve koruma stratejilerine entegre etmenin önemi vurgulanmaktadır. Bunun yanı sıra, arkeolojik keşifler için yeterli zaman ve finansal desteğin sağlanması, taşınabilir arkeolojik objelerin ve kayıtların saklanması, yayın için yeterli finansal desteğin sağlanması, herhangi bir anlaşmazlığın bölgesel veya ulusal platformda düzenlenen tartışmalarla çözümlenmesi, arkeologların proje takımının üyesi olarak görülmesi, alanın ulaşılabilirliğinin sağlanması, arkeolojik verinin doğru bir biçimde bütünleşmesi için bütün programın değerlendirilmesi öngörülmektedir.

‘Arkeologlar’ın rolünde, gelişimin tasarlanması öncesinde arkeolojik kalıntının önemine ilişkin diğer aktörlere bilgi sağlanarak önerilerde bulunulması, arkeolojik kalıntıları mümkün olan her yerde insitu korumanın önemi ve bu kalıntıların gelişmeye kattığı değer farkına varılması önemli noktalardır. Ayrıca, arkeolojik çalışmaların hem standartlara ve programlara, hem de maliyetlere uygun yürütülmesi, bu çalışmaların genellikle büyük projelerin bir parçası, arkeologların da proje takımının bir üyesi olduğunun farkına varılması, önemli arkeolojik kalıntıların bütünleşmesine yardım edilmesi, herhangi bir sergi ve tanıtımda planlama otoritelerine ve girişimcilere yardım edilmesi, taşınabilir arkeolojik objelerin ve raporların saklanması, herhangi bir anlaşmazlığın bölgesel veya ulusal platformda düzenlenen tartışmalarla çözümlenmesi, kazı sırasında ele geçen buluntuların planlama otoriteleriyle ve girişimcilerle tartışılması, varılan kararların proje takımıyla anlaşarak alınmasının garanti altına alınması, arkeolojik çalışmaların gerektiği kadar yayınlanması öngörülmektedir.

Özetlemek gerekirse ‘European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage (Revised)’ ile ilk kez korumada kentsel planlamanın önemine değinilmiş, ‘A

European Code of Good Practice' ile ise, kentsel tasarımda bütün katılımcılar arasındaki işbirliğinin önemi vurgulanmış, kentsel arkeolojinin interdisipliner strüktürü tanımlanmış ve koruma kentsel arkeolojik çalışmaların başlıca amacı olarak belirlenirken gelişimine yönelik ilkeler tanımlanmıştır.

2003-2005 yılları arasında Avrupa Birliği 5. Araştırma Programı Çerçevesi'nde, kentlerdeki arkeolojik kalıntıların keşfedilmesinden korunması, bütünleşmesi, geliştirilmesi ve sergilenmesine kadar farklı aktörlere önerilerde bulunarak yol gösteren bir araştırma projesi yürütülmüştür. Kentsel arkeolojik alanların ulaşılabilirliğini geliştirmek için planlama aşamasından toplum için yararlanma aşamasına kadar global bir yaklaşım geliştiren The Appear Project (Accessibility Projects: Sustainable Preservation and Enhancement of Urban Subsoil Archaeological Remains), ulaşılabilirlik sürecinin karar verme, koruma, sergileme ve sunum için metodlar geliştirme, sosyal, ekonomik ve kültürel yönlerin de gözetildiği kentsel ve mimari entegrasyon vb. tüm yönlerine odaklanmaktadır. Bu kapsamda hazırlanan 'The Appear Method', arkeolojik mirasın korunması ile modern kentin gelişimi ve arkeolojik alanların mümkün olduğunca çok kişi tarafından ziyaret edilmesi arasında denge kurarak alanın kent ile uyum içinde bütünleşmesini sağlamayı amaçlamaktadır.

'The Appear Method' yerel ve bölgesel otoritelere arkeolojik kalıntıların kent tarihi için önemini değerlendirilmesinde, kalıntılara nasıl müdahale edilmesi gerektiği konusunda anlaşmazlıkların giderilmesinde, gelişme planında kalıntıların yönetimi için stratejilerin tasarlanmasında, kalıntıların korunması ve sunumu çalışmalarına halkın bilgilendirilerek katılmasında, turizm olanaklarının yaratılmasında ve etkilerinin yönetilmesinde, kalıntıların kentsel mekanla bütünleştirilmesinde, geçmiş insan etkinliklerinin kalıntılar aracılığıyla anlatılmasında, kalıntıların kötü hava koşulları, vandalizm ve turizmin olumsuz etkilerinden korunmasında, kalıntılar ve koruma çatıları için sürdürülebilir bakım sisteminin planlanmasında yardım eden pratik bir rehberdir.

Kentsel arkeolojik sitlerin kentsel yaşam ile bütünleştirilerek geliştirilmesine odaklanan 'The Appear Method' değerlendirme, fizibilite çalışmaları, seçeneklerin

tanımlanması, projenin tasarlanması, uygulama ve işletme olmak üzere altı safhadan oluşmakta, bu süreçte yönetim, arkeoloji, koruma, kentsel ve mimari planlama, halka sunum, çevresel koşulların izlenmesi, ziyaretçi yönetimi vb. alanlardan uzmanlara, belirli çözümlerin tanımlandığı, uygulama için metodolojik ve pratik kaynaklar içeren, esnek, her büyüklükte kente adapte edilebilir ve uygulanabilir kriterler geliştirilmektedir.

Kentsel arkeolojik alanların ulaşılabilirliğinin sağlanmasında, varlığı bilinmeyen arkeolojik kalıntıların gelişimi kesintiye uğratması, koordine olmamış uzman grupları arasındaki anlaşmazlıklar, aşırı planlamanın korunması amaçlanan kalıntılara zarar vermesi, gün ışığına çıkarılmış önemli arkeolojik kalıntıların bakımı için hazırlıkların olmaması, turizm baskısının kent yaşamına zarar vermesi, anlaşılabilir kalıntıların halkı hayal kırıklığına uğratması vb. zorluklar yaşanmaktadır. The Appear Method bu zorlukların, problemler önceden tahmin edilip önlem alınarak belirsizliklerin azaltılması, hedeflerin başarılması için etkili metodların seçilmesi, farklı bakış açıları arasındaki ortak zeminin araştırılması ve anlaşmazlıkların çözümlenmesi, planlamayı yapan aktörlerin çalışmaya dahil edilmesi vb. yaklaşımlarla azaltılması gerektiğine odaklanmaktadır. The Appear Method ile koruma altına alınan kültür mirasının, modern kentsel büyüme ve bütünleşmiş kentsel çevre, ulaşım, sergileme ve kültürel turizm ile uzlaştırılması gerektiği vurgulanmaktadır.

Özetlemek gerekirse ‘The Appear Project’ arkeolojik kalıntıların görülebilir, anlaşılır ve etkileyici duruma getirilmesini sağlayan çalışmaların, bu kalıntıların korunma, bilimsel kullanım ve kentsel doku ile uyum çabalarıyla birlikte yürütülmesini sağlamaya yönelik bütünleşmiş bir eylem planı önermektedir. Bir başka deyişle, arkeolojik alanların ulaşılabilir duruma getirilmesiyle ziyaretçilere bilimsel, eğitici ve estetik bir nitelik sunulurken, optimum koruma ve gelişme garanti altına alınmaktadır (The Appear Method).

Sonuç olarak İkinci Dünya Savaşı sırasında Avrupa kentlerinin tarihi merkezlerinde yaşanan yıkımların ve ardından modern kentsel gelişmelerin kentlerin

binlerce yıllık birikimini yok eden sonuçlarının etkisiyle, Avrupa kentlerinin kökenleri ve sürekliliği sorgulanmaya, kentsel ve toplumsal kimlik sorunlarına çözüm yolları aranmaya başlanmış, kent arkeolojisi kavramının kuramsal temelleri de bu dönemde atılmıştır. Bu kavramı 1980’li yıllardan günümüze kadar olan süreçte çeşitli ulusal ve uluslararası platformlarda tartışılmış Avrupa Konseyi, ICOMOS vb. kuruluşlar hazırladıkları sözleşme, anlaşma, tüzük vb. belgeler ile kentlerin tarihsel sürekliliğinin ve çok katmanlılığının korunmasına yönelik kuram, yöntem ve tekniklerin geliştirildiği uluslararası yasal bir çerçeve oluşturmuştur. Bu belgelerde vurgulanan konular kültür mirasının korunması problemleri ile benzerlikler göstermektedir. Bununla birlikte genellikle çalışmalarda evrensel bir terminoloji oluşturulmakta, veritabanı hazırlanmasının ve interdisipliner katılımın önemine değinilmekte, kent arkeolojisi arkeologların, planlamacıların, mimarların ve gerekli durumlarda farklı alanlardan uzmanların katılımını gerektiren interdisipliner bir çalışma alanı olarak tanımlanmakta, etkili koruma ve gelişme planları hazırlanması için ilke ve stratejiler geliştirilmektedir.

Kentlerin koruma ve bütünleşme problemlerini çözme çabalarına çok erken başlayan Avrupa ülkelerinde, söz konusu ulusal ve uluslararası etkinliklerin de etkisiyle, kent arkeolojisinin yasal ve yönetsel çerçevesi oluşturulmuştur. Bu ülkelerde kentlerin tarihi sürekliliğinin korunması iyi bir planlama, güçlü bir finansal destek ve halkın farkındalığıyla gerçekleştirilmektedir.

Koruma ve gelişme problemlerinin çözümüne yönelik olarak 1990 ve 1994 yıllarında İngiltere’de yayınlanan ‘Planning Policy Guidance 15: Planning and Historic Environment’ (PPG 15) ve ‘Planning Policy Guidance 16: Archaeology and Planning’ (PPG 16), kent arkeolojisi uygulamalarını destekleyen önemli belgelerdir. PPG 16’da arkeolojik kaynakların sınırlı olmasına karşın, hepsinin aynı öneme sahip bulunmadığı ve modern toplumların çeşitli gereksinimleri sebebiyle korunmalarının her zaman mümkün olmadığı belirtilmekte, gelişme planlarının arkeolojik alanların korunması, değerlendirilmesi ve saklanması için politikalar içererek koruma ve gelişme arasında denge kurması gerektiği vurgulanmakta, böylece ülkenin arkeolojik kalıntıları üzerine politikası belirlenmektedir.

Bu rehber yerel otoritelere ek bir yük getirmeden mevcut yasal sistemi ve tavsiye kararlarını bir araya getirerek genişletmekte, planlama otoriteleri, mülk sahipleri, girişimciler, arkeologlar ve halk gibi gelişmenin farklı aktörleri arasındaki işbirliğini geliştirmektedir. Modern gelişmelerin arkeolojik alanlar üzerindeki etkisini, planlama sürecinin çok erken safhalarından itibaren dikkate alarak değerlendiren, böylece gelişmenin arkeolojik kaynaklar üzerindeki olumsuz etkisini en aza indiren bir yaklaşım tanımlamakta, kentsel ve kırsal alanda nasıl korunması ve kaydedilmesi gerektiğini düzenlemektedir.

Bu belgede önemli arkeolojik kalıntıların insitu korunmasının neredeyse her zaman tercih edildiği, insitu korumanın mümkün olmadığı durumlarda ise, arkeolojik verilerin belgelenecek kaldırılması amacıyla kazılmasının kabul edilebilir bir alternatif olduğu belirmektedir. Fakat arkeoloji biliminin hızla gelişmesi sebebiyle gelecekteki kazı tekniklerinin günümüzde mümkün olandan daha fazla bilgi çıkarabileceği düşünülerek insitu korumanın mümkün olmadığı yerlerde kazı yapılmamalıdır. Sonuç olarak Arkeoloji ve Planlama konusuna odaklanan PPG 16 ile İngiltere'deki yasal sistem, planlama otoritelerine kentsel arkeolojik kaynakları önemine göre farklı kategorilerde değerlendirme yetkisi vermekte, arkeolojik kaynakların planlama sürecinin her evresine entegre edilmesi için rehber olarak kullanılacak genel stratejiler tanımlamaktadır (PPG 16, 1990).

Kentsel arkeolojik kaynakların yönetiminde iyi düzenlenmiş bir yasal ve yönetsel sisteme sahip olan diğer Avrupa ülkesi Fransa'da, ulusal haritalama işlemi için bilgisayar bazlı bir sistem geliştirilmiş, kentlerde toprakaltındaki korunmuş arkeolojik kaynakların dağılımının saptanması ve niteliğinin belirlenmesi için basit bir denklem tanımlanmıştır. Böylece kentsel arkeolojik kaynakların planlama öncesi değerlendirilebilmesine olanak tanınmıştır (Garmy, 1995).

Kentsel arkeoloji çalışmalarında 1960'lı yıllardaki gelişmelerle İngiltere öncüdür. Bunu 1980'li yıllardan başlayarak Fransa izler. Sonraki yıllarda bu kavram İtalya, İspanya ve Almanya'ya, oradan da diğer Avrupa ülkelerine ve dünyaya yayılmıştır. Yasal, yönetsel ve kurumsal çerçeve her ülkede farklı şekillenmiş, fakat kentsel

arkeoloji çalışmaları hep yerel planlama ofisleriyle iç içe olmuştur (Boylu, 1994). Günümüzde Dünya’da gerçekleştirilen uygulamalarının birçoğu kentsel arkeoloji niteliğinde olmakla birlikte, kent arkeolojisinin bütüncül bakışını yansıtan Roma, Londra, Paris, Barselona, Zaragoza, Valencia, Brescia, Tarragona gibi başarılı örneklerle de rastlanmaktadır.

2.2 Kent Arkeolojisi Kavramı

Günümüzde insanlar atalarının kimler olduğunu, yaşam şekillerini ve yaşadıkları fiziksel çevreleri merak ederler, bu konuda mümkün olduğunca çok şey öğrenmek isterler. Toplumlar ise bugün ulaşılan uygarlık seviyesinin temeli ve günümüze kadar olan gelişimi hakkında bilgi elde etmeye çalışırlar. Günümüzdeki uygarlık seviyesinin oluşum sürecinin birer halkası olan tarihi dönemlerle ilgili ipuçlarının açığa çıkması ve yorumlanması, insanoğlunun bu uygarlığın nasıl geliştiğini anlaması ve kendisini tanımlaması bakımından önemlidir. Bu sebeple kent arkeolojisi kavramını tanımlamadan önce, arkeoloji ve kentsel arkeoloji kavramlarını irdelemek gereklidir.

Arkeoloji bilimi, tarihi sağlam temellere oturtmak amacıyla, insanoğlunun eski çağlarda oluşturduğu maddi kalıntıları inceleyerek geçmişimizi aydınlatmaya çalışan bir bilim dalıdır. İnsanoğlunun yazısız dönemleri ve karanlık noktaları bu bilim sayesinde aydınlatılabilmektedir. Bu sebeple tarih ile önemli bir işbirliği içindedir ve ancak tarih ile birlikte ele alındığında değer kazanır. Avrupa Konseyi tarafından yapılan tanıma göre, her çeşit mekanda bulunan tüm kalıntılar ve insanoğlunun geçmiş varlığının tüm izleri arkeolojik mirasın parçası olarak kabul edilmektedir. Yeraltı, yerüstü ve su altında bulunan her türlü yapı, eser grubu veya taşınır varlıklar bu kapsama girmektedir (Council of Europe, 1992).

Arkeoloji çalışmaları, insan yaşamının ve geçmişinin merak edilmesi sebebiyle çok eski devirlerde başlamış, fakat bir bilim dalı olarak doğuşu Rönesans Döneminde olmuştur. Bu dönemde Batı dünyası, yazılı kaynaklar aracılığıyla klasik çağı çözümlenmeye ve uygarlığını bu temeller üzerine kurmaya çalışırken, ilk metodolojik çalışmalar başlamış ve eserler birbirleriyle karşılaştırılarak ait oldukları toplumlar,

devirler vb. özellikleri saptanmaya çalışılmıştır. Arkeoloji bu dönemlerde ‘tarihi masal olmaktan kurtaran bir bilim’ olarak tanımlanmıştır (Uçankuş, 2000). Sonraki dönemlerde bu alandaki araştırmalar artmış, kullanılan teknik ve yöntemler ilerlemiş ve çeşitli uzmanlık alanlarının da yardımıyla arkeoloji bir bilim dalı olarak gelişmiştir.

Kısaca eski medeniyetlerin maddi kalıntılarının incelenmesi yoluyla insanlık tarihini anlama bilimi olarak tanımlanan arkeoloji kelimesinin önüne kentsel kelimesinin ilave edilmesiyle oluşan ‘kentsel arkeoloji’ kavramı, arkeoloji kavramının niteliğini değiştirerek kapsamını genişletmektedir. Başlangıçta kent içindeki arkeolojik kalıntılar, bunları ortaya çıkarmaya yönelik arkeolojik kazı ve araştırmalar ve bunların sunumundan ibaret olan kentsel arkeoloji, zamanla kentin geleceğinin tasarlanması için yapılan planlama çalışmalarıyla birleştirilerek, farklı disiplinlerden uzmanlar ile aktörlerin katılımını gerektiren çok boyutlu bir çalışma alanı durumuna gelmiştir.

Wainwright (1993), kentsel arkeolojik varlıklar nüfusun ve çağdaş fonksiyonlarının yoğun olduğu kent merkezlerinde veya bu merkezlerin altında toprağa gömülü olarak bulunduğu için, bu mirasın korunması ve yönetiminin karmaşık bir iş olduğu, bununla birlikte kentsel arkeolojinin halkın geçmişi anlaması, onun zevkine varması ve kentsel çevrenin bir bütün halinde yaşaması için önemli katkılar sağladığı görüşündedir. Ona göre etkili bir sonuca ulaşabilmek için yasal, akademik, politik ve finansal bir çerçeve, bilgi ve uzmanlık gereklidir. Bu çalışmaların amacı sadece tarihi varlıkları korumak değil, bu varlıkları modern kent yaşamına entegre etmektir.

‘Kentsel arkeoloji’ kavramının gelişmesiyle birlikte çalışmalar anlam ve içerik bakımından genişlemeye ve modern gelişmelerle daha uyumlu hale gelmeye başlamıştır. Böylece çalışmalar kentin bazı bölgelerinde belirli dönemlere ilişkin arkeolojik kazı ve araştırmalarla sınırlı kalmayarak daha geniş bir bağlamda ele alınmaya başlamıştır ve ‘kent arkeolojisi’ çok disiplinli karmaşık bir çalışma alanı olarak gelişme göstermiştir (Altınöz, bt). ‘Kent arkeolojisi’ kavramı kentlerde

tarihsel sürekliliğin sürdürülebilmesi amacıyla, kuruluşundan günümüze geçirdiği tüm dönemleri ve bu dönemlere ilişkin maddi kalıntıları, bu kalıntıların birbirleriyle kurdukları yatay ve düşey bağlantıları inceleyerek anlama ve değerlendirme çalışmaları olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda yapılan fiziksel ve mekansal çalışmalar, yazılı ve görsel dokümanlarla desteklenmekte ve kentin geleceğinin tasarlanmasında, kentin geçmişi ile geleceği arasında bağlantı kurmak amacıyla kullanılmaktadır. Burada söz edilen kentler çeşitli tarihi dönemlerden zengin birikimler taşıyan, aynı zamanda modern insan yaşamı için önemli gereklilikler içeren, kentli insanların gelişme ihtiyacının tarihsel birikimi tehdit ettiği dinamik karmaşık alanlardır.

‘Kentsel arkeoloji’ ve ‘kent arkeolojisi’ kavramları tanım, amaç ve yöntem bakımından birbirini destekleyen iki farklı bilimsel çalışma alanıdır. Fakat kentsel arkeoloji, kent arkeolojisinin bütüncül bakışının yalnızca bir parçasını oluşturan, kentin çoğunlukla yeraltında bulunan ve yaşamayan dönemlerine odaklanan önemli bir alt çalışma alanı ve bilgi kaynağıdır. Bu nedenle, bugün gelinen noktada, hem kent arkeolojisi, hem de kentsel arkeoloji çalışmaları ayrı ayrı varlıklarını ve önemlerini korumaktadır. Ne var ki, bu iki farklı bilimsel çalışma alanı sıklıkla karıştırılmakta ve aynı kavramın farklı çalışmalarda farklı anlamlarda kullanımına rastlanılmaktadır (Altınöz, bt).

Kent arkeolojisi kavramına, anlam ve kapsam olarak çeşitli yaklaşımlar vardır. Salwen (1978) kent arkeolojisi kavramını bir makalesinde ‘Kent arkeolojisi, kentin arkeolojisidir’ olarak tanımlamış ve insan faaliyetinin bir çeşit ürünü olarak kentin, eğer bu aktivitelerin meydana geldiği doğal ve kültürel çevre etkileşimi hakkında düşünülürse en iyi anlaşılabilceğine, bu sebeple kentin gelişimiyle ilgili çalışmalarda prehistorik, kentleşme öncesi ve kentsel dönemlerde oluşan kültür ve çevresel etkileşim hakkında mümkün olduğunca çok şey bilmenin yararlarına dikkat çekmiştir. Bu tanımdan hareketle, kentlerdeki insan aktivitesinin anlamının kavranabilmesi için, her dönemdeki doğal ve kültürel çevre etkileşiminin araştırılması, bu etkileşimin mekana yansımaları ve dönüşümlerin çözümlenmesi gerektiği söylenebilir.

Kent arkeolojisi bilimsel, her safhada interdisipliner bir işbirliği gerektiren, bu disiplinler tarafından farklı alanlarda yapılan çalışmaların bir araya getirilerek değerlendirildiği bir çalışmadır. Salwen (1978) bu işbirliğini modern kentin hem fiziksel, hem de sosyo-kültürel yönden insanoğlunun şimdiye kadar yarattığı en karmaşık yapıt olduğunu söyleyerek tanımlamaktadır. Ona göre arkeologlar kent içinde çalışırken, çeşitli dallardan uzmanlarla birlikte çalışmayı öğrenmişlerdir - tarihçiler, mimarlar, mühendisler, coğrafyacılara, hatta kent planlamacılar. Fakat birçok durumda bu birliktelik sadece teknik uzmanlık olarak kullanılmaktadır. Eşit olarak verimli bir yaklaşım, teori geliştirme ve teori test etme aşamalarında işbirliği gerektirmektedir.

Sommella (1984) kent arkeolojisi kavramını, kent tarihinde belirli bir dönem veya belirli kentsel faaliyetlerden çok, şehirlerin kendileriyle ve şehir hayatının geneliyle ilgilenen bir alan olarak tanımlamıştır. Ona göre kent arkeolojisi kavramının amacının hangisi olduğu açıklanmalıdır; Kentsel bölgede arkeoloji? Kentlerin arkeolojisi? Kentsel alanda kazının özel metodları? Kent içindeki kazılarla ilgili özel gereksinimler? Yasal ve yönetsel problemler? Kentsel doku içindeki kalıntıların korunması ve değerinin arttırılması?

Özdoğan (2001) kent arkeolojisini, uzun süreli yerleşim görmüş ve halen üzerinde yaşanan, modern yaşamın gereği olarak alt ve üst yapı, imar ve bayındırlık faaliyetlerinin süregeldiği alanlarda uygulanan -uygulanması gereken- kentlerin geçmişini en iyi şekilde belgelemeye yönelik, kentlerin geçmişleri ve bugünkü yaşamla birlikteliğini, bir anlamda kentin sürekliliğini ve gelişmesini yansıtmaya amaçlı bir çalışma olarak tanımlamaktadır. Bu çalışmalar sonucu ortaya çıkarılanlar kentte yaşayanların tarih, arkeoloji ve koruma bilincini geliştirmekte, dolayısıyla kenti sahiplenmeye ve ona saygı duymaya yöneltmekte, aynı zamanda turizm açısından katkı sağlamaktadır.

Günümüzün hızla değişen kentlerinde, kentlerdeki süreklilikleri algılamak ve bu sürekliliğin sürdürülebilirliğini sağlamak büyük önem taşımaktadır. İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana süren kavramsal gelişim süreci sonucunda kent arkeolojisi,

kentlerin tarihsel geçmişini anlamayı ve bu geçmiş e ait çok katmanlı kültürel birikimi değerlendirmeyi amaçlayan interdisipliner bir çalışma alanı durumuna gelmiştir. Kentin yatay ve düşey gelişimindeki bütün dönemlerin ve bunlar arasındaki değişim ve dönüşümlerin araştırıldığı, elde edilen tüm bilgilerin düzenlenerek değerlendirildiği, bu değerlendirmelerin kentin geleceğine yönelik ilke ve stratejilerin belirlenmesi amacıyla kullanıldığı bir çalışma alanıdır. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar kentin geleceğiyle ilgili planlama çalışmalarında, tarihsel varlıkların rolünün güçlendirilerek tarihsel imgelerin vurgulanması ve kentsel toplumsal kimliğin zenginleşmesi amacıyla kullanılmaktadır. Kentsel alanda bulunan, geçmiş devirlere ait her türlü yapı, yapı parçaları ve taşınır varlıklar kent arkeolojisi kapsamına girmektedir. Bazı Avrupa lkelerinde tüm tarihsel tabakaların korunduğu kentler, koruma ve gelişme arasında nasıl bir denge kurulması gerektiğini göstermektedir.

2.3 Türkiye’de Kent Arkeolojisi Kavramı ve Gelişimi

Anadolu jeopolitik, stratejik, coğrafi konumu, iklimi vb. koşulları sebebiyle erken çağlardan başlayarak kesintisiz olarak yerleşim görmüş, tarihin her döneminde burada farklı uygarlıklar doğmuş, gelişmiş ve medeniyetlerinin kalıntılarını bu coğrafyada bırakmıştır. Ülkemizdeki kentlerin çoğu günümüzde, yeraltı ve yerüstünde bu kesintisiz yerleşimin farklı dönemlerine ilişkin izlerini katmanlaşmış olarak barındırmaktadır. Bu izler geçmişin mekansal yaşantısını sunmanın yanı sıra, kullanıldığı dönemlerdeki halkın siyasi ve sosyo-ekonomik yapısına, bilim, sanat ve spora olan ilgisine yönelik bilgiler sağlamakta, bu sayede kentlerin ve toplumların günümüze dönüşümü zmlenebilmektedir.

Buna karşın, artan kentleşmeden kaynaklanan koruma bilincinden uzak yapılaşma baskısı ile lşsz-plansız bir kentsel büyüme ve gelişme, giderek tarihsel birikimi yok etmekte ve kentsel kimliği dönüştürmektedir. Çevreye uyum kaygısı taşımadan maksimum rant amaçlı yükselen yapılar, binlerce yılda oluşmuş yerüstündeki kimliği ve kentsel silüeti yıpratmakla birlikte, yeraltında zengin bir çeşitlilik sunan ve kültür tarihine ait önemli veriler içeren antik dönemlerle ilgili rezerv alanlarına da zarar

vermektedir. Başka bir deyişle, yapı türü ve inşaat tekniklerinin hızla değişmesi sonucu, arkeolojik dolguları tahrip etmeden inşa edilen geleneksel binaların yerini çok katlı, derin temelli ve yeraltı otoparklı yapılar almakta, böylece yeraltında ve yerüstünde bulunan tarihsel veriler zarar görmektedir. Yapı aralarında kalan boşluklarda konumlanan yollar ve meydanlarda gerçekleşen altyapı çalışmaları ise, buralardaki dolgulara zarar vermektedir. Sonuç olarak kentlerin kurulduğu tarihten günümüze geçirdiği evrelerin anlaşılmasına yarayan ipuçları ve tarihsel veriler azalmakta veya yok olmaktadır. Günümüzde hızla gelişen kentlerin gereksinimlerini karşılamak üzere yapılan inşaat faaliyetleri, eski eserler üzerinde büyük tehdit oluşturmakta, kaybolmaya yüz tutan kent merkezlerini araştırarak bilgi edinmeye çalışan kurtarma projeleri sık sık gündeme gelmektedir.

Ülkemizde uzun yıllar koruma ve gelişme ayrı süreçler olarak görülmüş, tarihsel veriler gelişme planlarında yer almamıştır. Koruma kavram ve uygulamaları yeterince anlaşılmadığı için çağdaş yaşam ve geçmiş karşı karşıya gelmiş, tarihi çevreler gelişmenin önünde bir engel olarak görülmüştür. Bunun yanı sıra, koruma ile ilgili yasal düzenlemelerin gerektiği gibi yapılmaması, uygulamada sorunlar yaşanmasına sebep olmuştur. Özellikle yeraltı katmanlarının korunmasına yönelik yasal ve yönetsel düzenlemelerin gecikmesi, çok katmanlı kentleri içerdikleri tarihsel zenginliği ve çeşitliliği kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya bırakmıştır.

Avrupa'da gelişen ve bize yeterince yansımayan kent arkeolojisi, bu sorunların çözümüne yönelik olarak koruma ve gelişme arasında bir denge yakalamak amacıyla ortaya çıkmıştır. Günümüzde tarihsel katmanlaşmanın olduğu modern yerleşimlerde bulunan arkeolojik alanlar, yavaş yavaş kent planlama pratiği ve yasal sistem içindeki yerini almaya başlamıştır. Bu bölümde ülkemizde koruma alanında gerçekleşen yasal düzenlemeler içinde, kentsel arkeoloji kavramı incelenmektedir.

Ülkemizde arkeolojik varlıkların korunmasıyla ilgili ilk yasal düzenleme, 13.02.1869'da yürürlüğe giren, yabancı araştırmacıların yapacağı arkeolojik kazıları izne bağlayan ve kazılardan elde edilen buluntuların yurt dışına çıkarılmasını yasaklayan 'Asar'ı Attika Nizamnamesi'dir. Bu yasa, 1874, 1884 ve 1906 yıllarında

değişen koşullar ve gereksinimler doğrultusunda geliştirilmiş, 23.04.1906 tarihli dördüncü ‘Asar-ı Attika Nizamnamesi’, 1912 tarihli ‘Muhafaza-i Abidat Kanunu’ ve 13.03.1930 tarihli ‘Esvar ve Kala-i Atikadan belediyelere, vilayete terk olunacak yerler hakkında kanun’, Cumhuriyet Döneminde de kullanılmıştır. 1951 yılında Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı ‘Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu’ oluşturulmuş, korunması gerekli mimari ve tarihi anıtları koruma işlerinde uyulacak ilkeleri belirlemek, uygulamaları denetlemek ve anıtlarla ilgili görüş bildirmek gibi görevler yüklenmiştir.

25.04.1973 tarihinde artık gereksinimlere cevap veremez duruma gelen tüm eski yasalar yürürlükten kaldırılarak, koruma konusunda çağdaş gelişmeleri yansıtan 1710 sayılı ‘Eski Eserler Kanunu’ yürürlüğe konmuştur. Arkeolojik, tarihi ve doğal sit kavramlarının ilk kez yasal düzenlemelerde yer almasının sağladığı olanaklarla ‘Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu’, 1973-82 yılları arasında 100’ü kentsel alanda konumlanan 417 sit alanı belirlemiştir (Ahunbay, 1996). Tarihi çevrenin doku bütünlüğüyle korunmasına olanak veren bu yasa koruma tarihimizde bir dönüm noktası olmuş; tarihi süreklilik, çok katmanlılık gibi kavramlar henüz oluşmasa da sit kararları, kentlerin farklı dönem birikimlerinin korunmasına katkıda bulunmuştur. Fakat bu gelişmeler kamuoyunda olumlu karşılanmamış, politik baskılarla sitlerle ilgili kararlar değiştirilmeye çalışılmıştır.

21.07.1983 tarihinde 1710 sayılı kanun kaldırılarak, 2863 sayılı ‘Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu’ yürürlüğe konmuştur. Bu yasa ile korunması gerekli taşınır ve taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarıyla ilgili tanımların belirlenmesi, yapılacak işlem ve faaliyetlerin düzenlenmesi, gerekli ilke ve uygulama kararlarını alacak teşkilatın kuruluş ve görevlerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Daha önceden geçerli olan ‘eski eser’ tanımı yerine, UNESCO tarafından benimsenen ‘tarih öncesi ve tarihi devirlere ait bilim, kültür, din ve güzel sanatlarla ilgisi bulunan, yerüstünde, yeraltında ve su altındaki bütün taşınır ve taşınmaz varlıklar’ olarak tanımlanan kültür varlığı terimi kullanılmaya başlamıştır. Böylece tarihi süreklilik içinde yer alan tüm dönemlere ait her türlü fiziksel kalıntının korunmasına olanak sağlayacak bir yasal düzenleme yapılmıştır.

Arkeolojik sit alanlarının tespit ve tescil çalışmalarını bilimsel yöntemlere bağlı olarak düzenlemek amacıyla, 1987 tarih ve 19660 sayılı ‘Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıklarının Tespit ve Tescili Hakkında Yönetmelik’ yayımlanmıştır. Bu yönetmelik sadece yer üstündeki arkeolojik alanların değil, aynı zamanda potansiyel alanların da bilimsel yöntemlerle saptanmasına yönelik tanımlar içermektedir. Ancak, uygulama uzun yıllar yüzeydeki kalıntılarla sınırlı kalmış, yeraltında olduğu bilinen veya tahmin edilen alanlar dikkate alınmamıştır.

‘Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu’nun ‘Arkeolojik Sit Alanlarında Korumaya Yönelik Geçerli Koşullar’a ilişkin 04.03.1988 gün ve 6 sayılı ilke kararında, arkeolojik sitler ‘eski bir medeniyetin kalıntılarının bulunduğu yer’ olarak tanımlanarak taşıdıkları önem ve özelliklere göre üç farklı dereceye ayrılmış, her farklı derece sit alanı için koruma ve kullanma koşulları tanımlanmıştır. Ancak, tescil çalışmalarının bilimsel yöntemlerle yapılmaması potansiyel arkeolojik alanların dikkate alınmamasına, politik baskılarla sit derecelerinin düşürülerek sit sınırlarının daraltılmaya çalışılmasına, dolayısıyla birçok arkeolojik sit alanının yapılaşmaya açılarak hasara uğratılmasına sebep olmuştur.

Ülkemizde tarihi kent merkezlerinde Cumhuriyetin ilk yıllarından bu yana müzeler tarafından çeşitli arkeolojik çalışmalar yapılmaktadır (örn. İzmir Agora’daki arkeolojik kazılar ilk kez 1932-1941 yılları arasında gerçekleştirilmiş, günümüze kadar olan süreçte bu çalışmalar çeşitli dönemlerde devam etmiştir). 1990’lı yıllardan başlayarak da kent içindeki inşaat faaliyetleri sırasında açığa çıkan arkeolojik katmanları belgeleme ve değerlendirme çalışmaları başlamış, bunlar ülkemizde kentsel arkeoloji kavramının gelişimine katkıda bulunmuştur.

Kentsel arkeoloji kavramı ülkemizde ilk kez 1990 yılında, Avrupa Konseyi’nin isteği üzerine kentsel arkeoloji başlıklı bir sempozyum düzenlenmesi amacıyla, Kültür Bakanlığı bünyesinde kurulan komite tarafından kullanılmıştır. Bu sempozyumda birçok söylem ve problem tartışılmış, fakat uygulamaya yönelik bir fikir geliştirilememiştir. Sonradan Avrupa Konseyi’ne bir rapor sunulmuş ve komisyon dağıtılmıştır (Boylu, 1996).

Kentsel arkeoloji kavramı yasal sistemde ilk kez ‘Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Yüksek Kurulu’ tarafından 30.11.1993 tarihinde 338 sayılı ilke kararında kullanılmış, arkeolojik alanlarla tarihsel dokuların üst üste çakıştığı alanlarda, farklı kültürlerin birlikte korunmasına olanak sağlayacak ‘kentsel arkeolojik sit’ tanımı getirilerek koruma koşulları belirlenmiştir. Bu kararda, 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu’nun 6. maddesi kapsamında tanımlanan korunması gerekli taşınmaz kültür varlıkları ile aynı yasa maddesinde belirtilen korunması gerekli kentsel dokuların birlikte bulunduğu alanların, kentsel arkeolojik sit alanı olarak tanımlanması karara bağlanmıştır. Bu karar ile 3. derece arkeolojik sitler de yeniden tanımlanarak koruma ve kullanma koşullarında değişiklikler yapılmıştır. Fakat bu ilke kararı, tarihsel sürekliliğin ve farklı dönem kentsel katmanlarının korunarak kent yaşamıyla bütünleşmesini sağlayamamış ve 19.04.1996 gün, 415 sayılı ilke kararıyla iptal edilmiştir. Ardından kentsel arkeolojik sit alanı tanımını kaldıran kararın yürütmesi, bu karar ile korumanın sağlanamayacağı gerekçesi ile durdurulmuş, 14.7.1998 tarih ve 594 sayılı ‘Arkeolojik Sitler, Koruma ve Kullanma Koşulları’ ilke kararı ile Kentsel Arkeolojik Sit tanımı tekrar getirilmiştir. Fakat bu ilke kararı da uygulamada çıkan sorunlar ve mevzuatla çelişen hususlar sebebiyle iptal edilmiştir.

Günümüzde geçerliliğini koruyan 05.11.1999 gün ve 658 sayılı ‘Arkeolojik Sitler, Koruma ve Kullanma Koşulları’ ilke kararı ile 1., 2. ve 3. derece arkeolojik sit ile kentsel arkeolojik sit alanlarının koruma ve kullanma koşulları yeniden düzenlenmiştir. Buna göre 1. ve 2. derece arkeolojik sit alanları, korumaya yönelik bilimsel çalışmalar dışında aynen korunacak sit alanlarıdır. Ancak 2. derece arkeolojik sit alanlarında koruma ve kullanma koşulları, koruma kurulları tarafından belirlenmektedir. 3. derece arkeolojik sit alanlarında, koruma-kullanma kararları doğrultusunda yeni düzenlemelere izin verilmektedir.

2004 yılında çıkan 5226 sayılı ‘Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun’, ülkemizdeki koruma mevzuatının güçlendirilerek uluslararası normlara uygun hale getirilmesini amaçlamaktadır. Kültürel mirasın korunmasında yerel yönetimlere yeni

sorumluluklar yükleyen bu kanun, kültür varlıkları ile ilgili işlemleri ve uygulamaları yürütmek üzere belediye ve valilik bünyelerinde sanat tarihi, mimarlık, şehir planlama, mühendislik, arkeoloji gibi meslek alanlarından uzmanların görev alacağı koruma, uygulama ve denetim büroları kurulmasını öngörmektedir. Ayrıca emlak vergisiyle birlikte ‘Taşınmaz Kültür Varlıklarının Korunmasına Katkı Payı’ tahsil edilerek bir havuzda toplanması, belediyeler tarafından kültür varlıklarının korunması ve değerlendirilmesi amacıyla hazırlanan projeler kapsamında kamulaştırma, projelendirme, planlama ve uygulama işlerinde kullanılması kararlaştırılmıştır. Yeni yasayla yetki ve sorumlulukları ile finansal olanakları artan belediyeler, daha etkili projeler hazırlayarak uygulamaya başlamışlardır.

Bunun yanı sıra, yeni yasal sistemde koruma planlamasının müellifi şehir plancısı olmak üzere alanın konumu, sit statüsü ve özellikleri göz önünde bulundurularak mimar, restoratör, sanat tarihçi, arkeolog, sosyolog, mühendis, peyzaj mimarı gibi meslek gruplarından bakanlıkça belirlenecek uzmanlar tarafından yapılması öngörülmüştür. Bu yasa ile korumanın yerel yönetimlerin bünyesinde kurumsallaşması, koruma çalışmaları için yeni finansal olanakların yaratılması ve kültürel kaynakları koruma planlaması sürecinde interdisipliner bir katılımın zorunlu hale gelmesi, arkeolojik kaynakların bütünleşerek kentsel gelişmenin sağlanması sorunlarının çözümüne yönelik önemli bir aşama olmuştur.

Son olarak 15.04.2005 gün ve 702 sayılı ‘Kentsel Arkeolojik Sit Alanları Koruma ve Kullanma Koşulları’ ilke kararı ile ‘kentsel arkeolojik sitler’, arkeolojik sitlerle korunması gerekli kentsel dokuların birlikte bulunduğu, bütünlük arz etmesi sebebiyle özel planlama gerektiren alanlar olarak tanımlanmıştır. Bu alanlarda kapsamlı ve sağlıklı bir envanter çalışması yapıldıktan sonra planlama çalışmaları yapılması ve bu planların onanmasından sonra daha alt ölçekli uygulamalara geçilmesi önerilmiştir. Bu alanlardaki planlama çalışmalarında işlev uyumunun sağlanmasına, günümüz koşullarının gerektirdiği altyapı çalışmalarının proje safhasından başlayarak kültür katlarını gözetmesine, mevcut ve potansiyel arkeolojik alanların korunmasını ve değerlendirilmesini sağlayacak çözümlerin getirilmesine

karar verilmiştir. Buna karşın günümüze kadar olan süreçte, kentsel arkeoloji interdisipliner bir çalışma alanı olarak yasa ve uygulamalardaki yerini alamamıştır.

Özetlemek gerekirse, ülkemizde kentsel alanda konumlanan arkeolojik varlıkların korunmasına yönelik kapsamlı bir mevzuat bulunmaktadır. Buna karşın, planlamadan uygulama denetleme safhalarına kadar farklı ölçek ve nitelikte pek çok sorun bulunmakta, bu sorunların çeşitlenerek arttığı, aynı hızla çözümler üretilmediği görülmektedir. Günümüzde tarihi kent merkezlerinde yer alan arkeolojik alanların korunmasında yaşanan problemlerin en önemli sebebi, kentsel arkeolojik varlıklara ilişkin detaylı bir envanter bulunmamasıdır. Bu eksiklik sit kararlarının rastlantısal olarak belirlenmesine, dolayısıyla da gerçek arkeolojik birikimin kamu veya özel sektör eliyle yapılan planlama ve projelendirme çalışmaları öncesi değerlendirilememesine sebep olmaktadır. Arkeolojik varlıklarla çeşitli yatırımların uygulama safhalarında karşılaşmakta, çoğu zaman projelerde değişiklik yapılmadan yatırıma devam edilmektedir. Bunun sonucunda arkeolojik değerler tahrip edilerek bütünlüğü bozulmakta, dolayısıyla da planlama politikaları başarısız olmaktadır.

Örneğin İzmir’de tarihi kent merkezi birçok kentte olduğu gibi, antik Smyrna kentinin kurulduğu alan üzerinde olmasına karşın, günümüze kadar olan süreçte herhangi bir kentsel arkeolojik veri tabanı çalışması yapılmamıştır. Bu alanda, özellikle de Cumhuriyet Dönemi sonrasında Gazi Bulvarı, Fevzipaşa Bulvarı ve Basmane Meydanı’nda yapılan inşaatların temel kazılarında, varlığı bilinmeyen çeşitli antik kalıntılar ortaya çıkmıştır. Dönemin anlayışı gereği bu eserlerin ayrıntılı araştırma ve belgelemeleri yapılamamış, bunlardan taşınır olanlar müzeye kaldırılmış, taşınmaz olanlar ise dönemin korumacılık anlayışıyla belgelenmeden, ya yok olmuş ya da üzerinde yatırıma devam edilmiştir. Günümüzde geçmiş dönemlerde yok edilen bu kalıntılardan, kayda geçirilen birkaç tanesi dışında, detaylı bilgi edinilememektedir (Göksu, 2002).

Yakın tarihlerdeki imar uygulamaları sırasında karşılaşılan arkeolojik kalıntılar ise, birkaç örnek dışında, yatırıma engel olur düşüncesiyle yetkililere haber

verilmeden yok edilmiştir. Bunlardan İhsan Kayın İş Merkezi (Şekil A.33) ve Şifa Hastanesi (Şekil A.34, A.35) temel kazılarında çıkan arkeolojik yapı kalıntıları, günümüzde bodrum katlarında sergilenmektedir. Benzer şekilde tarihi kent merkezinden geçen metronun Çankaya İstasyonu kazısında ele geçen buluntular, günümüzde Çankaya İstasyonunda (Şekil A.39) sergilenmektedir. Antik dönemden bu yana kentsel arkeolojik katmanların üst üste bindiği önemli bir noktada konumlandırılan bu istasyonun yer seçiminde yapılan yanlışlığın yanı sıra yasal, yönetsel, teknolojik olanaksızlıklar sebebiyle, kazı ve arkeolojik kaynakların sunumunda bilimsel yöntemler kullanılmamıştır. Bu sebeple söz konusu uygulama Atina Metro Projesi gibi Dünya'dan örneklerle karşılaştırıldığında, başarılı bir uygulama olarak görülmemektedir.

Ülkemizdeki kentlerde imar ve bayındırlık yatırımları öncesinde, çeşitli kentsel arkeolojik değerlendirme çalışmaları yapılmaktadır. Bunlardan İstanbul Tarihi Yarımada Suriçi'nde yapılan Boğaz Tüp Geçit Projesi'nin istasyon yerlerinin saptanmasında, projenin erken safhalarında yapılan kentsel arkeolojik kaynakları değerlendirme çalışmaları, Türkiye'deki en iyi uygulama örneklerinden birisidir. Yeraltında ortalama 40 metre aşağıdan geçecek Tüp Geçit Projesi'nin istasyon girişlerine önerilen alanlar için, kültürel varlıkların olumsuz etkilenme riskinin en az olduğu yerler saptanmıştır: Sirkeci İstasyonu'nun batı girişi için, derin temelli modern yapılaşmanın arkeolojik katmanları tahrip ettiği Büyük Postane yapısını sınırlayan yapı adası düşünülmüştür. Benzer şekilde, metro ve tüp geçit bağlantılarının transfer noktası olan Yenikapı İstasyonu'nun, arkeolojik potansiyelin daha az olduğu eski liman dolgusu içinde yapılması uygun görülmüştür (Tuna, 2003). Planlama sürecinin erken safhalarında, kentsel gelişme projeleri için gerekli bütünlüklü yaklaşımın bir parçası olan kentsel arkeolojik varlıkların değerlendirilmesiyle, kapsamlı ve etkin bir miras yönetimi gerçekleştirilmiş, bu çalışmaların önemi uygulama sırasında gözlenmiştir.

Günümüzde tarihi kent merkezlerinde, özellikle gelişme baskısının fazla olduğu yerlerde kentsel arkeolojik sit niteliğindeki alanların korunmasında yaşanan bir başka problem de, bu alanların 3. derece arkeolojik sit ve kentsel sit tanımlarıyla

korunmaya çalışılması ve koruma-kullanma kararları doğrultusunda yeni düzenlemelere izin verilmesidir. Belediye veya valilik tarafından inşaat izni verilmeden önce ilgili müze müdürlüğü uzmanlarınca sondaj kazısı gerçekleştirilmekte, sondaj sonuçları Koruma Kurulu'na iletilip kurul kararı alındıktan sonra uygulamaya geçilmektedir. Oysa kentsel arkeolojik kaynakların niteliğinin ve sürekliliğinin rastlantısal olarak açılmış sondaj kazılarına ve bu kazılara göre düzenlenmiş raporlara dayanılarak değerlendirilmesi yanlıştır. Bu uygulamaların sonucunda arkeolojik alanlar bütünlüğünü kaybetmekte, başka bir anlatımla, çeşitli biçimlerde kentin mekansal anlamda bilgi verme niteliği önemli ölçüde çarpıtılmaktadır.

Sonuç olarak ülkemizdeki kentlerde günümüze kadar süren uygulamalarda, tarihsel sürekliliğin korunması ve gelişimin sağlanması arasında bir denge kurulamamış, geçmişin fiziksel bileşenleri çoğu zaman kent yaşamında aktif rolü olmayan fonksiyonsuz alanlara dönüşmüş veya yapılaşma baskısı sebebiyle tahrip olmuştur. Fakat son yıllarda her alanda artan bilinç koruma alanına da yansımış, tarih bilinci, kent kimliği vb. kavramlar önem kazanmış ve kentlerin tarihsel gelişimi kentsel planlama sürecinde önemli bir girdi haline gelmeye altyapı, bina vb. modern yaşamın ihtiyaçlarının, mevcut ve potansiyel arkeolojik alanlara zarar vermeden yapılması yönünde fikirler geliştirilmeye başlamıştır. Bunun yanı sıra çok katmanlı kentlerde bazı noktasal alanlarda, kentin antik dönemlerine ilişkin kaynakları ortaya çıkarma ve kent yaşamına yansıtmaya yönelik çeşitli kentsel arkeoloji proje ve uygulamaları sürmektedir. Ancak bu çalışmalar kentin tüm dönemleri araştırılıp, belgelenip değerlendirilerek ele alınmamakta, dolayısıyla ülkemizde kent arkeolojisinin bütüncül bakışını yansıtan örnekler bulunmamaktadır. Oysa kentlerin sahip olduğu birikimin korunmasında, tarihsel süreklilik içerisinde yer alan bütün dönemlerin ve bu dönemlerin birbirleriyle oluşturdukları yatay ve düşey ilişkilerin anlaşılması en önemli aşamadır. İkinci önemli aşama ise, bu çalışmalardan elde edilen sonuçların koruma ve kentsel gelişme karar verme süreçlerine entegre edilmesidir. Bu sebeple çok katmanlı kentlerde, kalan tarihsel verilerin korunarak kentin geleceğinin tasarlanması çalışmalarının, ülkemizde yeni bir kavram olan kent arkeolojisi metodları ile yapılması büyük bir önem taşımaktadır.

2.4 Kent Arkeolojisi Metodu

Kentlerdeki tarihsel gelişim ve kültürel çeşitlilik bir kentten diğerine değişmekte, tüm dönemlerin temsil edildiği bir birliktelik sağlıklı bir kent kimliği oluşturmaktadır. Fakat farklı dönemlerde biçimlenen katmanlara ilişkin bileşenler birbirleriyle çok boyutlu ve karmaşık bir ilişkiler bütünü oluşturmakta, bu katmanların ve aralarındaki ilişkilerin çözümlenmesi sistemli ve ayrıntılı bir çalışma gerektirmektedir. Kent arkeolojisi araştırmaları bu ilişkiler bütünü çözümlenerek korunmasını ve tarihsel sürekliliğin günümüzün de katkısı eklenerek geleceğe aktarılmasını sağlamaktadır. Bu alanda çeşitli çalışmalar yapan Altınöz (bt) kent arkeolojisi araştırmalarını -araştırma, belgeleme-sunum, değerlendirme- olmak üzere başlıca üç aşamada toplamaktadır. Bu çalışma kapsamında Altınöz'ün araştırmalarından geliştirilerek hazırlanan kent arkeolojisi metodu ise, katmanların çözümlenmesine yönelik olarak araştırma safhasıyla başlamakta, ardından dokümantasyon, değerlendirme, yol haritalarının hazırlanması ve uygulama olmak üzere başlıca beş aşamadan oluşmaktadır.

1. Araştırma: Kent arkeolojisi çalışmalarında tüm veriler bu aşamada toplanmakta, genel olarak yedi temel bilgi kaynağından yararlanılmaktadır. Bunlar yazılı kaynaklar, arkeolojik kazı ve sondaj çalışmaları, Kültür Bakanlığı tespit ve tescil çalışmaları, kent planları, antik kaynaklar ve seyahatnameler, eski harita, plan, kroki, skeç, fotoğraf vb. dokümanlar ve çizimler, yüzey taramaları ve mekansal okumalardır. Bunlardan bilimsel yöntemlerle hazırlanmış olanlardan güvenilir olması sebebiyle birincil kaynaklar olarak faydalanılmaktadır. Fakat seyahatname, tarihi doküman, çizim vb. belgeler, kent yapısına ilişkin önemli veriler sağlamasına karşın, sistemli bilgi üretmedikleri için dikkat ve özenle kullanılmalıdır.

- Yazılı Kaynaklar: Kent arkeolojisi araştırmalarında ilk başvuru kaynakları kentle ilgili daha önceki dönemlerde yapılmış çalışmalar ile tarihsel dokümanları kapsayan arşiv ve literatür araştırmalarıdır. Bu bağlamda öncelikle ansiklopediler, kent tarihi araştırmaları ve

monografiler, bibliyografyalar, üniversitelerde hazırlanan tezler, çeşitli disiplinler tarafından yapılan bilimsel çalışmalar, dergilerde yayınlanan makaleler, gazete haberleri, salnameler, eski tapu kayıtları, ticaret yıllıkları ve rehberleri, çeşitli kurum, kuruluş veya enstitüler tarafından hazırlanan internet siteleri incelenmektedir. Bu araştırmalar kentin farklı dönemleriyle ilgili bilgi sağlayarak kent arkeolojisi çalışmalarının temel kaynağını oluşturmakta ve araştırmanın çerçevesini çizmektedir.

- Arkeolojik Kazı ve Sondaj Çalışmaları: Kentlerde bilimsel yöntemlerle yapılan arkeolojik kazı çalışmaları, söz konusu yapı ile ilgili bilgi sağlamanın yanı sıra, geçmiş dönemlerdeki kent yaşamının ve fiziksel çevrenin aydınlatılmasına katkıda bulunmaktadır. Sözelimi Agora kazıları kültür varlığının mimari yapısını çözümlenmekle birlikte, antik dönem kent yapısının ve sosyo-ekonomik yaşamın aydınlatılmasına ilişkin bilgiler sağlamakta, kent yapısının ve sokak sisteminin saptanmasına da katkıda bulunmaktadır. Bunun yanı sıra müze denetiminde uzman kadrolar tarafından yapılan sondaj çalışmalarının günümüz planlarına aktarılması, sistemli bilgi üretmemesine karşın, tarihi kent merkezinde yer alan arkeolojik kaynakların toprak altındaki konumu, niteliği, yoğunluğu vb. özelliklerine ilişkin bilgi sağlayarak bilimsel veritabanı hazırlanmasına katkıda bulunmakta ve kent arkeolojisi araştırma ve değerlendirmeleriyle saptanan kimlik alanlarının taşıdığı önemi kanıtlamaktadır.
- Kültür Bakanlığı Tespit ve Tescil Çalışmaları: Kent arkeolojisi değerlendirmelerinde en önemli veri kaynaklarından birisini de ilgili 'Koruma Kurulu' arşivi oluşturmakta, buradan sağlanan sit ve tescil kararlarının kent arkeolojisi değerlendirmeleriyle karşılaştırılmasıyla sit bütünlüğünü sağlayacak düzeltmelerin yapılması mümkün olmaktadır.

- Kent Planları: Geçmiş dönemlerde bilimsel yöntemlerle üretilen kent planları, yapıldığı dönemdeki kent yapısının anlaşılması ve günümüze dönüşümünün çözümlenmesi bakımından önemli veriler sağlamakta, bunun yanı sıra geçmiş deneyimlerin günümüze olan etkilerini saptamakta kullanılmaktadır.
- Antik kaynaklar ve Seyahatnameler: Antik yazarlar ülkemizin tarihi coğrafyasını ve arkeolojisini incelerken sıkça başvurulan kaynaklardır. Bu eserler kentlerin antik dönemlerdeki sosyal, ekonomik, kültürel yapısına ve kent fizyonomisine ilişkin çeşitli bilgiler vermektedir. Osmanlı Döneminde kenti ziyaret eden seyyahlar ise kentin doğal çevresi, idari, ekonomik ve mekansal yapısı, nüfus bilgileri ve etnik gruplar vb. konulardaki izlenimleri aktarmıştır. Bu kaynaklar kimi zaman yanlış ve abartılı bilgiler içermesine karşın, Anadolu şehirlerinin tarihi bakımından önemli bir yazılı metin grubunu oluşturmaktadır. Bu gezginlerin bir kısmı kroki ve skeç formunda grafik belgeler de hazırlamışlardır. Bu kaynaklar kent tarihlerinin yanı sıra toplumsal tarihimize de ışık tutmaktadır. Bu notlarda verilen bilgilerin sınıflandırılmasıyla, geçmiş dönemlerdeki kent yaşantısı ve günümüze ulaşamamış kent fizyonomisinin tanımlanmasını sağlayan veriler elde edilmektedir. Bu kaynaklardan elde edilen bilgiler seyyahın uzmanlık ve ilgi alanlarına göre değişkenlik göstermekle birlikte, çoğu seyyah kentin antik geçmişi ve kendinden önce kenti ziyaret edenlerin izlenimleri hakkında bilgi edinmiş ve kentin söz konusu tarihteki yapısına ilişkin gözlemlerini aktarmıştır.
- Eski Harita, Plan, Kroki, Skeç, Fotoğraf vb. Belgeler ve Çizimler: Geçmiş dönemlere ait kentsel öğelerin birçoğu, çeşitli sebeplerden dolayı günümüze ulaşamamıştır. Bu nedenle, bu dönemlerde üretilmiş çizim, kroki, harita, gravür ve fotoğraflar, sistemli bilgi üretmemesine karşın, bu dönemlerdeki kent yapısının anlaşılması ve yapıların

yerlerinin saptanmasında kullanılmaktadır. Örneğin batı ile ticari ilişkilerinin yoğun olması sebebiyle İzmir ile ilgili, özel sektör veya devlet eliyle hazırlanmış haritalar, kente ait çeşitli kartpostallar vb. belgeler bulunmaktadır. Bu belgeler şehrin gelişimi, sosyo-ekonomik ve fiziki yapısı hakkında değerli bilgiler sağlamaktadır.

- Yüzey Taramaları ve Mekansal Okumalar: Tarihi kentlerde uzun bir zaman sürecinde oluşan ve birbirlerine eklenerek gelişen katmanlara ait bileşenler, günümüze bazen sokak dokusu ve parsel sınırında bir iz, bazen de yeni yapıların inşasında kullanılan yapı malzemeleri olarak ulaşmıştır. Bu sebeple yapılan literatür araştırmaları paralelinde tarihi kent merkezinde gerçekleştirilen yüzey taramaları ve mekansal okumalar, geçmiş dönemlerdeki kent yapısının günümüz yapı ada, parsel düzeni ve sokak dokusundaki izlerinin bulunmasında ve potansiyel arkeolojik dolguların saptanmasında etkili bir yöntemdir.

Kent arkeolojisinin önemli bir safhasını oluşturan arşiv ve literatür araştırması safhasında, farklı kaynaklardan gelen bilgiler dikkatlice ele alınmalı ve güvenilirliği sorgulanarak kullanılmalıdır. Kent arkeolojisi çalışmaları, farklı disiplinlerden uzmanlar tarafından yapılan araştırmalardan faydalanılması sebebiyle, veri sağlayan araştırmacıların da sorumluluğundadır. Kişisel tutumlara ve uzmanlıklara göre değişkenlik gösterebilen seyahatname, eski harita, çizim vb. ikincil kaynaklar ise, zaman zaman yanıltıcı olması sebebiyle güvenilir kaynaklardan elde edilen bilgilerle desteklenerek kullanılmalıdır.

2. Dokümantasyon: Bu aşamada araştırma sonucu elde edilen veriler dönemlere ayrılarak sınıflandırılmakta ve ilk dönemden son döneme doğru yapılandırılmaktadır. Kent arkeolojisi çalışmalarının başlangıç noktasını, kentin kuruluşunda ve sonraki dönemlerde gelişiminde fiziksel çevrenin biçimlenmesini etkileyen yerleşim öncesi doğal özelliklerin incelenmesi oluşturmaktadır. Bundan sonra kentin tarihsel sürekliliği içinde yer alan tüm

dönemler ve bu dönemlere ait kent yapısı, kentsel yerleşimin başlangıcını oluşturan ilk dönemden başlayarak günümüze dek araştırılmakta ve kendi içinde çözümlenmektedir. Bu sırada, kentin doğal özellikleri, kent sınırları, kent girişleri, kent çevresi, ana yaklaşım aksları, sokak sistemi ve kent dokusu, kamu yapıları ve kentsel bölümler gibi temel bilgilerden yararlanılarak her dönem için ayrı planlar hazırlanmaktadır. Bu planlarda mevcut olan tarihsel varlıkların yanı sıra, potansiyel varlıklar ve izler de işaretlenmektedir. Daha sonra her dönem için ayrı katmanlar halinde hazırlanan planlar üst üste konarak çakıştırılmakta ve kentin farklı katmanlaşmalara sahip bölgeleri saptanmaktadır.

Birinci aşamada yapılan araştırma sonucu elde edilen verilerin, bu aşamada yapılandırılarak belgelenmesine ‘kullanılabilir belgeleme’ (*utilizable documentation*) adı verilmektedir. Bu işlem korumanın ilk adımıdır. Her dönem için elde edilen bilgilerin ayrı ayrı işlendiği planlara ‘diakronik planlar’ (*diachronic plans*), bu planların üst üste çakıştırılmasıyla elde edilen plana da kentin ‘hacimsel planı’ (*plano-volumetric view*) denmektedir (Sommella 1984). Kent arkeolojisi çalışmalarında kullanılan en önemli belgeleme – sunum yöntemi olan diakronik planlar ve hacimsel plan, farklı dönem kentsel öğelerinin konumunu belirten altimetrik planlar (*altimetric plans*) ve stratigrafik kesitlerle de desteklenebilir (Altınöz, bt). Araştırma safhasında elde edilen her bilgi, kentin hacimsel gelişiminin tamamlanması amacıyla, kullanılabilir belgeye dönüştürülmelidir.

3. Değerlendirme: Bu aşamada kentin tüm dönemleri, bu dönemlerin bütün içindeki yerleri ve birbiriyle olan ilişkileri mekansal olarak okunmakta, katmanlar birbirleriyle ve günümüzle karşılaştırılarak hacimsel plan bütünlüğü içerisinde değerlendirilmekte, böylece kentin tarihsel gelişimi içinde fiziksel ve mekansal süreklilikler ve kesintiler saptanmaktadır. Kenti tüm yatay ve düşey gelişimini çözümleyerek tanımlamak, kentin geçmiş ile geleceğini ilişkilendiren en önemli aşamadır. Bu bağlamda kentin farklı

dönemlerine ait mevcut fiziksel veriler ve potansiyel alanlar, günümüz kenti referans alınarak saptanmaktadır.

Bu bağlamda ‘eş nitelik alanları’(*equi-property areas*) belirlenmekte, farklı dönemlerin çakıştığı bölgeler, kentin tarihsel sürekliliğini ve fiziksel gelişimini yansıtmaması sebebiyle, kent arkeolojisi açısından ‘kimlik alanları’ (*identity areas*) olarak tanımlanmaktadır. Kentin geçmiş dönemlerine ait katmanlarının günümüz kenti ve gelecekteki planlama tasarılarıyla birlikte değerlendirilmesi sonucu ise, kentteki katmanlaşmanın hassas ve kırılğan olduğu ‘risk alanları’ (*risk areas*) ve bilimsel çalışmalar için uygun ‘rezerv alanları’ (*reserve areas*) saptanmaktadır (Bilgin 1996).

4. Yol Haritalarının Oluşturulması: Değerlendirmelerin ardından kentte yapılacak farklı amaç, ölçek ve tipteki plan ve proje çalışmaları ile uygulamalarının, kentin tarihsel sürekliliğine, çok katmanlılığına ve kimliğine zarar vermemesi amacıyla, kentsel koruma ve gelişme stratejileri saptanarak temel ilkeler belirlenmekte ve yol haritaları oluşturulmaktadır. Bu haritalar koruma ve gelişme planlarında plancılar, tekil anıt veya yapı gruplarının restorasyonunda restoratörler, tarihi kent merkezinde veya gelişme alanlarında yeni yapı yapacak mimarlar, kazı çalışmalarında arkeologlar ve kent ile ilgili çalışma yapan tüm disiplinler tarafından kullanılmaktadır. Bunun sonucunda kentin tarihsel sürekliliği, günümüzün katkısı da eklenerek geleceğe aktarılmaktadır.
5. Uygulama: Kent arkeolojisi çalışmaları sonucunda saptanan ilke ve stratejiler uygulama aşamasında hayata geçirilmektedir. Bu aşamada yatırımcı-mimar, plancı, arkeolog vb. aktörlerin görev ve sorumluluklarının tanımlanması Belediye, Valilik, Anıtlar Kurulu, Arkeoloji Müzesi vb. kurumların aralarındaki işbölümü ve işbirliğinin belirlenmesi, bu konuda çalışan tüm kişi ve kurumlara yasal yaptırımların uygulanması, etkin bir miras yönetiminin gerçekleştirilmesini sağlamaktadır. Geçmişin korunarak bugünün ve geleceğin tasarlanmasına yönelik üretilen önerilerin, Koruma Amaçlı İmar

Planı vb. farklı ölçek ve tipteki projelere plan notu olarak entegre edilmesi, bu süreçte ortaya çıkacak yasal, yönetsel, finansal, örgütsel vb. çeşitli boyutlarda problemlerin çözümüne yönelik araçlar geliştirilmesi gerekmektedir.

Kent arkeolojisi araştırma ve değerlendirmeleriyle elde edilen kimlik alanları için üretilen ilke ve stratejilerin uygulanmasıyla, kentlerin bütünleşik gelişiminin bir parçası olan önemli kimlik alanlarının, birbirleriyle ve kentle ilişkilendirilerek sunulduğu müze kent sistemleri kurulmalıdır.

Çok katmanlı kentlerde yapılan kent arkeolojisi çalışmalarında, araştırma bölümünde kullanılan yazılı kaynaklar, arkeolojik kazı ve sondaj çalışmaları vb. kaynaklardan sürekli olarak yeni veriler sağlanmakta, bu veriler dokümantasyon, değerlendirme, yol haritalarının oluşturulması ve uygulama safhalarını etkilemektedir. Bu sebeple kent arkeolojisi çalışmaları, elde edilen her veri sonrasında gözden geçirilerek güncellenmesi gereken dinamik bir süreç olarak kabul edilmektedir.

BÖLÜM ÜÇ

İZMİR ÖRNEĞİNDE BİR KENT ARKEOLOJİSİ

ARAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRMESİ

İzmir erken çağlardan başlayarak sürekli yerleşim gören, günümüzde yeraltında ve yerüstünde bu kesintisiz yerleşimin izlerini taşıyan bir kent olması sebebiyle, bir kent arkeolojisi çalışması gerçekleştirmek üzere uygulama örneği olarak seçilmiştir. Araştırma ve değerlendirme safhalarından oluşan bu bölümde öncelikle kentin tüm yönleriyle anlaşılması amacıyla detaylı bir araştırma yapılmakta, elde edilen bilgiler kent arkeolojisi çalışmasında etkin bir şekilde kullanılmak üzere yapılandırılmaktadır. Ardından elde edilen tüm veriler değerlendirilerek kentin geçmiş ve gelecek dinamiklerinin birleştirilmesine yönelik korunacak değerler tanımlanmaktadır.

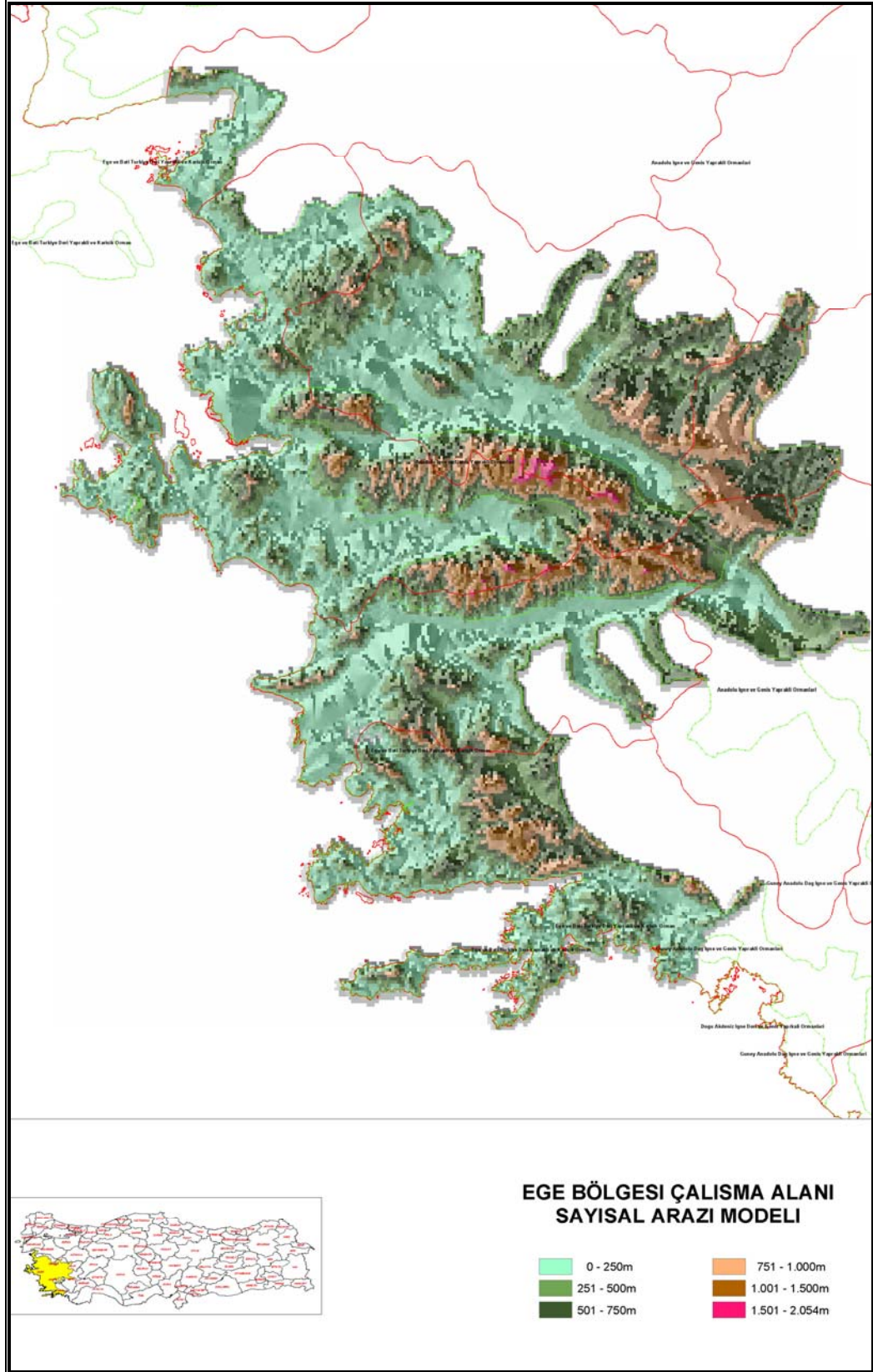
Tarih boyunca kentlerin kuruluşunda ve gelişiminde olduğu gibi, İzmir kentinin kuruluşunda ve gelişiminde de topoğrafik, jeolojik, iklimik vb. koşullar önemli rol oynamıştır. Bu sebeple araştırma ve dokümantasyon, kent arkeolojisi çalışmalarının başlangıç noktasını oluşturan, kentin kuruluşunda ve gelişiminde önemli rol oynayan, yerleşim öncesi doğal ve topoğrafik özelliklerinin incelenmesi ile başlamaktadır. Çalışmanın devamı İzmir kentinin tarihi süreç içinde meydana gelen gelişiminin fiziksel yansımalarına odaklanmaktadır. Bu bağlamda, her dönemde oluşan kent fizyonomisi ayrı olarak ele alınmakta, elde edilen bilgiler her dönem için benzer bir yaklaşım ile bir araya getirilerek planlara aktarılmaktadır. Bu dönemlerdeki siyasi, politik, toplumsal ve sosyo-ekonomik koşullara, fiziksel formasyonu etkileyen faktörler olarak kısaca değinilmektedir. Tarihsel araştırmalarda günümüze ulaşamayan kent yapısının ve strüktürlerin tanımlanmasında kullanılan seyahatnameler ile eski harita, plan ve çizimlerden elde edilen bilgiler de kronolojik bir biçimde sınıflandırılmaktadır. Bu bölümde son olarak farklı kaynaklardan sistematik bir biçimde toplanarak dönemlere göre sınıflandırılan bilgiler değerlendirilmekte, tarihsel kademelenmenin özelliklerine uygun ilke ve stratejilerin geliştirilmesi amacıyla kentin korunması gereken yatay ve düşey bağlantıları ile bu bağlantılar arasındaki ilişkiler tanımlanmaktadır.

3.1 İzmir'in Kuruluşunda ve Gelişiminde Etkili Olan Coğrafi Özellikler

Tarih boyunca Ege Bölgesi'ndeki yaşantıda deniz büyük bir rol oynamış, girintili çıkıntılı kıyılar sayısız liman olanağı sağlamıştır. Kıyılardan içerilere doğru uzanan sıradağlar arasında kalan vadiler boyunca kurulan şehirler, farklı hatlar ve durak noktaları oluşturmuştur (Atay, 1978). Güneyde Tmolos, kuzeyde Spil ve Kula Dağları ile sınırlanan Gediz Vadisi'nin denize ulaştığı noktada Pagos Dağı yamaçlarında kurulan İzmir, Akdeniz'deki en korunaklı körfezlerden birisinde konumlanmakta, körfezin batı ve güney kıyılarını oluşturan Karaburun Yarımadası, güneybatıdan esen rüzgarlara karşı kenti korumaktadır (Şekil 3.1) (Ülker, 1994).

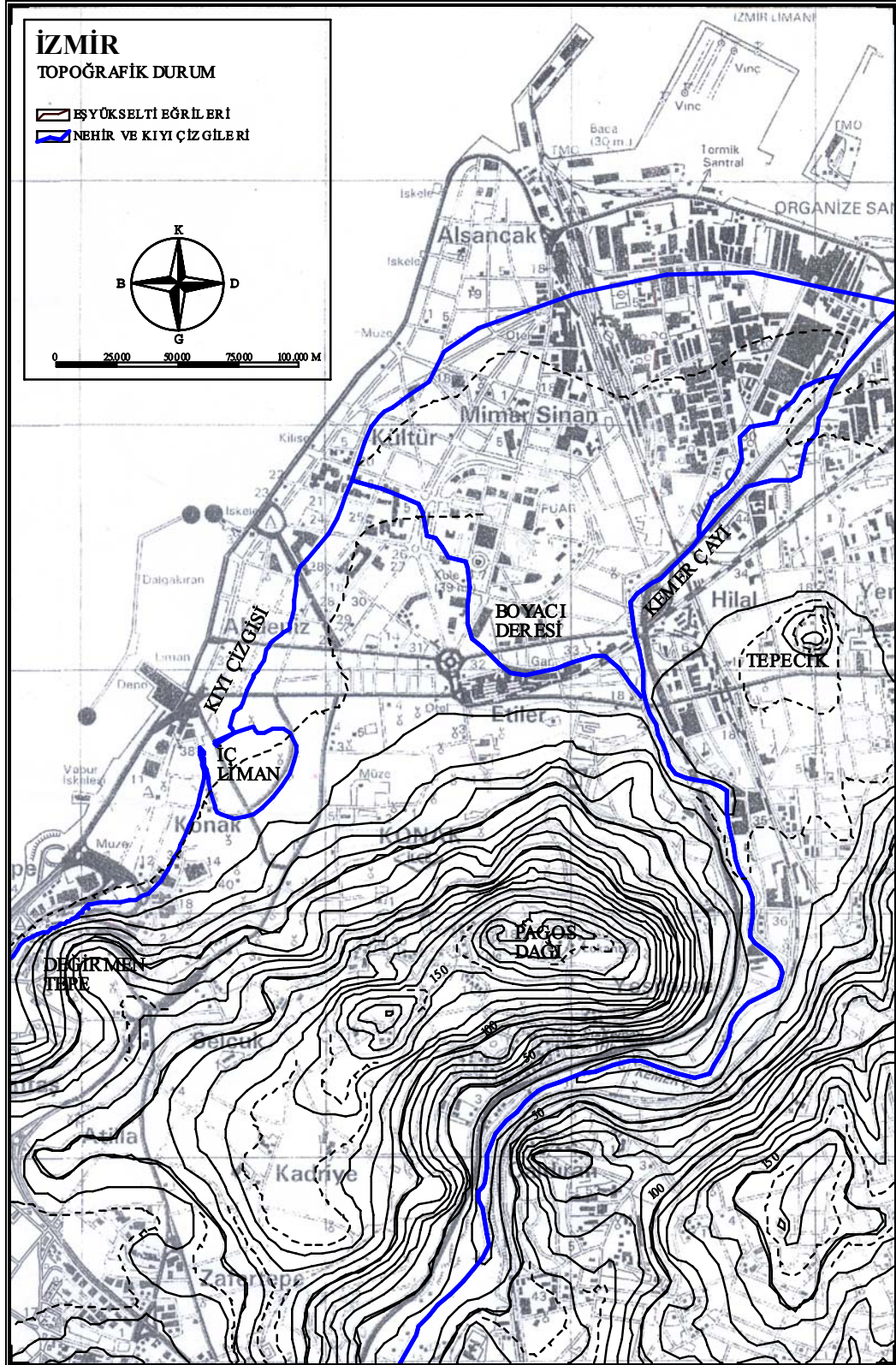
Pagos Dağının 175-180 m yüksekliğindeki düz tepesi, akropol için uygun bir alan oluşturmaktadır. Burası Antik Çağ'da yeni bir kent kurulurken aranan orta yükseklikte bir tepe ve denize yakınlık kriterlerini de sağlamaktadır (Bean, 1997). Pagos Dağının kuzeybatı yönünde denize uzanan uygun bir iniş bulunmakta, dönemin şartlarında diğer yönlerden tepeye ulaşmak mümkün olmamaktadır. Özellikle Akropolis'in güneyindeki eğimin çok dik olması, burasını savunma açısından elverişli kılmaktadır. Ayrıca çevredeki tepeler her yönde kente yaklaşımı kontrol altında tutmak bakımından oldukça elverişlidir. Pagos Dağının kuzeyindeki düzlük, kentin sonraki dönemlerde genişlemesi için uygun bir saha oluşturmuştur. Fakat bir akarsular deltasının uç noktasını oluşturan Punta şimdi bulunduğu noktaya taşınan alüvyonlarla ulaşmıştır (Şekil 3.2) (Cadoux, 2003).

İzmir merkez konumu ve coğrafi üstünlükleri sebebiyle zaman içinde bütün Anadolu ile bağlantısı olan ticari bir merkez haline gelmiş ve batıya açılan kapı kimliği kazanmıştır. Kentin bu gelişiminde, elverişli bir limana sahip olması ve karayollarının merkezinde bulunması önemli bir rol oynamıştır. Bu sayede deniz yoluyla diğer liman kentleriyle, karayolu aracılığıyla da diğer kıyı kentleri ve iç bölgelerle bağlantı kurulabilmektedir. Bölgenin gerisinde kentin tarımsal ihtiyaçlarının karşılanabileceği verimli ovalar bulunmaktadır. Birinci derece deprem bölgesinde konumlanan kent, tarih boyunca belirli dönemlerde hasar görmüş, sahip olduğu coğrafi avantajlar sebebiyle her seferinde tekrar inşa edilmiştir.

Şekil 3.1 Ege Bölgesi Sayısal Arazi Modeli (İzmir Orman Bölge Müdürlüğü Kadastro Şubesi).

3.2 Pagos Dağı ve Çevresinin Topoğrafyası. Harita Genel Müdürlüğü'nün 2001 tarihli 1/25.000 ölçekli haritasından yararlanılarak hazırlanmıştır.

3.2 İzmir'in Kent Arkeolojisini Üreten Tarihsel Gelişim

M.Ö. 288 yıllarında Pagos Dağı yamaçlarında kurulduğu günden bu yana kesintisiz olarak yerleşim gören İzmir'in Helenistik Dönemdeki oluşumu ve günümüze dönüşümünün incelendiği bu bölümde, detaylı bir literatür araştırması yapılarak toplanan veriler dönemlere ayrılarak sınıflandırılmıştır. Her dönem için kentin genel özellikleri ve iç düzenlemesi başlıkları altında bir araya getirilen bu bilgiler planlara aktararak günümüz kentiyle karşılaştırılmış ve kentin doğal özellikleri, sınırları, kent girişleri, ana yaklaşım aksları, çevresi, sokak sistemi, kamusal alanları ve açık mekanlarının tanımlanmasında kullanılmıştır.

3.2.1 Prehistorik, Aiol, İon Dönemlerinde İzmir (M.Ö. 3000 -M.Ö. 288)

İzmir metropoliten alan içine düşen bölgelerin yerleşim tarihi, Prehistorik Döneme kadar uzanmaktadır. Bayraklı'da yapılan kazılarda, Troya'nın I. (M.Ö. 3000-2500) ve II. (M.Ö. 2500-2000) katlarının çağdaşı buluntular ortaya çıkmıştır. Günümüzde Tekel bağları içinde kalan alan, bronz çağından klasik Yunan çağına kadar İzmir kentinin yerleşim merkezini oluşturmuştur. Bölgenin ilk Helen yerlileri olan Aioller ise, M.Ö. 1050-1000 tarihleri arasında kente yerleşmişlerdir. Kent M.Ö. 750-700 yılları arasında Kolophonluların yardımıyla İyonlar tarafından ele geçirilmiştir (Akurgal, 1983).

M.Ö. 7. yüzyılın sonunda Lidya Kralı Alyattes kenti ele geçirerek halkı boşaltmıştır. Strabon (2000), kent sakinlerinin bu tarihten sonra 400 yıl kadar çevredeki köylerde yaşamaya devam ettiğini, önce Antigonos, sonra da Lyzmachos tarafından toplu olarak bir kente yerleştirildiklerini belirtmektedir. Bu olaylardan Pausanias da söz etmektedir (Pausanias, 1988). Günümüzde İzmir çevresinde bulunan Buca, Bornova, Işıklar (Rampidon), Çiğli, Pınarbaşı (Periklistra), Narlıköy, Naldöken gibi köylerin, bu çağdaki yerleşmelerin ardılları olduğu düşünülmektedir. Kazılardan kentin M.Ö. 545-500 yıllarında kısmen terk edildiği anlaşılmaktadır. Buna karşın kent M.Ö. 400-330 yılları arasında yeniden canlanmaya başlamış ve yoğun bir yerleşmeye sahne olmuştur (Akurgal, 1983).

3.2.2 Helenistik Dönemde Kentin Kuruluşu ve Gelişimi (M.Ö. 288-M.Ö. 129)

Büyük İskender M.Ö. 334 baharında, Çanakkale Boğazını geçerek Pers İmparatorluğu üzerine sefere başlamış, M.Ö. 333'de Sardes ile Ephesos'u almış ve bu sırada İzmir'e uğramıştır (Akurgal, 2000). Pausanias (1988) İzmir'in, Büyük İskender'in Pagos Dağındaki Nemesis Tapınağı önünde bulunan bir çınar ağacının altında uyurken gördüğü rüya üzerine kurulduğunu anlatmaktadır. Aristeides de (M.S. 2.yy veya sonrası) İskender'in gördüğü rüyadan ve kenti yeniden kurmasından söz etmektedir (Cadoux, 2003). Bu efsane daha sonra Marcus Aurelius, Gordianus ve Philippus'un egemen oldukları dönemde paralar üzerinde tasvir edilmiştir (Akurgal, 2000). Pausanias ve Aristeides, kendi çağlarına ilişkin önemli bilgiler veren yazarlar olmasına karşın, hikayenin destansal olma olasılığı bulunmaktadır.

M.Ö. 323'de Büyük İskender'in Babil'deki ölümünden sonra, M.Ö. 320 yılında Batı Küçük Asya komutanlarından Antigonos'un eline geçmiştir. Antigonos hükümdarlığının son senelerinde Pagos Dağı eteklerinde kurulacak yeni şehrin planlanmasına başlamış, fakat M.Ö. 301 yılında Trakya Kralı Lysimakhos ve Suriye Kralı I. Seleukos tarafından mağlup edilmesi üzerine Batı Anadolu Lysimakhos'un hissesine düşmüş ve İzmir kenti M.Ö. 290 yıllarında onun tarafından kurulmuştur (Cadoux, 2003). Helen dünyasının büyük bir refaha eriştiği ve tüm Batı Anadolu'da eski kentlerin düzenlenerek yeni kentlerin kurulduğu bu dönemde İzmir, diğer İon şehirleriyle birlikte yeniden kurulmuş ve efsanevi bir üne erişmiştir.

M.Ö. 281 yılında I. Seleukos ve Lysimakhos arasında patlak veren savaşta, tüm kentler Seleukos'un yanında yer almış ve Lysimakhos öldürülmüştür. M.Ö. 280 yılında I. Seleukos'un öldürülmesi üzerine yerine oğlu I. Antiokhos geçmiştir. Bu dönemde yaşanan kargaşa ortamı, diğer kentlerle birlikte İzmir'e de yeniden bağımsızlığına kavuşma fırsatı vermiştir. M.Ö. 278'de Trakya'dan gelen talancı Galat/Kelt istilaları, tüm Anadolu'ya olduğu gibi İzmir halkına da korku salmıştır. M.Ö. 275'de I. Antiokhos, Galat ordusunu yok ederek halkın minnetini kazanmış ve kendisine Soter (Helen dilinde kurtarıcı) unvanı verilmiştir. M.Ö. 262'de I. Antiokhos, yeni kurulmakta olan Bergama Krallığı'nın hükümdarı I. Eumenes ile

Sardes yakınlarında giriştiği bir çatışmada yenilmiş, bundan kısa bir süre sonra M.Ö. 261'de ölünce yerine oğlu II. Antiokhos geçmiştir. Yeni kral, kentlere demokratik yönetim içinde özerklik tanıyarak onların sevgisini kazanmış, Mısır birliklerini İonia'dan ve komşu bölgelerden çıkarmıştır. M.Ö. 247'de II. Antiokhos ölünce yerine II. Seleukos (M.Ö. 247-226) geçmiş, Mısır Kralı III. Ptolemaios Anadolu kıyılarında harekate giriştiği bir dönemde II. Seleukos'u destekleyen İzmir, onun tarafından kutsal ve dokunulmaz sayılmıştır (Cadoux, 2003).

M.Ö. 241'de I. Attalos egemenliğinde (M.Ö. 241-197) Bergama Krallığı ortaya çıkmış, Galat boyları üzerine yaptığı başarılı seferlerle Helen kentlerine kendini sevdirmiştir. M.Ö. 220 dolaylarında İzmir de diğer İyon kentleriyle birlikte, Attalos yandaşlarına katılmıştır. II. Seleukos, III. Seleukos (M.Ö. 226-223) ve III. Antiokhos (M.Ö. 223-187) dönemlerindeki çabalara rağmen İzmir Seleukoslar Devleti'ne direnmiş ve Attalos'a bağlılığını sürdürmüştür. M.Ö. 191-190 yıllarında yapılan savaşlarda III. Antiokhos, Roma ve Bergama ordularınca ağır bir yenilgiye uğratılmış ve tüm ülke Romalılara katılmıştır. Böylece Anadolu'da Seleukos hanedanına mensup kralların yüz yılı aşkın üstünlük kurma mücadelesi son bulmuştur. Bu dönemde diğer kentlerle (Erythrai, Khios, Klazomenai, Kolophon) birlikte İzmir Roma Senatosu kararıyla, savaşta yararlılık gösteren Bergama Kralı Eumenes II'ye (M.Ö. 197-159) verilmiştir. Roma'ya gösterdiği bağlılıktan dolayı kente bazı özel onurlandırmalar ve istediği topraklar sunulmuştur (Cadoux, 2003). Bundan sonraki yarım yüzyıl boyunca kent siyasi olaylardan uzak kalmış, M.Ö. 133'de Bergama Kralı III. Attalos'un ölümünün ardından ülkesi ve hazinesiyle birlikte İzmir de Roma'ya kalmıştır.

Helenistik Dönemde Ephesos halkının önerisiyle 13. üye olarak Panionion Birliğine kabul edilen Smyrna, bu dönem boyunca özgür kent statüsünü korumayı başarmıştır (Bean, 1997). Romalıların gelişine kadar geçen sürede bölgede belirsizlik hakim olmuş, tüm Helen kentlerinde olduğu gibi İzmir'de de yönetim soylular, zorbalar ve yabancı krallar tarafından gölgelenmediği sürece halkın elinde olmuş, fakat işlerin yürütülmesi halk oyu ile seçilen valiler tarafından yapılmıştır.

3.2.2.1 Kentin Genel Özellikleri

Helenistik Dönemde baştan başa yeniden kurulan İzmir dünyanın en gözde kentlerinden biri olma yolunda ilerlemiş, bir süre Ephesos'un gerisinde kalmışsa da, zaman içinde Ege kıyılarının en önemli kenti olmayı başarmıştır. Bu devirde basılan paralar üzerinde bulunan ticaret gemisi tasvirleri, ticaretin kent yaşamındaki önemine işaret etmektedir (Cadoux, 2003). Bu dönemde kent Pagos Dağında akropolü ve aşağıda limanı ile Helenistik kent planı özellikleri taşımaktadır.

Kentin Doğal Özellikleri:

Pagos Dağında yapılan kalenin yer seçiminde rol oynayan en büyük etken, tepenin dört yönde hakim konumudur. Buraya doğu yönünde vadi boyunca tek bir ulaşım bulunmakta, batıda ise gene kontrolü mümkün olan deniz konumlanmaktadır. Ayrıca kuzeyden ve güneyden gelen yollar topoğrafik bakımdan kontrolü kolay bölgelerden geçmektedir (Atay, 1978). Diğer taraftan Pagos Tepesi yamaçları ve arazinin genel durumu, tiyatro, Stadyum vb. kamusal yapılar için uygun konumlar sağlamaktadır (Cadoux, 2003). Bu devirde İzmir savunma ve ticari etkinlikler bakımından elverişli bir coğrafi alanda kurulmuştur. Şimdiki Kemeraltı Caddesi kıvrımı içinde bulunan küçük liman, kentin ticaret yaşamı için elverişli bir odak noktası oluşturmaktadır.

Kent Sınırları:

Lyzmachos döneminde yapım çalışmalarının ne kadar ilerlediği bilinmemekle birlikte, kentin Akropol ve liman çevresindeki genel konumunun belirlenmiş olduğu düşünülmektedir (Cadoux, 2003). Bu dönemde kent Pagos Tepesinde surlarla çevrili bir akropol ve tepenin kuzeybatı yamacından aşağıdaki düzlüğe ve denize ulaşan yine surlarla çevrili bir yerleşim alanı olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Akropol yerleşimin doğu, deniz ve iç liman ise batı sınırını belirlemekte, kuzey ve güneyde surlar yer almaktadır. Helenistik Dönemde Pagos Dağında bulunan Akropol'ün, tepe üstündeki düzlüğün ne kadarını kapladığı kesin olarak bilinmemektedir. Kuban (2001), günümüzde varlığını sürdüren Roma ve Bizans yapımı kalenin Helenistik Çağ akropolü üzerinde olduğunu, bazı noktalarda Helenistik duvar çizgisini izlediğini, kimi yerde duvarların iç içe geçtiğini belirtmektedir. Nitekim 1739 yılında Pococke (2001), kısmen yıkılan kalenin

uzunluğunun genişliğinin iki katı olduğunu ve burada Orta Yunan zamanından kalan bir yazıt bulunduğunu ifade etmektedir. Günümüzde kalenin duvarları zemine uyum sağlayarak düzensiz dönüşlerle yaklaşık 85 hektarlık bir alanı kaplamaktadır. Helenistik Çağ duvar örgüsü kalenin batısında, kısmen de güneybatısında gözlenebilmektedir. Kalenin kuzeydoğusunda konumlanan çeşitli temel izleri ve etrafa saçılan taşların ise, Helenistik Dönem akropolünün kalan kısımlarına işaret ettiği düşünülmektedir.

Helenistik Dönemde kuzey ve güney surlarının nereden geçtiği kesin olarak bilinmemekte, Roma ve Bizans yapımı surların, Helenistik temel ve duvarlar üzerinde yapıldığı sanılmaktadır. Bu surlar 19. yüzyılda yapılan plan çalışmalarında, söz konusu tarihlerde mevcut olan parçalarıyla gösterilmiştir. Bu dönemde kuzeydeki sur Akropolis'in kuzeybatı köşesinden başlayarak kuzey yönünde eğime dik olarak uzanmakta, tiyatronun doğusundan geçerek önce batı, sonra tekrar kuzey yönünde ilerleyerek Basmane İstasyonu dolaylarına ulaşmakta, buradan batıya uzanmaktadır. Cadoux (2003), surun bu köşesine ait bir parçasının yakın bir zamana kadar görülebildiğini belirtmektedir. Surlar buradan keskin bir dönüşle kuzeye yönelmekte, sonra tekrar batıya uzanarak yaklaşık olarak dik bir açıyla ve düz bir çizgi ile denize ulaşmaktadır. 1739 yılında Pococke (2001), Ermeni Mahallesinde gördüğü duvar kalıntıları sebebi ile surların buradan denize doğru devam ettiğini düşünmekte, bu duvarın üst kısmındaki taşların kaba ve kötü döşenmesi sebebi ile sonradan yapıldığını tahmin etmekte, altlardaki duvar tekniğini Yunanların duvar örme tarzına benzetmektedir. Storari planında Ermeni Mahallesinin iki ucunda sur parçaları görülmekte, eksik kısımlarının 1845 yılında yandığı düşünülmektedir. Bu planda görülen sur parçaları günümüz Vali Kazım Dirik Caddesi dolaylarına denk gelmektedir.

Güneydeki sur Akropolisin güneybatı köşesinden batı yönünde başlayarak Pagos Dağı ile kuzey yamacında stadyumun yapıldığı tepenin birleştiği düzlük boyunca güneybatı yönünde uzanmaktadır. Cadoux, bu surların bazı kalıntılarının yakın zamana kadar stadyum yakınlarında görülebildiğini belirtmektedir (Cadoux, 2003). Surlar stadyumun yapıldığı tepenin güneyinden kuzeye doğru derince bir kıvrım

oluşturarak eğime dik batı yönünde ilerlemekte ve kent giriş kapılarından birisinin bulunduğu bugünkü Eşrefpaşa semtine ulaşmakta, buradan batı yönünde ilerleyerek ve Değirmentepe'nin güneyinden geçerek kuzeybatı yönünde denize ulaşmaktadır. Güney surunun bu doğrultusunu 1739 yılında Pococke (2001) da betimlemiştir. Fakat 1833-1843 yıllarında Texier (2002), güney suruna ait hiç kalıntı bulunmadığını belirtmektedir. Kentin yerleşim alanını sınırlayan kuzey ve güney suru tarihsel süreç içinde yok olmuş, birkaç parçası ise günümüze ulaşmıştır (Şekil A.8, A.9, A.10, A.11, A.12, A.13, A.14, A.15, A.16).

Kente Giriş:

Cadoux (2003), Helenistik Dönemde Akropolis alanına doğu, batı ve kuzeyden olmak üzere üç adet giriş bulunduğunu belirtmektedir. Kadifekale'deki surlar incelendiğinde, kuzey ve güney yönünde iki adet giriş kapısı gözlenmekte, batı yönünde ise, Akropolis alanına giriş olabileceği düşünülen sivri kemerli bir kapı dikkat çekmektedir. Bu dönemde sur duvarlarından yerleşim alanına ise, Ephesos ve Doğu Kapısı olmak üzere iki farklı giriş bulunmaktadır. Bu girişler kentin kurulduğu alanın topoğrafik yapısına uygun olarak konumlanmaktadır. Cadoux, Ephesos Kapısı'nın güney suru üzerinde Değirmentepe'nin doğusunda yer aldığını belirtmektedir. Burası günümüzdeki Eşrefpaşa semtinde, Pagos Dağı ile Değirmentepe'yi bağlayan düzlüğe denk gelmektedir. Cadoux (2003), Doğu Kapısı'nın Kadifekale'nin kuzeybatı köşesinden aşağı inen sur duvarının Basmane yakınlarında düzlüğe ulaştığı ve batıya saptığı noktada konumlandığını belirtmektedir. Kuban (2001) da Doğu Kapısı'nın Basmane yakınlarında surların keskin bir dönüşle batıya saptığı noktada olduğunu düşünmektedir. Umar (2003), günümüzde burada konumlanan caminin adının Çorakkapı olmasının, eskiden Türklerin buradaki sur kapısına Çorakkapı demesinden kaynaklanabileceğine dikkat çekmektedir (Cadoux, 2003).

Kentin Çevresi:

Kral Alyattes'in kenti boşaltmasından sonra, İzmirliilerin bir kısmı Kolophon'a kaçmış, diğer kısmı da Buca, Bornova, Işıklar (Rampidon), Çiğli, Pınarbaşı (Periklistra), Narlıköy, Naldöken, Balçova, Kokluca, Seydiköy, Hacılar, Narlıdere,

Altındağ gibi köyleri kurmuşlardır. Bu olaydan Strabon da söz etmektedir. Bu yerlerde ele geçen buluntular, Pagos Dağı yamaçlarında İzmir kenti kurulduktan sonra köylerin terk edilmediğini, Helenistik Dönemde de burada yerleşimin devam ettiğini göstermektedir (Canpolat, 1953).

Helenistik Dönemde İzmir'in batısında Ege'nin belki de dünyanın en eski şifalı termal sularından birisi olan Agamemnon Kaplıcaları bulunmaktadır. Bu kaplıcalardan İlyada eserinde Homeros da söz etmektedir (Tulunay, 2002). Agamemnon komutasındaki Akalar, Troya'nın düşmesinden sonra burada şifa bulmuştur (Bean, 1997). 1701-1702 yıllarında Tournefort, (2005) kaplıca yapılarından geriye bir havuz dışında bir şey kalmadığını, fakat yıkıntılardan bu yapıların bir zamanlar çok güzel olduğunu anlaşıldığını söylemektedir (Tournefort, 2005).

Helenistik Dönemde İzmir çevresindeki dağlarda, savunmada kullanılan müstahkem gözetleme yerleri kurulmuştur. Bunların en önemlisi Belkahve Geçidi'ne hakim bir tepede yer alan kalıntılardır. Bunun yanı sıra Yamanlar Dağı üzerinde yer alan Adatepe'de ve Bornova'nın kuzeybatısında, aynı amaçla yapılan ve günümüze ulaşan kalıntılar bulunmaktadır (Kuban, 2001).

Ana Yaklaşım Aksları:

Bu dönemde Kolophon'a, Ephesos'a ve güneye uzanan yol Ephesos Kapısı'ndan başlamaktadır. Aynı kapıdan çıkan günümüzdeki Hatay Caddesi işlevinde bir kol da, Fahrettin Altay Meydanı dolaylarından sonra kıyı boyunca ilerleyerek batıya gitmektedir (Cadoux, 2003). Tournefort (2005), İzmir'in güneydoğusunda konumlanan bir tepenin eteğinde gördüğü sıcak su kaynağının, Strabon'un Clazomene'den gelirken gördüğü kaynak olduğunu tahmin etmekte, Büyük İskender'in, Urla'dan Erytraea'ya giderken Karaburun üzerinden giden tehlikeli yolu kullanmamak için, Mimas Dağı üzerinden giden bir yol yaptırdığını belirtmektedir. Bu yol olasılıkla Ephesos Kapısı'ndan çıkarak batıya giden yoldur ve günümüzde Balçova'da bulunan kaplıca dolaylarından geçmektedir.

Basmane İstasyonu'nun güneyinde konumlanan Doğu Kapısı'ndan doğuya uzanan yol ise, şimdiki Gaziler Caddesi'nin bulunduğu yerden ve günümüze ulaşamamış olan Kervan Köprüsü'nün yerinde bulunan köprüden geçerek Tepecik yükseltisini aşmakta ve Halkapınar'daki kaynakların önüne ulaşmaktadır (Cadoux, 2003. Yol buradan ikiye ayrılarak Sardes'e ve Phokaia üzerinden Bergama'ya ulaşmaktadır.

3.2.2.2 Kentin İç Düzenlemesi

Kentin Helenistik Dönemdeki sokak sistemi, kent dokusu ve kamusal yapıları hakkında detaylı bilgi verme olanağı bulunmamaktadır. Bu konuda sahip olunan bilgiler genellikle Roma Dönemine ilişkindir.

Sokak Sistemi ve Kent Dokusu:

Helenistik Dönem öncesinde Pagos Dağında önemli bir yerleşim merkezi olmadığı bilinmektedir. Bu sebeple Helenistik Dönemde İzmir, tamamen Helenistik kent planlama anlayışıyla bir plan dahilinde kurulup genişlemiş ve duvarlarla tahkim edilmiştir. Dolayısıyla sokak sistemi ve kent dokusunun ana strüktürü M.Ö. 3. yüzyıla dayanmaktadır. Kentin sonraki dönemlerdeki gelişiminde, bu dönemde oluşan kent yapısı önemli bir rol oynamıştır. M.Ö 1. yüzyılda Strabon'un (2000) söz ettiği birbirine dik doğrular şeklindeki sokak sistemi olasılıkla bu dönemden kalmadır.

Bu dönemde kenti düz hatlar halinde boydan boya geçen iki ana yol bulunmaktadır. Doğu Kapısı'ndan kente giren yol batı yönünde Anafartalar Caddesi dolaylarından, Ephesos Kapısı'nda kente giren yol ise kuzey yönünde, Eşrefpaşa Caddesi dolaylarından geçmekte ve bu iki ana yol Agora yakınlarında birleşmektedir. Bunların dışındaki tali yolların oluşumunda, Helenistik Döneme özgü ızgara plan özelliği kullanılmış, bu sistem kentin üst kısmında eğimli arazinin zorluklarına karşın devam etmiştir. Bu sebeple günümüzde Pagos Dağı yamaçlarında konumlanan kuzey-güney, doğu-batı doğrultusundaki kent dokusu Helenistik Döneme işaret etmektedir.

M.Ö. 1. yüzyılda Strabon (2000), şehrin yolları açılırken kanalizasyon sistemi yapılmadığını, özellikle yağışlı günlerde caddelerden kirli sular aktığını belirtmektedir. Kentin kanalizasyon probleminden 1833-1843 yıllarında Texier (2002) de söz etmektedir. Cadoux (2003), kentin yağmur suyunu toplayacak bir sistemin kurulmaması sebebiyle yakın tarihlere kadar süren kanalizasyon problemini, baştanbaşa yeniden kurulan kentte mali ve işgücü olanaklarının kısıtlı olmasına bağlamaktadır. Kentte bu dönemde kanalizasyon sisteminin yapılmamış olması, günümüzde antik dönem kent yapısının ve sokak sisteminin tanımlanmasını zorlaştırmaktadır.

Kamu Yapıları ve Kentsel Bölümler:

Helenistik Dönemde kurulan kentte, baştanbaşa büyük bir yapım faaliyeti gerçekleşmiştir. Kent Pagos Dağında surla çevrili bir akropol ve aşağıdaki düzlükte liman olmak iki merkezden oluşmuş, aradaki eğimli yamaçta çeşitli kamu yapıları ve yerleşim bölgeleri konumlanmış, bu kısım da surlarla çevrilmiştir. M.Ö. 1. yüzyılda Strabon (2000) İzmir’i ‘şimdiki kentlerin en güzeli’ olarak tanımladığı zaman, olasılıkla kent Helenistik yapılarıyla görkemli bir görünüm sunmaktadır.

Canpolat (1953), Pagos Dağında konumlanan Akropol’ün kısmen Lelegler zamanında da mevcut olduğunu, Bayraklı’daki şehir Lidyalılar tarafından istila edildikten sonra halkın bir kısmının burada yerleşim kurduğunu düşünmektedir. Ancak bu yerleşimin varlığı ve niteliğine ilişkin günümüze ulaşan herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Helenistik Dönemde kurulan kale, tehlike anında halkın taşınır mallarını yanına alarak sığınabileceği bir yer olarak tasarlanmış, Roma, Bizans ve Osmanlı-Türk Dönemlerindeki eklemelerle günümüze ulaşmıştır (Şekil A.1). Kalenin içinde çeşitli sarnıç ve yeraltı yolları bulunmakta, bunların yapılış tarihleri kesin olarak bilinmemektedir. Cadoux (2003), Ortaçağ’dan kalan oldukça iyi korunmuş durumdaki sarnıcın, kentin en eski günlerinde yapılan ve kuşatma anında halkın su gereksinimini karşılayan eski bir sarnıcın yerine işaret ettiği görüşündedir.

Tournefort (2005), Helenlerin döneminde Akropol’de Jüpiter’in koruması altında bir kale bulunduğunu, bu dağın tepesinin adının Coryphus olduğunu, burada adına

bir tapınak yapılan Jüpiter'in de Coryphus adını aldığını belirtmektedir. Texier (2002), kentte Rum krallarının meydana getirdiği eserlerden sadece kalenin güneybatı tarafında bir kısım duvar parçası kaldığını belirtmektedir. Hamilton (2001), Pagos Dağının zirvesinde konumlanan kalenin Seydiköy ve Paradiso'ya bakan kısmında, Pseudisom tarzında örülmüş Helen Döneminden kalma duvarlar bulunduğunu belirtmektedir. Bu duvar örgüsünün bir kısmı kalenin batısında ve güneybatısında günümüzde de görülebilmektedir. Özellikle güneybatıda bulunan burç duvar yüksekliğinin üçte biri boyunca, Helenistik duvar örgüsü barındırmaktadır (Şekil A.2, Şekil A.3).

Günümüzde Namazgah semtinde bulunan ve Helenistik Dönemde resmi nitelikte inşa edilen Agora, sonraki dönemlerde meydana gelen depremlerde yıkılarak onarılmıştır. Kare planlı yapının günümüzde bir kısmı gün ışığına çıkarılmış ve mimari yapısı ayrıntılı olarak çözümlenmiştir.

Cadoux (2003), İzmir'de Helenistik çağda, hatta Lyzmachos tarafından ilk kurulduğu yıllarda bir Tiyatro bulunduğunu söylemektedir. Bu yapıdan günümüze ulaşan kalıntılar, M.S. 178'de meydana gelen depremin ardından kısmen yeniden yapılan yapıya aittir. Kadifekale'nin kuzeybatısında yer alan bu yapı, diğer Helenistik tiyatrolar gibi arazinin topoğrafik durumuna uygun doğal bir oyuk içinde konumlanmaktadır. Günümüz kentinde üzeri tamamen yapılarla kaplanmış olmasına rağmen, bulunduğu yer algılanabilmektedir.

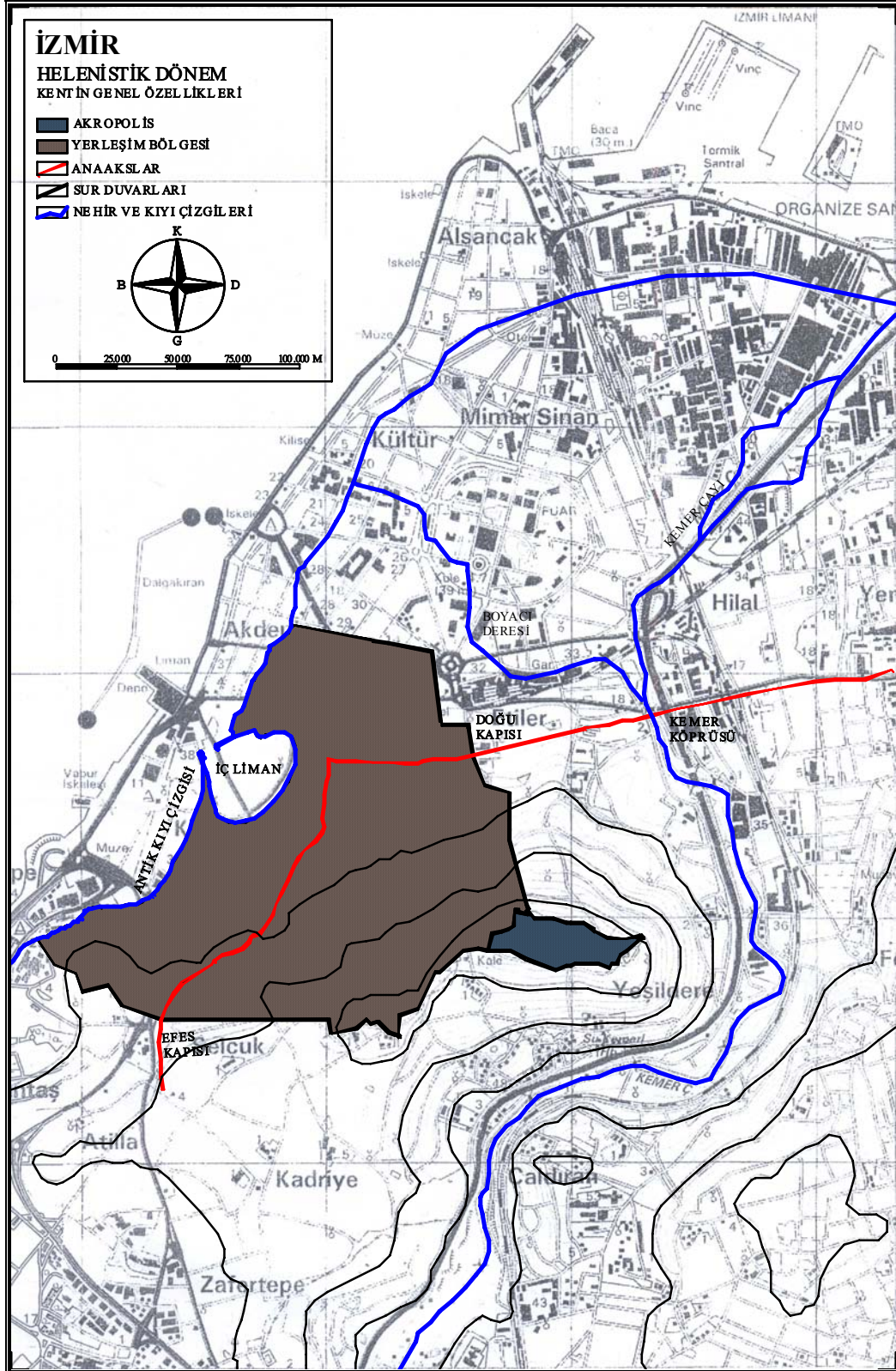
Pausanias (1988), İskender'in geldiği dönemde Pagos Dağında bulunan Nemesis Mabedi'nden söz etmektedir. Ancak İzmir'in kuruluşu ile ilgili efsanede adı geçen bu mabedin yeri ve sonraki dönemlerde var olduğuna ilişkin kesin bir bilgi bulunmamakta, agora yakınlarında olduğu sanılmaktadır (Doğar, 2006).

M.Ö. 254 yılında, II. Antiokhos'un annesi Stratonike'nin Sardes'de ölümünün ardından, İzmir'de Stratonike adına bir tapınak yapılmıştır. Cadoux (2003), bu tapınağın iç limanın güney kıyısında konumlanan Musevi Hastanesi'nin yakınlarında olduğunu belirtmektedir. 1876 yılında Lamec Saad tarafından hazırlanan kent

planına göre Musevi Hastanesi, günümüzde Eşrefpaşa Caddesi üzerinde yer alan Bikur Holim Havrası'nın arkasında konumlanmaktadır.

Strabon (2000), Klazomenai'den İzmir'e gelirken gördüğü sıcak su kaynakları yakınındaki Apollon Tapınağı'ndan söz etmektedir. 1701-1702 yıllarında Tournefort (2005), Apollon Tapınağı'nın kaplıcaların yakınında olabileceğini tahmin etmekte, yapının yıkıntılarını gören, aynı zamanda arkeolog olan konsolos yardımcısından söz etmektedir. Texier (2002) de bu yapıya ait kalıntılar gördüğünü kaydetmektedir. Bu yerin günümüzde Balçova'daki ılıcaların batısına denk geldiği bilinmekte, burada bulunan sütun başlığı tapınağın varlığına işaret etmektedir. Aristeides'in sözlerine dayanarak Cadoux (2003), kent surlarının doğu kapısı dışında veya yakınında bir Apollon Tapınağı'nın daha varlığına işaret etmektedir.

Cadoux (2003), İzmir'de yönetici kurul toplantıları'nın yapıldığı Bouleterion, bu kurullarda önderlik görevini yürüten Prytanis'ler tarafından kullanılan Prytaneion, Gerousia ve Neoi kurullarının toplanma mekanı olan Gerousia yapılarından söz etmekte, Bouleterion'un agora yakınlarında olduğunu belirtmektedir. Agora'nın batı kanadı bitişiğinde yapılan kazılarda gün ışığına çıkarılan, kemerlerle yükseltilmiş dairesel plan özelliği gösteren mimari yapı kalıntısının, Bouleterion yapısına ait olduğu sanılmaktadır (Şekil A.21).

Şekil 3.3 Helenistik Dönemde kentin genel özellikleri. Harita Genel Müdürlüğü'nün 2001 tarihli 1/25.000 ölçekli haritası kullanılarak ve çeşitli kaynaklardan faydalanılarak hazırlanmıştır.

3.2.3 Roma Döneminde İzmir (M.Ö. 129-M.S. 395)

M.Ö. 133 yılında Bergama Kralı Attalos III dominyonlarını ve hazinelerini Roma'ya bırakarak ölmüş, İzmir de diğer şehirlerle birlikte Roma'ya katılmış ve merkezi Ephesos olan Küçük Asya eyalet şehirlerinden birisi olmuştur. Asya adındaki bu yeni il Mysia, Aiolis, İonia, Lydia, Phrygia'nın doğu parçası ve olasılıkla yakındaki adalarla birlikte Karia'yı kapsamaktadır. M.Ö. 129 yılında Consul seçilen M. Aquillius döneminde Asya eyalet şehirlerinin organizasyonu yapılarak sınırları belirlenmiş ve Romanın müttefiki olan kentlere bazı imtiyazlar verilmiştir. Bu dönemde İzmir Roma ile resmi bir bağışıklık anlaşması yapmamasına karşın, özgür kentler arasına girmiştir (Cadoux, 2003). Roma Döneminde Asya ilinde Panionion Birliği'nin sürdürülmesine izin verilmiştir.

Roma ile ticaretin gelişmesi, doğal ve kültürel avantajları olan İzmir'in refah seviyesini arttırmıştır. Fakat M.Ö. 123-122 yıllarında vergi toplama imtiyazlarını yüksek fiyat verenlere satan kanunlar sebebiyle, bütün eyalet ile birlikte İzmir'in de zenginliği Roma tarafından sömürülmüş, bu dönemde eğitim ve sanatı koruma kaygısı da duyulmamıştır. M.Ö. 90 yıllarında Helenleri batılılardan kurtarmaya soyunan Pontos Kralı IV. Mithradates kötü Roma yönetimi sebebiyle hoş karşılanmış, bir süre Pontos Kralı'na boyun eğen İzmir hür kent ayrıcalığını yitirmiştir (Cadoux, 2003). Bundan sonraki dönemde kent bir süre barış içinde yaşamıştır.

Bu tarihten sonra vergilendirmeye ilişkin amaçlarla il bölgelere ayrılmış ve vergi toplama görevi yerel yüksek yöneticilere bırakılmıştır. M.Ö. 62-61 yıllarında, vergi toplama amacıyla oluşturulan bölge düzeni değiştirilerek yargı ve yönetim için de kullanılmaya başlamıştır. Bu bölgelerden birinin merkezi olan İzmir Myrina, Kyme, Phokaia, Leukai, Larissa, Neon Teikhos, Temnos, Manisa, Hyrkanis Ovası, Nymphaion (Kemalpaşa), Klazomenai (Urla), Erythrai (İldırı), Teos, Lebedos ile Kolophon'u kapsamaktadır (Cadoux, 2003). Bu dönemde yönetim birimi merkezi olması sayesinde İzmir Ephesos ile yarışma olanağına kavuşmuş, zaman içinde refah seviyesi artmış ve politika dışındaki alanlarda da öne çıkmıştır.

M.Ö. 49'da Sezar ile Pompeius arasında iç savaş başlamış, doğu ülkeleriyle birlikte İzmir burada üstünlük sağlayan Pompeius'u desteklemiş, fakat M.Ö. 48'de Pompeius mağlup olmuştur. M.Ö. 44'de Sezar'ın Roma'da öldürülmesinden sonra Pompeius'u destekleyen İzmir yağmalanarak yakılmış ve halkı katledilmiştir. Bu dönemde İzmir'den 'Romanın en eski, en içten bağlı yandaşlarından ve Asia ilinin en ünlü yerlerinden biri' diye söz edilmiştir. M.Ö. 42'de Sezar'ın mirasçısı Antonius Ephesos'a gelerek Asya ili kentleri topluluğuyla görüşmüştür. Bunu takip eden yıllarda Antonius ve Oktavianus arasında mücadele başlamış, Antonius M.Ö. 31'de yenilince Mısır'a kaçarak intihar etmiştir. Böylece Oktavianus M.Ö. 27 senesinde Augustus adını almış ve M.S. 14'de ölümüne kadar Romanın tek hakimi olmuştur. Bu dönemde Roma'da Cumhuriyet düzeni İmparatorluk düzenine dönüşmüş, illerin yönetimi imparator ve Senatus arasında bölüştürülerek yeni bir sistem benimsenmiş, borçların ve vergilerin yeniden düzenlenmesiyle imparatorluk topraklarında parlak bir dönem başlamıştır (Cadoux, 2003).

Bu dönemde Senatus'a bağlı iki büyük ilden birisi olan Asya, bir yıllığına göreve atanan prokonsül tarafından yönetilmeye başlamış ve vergi sistemi hafifletilmiştir. Zenginliğin artmasıyla görkemli bayındırlık ve kamu yapıları inşa edilmeye başlanmış, Roma imparatoruna tapkı yapılması önemli kamusal görevlerden birisi durumuna gelmiş ve İmparatorluk düzenine geçiş öncesi pasif bir varlık gösteren Helen Birliği canlanmıştır. Bu dönemde Strabon, İzmir'i övgü dolu sözlerle anmaktadır. M.S. 14'de İmparatorluk rejiminin kurucusu Augustus ölmüş, yerine geçen Cladius döneminde (M.S. 41-54) Asya ilinde şiddetli bir deprem olmuş ve Cladius'un yardımcılarıyla İzmir yeniden inşa edilmiştir. Nero döneminde (M.S. 54-68) Helen kentlerindeki altın ve sanat yapıtlarının Roma'ya taşındığı ve diğer kentler gibi İzmir'in de bundan zarar gördüğü bilinmektedir. İmparatorluk sayesinde başlayan barış ve refah Nerva'nın (M.S. 96-98) tahta geçişiyle artmış ve bu dönem bir yüzyıl kadar sürmüştür (Cadoux, 2003).

Marcus Aurelius döneminde (161-180) M.S. 178'de İzmir'de şiddetli bir deprem olmuş, harap olan kent imparatorun yardımcılarıyla tekrar inşa edilmiştir. Günümüze ulaşan antik kalıntıların büyük bir kısmı bu dönemde yapılan yenilemelerden

kalmadır. M.S. 180'de Marcus Aurelius'un ölümünden sonra imparatorlukta bir kargaşa süreci başlamış, egemenlik askeri bir zorbalık durumuna gelmiş, cinayet sonucu ölen imparatorların egemenlik süreleri kısalmış ve Helen kentlerinde kültür yavaş yavaş gerilemeye başlamıştır (Cadoux, 2003).

Diocletianus ve Maximianus (M.S. 284-305) imparator olunca Hıristiyan olmayan imparatorların egemenliğinin son dönemi başlamış, Diocletianus Bithynia'daki İzmit'i (Nikomedea) yönetim merkezi edinmiş, imparatorluk ülkesinin batı yarımını saltanat ortağı Maximianus'a bırakmıştır. M.S. 293 yılında yerel yönetim düzeni gözden geçirilerek iller küçültülmüş ve 12 yönetim bölümüne ayrılmıştır. Batı Anadolu'nun tümünü kapsayan Asya ili yedi parçaya bölünmüş, İzmir merkezi Ephesos olan ve yine Asya adını alan kıyı şeridi içinde yer almıştır. Behramkale'den (Assos) Menderes'e kadar uzanan yeni il sınırları artık Sardes'i kapsamı dışında bırakmaktadır. Asya kentleri birliği de tarihe karışmıştır. Yeni düzenlemeler imparatorlukta genel bir hoşnutsuzluk ve sefalet devresi başlamasını engelleyememiştir. Constantius M.S. 324'de bütün imparatorluğu egemenliği altına almış ve Hıristiyan imparatorlar çağı başlamıştır (Cadoux, 2003). M.S. 301 senesinde ticari bir düşüş ve zoraki vergi sistemiyle yoksulluk başlamış ve M.S. 395'de Büyük Roma İmparatorluğu ikiye bölünmüştür.

3.2.3.1 Kentin Genel Özellikleri

Smyrnalıları politik sezgileri ile Roma'yı ilk tanıyanlar arasında yer almış, M.Ö. 195 yılında Antiokhos'a direnişini sürdürürken, tanrılaştırılmış Roma adına ilk kült ve tapınağı kurmuşlardır (Bean, 1997). Tacitus'dan aktaran Touernefort (2001), İzmirliilerin kendilerini Asya halkları arasında birinci sırada gördüklerini ve Romalıların kendi şehirlerinde Tanrıça Roma adına tapınak yapmalarıyla övündüklerini belirtmektedir. Bu tarihten başlayarak Helenistik kent yavaş yavaş Romalılaşmaya başlamıştır. Bu çağa ilişkin yazıtlardan, halkın kentte kamusal gönencin varlığına önem verdiği, bayındırlık yapıtlarının inşa edilmesinde özverili davrandığı, tanrılara tapınaklar yaparak bağlılığını gösterdiği, ölen kişilerin onuruna yazıtlı taşlar diktiği anlaşılmaktadır (Cadoux, 2003).

Kentin Doğal Özellikleri:

M.Ö. 1. yüzyılda coğrafyacı Strabon (2000) kentin doğal çevresiyle ilgili gözlemlerini “Meles Irmağı surların yakınından akar, kent diğer kuruluşlarının yanı sıra kapatılabilen bir limana sahiptir” sözleriyle anlatmaktadır. (s.207-208). Canpolat’ın (1953) aktardığına göre Aristeides limanın şehrin ortasındaki konumunu “...liman şehrin ortasındadır ve deniz de gözler altındadır. Diğer tarafta da, öbür uçta bulunanlar da deniz kıyısında oturanlar kadar denizi görürler” sözleriyle anlatmaktadır (s.22). Bean (1997), antik dönemde Bayraklı ve Pagos Dağı arasında en azından altı tane ırmak bulunduğunu, bunlardan kutsal Meles’in hangisi olduğunun çok tartışıldığını, M.S. 2. yüzyılda Aelius Aristeides’in verdiği bilgilere diğer yazarların sağladığı ayrıntılar eklenince konunun açıklık kazandığını belirtmektedir. Bu bilgilere göre Meles kentin kenar semtlerinde birkaç pınardan doğmakta ve yuvarlak bir göl oluşturmakta, denize ulaşıncaya kadar çok kısa bir mesafe aktığı için bir bakışta tümüyle algılanmakta, yaz ve kış mevsiminde hacmi ve görünümü değişmemektedir. Pınarların başında Homeros’un destanlarını yazdığı söylenen bir mağara yer almaktadır. Bean tüm bu özelliklerin sadece Halkapınar’da birkaç pınardan doğan kaynağa uyduğunu belirtmektedir.

Kent Sınırları:

Roma Döneminde kentin yeni sınırlarına ilişkin kesin bir bilgi ve belge bulunmamakla birlikte, çeşitli araştırmacıların çalışmalarına ve Strabon, Aristeides gibi antik yazarların anlatımlarına dayanarak, kent sınırları yaklaşık olarak tahmin edilebilmektedir. Bu dönemde Akropol varlığını sürdürmektedir. Kent sınırları topoğrafyanın olanakları doğrultusunda kuzeydeki düzlüğe doğru genişlemiş, eğimin çok dik olduğu güney yönünde ise herhangi bir genişleme olmamıştır. Cadoux (2003), Pagos Dağı üzerinde konumlanan Akropolis’in ve Lysimakhos dönemine ait iki adet kent surunun Roma çağında eklemeye ve onarım gördüğünü, özellikle güney yönündeki surun onarımına kentin bu yöndeki sınırlarının değişmemesi sebebiyle ayrı bir özen gösterildiğini, kuzey yönündeki surun ise kentin sınırlarını belirlemekten çıktığını ve yerleşimin bu surun ötesine yayılarak doğu ve kuzey yönünde genişlediğini, fakat bu genişlemenin aşama ve tarihlerinin kesin olarak saptanamadığını belirtmektedir.

Cadoux (2003), Aristeides'in (İ.S. 2. yüzyılın ikinci yarısı) kentin önünden akan ve üzerinde surların kapısı dışında bir köprü bulunan iki dereden söz ettiğini belirtmekte, bunlardan ilkinin Kervan Köprüsü yakınlarından başlayarak Basmane İstasyonu'nun kuzeyinden geçen ve kuzeybatıya doğru akan Boyacı Deresi, ikincisinin de Kemer Çayı olduğunu tahmin etmekte, geç antik dönemde kuzey surunun Boyacı Deresi'nin ilerisindeki bir arazi parçasını da içine alacak şekilde genişletildiğini, bu kent sınırı deresinin yeni sur içinden geçip sonra dışarı çıktığını belirtmektedir. Diğer antik yazarlar gibi Meles Irmağı konusunda yanlışlığa düşen Strabon (2000) da Graves ve Storari planlarında görünen fakat günümüzde yok olan Boyacı Deresi'nin Meles olduğunu sanmış ve Meles Irmağı'nın surların yakınından aktığından söz etmiştir.

M.Ö. 1. yüzyılda Strabon (2000) İzmir'in bir parçasının tepede surla çevrili olduğunu, fakat büyük bir kısmının ovada limanın, Metroon'un ve Gymnasion'un yakınında olduğunu anlatmaktadır. Atay (1978), Strabon bu betimlemeyi yaptığı sırada kentin bir taraftan Pagos Dağının batı yamacına, diğer taraftan da Punta denilen Alsancak burnuna dayandığını düşünmektedir. Cadoux (2003), Metroon'un Tepecik yükseltisinde, Gymnasion'un Değirmentepe eteklerinde denize yakın bir noktada olduğunu ve kentin Roma Döneminde Tepecik'e kadar uzandığını tahmin etmekte, bu düşüncesini 1930'lu yıllarda Kervan Köprüsü ile Halkapınar Gölcüğü arasındaki konumlanan ilkçağ kalıntılarından söz ederek desteklemektedir. 1739 yılında Pococke (2001) da kentin Diana Hamamları'na kadar olan kısmında çeşitli kalıntılar bulunduğunu belirtmektedir. Slaars (2001), Roma Döneminde yaşamış Strabon, Aristides ve Pausanias gibi yazarların kendi dönemlerine ilişkin betimlemelerine dayanarak, İzmirliilerin Pagos Dağındaki yeni şehre taşınmakla birlikte eski şehirlerini Pagos Dağına doğru genişlettiklerini ve yeni şehri eskisine doğru uzattıklarını ve iki şehrin birleşerek tek şehir durumuna geldiğini belirtmekte, bu düşüncesini Diana Hamamlarından Pagos Dağına doğru görülen kalıntılarla ve Aristides'in 'Şairlerin tabirince şehir yürüdü ve şimdiki şeklini aldı' şeklindeki betimlemesi ile desteklemektedir. Antik yazarların ve araştırmacıların anlatımlarında görüldüğü gibi kentin Roma Dönemindeki kuzey sınırına ilişkin tarihsel verilerde belirsizlik bulunmakta, bir taraftan Boyacı Deresi işaret edilirken, diğer taraftan da

Halkapınar'daki kalıntılardan söz edilmektedir. Roma Döneminde kentin surları dışında çeşitli mahalleler kurulduğu bilinmektedir. Halkapınar dolaylarında görülen kalıntıların bu sur dışı yerleşimlere ait olabileceği düşünülerek bu çalışmada Boyacı Deresi'nin Roma Döneminde kentin kuzey sınırını belirlediği kabul edilmiştir.

Kente Giriş:

Roma Döneminde, Helenistik Dönemde var olan iki adet kent girişi varlığını sürdürmüştür. Fakat kentin kuzey yönündeki sınırlarının genişlemesi ve surların değişmesi sebebiyle, Doğu Kapısı aynı aks üzerinde biraz daha doğuya kaymış olmalıdır. Storari planında, Ephesos Kapısı'nın bulunduğu yerde sonraki çağlarda gelişen Türk Mezarlığı arasında bir Roma Caddesi gösterilmektedir. Eşrefpaşa Caddesi'nin batısında bulunan Roma Dönemine ait antik yol kalıntısı, olasılıkla Storari planında görünen yoldur ve bu yol Ephesos Kapısı dolaylarındadır.

Kentin Çevresi:

Cadoux (2003), güney surlarının ötesinde günümüzde Karataş ve Göztepe semtlerinin bulunduğu yerde, ilkçağ kentine ait dış mahallelerin yayıldığı, Bayraklı'daki Eski İzmir kentinin bulunduğu alanın, Yeni İzmir kentinin bir dış mahallesi olduğu ve geç dönemlere kadar yerleşim gördüğünü, ayrıca surların dışında Tepecik'de, Kemer Deresi'nin geldiği vadide, Pagos Tepesinin güneyinde ve buranın güneydoğusunda birçok mezarlık kalıntıları bulunduğunu belirtmektedir. Osmanlı Döneminde 19. yüzyılda üretilen planlarda gözlenen Değirmentepe'deki Musevi Mezarlığı ile deniz arasında konumlanan yolun, kentin Roma Döneminde güneydeki dış mahalleleriyle bağlantısını sağlayan yolun yerine işaret ettiği düşünülmektedir.

Roma Döneminde kent, surlarının dışında uzanan araziye ve bu arazideki kasaba ve köyleri kapsadığı için, siyasal açıdan güçlü bir birlik oluşturmaktadır. Bu dönemde İzmir kenti arazisinin sınırları kesin olarak belirlenememekle birlikte, yaklaşık olarak tahmin edilebilmektedir. Bu dönemde kent arazisini batıda Clozomenai, güneyde Kolophon kentleri sınırlamaktadır. Güneyde bulunan Seydiköy'ün tarihçesinin Roma'ya uzandığı bilinmekte, fakat hangi kentin sınırları

içinde kaldığı saptanamamaktadır. Doğuda Sardes kenti arazisi sınırları vardır ve Bornova Ovası'ndan geçerek Sardes'e uzanan yol üzerinde, klasik çağda yerleşim gören yerlerin ardılları olduğu düşünülen Hacılar, Belkahve, Kemalpaşa (Nymphaion), vb. büyük köyler bulunmaktadır. Kuzeyde Temnos kentinin arazisinin sınırları bulunmakta, bu sınırı belki de Gediz Irmağı oluşturmaktadır. Geç dönem yazarlarından birisinin söz ettiği 'İzmirliilerin dağlık arazisi'nin Yamanlar Dağı olduğu sanılmaktadır. M.Ö. 242-241'de ise, Manisa kenti vatandaşlarının İzmir kenti vatandaşları arasına katıldığı bilinmektedir (Cadoux, 2003).

Ana Yaklaşım Aksları:

Kentin Anadolu ile ilişkisi Roma Döneminde de değişmemiş, Helenistik Dönemde kullanılan yollar, merkezi yönetimin ve askeri makamların istediği ulaşım olanaklarını sunacak şekilde geliştirilmiştir. M.Ö. 129 yılında Consul seçilerek M.Ö. 126'ya kadar idarede kalan M. Aquilius, askeri ve idari bakımdan önemli olan yol şebekesinin yapımına öncelik vermiştir. Bu dönemde il merkezi olan Ephesos, yollar şebekesinin de merkezi olmuş, İzmir ise denizden ve karadan ulaşmanın kolay olduğu bir yer durumuna gelmiştir.

İzmir'in Ephesos ile bağlantısı, kente Pagos Tepesi batısından giren oldukça dolambaçsız bir yol ile sağlanmaktadır. Bu yol şimdiki Eşrefpaşa semtinden başlayarak Metropolis (Torbalı) üzerinden Ephesos'a ulaşmakta ve Menderes-Dinar üzerinden doğu ticaret yoluna bağlanmaktadır. Kentin doğu yönünde, Gediz Vadisi'nden Sardes ile de iki ayrı bağlantısı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Bornova Ovası'nı ve Belkahve Geçidi'ni aşarak Kemalpaşa'ya (Nymphaion) uğramaktadır. Aurelianus döneminde (M.S. 270-275) hazırlanan ve İzmir'den Sardes'a uzanan yol üzerindeki 6. mili gösteren mesafe taşı, Pınarbaşı'nda ortaya çıkarılmıştır. İkinci yol ise Yamanlar Dağı'nın uzantısı olan Sipylos Dağı dizisinin eteğinden dolaşarak Manisa'nın içinden geçmekte, Hyrkanis Ovası'nı (Manisa ile Akhisar arasındaki ova) aşarak Akhisar'a (Thyateira) uzanmaktadır. Ephesos'dan gelerek İzmir üzerinden Manisa'ya bağlanan bu yol, Bornova'da bulunan ve üzerinde Ephesos'a olan uzaklığın yazdığı bir mesafe taşına göre, M.S. 51'de Cladius zamanında onarılmıştır. Bu ikinci yoldan ayrılan bir kol kıyıyı izleyerek

Phokaia, Kyme, Elaia'yı geçip Bergama'ya ulaşmaktadır. Yamanlar Dağı'nın batı ucunu dolanarak İzmir'den kuzeye giden bu yol M.S. 103-104 yıllarında onarılmıştır. Umar, M.S. 161 yılında Aristeides'in Bergama üzerinden Mysia'daki Hadrianoutherai kentine giderken yol üzerinde mola verdiği yerleşimin Buruncuk Köyü'nün atası olan Larissa kenti olduğunu düşünmektedir. Aristeides buradan sonra kıyı yolunu izleyerek Mysia'ya varmaktadır. İzmir ile körfezin kuzey kıyısı arasında işleyen bir taşıma gemisinin varlığı da bilinmektedir. (Cadoux, 2003).

3.2.3.2 Kentin İç Düzenlemesi

Cadoux'nun (2003) aktardığına göre Aristeides kentin genel konumunu, kıyı, yamaç ve Akropolis bölümleri arasında uyum gösteren birliği birçok kez betimlemiş, görkemli yapılar, bol güneş alan sokaklar, gymnasionlar, agoralar, tiyatrolar, surlar, limanlar, çok büyük hamam yapıları, birkaç tane çok güzel hipodrom ve sayısız çeşmeden söz etmiş, bu dönemde İzmir'in doğal güzelliklerinin insan yapısı bezemelerle yarıştığını belirtmiştir. Roma döneminde İzmir ticaret, ilim, fen ve güzel sanatlarda büyük bir gelişme kaydetmiş, inşa edilen görkemli yapılarıyla dünyanın en ünlü şehirlerinden birisi olmuş, imparatorlar tarafından ziyaret edilmiş ve kenti ziyaret eden kimseler tarafından övgü ile anılmıştır.

Sokak Sistemi ve Kent Dokusu:

M.Ö 1. yüzyılda Strabon (2000) sokak sistemine ilişkin gözlemlerini “...Kentın caddelere ayrılışı özel bir şekilde düzenlenmiştir. Bunlar birbirine olabildiği kadar dik doğrular şeklindedir ve taşlarla döşenmiştir, alt ve üst katları bulunan geniş portikler vardır” sözleriyle dile getirmiştir (s.208). Günümüz kentinde izlenen gridal doku ve yüzey taramalarında rastlanan sütun parçaları, olasılıkla Strabon'un söz ettiği sokak sistemine aittir. Cadoux (2003), Aristeides ve Philostratos'un kullandığı bazı ifadeler dolayısıyla Altın Yol'un çok güzel olduğunu, bu yolun Tepecik yakınlarında bir kıvrımla başlayarak Kervan Köprüsünü aştığını, eski surdan Basmane İstasyonu yakınlarındaki kapıdan girerek kent içinden geçtiğini, güneybatıya dönerek ve Agora'dan geçerek Ephesos Kapısı'na ulaştığını belirtmektedir. Günümüzde Eşrefpaşa semtinde pazarın kurulduğu alanda görülen,

yassı taşlarla döşenmiş yol parçasının, Aristeides ve Philostratos'un (M.S. 237 dolayları) söz ettiği bu yola ait bir parça olduğu tahmin edilmekte, bu yolun kuzeye doğru Eşrefpaşa Caddesi doğrultusunda devam ettiği sanılmaktadır (Şekil A.28). Doğer (2002), bu yolun yapıldığı dönemde deniz tarafında insanları yağmur ve güneşten koruyan bir stoanın bulunduğunu belirtmektedir. Gültekin (1952), büyük taşlarla döşeli aynı karakterde başka bir yolun da, Basmane'de Sadık Bey Oteli'nin altında ortaya çıktığını belirtmektedir.

Kamu Yapıları ve Kentsel Bölümler:

İlkçağ kentlerinde kamu yapıları, diğer kentlerin yapılarından daha görkemli olması için özenle yapılmış, parasal kaynaklar bu uğurda hiç çekinmeden harcanmıştır (Cadoux, 2003). Bu dönemlerde İzmir, kenti ziyaret edenler tarafından övgü dolu sözlerle anılmıştır. Ne yazık ki, eski çağda kenti bezeyen bu yapıların çoğu tarihsel süreç içinde yok olmuştur. Günümüze ulaşabilenlerin ise, yerlerini tam olarak belirleme olanağı bulunmamaktadır. Roma Döneminde meydana gelen deprem, yangın ve savaş felaketleri sebebiyle Helenistik yapılar neredeyse tümüyle yenilenmiş ve günümüze bu dönemde yapılan yenilemelerle ulaşmıştır. Bunlardan Kadifekale, Helenistik Dönemde kurulmuş, sonraki devirlerde de onararak kullanılmıştır.

Günümüzde Namazgah semtinde bulunan ve kısmen ortaya çıkarılmış olan Agora, M.S. 178'de meydana gelen depremin ardından Helenistik yapının üzerine yapılmış, bu sırada kuzey bölüme eklenen dükkanlarla ticari bir işlev kazanmıştır (Şekil A.17, Şekil A.18). Günümüze ulaşan en iyi korunmuş Roma kalıntısı olan yapının, kuzey yönünde bulunan geniş bir cadde ile limandaki ticaret agorasına bağlandığı bilinmektedir. Üç tarafı portiklerle çevrili bir avlu etrafında yükselen yapının bugün tamamen toprak altında bulunan güney portiği dışında, doğu ve batı portikler ile bazilikanın mimari yapısı hakkında ayrıntılı bilgi edinilmiştir. Arazinin eğiminden dolayı, batı portiği ile kuzeydeki bazilika tonozlu bir alt yapı üzerine, doğu ve güney portikler ise zemin üzerine iki kat olarak inşa edilmiştir (Şekil 3.4). Yapıtını M.S. 237 dolaylarında yazan Philostratos, M.S. 220-225 yıllarında İzmir'de

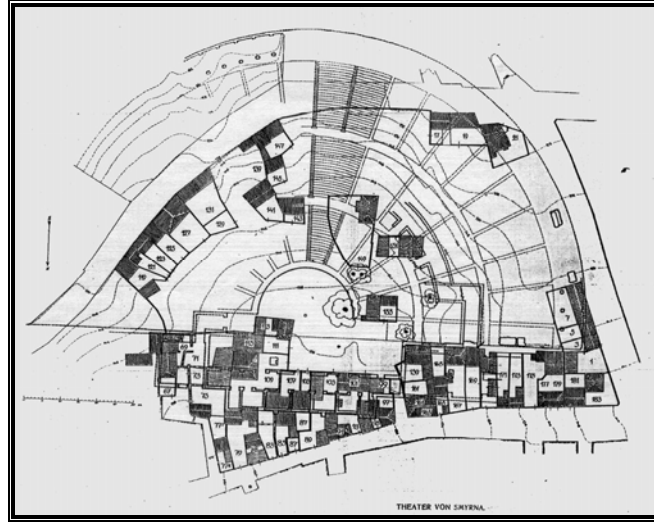
yaşayan Megistas adlı bir sofistin Agora'ya bitişik bir tapınakta ders verdiğiinden söz etmektedir (Cadoux, 2003).

Şekil 3.4. Agora batı portiği ve bazilika (İzmir Arkeoloji Müzesi Agora Kazısı).

Kentin üst bölümünde konumlanan Tiyatro'nun ilk yapım tarihi kesin olarak bilinmemekte, günümüze ulaşan kalıntılar bu yapının M.S. 178'de Roma Döneminde meydana gelen depremin ardından eski yapının yerinde ve bu yapıya ait malzemeler kullanılarak bütün olarak tek bir dönemde inşa edildiğini göstermektedir. Augustus zamanında (M.Ö. 31-M.S. 14) kenti tasvir eden Strabon'un tiyatrodan söz etmemesi, yapının bu tarihte henüz yapılmadığı veya harap durumda olduğu olasılıklarını akla getirmektedir. 1675'de Spon (2001), tiyatronun önünde bulunduğu sütun kaidesinde yazan Claudia (M.S. 41-54) yazısı sebebiyle, tiyatronun bu imparator zamanında yapılmış veya onarılmış olduğunu tahmin etmektedir. Nitekim Cladius'un, bu dönemde meydana gelen depremin ardından kentlerin onarımına büyük katkıda bulunduğu bilinmektedir (Cadoux, 2003). Roma Döneminde yapı yenilenirken, depreme karşı güvenlik olarak, geçme kemer tekniği kullanılmıştır (Bean, 1997). Gösteri ve müzik dinletilerinin yanı sıra, halk kurultayı toplantılarında da kullanılan yapının kuzeyinde, Stratonikeion denilen bir stoa bulunmaktadır (Cadoux, 2003). Diğer Helenistik tiyatrolar gibi doğal bir oyuk içinde

konumlanan yapının sahne bölümü doğu-batı yönünde uzanmakta, sahnenin güneyindeki tepe yamacında konumlanan izleyici sıraları görkemli bir manzaraya sahip bulunmaktadır (Şekil A.22).

Şekil 3.5 Tiyatro ve üzerindeki evlerin 1950'li yıllardaki durumu (Canpolat, 1953, 22).

Tiyatro 17. yüzyıl sonlarına kadar ayakta kalmış, daha sonra taşları sökülerek şehrin imarında kullanılmış ve han, bedesten vb. yapılar yapılmıştır (Spon, 2001; Tournefort, 2005; Pococke, 2001; Texier, 2002; Arundell, 1949). Bu dönemde kenti ziyaret eden gezginler, yapının taşları sökülmiş harap durumunu betimlemişlerdir. 1835-1836 yıllarında Hamilton (2001), tiyatro kalıntılarının büyüklüğüyle hayranlık uyandırdığını belirtmektedir. Bu dönemde sahne yapısı tamamen yıkılmış, caveanın batı bitimindeki oturma yerleri ve kemerli giriş varlığını sürdürmektedir. 1836 yılında Texier (2002), tiyatronun sadece merdivenlerini ve salonlarını tutan iki kısmının bulunduğunu, fakat bir zamanlar çok güzel görüldüğünün anlaşıldığını belirtmektedir. Arundell (1949), tiyatronun Asya'daki binaların en büyüğü olduğunun söylendiğini belirtmektedir. Bu sebeple yapının 16.000 kişilik oturma yeri ile İonia'daki en büyük tiyatrolardan birisi olduğu düşünülmektedir. Günümüzde tamamen toprak altında kalan yapının, 20. yüzyılın başlarında evler altında kalmaya başladığında planı çıkarılmıştır (Şekil 3.5). 1950'li yıllarda bir kısım kalıntısı görülebilmekteyken sonraki yıllarda üzeri tamamıyla binalarla kaplanmıştır. Günümüzde 981 Sokak ile 1035 Sokak arasında konumlanan yapı

adasında, tiyatronun analemna duvarına ait olduğu düşünölen bir duvar parçası (Şekil A.23), bu duvarın iç tarafında vomitorium denilen oturma yerlerine giden tonozlu bir geçit (Şekil A.24), skene kısmına ait olduğu düşünölen blok taşlar (Şekil A.25) ve yapının güneyinde diazomanın (praecinctio) arka kısmına ait olduğu düşünölen bir duvar parçası (Şekil A.26) bulunmaktadır.

Pagos Tepesi ile deniz arasındaki yükseltinin kuzey yamacında bulunan Stadyum, günümüz Rakım Erkutlu Caddesi'nin güneyindeki yamaçta, İnkılap İlkokulu'nun güneydoğusunda konumlanmaktadır (Şekil A.27). Bu yapının M.S. 1. yüzyılda imparator Neron (M.S. 54-68) zamanında yapıldığı sanılmaktadır. Cadoux (2003), 183* 37 m (200*40 yarda) ebatlarındaki yapının güneyde yamaca oturduğunu, kuzeyde ise yapının dayanması için duvar yapıldığını belirtmektedir. Strabon'un İzmir'i betimlerken yapıdan söz etmemesi, stadyumun da tiyatro gibi bu tarihte henüz yapılmadığı veya harap durumda olduğu düşüncesine yol açmaktadır. Stadyum'a ait taşlar da tiyatronun taşları gibi yeni yapıların yapımında kullanılmak üzere sökülmüştür. Bununla birlikte yapı tamamen yok olmamış, Osmanlı Döneminde kenti ziyaret eden gezginler kalıntıları betimlemişlerdir. 1632-1664 yılları arasında Tavernier (2001) stadyumun Sancak Kalesi'nin yapımında kullanılmak üzere yıkıldığını, 1655-56'da Jean Thevenot (1978) bu yapının çok yüksek olduğu ve en tepesinde hakimlerin oturma yerleri olan beş niş bulunduğunu, 1675'de Spon (2001), güzel bir seyirlik alan olduğunu, 1701-1702'de Tournefort (2005) ve 1739'da Pococke (2001) yapının bütün mermerlerinin yok olduğunu, fakat çukurdaki figürlerin ve temel taşlarının mevcut olduğunu belirtmektedirler. 1833-1843 yılları arasında Texier (2002) ve 1949 yılında Arundell (1949), mermer basamakları ve dekorasyonu tamamen sökülerek yeni binalarda kullanılan yapının bir tarafının dağ yamacına yaslandığını, diğer tarafta kemerli bir temel üzerinde kalıntıların yükseldiğini, bu geçidin yarım daire halinde tepeyi çevrelediğini anlatmaktadırlar. 1930'lu yıllarda yapının biçimi algılanabilmekteyken, günümüzde bulunduğu yer tamamen modern kentin altında kalmıştır. Aristeides'den aktaran Cadoux (2003), İzmir'de kent içinde ve yakınlarında, birbirinden güzel stadyumlar bulunduğunu belirtmektedir. Fakat günümüzde söz konusu yapı dışındakilere ilişkin bilgi bulunmamaktadır.

İzmir’de Hıristiyanlık döneminden önce kentin su ihtiyacını karşılamak amacıyla, Romalıların kendine özgü bir icadı olan çeşitli su kemerleri inşa edildiği bilinmektedir. Osmanlı Döneminde kenti ziyaret eden gezginler, bu dönemde mevcut olan kalıntılara ilişkin gözlemlerini aktarmışlardır. Bunlardan Tavernier (2001), İzmir’den Ephesos’a giderken uzun bir süre düzlükte yol aldıktan sonra, yüksek bir yerde kurulmuş bir köyde mola vermiş, yola devam ederken 9-10 tane kemer görmüş ve bu kemerlerin su kemeri olduğunu tahmin etmiştir. Pınar (2001), bu köyün Seydiköy, söz konusu kalıntıların da Akpınar suyunu getiren su kemerleri olduğunu düşünmektedir. 1739’da Pococke (2001), kalenin doğu tarafında çok yüksek kemerlerle vadiyi aşan ve kalenin bulunduğu tepenin eteklerine gelen bir su kanalından ve bu kanalın güneyinde konumlanan daha yeni ve üç sıralı bir başka kemerden daha söz etmektedir. Güneye doğru bir mil gidildiğinde iki su kemeri ve bunlara yakın üçüncü bir su kemeri daha bulunmaktadır. Her biri üç sıradan oluşan bu kemerlerin birisi çok yeni, diğeri ise çok eski ve kötü yapılmıştır. Üçüncü kemer Ephesos’a giden iri taşlarla döşenmiş askeri yolun çok yakınında konumlanmaktadır. Bu yol üzerinde bir kapı ve çeşitli duvar kalıntıları yer almaktadır. Pococke ayrıca, stadyumun kuzeyinde Aziz Policarp Kilisesi’ne ait olduğunu düşündüğü kalıntıların tepe tarafına doğru kemerler ve çeşitli su kanalları bulunduğunu belirtmektedir. 1795’de Dallaway (2001), güneyde iki su kemeri kalıntısı olduğunu, eski ve büyük olanın 14 tane kemeri bulunduğunu, şehre daha yakın ve daha küçük olanın ise dağın eteklerindeki bir değirmeni çalıştırdığını belirtmektedir.

Cadoux (2003), kalıntıları kendi zamanına ulaşabilmiş üç tane su kemerinden söz etmektedir. Bunlardan birincisi Nif Dağı’nın ortasındaki Kara Pınar’dan (Arapdere Çayı’nın kaynağı yakınından) başlayıp Portara üzerinden geçerek Kokluca ve Buca arasındaki tepeler ile Kemer Çayı Vadisi’ni aşan uzun bir su yoludur. Cadoux, Strabon zamanında yapılmış olabileceğini düşündüğü bu su kemerine ait çeşitli kalıntıların mevcut olduğunu, fakat İzmir’e giriş noktasının tam olarak saptanamadığını belirtmekte, bu kemerin Pagos Tepesi batısından dolanarak kente ulaştığını tahmin etmektedir. İkincisi Halkapınar dolaylarında bulunan ve güney yönündeki tepelerden beslenen Kapancıoğlu kuyusundan alınan suyu, kentin aşağı bölümüne ileten bir su kemeridir. Üçüncüsü, M.S. 79-80 yıllarında tamamlanan,

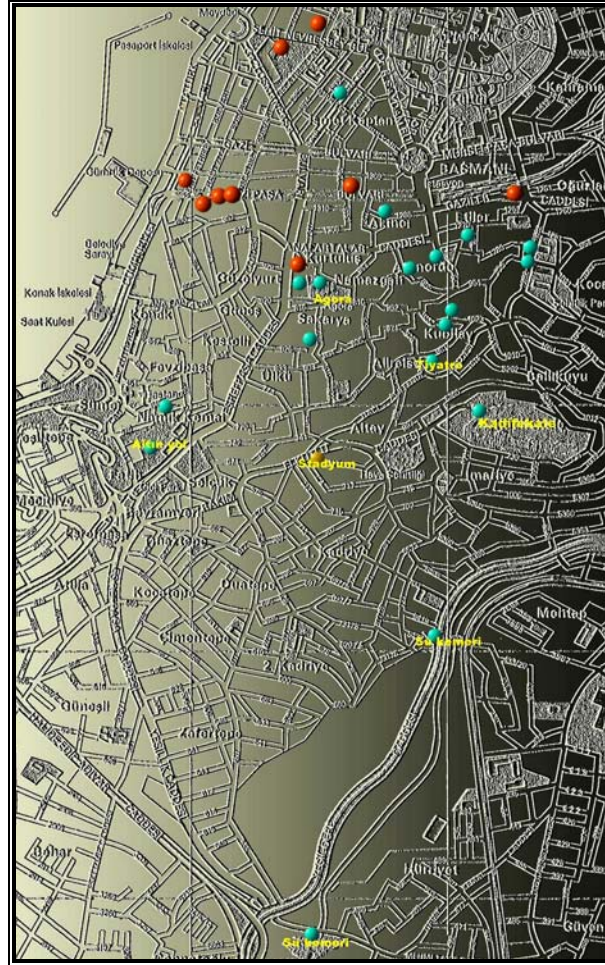
Kızılçullu Çayı'nın kaynakları ötesindeki Akpınar'dan başlayıp Gaziemir yakınındaki vadiyi aşarak Değirmentepe üzerindeki Zeus Akraios Tapınağı'na ulaşan bir su yoludur. Cadoux, kendi döneminde kentin batısındaki tepe yamaçlarını geçen kalıntıların bu yapıya ait olduğunu tahmin etmektedir (Cadoux 2003). Bu kemerlerden sadece Kemer Çayı üzerinde Şirinyer Kavşağı'nda konumlanan, taş ve tuğladan yapılmış olan Kızılçullu Su Kemerleri günümüze ulaşmıştır (Şekil A.29). Canpolat (1953) bu kemerlerin, Traianus (M.S. 98-117) zamanında tamir ettirildiğini belirtmektedir.

Atay (1978), kentin Anadolu ile bağlantısını sağlayan Kemer Köprüsü'nün Roma devrinde yapıldığını ve 1893 yılında sağlam ve kullanılabilir durumda olduğunu belirtmektedir. Cadoux (2003), bu köprünün temellerinin ve her iki yandan çayı bir rıhtım gibi sınırlayan duvarlarının Helenistik ve Roma Dönemlerine ait olduğu görüşündedir. Bu köprüye ait antik kalıntılar, günümüzde aynı yerde bulunan köprünün altındaki kemerde ve çayın iki yanındaki duvarlarda görülebilmektedir (Şekil A.30, Şekil A.31).

Roma Döneminde kent silüetinde Değirmentepe çevresinin önemli bir yeri olduğu, tepenin üstünde bir Zeus Akraios Tapınağı bulunduğu bilinmektedir. Günümüzde tamamen yok olan yapının Osmanlı Döneminde bir kısım kalıntısı görülebilmektedir. 1739'da Pococke (2001) güney surlarının güzergahını betimlerken, Değirmentepe'de konumlanan temel taşlarından söz etmektedir. 1836 yılında Texier (2002), Yahudi Mezarlığı'nın üstünde yapılan kazıda büyük taşlardan inşa edilmiş uzun bir temel ve mermer kütleler ortaya çıktığını belirtmekte ve bu kalıntıların Asklepios Tapınağı'na ait olduğunu tahmin etmektedir. 1838-40'da Fellows (2001), şehrin güneyinde Yahudi Mezarlığı'nın konumlandığı tepeyi tırmanınca, Yahudilerin mezar taşlarını temin ettikleri bir sunağın olduğunu ve bu yapının temeline varıncaya kadar yağmalandığını belirtmektedir. Gezginlerin söz ettiği temel kalıntıları, Storari planında Değirmentepe'de konumlanan Zeus Akraios Tapınağı'na ait olmalıdır. Bu planın günümüz kent planı ile karşılaştırılmasıyla tapınak yeri olarak saptanan alanda yapılan gözlemlerde, Helen tapınaklarının yer seçiminde adet olduğu gibi kente hakim manzaralı bir noktada konumlanan yapı adasını

çevreleyen kaldırımda, bu tapınağa ait olabileceği düşünülen antik temel taşlarına rastlanmıştır (Şekil A.32). Cadoux (2003) Korinthos düzeninde mermer sütunlarla bezenmiş bu tapınağın, kısa kenarında 10 uzun kenarında 23 adet sütun bulunduğunu ve Vespasianus tarafından yeniden yaptırılan Roma'daki Jupiter Capitolinus Tapınağı'nın bir kopyası olduğunu belirtmektedir.

Günümüzde Kadifekale yamaçlarında konumlanan evlerin avlu ve temellerinde çeşitli kalıntılar görülebilmekte, bazen de bu kalıntılara ait taşların inşaat malzemesi olarak kullanıldığı gözlenmektedir. Yeni binaların inşası için yapılan kazı ve sondaj çalışmalarında da çeşitli antik kalıntılara rastlanmaktadır. Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu ve Arkeoloji Müzesi tarafından tespit edilebilen bu veriler, harita üzerine işlenerek belgelenmiştir (Şekil 3.6) (Çakmakçı, Erdem, 2002).

Şekil 3.6 Kalıntıların yayılımını gösteren plan (İzmir 1 nolu Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu).

Bunlardan Şair Eşref Bulvarı üzerinde 15 numarada konumlanan İhsan Kayın İş Merkezi'nin inşaat hafriyatı sırasında tespit edilen, anıtsal antik bir yapıya ait olduğu düşünülen büyük blok taşlar, günümüzde zemin katta konumlanan cam döşemenin altında sergilenmektedir (Şekil A.33). Fevzipaşa Bulvarı'nda konumlanan Şifa Hastanesi'nin 1296 Sokak'ta yapılan ek binasının hafriyatı sırasında rastlanan Roma Dönemine ait tonozlu yapı kalıntısı, kazı ve restorasyon çalışmalarının ardından üzerinde yükselen modern yapının bodrum katında kantin olarak kullanılmaya başlanmıştır (Şekil A.34, Şekil A.35). 954 Sokak ile 1282 Sokak kavşağında yer alan, Kara Kapı/Koca Kapı adıyla bilinen kemeri yıkılmış antik kalıntının izleri, kuzeye doğru mevcut yapının temelleri altında devam etmektedir. Storari planının günümüz kent planı ile çakıştırılmasıyla bu kemer, Storari'nin su kemeri olarak işaretlediği yere denk gelmektedir (Şekil A.36). 845 Sokak ile 446 Sokak köşesinde yer alan Konak Aliağa Camii'nin bahçesinde, büyük bir antik yapıya ait olan taş duvar ve tonozlu bir dehliz konumlanmakta, 65*200 cm ebatlarındaki bu dehlizin Roma Döneminde Kadifekale'den şehre su getirdiği tahmin edilmektedir (Şekil A.37). 448 Sokak üzerinde Damlacık Camii altında, antik Roma Dönemi su yollarıyla bağlantısı olduğu sanılan tonozlu bir yapı bulunmaktadır (Şekil A.38).

Kentin bilinen antik kalıntılarının yanı sıra, toprak altında da olsa günümüze ulaşabilmiş yapılar bulunmakta, fakat bu yapıların şehrin bugün kapladığı alan içinde yerini belirleme olanağı olmamaktadır. Buna karşın, bazı yapıların günümüz kentindeki konumuna ilişkin tarihsel veriler bulunmaktadır. Strabon (2000) kentin düzlükteki kısmını tanımlarken Metroon, Liman ve Gymnasion'un kentin üç ayrı yönünde bulunduğunu belirtmektedir. Cadoux (2003), Pausanias ve Aristeides gibi yazarların betimlemelerine ve çeşitli antik kaynaklara dayanarak Ana Tanrıça Tapınağı'nın Tepecik yükseltisinde konumlandığını kabul etmektedir. Calder'in Tepecik'te günümüzde görünmeyen kalıntılar saptadığı bilinmektedir. Kuban (2001), Roma Çağı Jüpiter Olimpiya Tapınağı'nın, sonradan liman kalesi yapılan yerde -eski belediye binası çevresinde- olduğunu belirtmektedir.

Cadoux (2003), Strabon'un söz ettiği Gymnasion'un içinde Asklepiyon Tapınağı bulunan yapı kompleksi olduğunu ve kentin güneybatı ucunda Değirmentepe

eteğinde kıyı yakınında bir yerde konumlandığını tahmin etmekte, bu yapının M.S. 150'den sonra yapımının sürdüğünü belirtmektedir. Cadoux, Aristeides'in sözlerine dayanarak kentte başka gymnasionlar da bulunduğunu, İmparator Hadrianus'un (M.S. 117-138) bağışı ile inşa edilen gymnasion'un çok görkemli olduğunu, fakat bu yapıların günümüz kentinde yerlerini belirlemenin mümkün olmadığını kaydetmektedir.

Fontrier'in betimlemelerine dayanarak Cadoux (2003), İzmir'de liman yakınında bir odeon bulunduğunu, bu yapının 20. yüzyılın ilk yarısında hapisane, günümüzde de otopark (Milli Kütüphane yanı) olarak kullanılan yerin yakınında olduğunu belirtmektedir. Günümüz kentinde bu alanın topoğrafyasına ilişkin yapılan gözlemlerde, odeonun konumlanabileceği bir eğim ve doğal oyuk bulunmaktadır.

Roma Döneminde bütün Batı Anadolu kentlerinde olduğu gibi İzmir'de de ana akslar ve anıtsal yapıları birbirine bağlayan sokaklar boyunca veya bağımsız stoalar bulunmaktadır. Strabon (2000), bunların alt ve üst katları bulunan geniş portikler olduğunu kaydetmektedir. Cadoux (2003), bu yapıların kentin çeşitli bölümlerine serpiştirildiğini belirtmekte, tiyatronun sahne bölümüne bitişik Stratonikeion'dan ve kentin güneybatısında yer alan Gymnasion yapısındaki Asklepion Tapınağı'na bitişik olan Stoa'dan söz etmektedir. Bunların en tanınmış olanı Homereion Stoası'dır. Bean (1997), Strabon'un da sözünü ettiği yapının, ortasında Homeros'un heykelini ve kült yerini barındıran çevresi revaklı dikdörtgen biçimli bir yapı olduğunu belirtmektedir. 1675'de Spon (2001), şehirden bir mil uzaklıkta gördüğü geçidin, doğu ve batısında iki kapısı bulunduğunu ve büyük taşlardan harçsız olarak yapıldığını kaydetmekte, bu kalıntının Strabon'un söz ettiği içinde Homeros'un tasviri olan yapıya ait olduğunu düşünmekte ve Ianus Tapınağı'nın da burada bulunduğunu tahmin etmektedir. 1701-1702'de Tournefort (2005), Meles çayından yaklaşık bir mil uzaklıkta Manisa'ya uzanan arazinin solunda, mermerleri etrafa dağılmış halde gördüğü Ianus Tapınağı'nın, Spon'un söz ettiği Homer Tapınağı olduğunu düşünmektedir. 1739 yılında Pococke (2001) gymnasion, kütüphane, sunak ve heykelden oluşan Homerium'dan söz etmektedir. 1833-1843 yıllarında Texier (2002), Tournefort'un söz ettiği bu yapıların tahrip olduğunu yazmaktadır.

Strabon'dan aktaran Cadoux (2003), İzmir'de bir de kitaplık bulunduğunu söylemekte, bunun yanı sıra, ilkçağ kent devleti örgütünde vatandaş listeleri, anlaşma veya kararname sureti vb. belgelerin saklandığı olağan yönetsel birimlerden biri olan arşiv yapıları (Kamusal Kayıtlar Bürosu) bulunduğunu, İzmir'de bulunan arşivden de çeşitli yazıtlarda söz edildiğini belirtmektedir.

Aristeides'den aktaran Cadoux (2003), İzmir'de çok sayıda hamam yapısı olduğunu, bunların birkaçının Ephesos Kapısı yakınında bulunduğunu ve bir tanesinin de stadyum yakınında konumlandığını belirtmektedir. Günümüzde Balçova semtinde konumlanan kaplıcaların bulunduğu yerde, Roma Dönemine ait bir hamam kalıntısı bulunmaktadır. 1960 yılında yapılan bir otel inşaatı sırasında bu yapının kubbesinin yıkılarak üzerine beton döküldüğü ve içine kanalizasyon akıtıldığı bilinmektedir (Tulunay, 2002).

1701-1702'de Tournefort (2005), İanus Tapınağı'nın ilerisinde yedi değirmeni döndüren güzel bir kaynak ve mermerden yapılmış görkemli bir yapının kalıntıları bulunduğunu, buraya Diana Hamamları dendiğini, buradan sonra Menemen Ovası'na geldiğini yazmaktadır. 1739'da Pococke (2001), İzmir'den yarım mil uzakta Bornova'ya giden yolun yakınında konumlanan, İzmirliilerin peg'shole dedikleri Diana Hamamları'nda, eskiye ait kalıntıların bulunduğunu belirtmektedir. Günümüzde Halkapınar su tesisleri bahçesindeki büyük havuzun altında, bazı antik dönem yapılarının kalıntıları bulunmaktadır.

Asya ili adil Tiberius (M.S. 14-73) yönetimine duyduğu saygı nedeniyle Tiberius, annesi Livia ve Senatus tapkısı için bir tapınak yapmaya karar vermiş, M.S. 26'da İzmir bu amaçla 11 kent arasından seçilmiştir. P. Petronius'un Prokonsul görevinde bulunduğu sırada (M.S. 29-35), üzerindeki kabartmalarda yeni tapınağın dört sütunlu ön yüzünü, bu sütunlar arasında duran Tiberius, Livia ve kişi olarak gösterilmiş Roma Senatus'unu canlandıran paralar basılmıştır. M.S. 178'de meydana gelen depremde yıkılan yapılar arasında Tiberius Mabedi de bulunmaktadır (Cadoux, 2003). Bu tapınağın İzmir'in neresinde yapıldığı bilinmemekte, Slaars (2001), stadium yakınlarında olduğunu tahmin etmektedir.

Tournefort (2005), Tiberius döneminde kentin ilk kez neokoros ünvanı aldığını belirtmektedir. M.S. 124'de İmparator olan Hadrianus'un (117-138), kendi tapkısına adanmış Hadrianus Tapınağı'nın yapılmasına izin vermesiyle İzmir, ikinci kez neokoros ünvanı almış, bunun yanı sıra, Roma'ya ödenecek haraçtan muaf tutulmasıyla kente sağlanan bağışlar Tahıl Çarşısı, Gymnasion vb. yapıların inşasında kullanılmıştır (Cadoux, 2003). Akurgal (2000), Hadrian tarafından inşa ettirilen buğday pazarının limanın yanında bulunduğunu belirtmekte, bu sebeple Ticaret Agorası'nın da limana yakın bir yerde konumlandığını tahmin etmektedir. M.S. 214-215 yıllarında Caracalla (M.S. 198-217) döneminde, 400 yıldan fazla süreden beri ayakta olan tanrılaştırılmış Roma için yapılan tapınağın yerine Caracalla Mabedi yapılarak, Roma kentine ve Caracalla'ya ortak tapkı için adanmıştır (Cadoux, 2003).

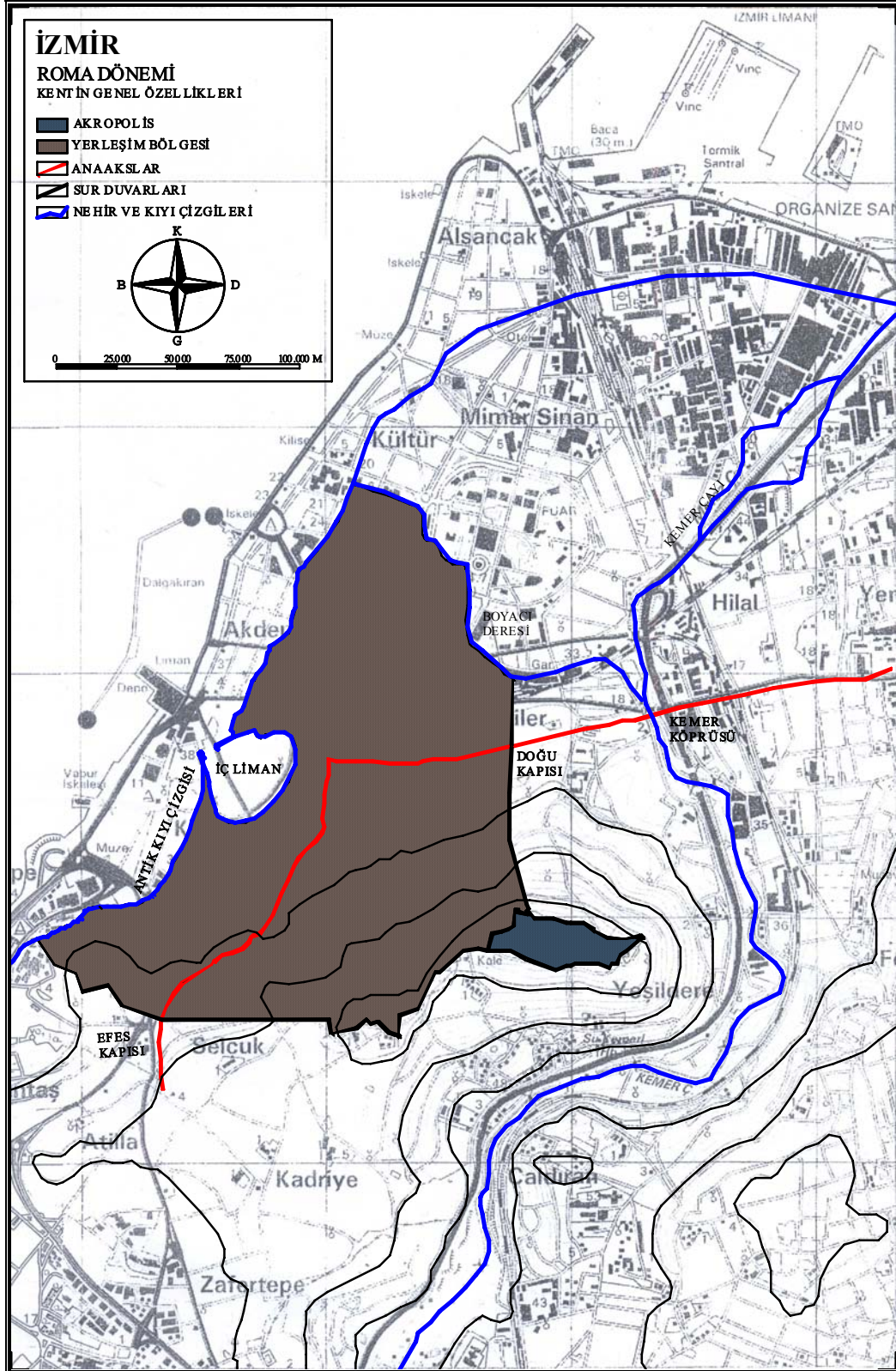
Roma Döneminde kentte başka tapınaklar da yapıldığı bilinmektedir. M.S. 143'de Aristeides, İzmir'de Serapis Tapınağı'nda, bu tanrı onuruna yapılan yıllık şenliklerde konuşma yaptığını kaydetmektedir. Pausanias'dan aktaran Cadoux (2003), İzmirliilerin gelecek bildirimine çok meraklı olduğunu ve surların dış yakınında kent üstünde Kledones Tapınağı bulunduğunu belirtmekte, Aristeides'in bunu Balçova'daki Apollon Tapınağı ile aynı saydığını kaydetmektedir. 1675'de Spon (2001), stadyumun olduğu yerden aşağıya bakınca evler arasında konumlanan kesme taş kalıntıları görmüş, burasının Kibele Tapınağı olduğunu tahmin etmiştir. 1795'de Dallaway (2001), kentin Roma Döneminde büyük ilerlemeler kaydettiğini, Jüpiter, Apollon ve Kibele adına sunaklar ve Diana Tapınağı inşa edildiğini belirtmektedir. Slaars (2001), kendi zamanında Klidhona denilen gelecek bildirim oyunu kökeninin ilkçağa dayandığını tahmin etmektedir. 1932 yılında başlayan Agora kazılarında bulunan bir heykel kaidesinin kitabesinde, şehrin dışında konumlanan büyük Diyonisos Briseus Mabedi'nden söz edilmekte, müridlerinin buraya kurtarıcı ve kurucu imparator Adriyanos Kayser Olimpiyos'un heykelini diktikleri belirtilmektedir (Göksu, 2002).

Helenistik Dönemde İzmir'de bulunan Bouleuterion, Prytaneion, Gerousia vb. yapılar Roma devrinde de varlığını sürdürmüştür. Nitekim, Aristeides M.S. 162

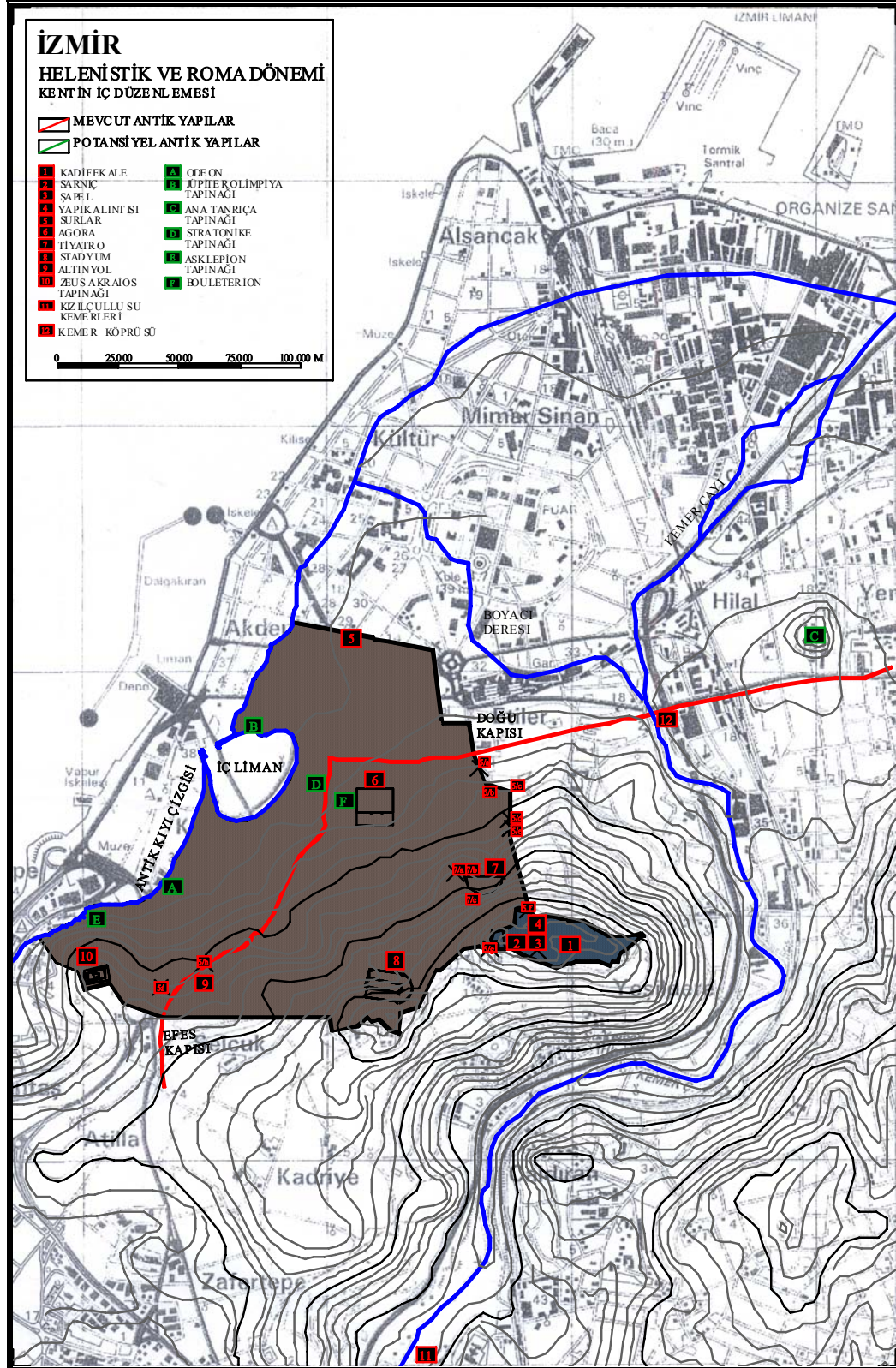
yılında, kent Yönetici Kurul'unun toplanma yeri olan Bouleuterion'da konuşmalar yaptığını kaydetmektedir (Cadoux, 2003). Fakat tüm bu Roma Dönemi yapılarının günümüz kentinde bulunduğu yeri belirleme olanağı yoktur.

M.S. 1. yüzyılda Hıristiyanlığın Anadolu'ya yayılmaya başlamasıyla birlikte şehirde ilk Hıristiyanlar görülmeye ve kent önem kazanmaya başlamıştır. Fakat bu dönemde yapılan dini yapılar hakkında edinilen bilgiler kısıtlıdır. İsa'nın havarilerinin Anadolu'ya gelmesiyle birlikte, diğer altı önemli kentle birlikte İzmir'de, Yedi Hıristiyan Kilisesi'nden (Sardes, Pergamon, Ephesos, Thyatira, Philadelphia, Laodicea) birisinin kurulduğu bilinmekte, fakat günümüzde bu kilisenin yerini saptama olanağı bulunmamaktadır.

Şekil 3.7 Roma Döneminde kentin genel özellikleri. Harita Genel Müdürlüğü'nün 2001 tarihli 1/25.000 ölçekli haritası kullanılarak ve çeşitli kaynaklardan faydalanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 3.8 Hellenistik ve Roma Dönemlerinden günümüze ulaşan mevcut ve potansiyel yapılar. 2001 tarih, 1/25.000 ölçekli harita kullanılarak ve çeşitli kaynaklardan faydalanılarak hazırlanmıştır.

3.2.4 Bizans Döneminde İzmir (M.S. 395- M.S. 1415)

M.S. 395 yılında Roma İmparatorluğu ikiye ayrılmış, İzmir Bizans İmparatorluğu'nun hissesine düşen topraklar içinde yer almıştır. Hıristiyanlığın yayıldığı dönem ve sonrasında önemli bir piskoposluk merkezi durumuna gelmiş, M.S. 5. ve 6. yüzyıllarda gelişme göstermiştir. Fakat Anadolu'da 7. yüzyılın sonlarından başlayarak görülen İslam akınları, iç bölgelerde karışıklığa yol açmış, bu dönemde kentte ticari ve siyasi hayat sönük geçmiştir.

Kent 440 yılında bir ara Atilla kumandasındaki Hunların, 672'de Muhammed İbn Abdullah'ın, 715-716'da Ephesos ve Bergama ile birlikte Arapların, 989'da isyancı Nikeforaks Fokas'ın saldırısına uğramış, her seferinde Bizanslılar tarafından geri alınmıştır. Bu dönemde yaşanan sürekli tehlike karşısında kent yaşantısında savunma öncelikli duruma gelmiştir. 7. ve 8. yüzyıllarda diğer kentlerle birlikte İzmir'de de boşalma görülmüş, buna karşın kent Bizans dini hiyerarşisinde giderek daha önemli bir yer edinmeye başlamıştır (Kuban, 2001).

Bu dönemde İzmir Hıristiyanlığın ilk merkezlerinden birisi olduğu gibi, Apokalips'in yedi kilisesinden birisine de sahip bulunmaktadır. Bazı yazarlar bu dönemde kentin Hıristiyanlık bakımından İstanbul'dan sonra ikinci önemli kent olduğunu belirtmektedir. Nitekim ünlü Halkedon (Kadıköy) Konsili'nden (451) sonra başpiskoposluk merkezi olmuş, Heraklius zamanında da bu ünvanı korumuştur. 692 yılında eski metropolitlik merkezi olan Ephesos, yerini İzmir'e bırakmıştır. İmparator Leon le Sage zamanında İzmir'e Autocephalous (kendi kendini idare eden) denmiş ve Phokaia, Magnesia, Anelion, Clozemenai, Archangel, Petra şehirleri İzmir'e bağlanmıştır (Atay, 1978).

9. ve 10. yüzyıllarda kent bir arbontluk olmuş, ticari etkinlikleri giderek artmış ve Bizans İmparatorluğu'nun önemli bir kenti ve deniz üssü haline gelmiştir. Fakat 1025'de meydana gelen deprem kenti büyük ölçüde harap etmiştir (Kuban, 2001). 11. yüzyıldan başlayarak Anadolu'da büyüyen Selçuk egemenliği karşısında Bizans İmparatorluğu'nun yıldızı sönmeye başlamıştır.

1076 ve 1117 yılları arasında bölge Selçuk İmparatorluğu tarafından kontrol altında tutulmuştur (Goffman, 1992). 1076'da Selçuklu Sultanı Melikşah döneminde İzmir Kutalmışoğlu Süleyman Bey tarafından fethedilmiş, 1086'da Süleyman Bey'in ölümü üzerine Caka Bey'in egemenliğine geçmiş, Caka Bey'in öldürülmesinden sonra 1097'de Birinci Haçlı Seferi ile istila edilerek Bizanslılara geri verilmiştir (Darkot, 1945). Bu tarihten sonra kent Türkler ve Hıristiyan şövalyeler arasında sürekli olarak el değiştirmiştir.

Bu dönemde kent, Bizans valisi Filokal (1102-1107) ve İmparator Jean Vattas (1222-1260) dönemlerinde olmak üzere iki büyük imar hareketi geçirmiştir (Atay, 1978). 13. yüzyıl başında kısa süreli Mavrozomos egemenliğinden sonra kent İznik İmparatoru Theodor Laskaris'in egemenliğine geçmiş ve 1204-1210 yıllarında onun deniz üssü olmuştur. Bu dönemde Ege Denizi'nde emniyetsiz bir ortam oluşmuş, Lazkaris'in kardeşi halkı kalenin dışına çıkararak kent çevresinde korunaklı yerler kurmuştur. Bütün bu yılların kentin fiziksel gelişimi açısından olumsuz geçtiği düşünülmektedir. İzmir'in Bizans tarihinde III. İoannes Vatatzes döneminde (1224-1258) gördüğü büyük yapı hamlesinden sonra 1258 yılından başlayarak kentin içinde bulunduğu bölge yavaş yavaş Türklerin eline geçmeye başlamıştır (Kuban, 2001).

Bu devirde İzmir, Bizanslılar ile Akdeniz şehir devletleri arasındaki ticari ilişkilerde önemli bir rol oynamaktadır. Nitekim 1261 tarihinde Mihail ile Cenova elçileri arasında yapılan bir antlaşmayla, Cenevizlilere İzmir'de oturma ve ticaret yapma hakkı verilmiş, 1304 yılında yine Cenevizliler ile III. Andronikos arasında yapılan yeni bir antlaşmayla ayrı mahalle, hamam, fırın ve kilise imtiyazı sağlanmıştır. 1265 tarihinde Venediklilere de benzer haklar verilmiştir (Arıkan, 1992). Böylece İzmir, Latinlerin Doğu ticaretindeki üstlerinden birisi durumuna gelmiştir. Fakat Anadolu'da süratle genişleyen Türk egemenliği sebebiyle Venedik ve Cenevizliler kendilerine tanınan bu imtiyazlardan çok kısa bir süre faydalanabilmişlerdir. Bu dönemde bölgenin büyük bir bölümü Bizans İmparatorluğu'nun topraklarından çıkmış ve İzmir, karaya karşı denizden beslenen bir kale durumuna gelmiştir.

3.2.4.1 Kentin Genel Özellikleri

Bizans Döneminde İzmir, Kadifekale ve Liman Kalesi'nden oluşan orta büyüklükte bir yerleşimdir. Bu çağda yapılmış yapılara ilişkin günümüze ulaşan önemli bir bilgi ve kalıntı bulunmamaktadır. Bu devirde artan dini önemine karşın kent Roma Dönemine göre daha gelişmemiş, hatta kent sınırlarında daralmalar meydana gelmiştir. Bu çağ kent fizyonomisine katkıda bulunmuş olsa bile, 11. yüzyılda meydana gelen olaylar, bunların günümüze ulaşmasına engel olmuştur (Kuban, 2001).

M.S. 395-408 yıllarında Akradius zamanında, Roma Döneminde yapılan surların yenilendiği bilinmektedir. M.S. 8. yüzyıldan başlayarak artan tehlikeye karşı savunmaya önem verilmiş ve 856 yılında III. Mihail döneminde surlar yeniden tamir edilmiştir. Kuban (2001), günümüzde Çorakkapı ve Baruthane dolaylarında rastlanan sur kalıntılarının, Bizans Döneminde yapılan temeller üzerinde olabileceği görüşündedir.

Ephesos Kapısı ve Doğu Kapısı, Bizans Döneminde de kent girişi olarak kullanılmaya devam etmiştir. Kentin Helenistik Dönemde kurulan ve Roma Döneminde geliştirilen yol sistemi değişmemiş, Ephesos Kapısı'ndan çıkarak Metropolis üzerinden Ephesos'a ve Batı Kapısı'ndan çıkarak Gediz vadisinden Sardes'e ulaşan yollar kentin iki ana aksını oluşturmaya devam etmiştir. Bu dönemde Ephesos yolundan doğu ticaret yoluna ve Sardes yolundan da Phokaia'ya olan bağlantı varlığını sürdürmektedir.

Bu dönemde Kemalpaşa (Nymphaion) mesire ve dinlenme alanı olarak oldukça önem kazanmıştır. Hatta İstanbul'da oturan imparatorlar dinlenmek için buradaki saraylara gelmektedir. Bu dönemde yapılan Sosandra Manastırı ile Sipylos Dağı güçlü bir dini merkez konumu üstlenmiştir (Atay, 1978). Vatatzes'in imar faaliyetleri döneminde Nymphanion'da (Nif) bir saray yapılmıştır. Bornova'nın batısında eski adı Kastraki olan sitin, Lazkaris'in kardeşi tarafından kurulan savunma noktalarından biri olduğu düşünülmektedir (Kuban, 2001).

3.2.4.2 Kentin İç Düzenlemesi

Bizans Döneminde kent iki büyük yapı hamlesi geçirmesine karşın, görkemli mimari eserler yapılamamış, hatta Roma eserlerinin korunması ihmal edilmiştir. Bu dönemde Hıristiyanlığın yayılması sebebiyle yapılan mimari eserler, kentin çok tanrılı dönemlerinde yapılan eserlerden karakter bakımından farklıdır. Bu dönemde İzmir'in kent içi yolları, Helenistik çağdaki düzenli ve Roma çağındaki anıtsal karakterinden uzaklaşmıştır. 13. yüzyılda kente yerleşme ve ticaret yapma ayrıcalığı elde eden Latinler liman dolaylarına ve sonradan Frenk Mahallesi olacak kısma yerleşmişler, kenti ticaret ve kültür merkezi durumuna getirmişlerdir (Kuban, 2001).

Kadifekale Bizans devrinde III. İoannes Vatatzes döneminde (1224-58), günümüzde çok az kısmı görülebilen daha önceki dönemlere ait temel ve duvar kalıntıları üzerinde onarılarak kullanılmıştır. Bu dönemde kale içinde yerleşim gören bir mahalle bulunmaktadır (Kuban, 2001). Kalenin günümüze ulaşan biçiminin bu çağdan kaldığı düşünülmektedir. 1833-43 yıllarında Texier (2002), Helenistik Dönemde yapılmış kalenin bir kısım temel ve kule duvarı dışında Bizans eseri olduğunu belirtmektedir. Kalenin içinde bulunan ve günümüzde de varlığını sürdüren Sarnıç, Helenistik ve Roma yapısı üzerinde Bizans Döneminde yapılmıştır. Dikdörtgen planlı, duvarları yığma taş arası tuğla ile örülü bu yapıda 30 adet galeri bulunmakta, galeriler birbirine beşik tonozlu sivri kemerlerle bağlanmakta, bu kemerler kare formlu fil ayaklar üzerine oturmaktadır. Kentin su şebekesine bağlandığı bilinen, kemer ve tonoz örtülerinin büyük bir kısmı yıkılmış olan bu yapı, yapım tekniği ve mimari özellikleri bakımından bir Ortaçağ yapısıdır (Şekil A.4, Şekil A.5). Kale içinde yer alan bir başka Bizans yapısı da 7,5*7,5 m ölçülerinde ve yaklaşık 3m yüksekliğinde kare planlı tonozlu yapı kalıntısıdır. Mimari özellikleri bakımından Şapel olduğu düşünülen yapı, taş ve tuğla örgü sistemiyle Bizans Dönemine tarihlenmektedir. Bu yapının önceki dönemlere ait bir yapı üzerinde yükseldiği düşünülmektedir (Şekil A.6).

Bu dönemde Kemeraltı Caddesi kıvrımı içinde konumlanan ve kentin ticaret yaşamı için önem teşkil eden iç limanın kuzeyine, kontrol ve güvenlik amacıyla

Liman Kalesi (Neon Kastron) yapılmıştır. 1655-56'da Thevenot (1978), Liman Kalesi'nin kapısında gördüğü Roma Kilisesi arması sebebiyle, bu yapının Cenevizliler tarafından yapıldığını düşünmektedir. Atay (1978) da bu yapının 1261 yılında Cenevizliler tarafından yapıldığı görüşündedir. Kuban (2001) ise, Vatatzes'in imar etkinlikleri sırasında yapıldığını, yanına da Kale Sarayı (Palaion Kastron) inşa edildiğini belirtmektedir. 1328 yılında bir ara Türk egemenliğine giren kale, 1334 yılında Rodos Şövalyeleri tarafından ele geçirilmiş, bu dönemde yenilenmiş ve burçlarla donatılarak kuvvetlendirilmiştir (Ülker, 1994). Kuban (2001), Timur'un yıktığı yapının Rodos Şövalyeleri tarafından yenilenen kale olduğunu, daha önce aynı yerde Crommydo Kastro bulunduğunu belirtmektedir. Kuşatma anında deniz yoluyla yardım alınmasını sağlayan üç tarafı denizlerle çevrili bu yapının kara tarafında derin bir hendek bulunmaktadır. Günümüz kentinde bu yapı, Kızlarağası Hanı ile Fevzipaşa Bulvarı arasındaki alana denk gelmektedir.

Bizans Çağı'nda İzmir önemli bir dini merkez olmasına karşın, dini yapılar hakkında edinilen bilgiler sınırlıdır. Bu dönemde kentin farklı bölgelerinde konumlanan çeşitli dini yapılardan bir tanesi Kadifekale içinde yer almaktadır. 1670-1671'de Evliya Çelebi (1984) kale içinde bir camiden söz etmekte, 1675'de Spon (2001) sonradan camiye çevrilmiş bu yapının Aziz Yuhana adına yapılmış bir kilise olduğunu kaydetmektedir. 1701'de Tournefort (2005), bu cami yapısının kötü görüldüğünü belirtmektedir. Kuban (2001) bu yapının, Aydınoğulları çağında camiye çevrilen Havariyun Kilisesi olduğu görüşündedir.

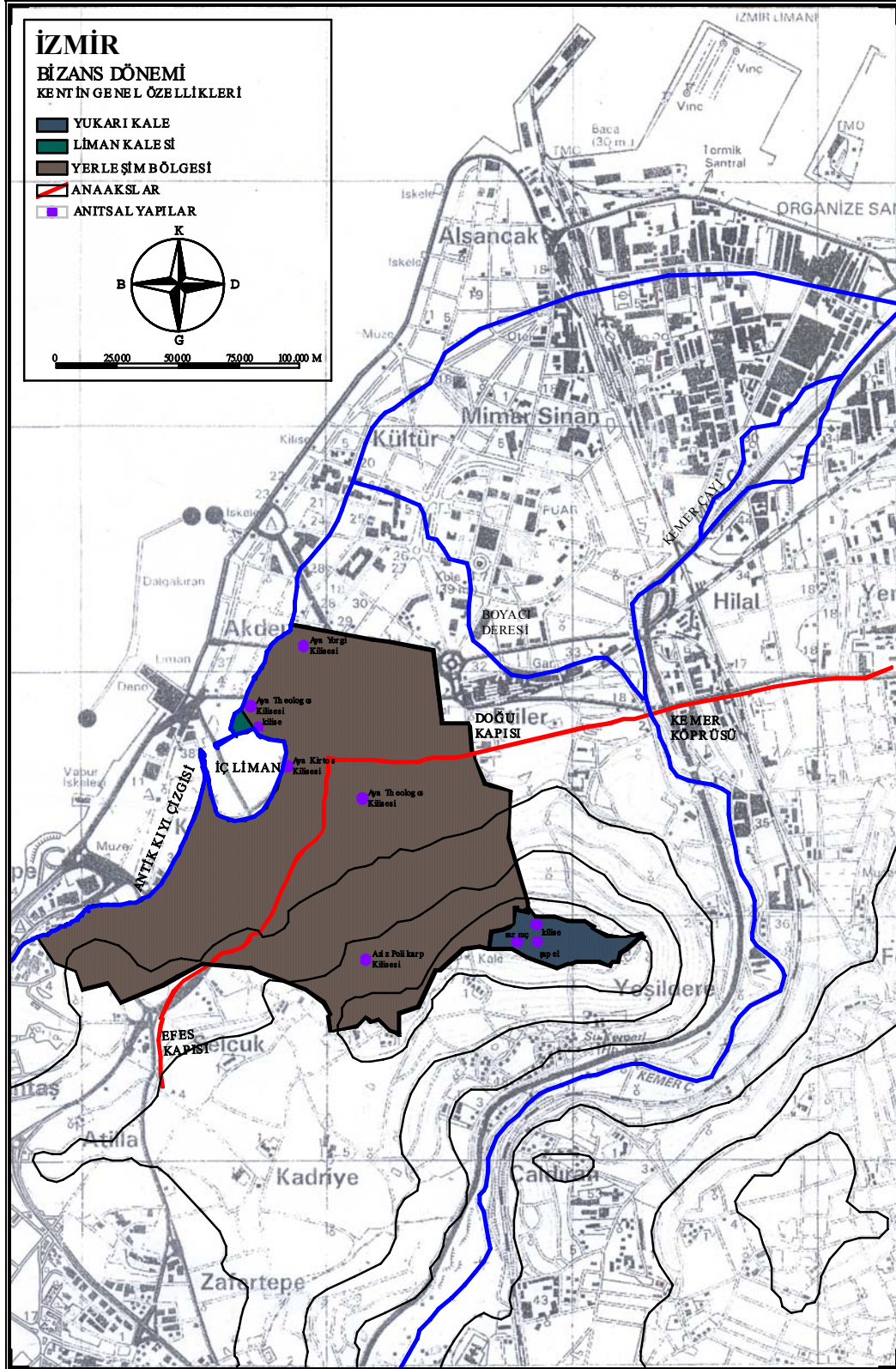
Atay (1978), Bizans İmparatoru Jean Vatace tarafından yaptırılan Jesus Christe Tapınağı'nın Kestane Pazarı Camisi'nin yerinde olduğunu, Latinlere ait Merkez Kilise'nin de (Metropol) şimdiki Hisar Camisi'nin yerinde bulunduğunu kaydetmektedir. Kuban (2001), bu dönemde Aya Kirtos Kilisesi'nin Ahmet Ağa Camisi'nin (Kestane Pazarı Camisi) yerinde olduğunu, Hisar Camisi'nin yerinde de bir kilisenin bulunduğunu, ayrıca Aziz Polikarp Kilisesi'nin stadyum dolaylarında konumlandığını belirtmektedir. Tavernier (2001), Anfityatroya yakın bir yerde Aziz Polikarp Kilisesi olduğu düşünülen bir yapı kalıntısından bahsetmektedir. 1655-

1656'da Jean Thevenot (1978), Kale'den Rum Kilisesi Saint-Venerande'ye giderken gördüğü Saint Policarpe'nin öldürüldüğü Anfityatrodan ve bu yapıdan biraz uzakta konumlanan Saint Jean Katedrali'nden söz etmektedir. Burasının çok büyük olduğunu, pekçok şapel bulunduğunu, bir tanesinin içinde mezar konumlandığını, bu mezarın için Rumların Saint Policarpe'a, bazılarının da birkaç Türk'e ait olduğunu söylediğini belirtmektedir. 1675'de Spon (2001), kalenin aşağısında Aziz Polycarp adına yapılan bir manastır ve mezar kalıntıları görmüştür. 1701-1702'de Tournefort (2005) Pagos Dağındaki kaleden stadyuma giderken, Aziz Yuhanna'nın havariliğini yapmış ve onun tarafından İzmir metropolitliğine getirilmiş Aziz Polikarp'ın mezarının olduğu küçük Aziz Polikarp Kilisesi'nin yanından geçtiğini belirtmektedir. 1739'da Pococke (2001) stadyumun kuzeyinde, Aziz Policarp adına yapılmış bir kilise olduğunu duymuş ve söz konusu yerde böyle bir binayı çağrıştıracak yıkıntılar görmüştür. 1833-1843 yıllarında Texier, 166 yılında Policarpe'nin öldürüldüğü stadyum dolaylarında yapılan küçük Rum Kilisesi'nin terk edilmiş durumda olduğunu belirtmektedir. Gezinlerin anlattıklarından Aziz Polikarp Kilisesi'nin 19. yüzyıla kadar varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

Kuban (2001), Rum mezarlarının olduğu alanda (Exokastrites) Aya Yorgi Kilisesi, Namazgah semtinde kentin katedrali olduğu düşünülen Aya Theologos Kilisesi, Palaion Kastron'da Vatatzes tarafından tamir edildiği bilinen Aya Demetrius Kilisesi, Kadifekale ve Deniz Kalesi'nde Lambos Manastırı'na ait birer kilise bulunduğunu belirtmekte, ayrıca kentin surları dışında manastırlar ve çiftlikler bulunduğunu, Vatatzes'in Lambos rahiplerine verdiği bahçeler içinde bulunan manastırın Göztepe dolaylarında olduğunu kaydetmektedir.

Roma devrinde yapılan Kızılçullu Su Kemerleri, günümüze Bizans Döneminde yenilenen haliyle ulaşmıştır. Cadoux (2003), Osman Ağa suyunu getiren kemerlerden kuzeyde bulunan kemerin M.S. 5. ya da 6. yüzyıllara tarihlendiğini, güneyde olan kemerin ise yıkılan bir bölümünün Türkler tarafından yeniden yapıldığını belirtmektedir. Darkot (1945) da Meles vadisinde Bizans Dönemine ait su kemeri kalıntılarından söz etmektedir.

Şekil 3.9 Bizans Döneminde kentin genel özellikleri. Harita Genel Müdürlüğü'nün 2001 tarih, 1/25.000 ölçekli haritası kullanılarak ve çeşitli kaynaklardan faydalanılarak hazırlanmıştır.

3.2.5 Beylikler Döneminde İzmir (1402-1424)

İzmir 11. yüzyılda I. Alexios Komnenos zamanında, Danişmend Gazi'nin komutanlarından Çaka Bey tarafından Batı Anadolu kıyılarında kurulan ilk Türk beyliğinin merkezi olması bakımından büyük önem taşımaktadır. Fakat bu beyliğin ömrü uzun sürmemiş, Çaka Bey'in 1096'da damadı Kılıç Arslan tarafından öldürülmesiyle kent tekrar Bizanslıların eline geçmiştir (Arıkan, 1992).

14. yüzyıl başlarında Batı Anadolu yoğun Türk saldırılarına sahne olmuş, Aydınoğlu ve Menteşe Beylikleri bölgenin kontrolünü Cenevizlilerden almışlar, Bizanslıların elinde bulunan son kaleler de düşmeye başlamıştır. 1317 tarihinde Aydınoğlu Mübarizüddin Mehmet Bey (1308-1334) Kadifekale'yi almış, Liman Kalesi ise Cenevizlilerin yardımıyla Bizanslılarda kalmıştır. 1328-1329 yıllarında Mehmet Bey'in oğlu Umur Bey, kıyı kesimindeki savunma noktalarını da alarak bütün şehri ele geçirmeyi başarmış, denizler üzerinde de tam bir egemenlik kurmuştur. Umur Bey'in Ege Denizi'nde üstünlük sağlaması yeni bir Haçlı Seferinin hazırlanmasına sebep olmuş ve 1344 yılında Latinler, Umur Bey'in donanmasını yakarak Liman Kalesi'ni tekrar ele geçirmiş, Kadifekale'yi alma girişimleri ise başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Umur Bey Liman Kalesi'ni tekrar ele geçirmek için saldırıya geçmiş, fakat atılan bir okun alınına isabet etmesiyle 1348 yılında şehit düşmüş ve Haçlılarla bir anlaşma imzalanarak kent ikiye bölünmüştür. Bu tarihten sonra Yukarı Kale etrafındaki kent Müslüman İzmir, Aşağı Kale etrafındaki kent ise Gavur İzmir adını taşımıştır (Arıkan, 1992). Bu dönemde iç kesimlerle ilişkisi kesilen İzmir ticari bir düşüş yaşamış, bu sırada Türklerin elinde olan Balat ve Ayasuluğ limanları ön plana çıkmıştır (Darkot, 1945).

Bu dönemde Liman Kalesi dışındaki tüm bölge Türklerin elinde bulunmakta ve İzmir Hıristiyanlığın Anadolu sahillerindeki son kalesi olarak varlığını sürdürmektedir. 1390'da I. Bayezit bölgenin çoğunu fethetmiş, Kadifekale'yi ele geçirerek Aydın Valisi Aydınoğlu Hasan Bey'in kardeşi İbrahim'i subaşı yapmıştır (Goffman, 1992). Bu yıllarda Osmanlı Sultanı I. Bayezit ve Türk Moğol savaçısı Timur arasında rekabet yaşanmakta, I. Bayezit'i meşgul eden büyük seferler Liman

Kalesi'ni alarak Rodos Şövalyelerini şehirden çıkarmasına engel olmaktadır. Fakat 1402 yılında Timur, bu kaleyi alarak yıktırması ve şövalyelerin yarım yüzyıldan beri devam eden egemenliğine son vermiştir. Ardından Aydınöğulları'na eski topraklarını iade ederek sefere çıkmıştır (Darkot, 1945). Kent Türklerin eline geçtikten sonra, kıyadaki savunma noktalarıyla korunan güvenli bir körfez ve liman olmanın ötesine geçememiştir. Haçlılarla yapılan savaşlar ekonomiyi bozmuş, ticari etkinlikler Balat ve Ayasuluğ limanlarından devam etmiştir (Arıkan, 1992).

Timur'un bölgeden ayrılması üzerine Batı Anadolu'da politik bir boşluk doğmuş ve kargaşa yaşanmış, bunun sonucunda birçok Türk ve Hıristiyan Balkanlara ve adalara göç etmişlerdir. 1405-1406 yıllarında Subaşı İbrahim'in oğlu Cüneyt Bey, Edirne'de hüküm süren Süleyman Çelebi'den (Beyazıt'ın oğlu I. Mehmet) destek alarak Aydınöğullarını İzmir çevresinden uzaklaştırmıştır. Fakat 1415'de Çelebi Mehmet kenti kuşatarak Cüneyt Bey'den almış ve kente Osmanlılar sahip olmuştur. Çelebi Mehmet'in ölümünden sonra 1422'de Cüneyt Bey kısa bir süre için kenti ele geçirmiş, fakat 1424'de II. Murat döneminde Osmanlılar Aydın'ın tamamını ve İzmir'i egemenlikleri altına almışlardır (Darkot, 1945). Bu tarihten başlayarak İzmir, 1919'a kadar kesintisiz bir şekilde Osmanlı egemenliğinde kalmıştır.

3.2.5.1 Kentin Genel Özellikleri

Bu dönemde şehir Yukarı İzmir ve Aşağı İzmir olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Yaşanan savaşlar kentin iç kesimlerle ilişkisinin kesilmesine ve ticari önemini kaybetmesine sebep olmuştur. 1332 yılında seyyah İbn Battuta, kentin büyük fakat harap bir kent olduğunu kaydetmektedir. Bu dönemde Yukarı Kale Türkler tarafından alınırken Aşağı Kale'nin Bizanslılarda kalması, asıl yerleşmenin Aşağı Kale etrafında olduğunu, iki kent parçası arasındaki fiziksel ilişkinin ve bu kaleleri birbirine bağlayan surların yeteri kadar güçlü olmadığını göstermektedir (Goffman, 2001). Liman Kalesi'nin ve kıyadaki savunma noktalarının uzun süre Latinlerin egemenliği altında kalması, Türk yerleşmesinin Kadifekale ve eteklerinde yoğunlaşmasına sebep olmuştur (Arıkan, 1992). Aşağı İzmir'in Türk egemenliği altına girmesiyle şehir yeni bir gelişme sürecine girmiştir.

Türklerin Kadifekale'nin kuzeybatı eteklerinde yerleşmeye başlamasıyla adım adım limana uzanan bir yayılma süreci başlamış, bununla birlikte 15. yüzyılda Kadifekale yerleşim yeri olarak önemini korumuştur (Tanyeli, 1987). Bu yayılma süreciyle birlikte İzmir giderek iki parçalı kent görüntüsünden çıkmaya başlamış, tepedeki Türk kenti eteklere doğru inerek denize yaklaşmıştır (Arıkan, 1992).

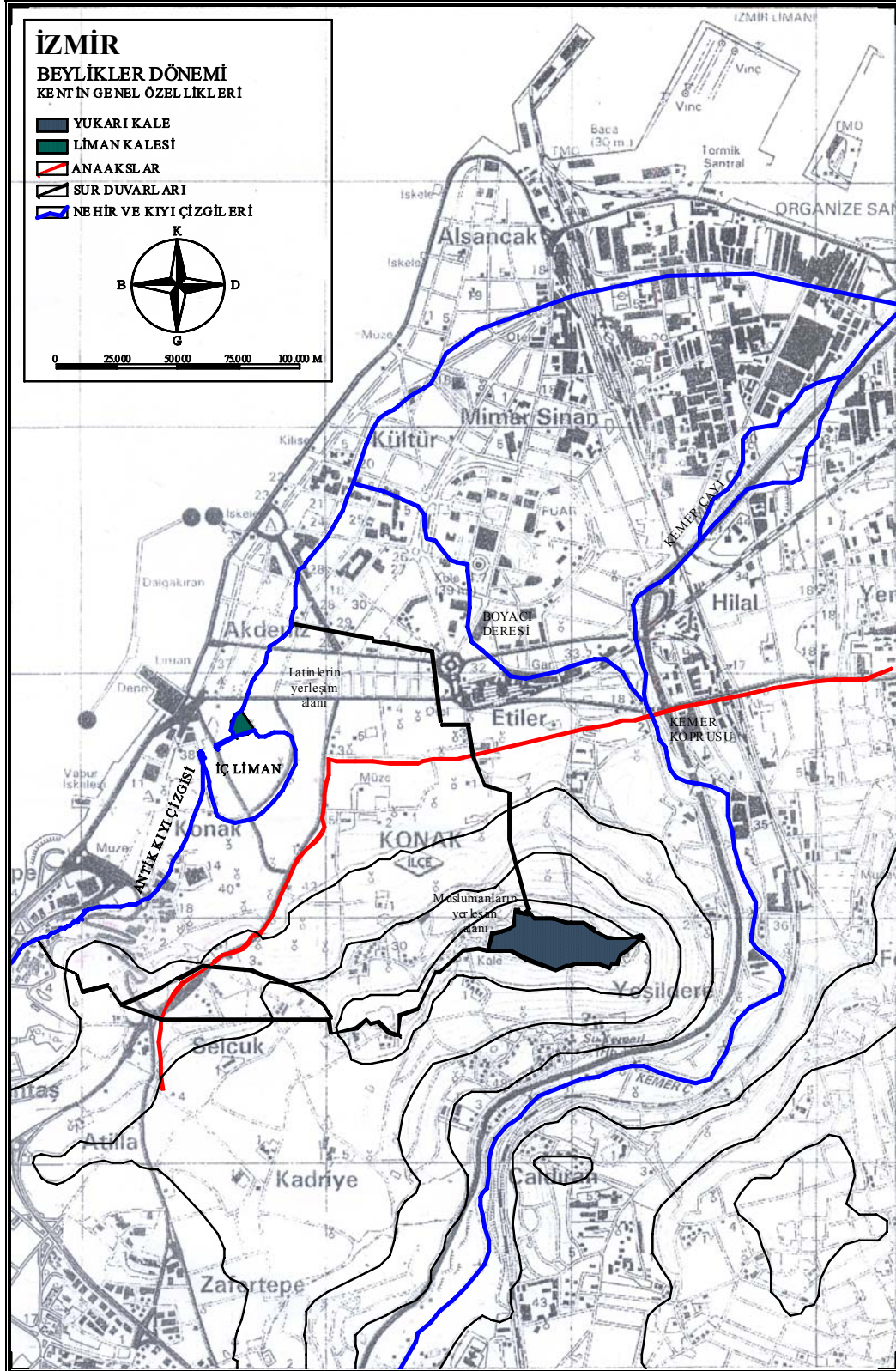
3.2.5.2 Kentin İç Düzenlemesi

1310 yılında Kadifekale Türkler tarafından alınırken Liman Kalesi'nin 1402 yılına kadar Latinlerde kalması, iki kent parçası arasında zaten zayıf olan fiziksel ilişkinin biraz daha zayıflamasına sebep olmuş, bu süre içinde Kadifekale'deki Türk yerleşmesi yoğunlaşmıştır. Böylece Osmanlı Döneminde oluşan mahalle bölümlenmesi ana hatlarıyla ortaya çıkmıştır.

Kuban (2001), kendi başına egemen bir devlet kurma arzusunda olan Cüneyt Bey'in, kenti imar ettirmek amacıyla 1405-1406 yıllarında yaptırdığı imaretin, İzmir'de Türk yapılaşmasının bilinen ilk yapıtı sayılabileceğini belirtmektedir. Fakat bu yapının günümüz kentinde konumlandığı yeri belirleme olanağı bulunmamaktadır. Beylikler Döneminde vakıf kayıtlarından kentte İzmir Dizdarı Hasan Bey Mescidi, Han Bey Zaviye ve Mescidi, Ahi Cuka Zaviyesi, Aydınoğlu Cüneyt Bey İmareti, İzmiroğlu Bayezit Beyoğlu Ömer Bey İmareti gibi eserlerin yapıldığı anlaşılmaktadır. Kadifekale'de Fatih'in veziriazamlarından Gedik Ahmet Paşa İmareti bulunduğu bilinmektedir. Bunlardan Han Bey Zaviyesi'nin, limanla Kadifekale arasında konumlanan aynı adlı mahallede konumlandığı bilinmekte, Ahi Cuka Zaviyesi, Cüneyt Bey İmareti ve Bayezit Bey İmareti'nin kale eteklerinde yer aldığı bilinmekle birlikte tam olarak yerleri saptanamamaktadır (Arıkan, 1992).

1402 yılında Timur şövalyelerin elinden aldığı Aşağı Kale'yi yıktırmıştır. Tournefort (2005), Cüneyt Bey'in bu kaleyi Rodoslu büyük bir mimara onartarak limanın girişine bir kule yaptırdığını, fakat daha sonra kaleyi ele geçiren Mehmet Çelebi'nin kalenin bütün duvarlarını ve Rodoslu mimarın yaptığı kuleyi yıktırıldığını belirtmektedir.

Şekil 3.10 Beylikler Döneminde kentin genel özellikleri. Harita Genel Müdürlüğü'nün 2001 tarihli, 1/25.000 ölçekli haritası kullanılarak ve çeşitli kaynaklardan faydalanılarak hazırlanmıştır.

3.2.6 Osmanlı Döneminde İzmir (1424-1919)

1424 yılında Osmanlıların eline geçtiği sırada İzmir, harap durumda iki parçalı küçük bir kasaba niteliğindedir. 15. ve 16. yüzyıllarda önemsiz bir yerleşim olarak varlığını sürdürmüş, 16. yüzyıl sonlarına doğru hareketlenmeye başlamış, 17. yüzyıl ise kentin ticari olarak yükselişe geçtiği bir dönem olmuştur. Bu dönemden itibaren kentin ekonomik yapısı ve fiziksel görüntüsü değişerek gelişmeye başlamıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısı ise ticaretin büyük boyutlara ulaştığı bir dönem olmuş, il merkezi ilan edilmesiyle kentte planlama çalışmaları ve altyapı yatırımları başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun dış dünya ile sosyal ve ticari ilişkilerinde önemli bir yer edinen kent, zamanla ülkenin en önemli limanı ve güvenli bir askeri üs haline gelmiş ve giderek zenginleşmiştir. Bu dönemde kentin yaşadığı çeşitli doğal felaketler kentin gelişmesini yavaşlatmış ama durduramamış, yaşanan savaşlar da İzmir ticaretinde geçici tesirler yaratmıştır.

3.2.6.1 Önemsiz Bir Yerleşim Olarak 15. ve 16. Yüzyıllarda İzmir

15. ve 16. yüzyılda önemsiz bir yerleşim olması sebebiyle kentin fiziksel ve sosyo-ekonomik yapısı hakkında edinilen bilgiler sınırlıdır. 16. yüzyılda Kıbrıs ve Sakız'ın Osmanlılar tarafından fethedilmesiyle o güne kadar havzanın ticaret merkezi olan Halep güvensiz bir ortama dönüşmüş ve İran'daki ipek tüccarları yeni bir merkez arayışına girmişlerdir. İzmir güvenli bir körfez içinde yer alması, vergi koşullarının uygun olması, iç kesimlerde verimli topraklar bulunması, Anadolu ve Asya içlerine kadar karayolu bağlantısının olması vb. özellikleriyle öne çıkmış ve 16. yüzyıl sonlarında kentin ticari bakımdan yükselişi başlamıştır (Pınar, 2001). Bu dönemde kent nüfusu artmış, mahalle yapısı gelişmiş ve liman giderek canlanmaya başlamıştır. İç liman artık dolmaya, büyük gemiler Liman Kalesi'nin önünde demirlemeye başlamıştır. Bu tarihlerde İzmir'de nüfusun çoğunluğunu Müslüman Türkler oluşturmakta, bir tane gayrimüslim mahallesi bulunmaktadır (Arıkan, 1992). Bu dönemde geçen yüzyıllarda oluşan yerleşim düzeni değişmemiş, Latinler liman çevresinde oturmaya ve ticaret yapmaya, Türkler de kentin yukarı kesimlerinde yaşamaya devam etmişlerdir.

3.2.6.2 Ticari Bir İlerlemenin Kaydedildiği 17. ve 18. Yüzyıllarda İzmir

17. yüzyılda artan ticari faaliyetlere bağlı olarak kent önem kazanmaya, tüccarların yanı sıra gezginler tarafından da ziyaret edilmeye, bu sayede günlük yaşam ve kent yapısına ilişkin bilgiler yazılı olarak kaydedilmeye başlamıştır. 1610 yılında İngiltere ve Fransa Konsoloslukları Sakız'dan İzmir'e taşınmış, buna karşın yabancılara ticaret yapma hakkı tanınmaması sebebiyle, tüccarlar Sakız'da oturmaya ve ticari işlemlerini araçlarla gerçekleştirmeye devam etmişlerdir (Atay, 1998). Bundan önce kentte bazı İtalyan devletlerinin temsilciliklerinin olduğu bilinmektedir (Kuban, 201). 1655-1656'da Thevenot (1978) bütün Anadolu ve Hıristiyan dünyasının ticaretinin bu şehirde yapıldığını kaydetmektedir. 1670-1671 yıllarında Evliya Çelebi (1984), kentte 18 yabancı devlet temsilciliği bulunduğunu belirtmektedir. 17. yüzyılda yabancı devlet temsilciliği sayısının bu kadar artması, kentin dış ticaretteki rolünün belirginleştiğine işaret etmektedir.

18. yüzyılda İzmir'in Donanma Deniz Üssü olarak kullanılması ve Girit'in alınması, Girit'i ve diğer Ege Denizi adalarını da İzmir'in hinterlandı haline getirmiş, özellikle yüzyılın ikinci yarısından sonra ticarete ve iş merkezinde yeni bir yoğunluk görülmüştür (Kıray, 1998). Bu dönemde kentin Tiyatro, Stadyum gibi antik eserleri, yeni yapıların yapımında inşaat malzemesi olarak kullanılmak üzere sökülmeye başlamış, buna karşın bu yapılar tamamen yok olmamış, yıkıntı halinde de olsa varlığını sürdürmüştür (Gedoy, 2001; Spon, 2001; Bruyn, 2001; Tournefort, 2005; Chandler, 1971). 1739'da Pococke (2001), yeni şehrin eskinin üzerine kurulduğunu, eski binaların malzemelerinin de yenilerin yapımında kullanıldığını belirtmektedir.

Bu dönemde yaşanan tüm olumlu gelişmelere karşın kentin başı sık sık meydana gelen doğal afetlerden kurtulamamıştır. Slaars'ın (2001) Fransız Konsolosluğu arşivinden aktardığına göre, 1688 yılında meydana gelen depremde şehirdeki evlerin dörtte üçü yıkılmış, depremden sonra çıkan yangının etkisiyle Frenk Mahallesi tümüyle yok olmuş, Ermeni Mahallesine de sıçrayan yangın çarşığı da içine alarak kentin yarısını yok etmiştir. Bu büyük felaketin ardından kent fizyonomisi büyük ölçüde değişmiş, burada yaşamakta olan yabancılara bir kısmı ülkeyi terk etmiş ve

kent nüfusunda bir azalma olmuştur. 2 Temmuz 1778 gecesini meydana gelen deprem ise tüm kenti, özellikle de camileri yıkmıştır. Ardından 4 Temmuz gecesini Frenk Mahallesiinde çıkan yangında Fransa, İngiltere, Venedik, Napoli, Ragosa Konsoloslukları, Avrupa Gümrüğü, çeşitli Fransız ve Rum tacirlerin mağazaları ve birçok han yapısı yanmıştır. İzmir bu felaketin ardından da ticari konumu ve coğrafi üstünlükleri sayesinde kısa sürede yeniden toparlanmıştır.

3.2.6.2.1 Kentin Genel Özellikleri. Bu devirde Liman Kalesi ve Kadifekale, kentin en önemli iki anıtsal yapısı olarak varlığını sürdürmekte ve kent bu iki kale arasında yayılmaktadır. İzmir'in Türk hakimiyetine girmesinden sonra Kadifekale terk edilmiş ve bakımsız hale gelmiş, Liman Kalesi ise iç limanı korumaya ve yoğun olarak kullanılmaya devam etmiştir (Thevenot, 1978; Evliya Çelebi, 1984; Spon, 2001; Bruyn, 2001; Tournefort, 2005).

Kentin Doğal Özellikleri:

17. ve 18. yüzyılda kentin doğal çevresinde meydana gelen en büyük değişiklik, iç limanın daralıp sığlaşmaya başlaması ve zamanla tamamen dolmasıdır. Aslında bu değişiklik bir önceki yüzyılda başlamıştır. 1521 yılında Osmanlı bilgini ve denizci Piri Reis çevresi bir mil uzunluğunda bir iç liman olduğunu, bu iç limana önceki gelişlerinde büyük gemilerle girdiğini, fakat artık dolduğu ve ağzı daraldığı için sadece küçük gemilerin girebildiğini belirtmekte, büyük gemilerin Liman Kalesi önüne gelerek buraya yığılmış taşlara bağlandığını söylemektedir (Piri Reis, 1988).

17. yüzyılda liman fonksiyonları tamamen kuzeydeki dış körfez sahiline kaymış, iç liman kadirga ve Türk kayıkları için sığınak olarak kullanılmaya başlamıştır (Tavernier, 2001; Thevenot, 1978; Evliya Çelebi, 40-47; Spon, 2001). 1739 yılında Pococke (2001), eski liman denilen küçük gemilerin girip çıktığı bir koydan söz etmektedir. Fakat 1764-1765'de Chandler (1971), bu alanın sadece yağmurlu günlerde evlerle çevrili bir havuz görünümünü aldığını belirtmektedir. Olasılıkla iç liman 18. yüzyıl ortalarında dolmaya ve üzerine ticaret bölgesi yerleşmeye başlamıştır. Nitekim 1780 tarihli Barbie du Bocage planında iç liman tamamen

dolmuş ve üzeri yapılaşmış, sadece Başdurak Camii önünde ‘eski liman alanı’ denilen küçük bir boşluk kalmıştır.

Bu liman doğal koşulların yanı sıra, insan eliyle de daraltılmış ve doldurulmuştur. 1670-1671 yıllarında Evliya Çelebi (1984), Kaptan Mustafa Paşa tarafından Kestane Pazarı Camii önünde iç limanın doldurularak 150 dükkan barındıran yeni bir çarşı yapıldığını belirtmektedir. 1675 yılında kente yeni binalar inşa edilirken, limanın sığ kıyılarının doldurularak gemilerin yanaşabileceği duruma getirildiği de bilinmektedir (Ülker, 1994). Kentte artan ticari yoğunluk, 18. yüzyıl sonunda iç limanın tamamen doldurulmasına sebep olmuş, bu tarihten başlayarak 1872 yılına kadar İzmir rıhtımsız kalmıştır. Bunun yanı sıra, 17. yüzyılda kıyı hattını oluşturan Frenk Caddesi’nin deniz tarafına kısmi dolgular yapılarak kıyı çizgisi değiştirilmeye başlamıştır (Atay, 1998).

Kent Sınırları:

Bu dönemde meydana gelen doğal felaketslere rağmen artan ticaret potansiyeli kentin nüfusunu da arttırmıştır. Çeşitli tarihlerde kenti ziyaret eden gezginlerin verdiği bilgilere dayanarak kent nüfusunun 18. yüzyıl sonunda 100.000 dolaylarına ulaştığı tahmin edilmektedir. Bu dönemde nüfusun çoğunluğunu Türkler oluşturmaktadır (Tavernier, 2001; Evliya Çelebi, 1984; Spon, 2001; Tournefort, 2005; Poccocke, 2001; Dallaway, 2001). Bu dönemde kentte ciddi bir alansal büyüme de meydana gelmiştir. Fakat Tavernier (2001), kentin hala bazı kalıntıları mevcut olan antik İzmir’den daha büyük, güzel ve kalabalık olmadığını belirtmektedir. Kıray, 17. yüzyılda kentin yerleşim alanının kuzeydeki Rum Mezarlığı’ndan başlayarak Namazgah’a uzandığını ve İkiçeşmelik’in bir kısmını içine alarak denize ulaştığını düşünmekte, mezarlıkların kent dışında, genellikle konut mahallelerinden yaklaşık 15-30 dakika mesafede olması sebebiyle, 17. yüzyılda kentin 150 hektar alan kapladığını tahmin etmektedir (Kıray, 1998).

Slaars (2001), bu dönemde kentin kuzey sınırını oluşturan Rum Mezarlığı’nda konumlanan Ayios Georgios Kilisesi’nden söz etmektedir. Bu kilise 19. yüzyılda yapılmış planlarda Küçük Vezirhan’ın arkasında konumlanmakta, burası günümüz

Gazi ve Necatibey Bulvarları'nın kesiştiği noktaya denk gelmekte, dolayısıyla kentin 17. yüzyıldaki kuzey sınırına işaret etmektedir. Ticaretin gelişmesiyle zaman içinde bu sınır kuzeye doğru ilerlemiştir. Atay (1978), 17. yüzyılın sonunda kuzey sınırının Derviş Han ve Aya Photini Kilisesi çevresine kadar genişlediğini, buradan kuzeye doğru yayılmaya devam ettiğini belirtmektedir. Bu yapıların önünden geçen Katmak Paşa Caddesi, Gazi Bulvarı'nın kuzeyinde konumlanan, 1337 Sokağın bulunduğu yere denk düşmektedir. Burası antik dönem kent surlarının da bulunduğu yerdir. Bir başka deyişle 17. yüzyıl sonunda kent, kuzey yönünde antik dönem sınırlarına ulaşmıştır.

Bu dönemde İzmir pamuklu dokuma zanaatında uzmanlaşmış, imalathaneler şehir dışında, bugün hala aynı isimle anılan Basmane'de yer almıştır. Kıray (1998), bugünkü istasyonun basmahanelerin dış sınırını oluşturduğunu, dolayısıyla da kentin bu yöndeki sınırını belirlediğini söylemektedir. Basmahane Fabrikası günümüz Basmane Garı'nın bulunduğu yerde, Tabakhane Fabrikası da Kültürpark içinde, Dokuz Eylül Kapısı'nın hemen solundaki alanda yer almakta, burası 17. yüzyılda kentin kuzeydoğu sınırını belirlemektedir. Mezarlıkların kent dışında konumlanması sebebiyle, günümüzde agora kazılarının bulunduğu Namazgah Mezarlığı'nın da kentin doğu sınırını oluşturduğu düşünülmektedir.

17. yüzyıl sonunda Karataş-Konak arasındaki bölgede pek çok sabun imalathanesi bulunmaktadır. Bu imalathanelerin bulunduğu Sabunhane Caddesi, Sarı Kışla yapılmadan önce bu kesimin rıhtımı olarak kullanılmaktadır (Atay, 1998). Bu cadde Storari ve Saad planlarına göre günümüz Milli Kütüphane Caddesi'nin bulunduğu yere denk gelmektedir. O dönemde imalathanelerin şehir dışında konumlandığı düşünülürse, bu kesimin 17. yüzyılda kentin güney sınırını oluşturduğu söylenebilir. Nitekim 1701-1702 yıllarında Tournefort'un (2005) hazırladığı ayrıntı içermeyen haritaya göre, kentin yerleşim alanı İç Liman'ın hemen güneyinde son bulmaktadır. Kent dışında bu imalathanelerin güneyinde Musevi Mezarlığı, güneydoğusunda da Müslüman Mezarlığı bulunmaktadır. Bu mezarlıklar 1914 yılında kaldırılarak günümüz Bahribaba ve Eşrefpaşa Parkları oluşturulmuştur (Okurer, 1970).

18. yüzyılda artan ticari yoğunluğa bağlı olarak kent sınırları biraz daha genişlemiştir. Atay (1998), bu yüzyılda kıyı kesimindeki yerleşmenin kuzeyde Boyacı Deresi'nin denize döküldüğü alana kadar uzandığını belirtmektedir. Bocage planında da Boyacı Deresi'ne kadar yerleşim alanı konumlanmakta, derenin kuzeyi ise boş alan olarak gösterilmektedir. 1837 tarihli Graves planında da görülebilen bu dere, günümüz Vasıf Çınar Bulvarı'nın bulunduğu yerden geçerek denize dökülmektedir. Bocage planında yerleşim sınırı doğuda Tabakhane'den Türk Mezarlığı'na kadar olan alanı içine almakta, güneyde Musevi Mezarlığı'na dayanmaktadır. 18. yüzyılda kent güney yönünde de genişlemiş, Karataş-Konak arasında kalan kesimler doldurulmuş, 17. yüzyılda şehir dışında konumlanan sabun imalathaneleri ortadan kalkmış ve bu alan artık şehir içinde kalmıştır. 18. yüzyıl sonunda kent sınırında doğu yönünde ise herhangi bir genişleme olmamıştır.

Kente Giriş:

17. ve 18. yüzyıllarda Anadolu'dan gelen kervanlar, Kemer Köprüsü üzerinden gelerek Basmane dolaylarından kente girmektedirler. Bocage planında, Eşrefpaşa'daki mezarlıkların arasındaki kent girişinin yanı sıra, güneyde Musevi Mezarlığı ile deniz arasında bir giriş daha dikkat çekmektedir.

Kentin Çevresi:

Antik dönemden bu yana kent çevresinde varlığını sürdüren köyler, 18. yüzyılda Avrupalılar tarafından kullanılmaya ve gelişmeye başlamıştır. 1739'da Pococke (2001) Bornova'nın önemli bir ticaret merkezi olduğunu, Bornova ovasının doğu tarafında Narlıköy, Hacılar, su kemerlerinin bulunduğu vadinin diğer tarafında ise Buca, Seydiköy gibi yerleşimlerde Avrupalıların sayfiye evleri ve bahçeleri bulunduğunu kaydetmektedir. 1795'de Dallaway (2001) yazın bunaltıcı sıcaklarda Avrupalıların Buca, Bornova ve Seydiköy'deki sayfiye evlerine taşındıklarını belirtmektedir. Bu dönemde kentin yerleşim sınırları dışında yapılaşmalar başlamıştır. Atay (1998), günümüzde Alsancak Devlet Hastanesi olarak kullanılan Fransız Hastanesi'nin (Şekil A.40) 1792'de var olduğunu, burada ayrıca Notre Dame de Sion bulunduğunu belirtmektedir. Kuban (2001), 19. yüzyılda Göztepe ve Güzelyalı'da kurulan yerleşimlerin köklerinin 17. yüzyıla uzandığını düşünmektedir.

18. yüzyılda değişen ticaret şekli sebebi ile kervanlar yükünü boşalttıktan sonra şehir dışında, Basmane ile Kemer arasındaki kesimde konaklamaya başlamış ve bu bölge hareketlilik kazanmıştır (Kıray, 1998). Burası kente gelen kervanların mola noktası olmanın yanı sıra, mesire yeri olarak da kullanılmakta, doğu yaşantısını merak eden gezginlerin Türk Mahallesi ve çarşıdan sonra ilk uğrak yeri olmaktadır. 1670-1671'de Evliya Çelebi (1984), Halkapınar'ın çok güzel bir mesire yeri olduğunu anlatmaktadır. 1701-1702 yıllarında Tournefort'un (2005) hazırladığı haritada, Meles'in etrafı ağaçlık olarak gösterilmektedir. 1776 yılında Choiseul-Gouffier'in seyahatnamesinde yer alan Darağacı ve Halkapınar yöresini denizden gösteren gravürde de, burası mesire alanı olarak kullanılmaktadır.

Ana Yaklaşım Aksları:

17. ve 18. yüzyıllarda antik dönemlerden bu yana mevcut olan ulaşım aksları varlığını sürdürmüştür. Kentin sahip olduğu ulaşım olanakları ve merkez konumu, bu dönemdeki gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Kentin Anadolu ile bağlantısını Anafartalar Caddesi, Tilkilik ve Basmane üzerinden geçerek Kemer Köprüsü'ne ulaşan ve buradan farklı yönlere dağılan yol oluşturmaktadır. 1780 tarihli Barbie du Bocage planında, Kemer Köprüsü'nden dağılan yolların birisinin İstanbul'a, diğerinin Yeşildere Vadisi'ni takip ederek ve bir süre sonra ayrılarak Seydiköy ve Buca'ya uzandığı dikkat çekmektedir. Bu planda Eşrefpaşa'daki Ephesos Yolu'nun varlığını sürdürdüğü, ayrıca Değirmen-tepe yamacındaki Musevi Mezarlığı'nın yanından geçerek batıya bir yol uzandığı gözlenmektedir.

17. yüzyılda Tavernier ve Spon (2001), İzmir'den Ephesos'a giderken uzun bir süre düz alanda yol aldıktan sonra Seydiköy'de mola vermişler, yolun devamında su kemerleri görmüşler, Torbalı ve Selçuk'dan geçerek Ephesos'a ulaşmışlardır. Spon yolun devamında gördüğü büyük kare taşlarla döşenmiş yolun, İzmir'den Ephesos'a giden antik yol olduğunu tahmin etmiştir. Bu iki gezginin yolun devamında gördükleri su kemerleri olasılıkla Akpınar'dan başlayıp Gaziemir yakınındaki vadiyi aşarak Zeus Akraios Tapınağı'na su getiren kemerlerdir. 1701 yılında Tournefort (2005), karayoluyla İstanbul'un 8, Halep'in 25, Konya'nın 6 ve Kütahya'nın 7 kervan günü uzaklıkta olduğunu belirtmekte, Manisa'dan Sipylos üzerinden İzmir'e

gelen yolun çok inişli çıkışlı ve kayalık olduğunu vurgulamaktadır. 1795 yılında Dallaway (2001), Sipylos'un uzantısı olan, eteklerinde güzel köyler bulunan bir dağ aşarak Hacılar Köyü'ne geldiğini anlatmaktadır.

3.2.6.2.2 Kentin İç Düzenlemesi. Bu dönemde 1674 yılında artan ticaretin daha düzenli yapılabilmesi amacıyla Fazıl Ahmet Paşa kentte büyük bir imar hareketi başlatmıştır (Kuban, 2001). Böylece kent fizyonomisinde 19. yüzyılın sonuna kadar sürecek olan değişimin temelleri atılmış, İzmir Osmanlı Devleti'nin en önemli şehirlerinden birisi haline gelmeye, dağ ve deniz arasında bulunan düzlükte çok yoğun bir yerleşme oluşmaya başlamıştır. Bu dönemde kurulan tesisler sayesinde İzmir, ticari bakımdan elverişli bir merkez ve seçkin bir liman konumuna gelmiştir.

Sokak Sistemi ve Kent Dokusu:

17. yüzyılda kent içinde Anafartalar Caddesi ve Frenk Sokağı olmak üzere iki önemli aks oluşmuştur. Anafartalar Caddesi kentin merkezinde konumlanan iç liman çevresinde yer almakta ve gelişen deniz ticareti için rıhtım işlevi taşımaktadır. Bu cadde zamanla, limanın doğal sebepler ve insan eliyle dolmasıyla içeride kalmaya ve rıhtım özelliğini kaybetmeye başlamıştır. Frenk Sokağı ise iç limanın dolmasıyla kuzey sahiline taşınan liman fonksiyonları için 17. yüzyıl ortalarından sonra yapılan kısmi dolgularla oluşmaya başlamış, günümüz Gazi Bulvarı'nın yerinde konumlanan Rum Mezarlığı'na kadar uzanmıştır.

18. yüzyılın ikinci yarısında iç limanın tamamen dolması ve üzerinin yapılaşmasıyla eski rıhtım olan Anafartalar Caddesi, iki tarafında çarşı sokakları uzanan bir yol haline gelmiştir. Frenk Sokağı ise, kentin kuzeye doğru genişlemesi sebebiyle biraz daha kuzeye uzanmış, Boyacı Deresi'nin denize döküldüğü noktaya ulaşmıştır. Bu sokak günümüz kentinde Halit Ziya Bulvarı, Büyük Efes Oteli'nin bulunduğu alan ve 1377 Sokağın batısından geçerek 1383 sokağın izini takip etmekte ve Bella Vista'ya bağlanmaktadır.

Bunların dışında kentte Graves planında da gözlenen, yer yer çıkmaz sokakların da yer aldığı geleneksel sokak dokusu konumlanmaktadır. 1701-02 yıllarında

Tournefort (2005), kentin diğer Anadolu kentlerine göre, daha iyi döşenmiş sokaklara ve daha güzel yapılmış evlere sahip olduğunu belirtmekte, Pococke ve Dallaway (2001) ise, sokakların dar, dolambaçlı, kötü döşenmiş ve kirli oluşundan ve binaların sıradanlığından söz etmektedir.

Ticaret Merkezi:

17. yüzyılda kentin ticari merkezi İç Liman ve çevresini saran rıhtım ile Liman Kalesi çevresinde konumlanmakta, çeşitli milletlere ait mahalleler bu merkez çevresinde yer almaktadır. Bu dönemde iç liman çevresinde konumlanan Kemeraltı, Başdurak, Kestanepazarı ve Şadırvan Camileri, bu camilerin arkasında yer alan ticaret ve çarşı bölgelerinden limana ulaşan yolların sona erdiği odak noktaları olmuş, kale yanında konumlanan ve adını bu yapıdan alan Hisar Camisi'nin bulunduğu odak noktasına, yeni odak noktaları eklenmiştir. Kıray (1998) bu cami önünde bulunan meydanda önemli uzun mesafe ticaret hanları yer aldığını, buradan çevreye zanaat ve ticaretin yerleştiği çeşitli yollar uzandığını belirtmektedir. Bu dönemde kenti ziyaret eden gezginler, çarşıları en görülmeye değer yerlerden birisi olarak tanımlamışlardır. 1670-71 yıllarında Evliya Çelebi (1984), Yukarı Pazar'da konumlanan Çukur Hamamı'ndan söz etmektedir. Günümüzde İkiçeşmelik semtinde 841 Sokakta konumlanan bu yapı, çarşı bölgesinin 17. yüzyıldaki üst sınırına işaret etmektedir (Şekil A.41).

17. yüzyılda iç limanın daralıp sığlaşmasıyla liman fonksiyonlarının taşındığı kuzey sahilinde oluşan Frenk Sokağı'nda kıyı çizgisi, Liman Kalesi'nden başlayarak Büyük ve Küçük Vezirhan'ın önünden geçmekte, Aya Photini Kilisesi ve bir girinti yaparak St. Policarpe Kilisesi önlerine gelmektedir. Atay (1998), Büyük Vezirhan'ın bir çeşit liman görevi yapacak şekilde kurulduğunu belirtmektedir. 1655-56 yılında Thevenot (1978), kıyı boyunca gümrük binaları, konsolosluk yapıları ve Frenk tüccarların evlerinin konumlandığını, bu yapıların arkasında limana açılan kapıları bulunduğunu belirtmektedir.

18. yüzyılın ikinci yarısından sonra ticari yoğunluğun artmasıyla gerekli olan arazi talebi iç limanın doldurulmasıyla karşılanmış ve limanın dolmasına bağlı

olarak ticari merkez kıyıya doğru gelişmiştir. Böylece Eski İzmir rıhtımı olan Anafartalar Caddesi, yeni şehrin ekseni olmuş, iki tarafında uzanan sokaklar üzerinde önemli hanlar yapılmaya başlamış ve bu cadde Başdurak Cami ile Hisar Cami çevresindeki iki merkezi birleştiren ana yol haline gelmiştir. (Kıray, 1998). Bu dönemde iç limanın dolmasıyla tüm liman fonksiyonları iç limanın kuzeyindeki sahile taşınmış ve Frenk Sokağı gelişmiştir.

Mahalle Bölümlenmesi:

Bu dönemde kenti ziyaret eden gezginler Frenk ve Rumların çarşının kuzeyindeki kıyı şeridi ile Basmane dolaylarında, Türklerin Pagos Dağı yamaçlarında, Yahudi ve Ermeniler'in ise iç kesimlerde oturduğunu belirtmektedir (Deshayes, Pınar, 2001; Tavernier, 2001; Tournefort, 2005; Chandler, 1971). 1670-1671'de Evliya Çelebi (1984) kentte 10 Müslüman, 10 Rum, 10 Frenk ve Yahudi, 2 Ermeni ve Kıpti Mahallesi olduğunu belirtmektedir. Zaman içinde Türk Mahallesi Pagos Dağı eteklerinden limana doğru yayılmaya ve İzmir iki parçalı kent görüntüsünden çıkmaya başlamıştır. Böylece farklı etnik ve dini grupların ayrı mahallelerde yaşamaya devam etmesine karşın, fiziksel bağları daha güçlü kentsel bölümler oluşmuştur. 1688 yılında meydana gelen deprem ve ardından çıkan yangında Frenk, Ermeni ve Türk Mahalleleri ile çarşı tümüyle yanmış ve yıkılmıştır.

Kentin kıyı kesiminde Frenk Mahallesi, iç kesiminde ise Rum Mahallesi yer almaktadır. Konsololar da kıyı kesimindeki bahçeli evlerde oturmaktadır. Bu kişiler ticaretle de uğraştıkları için iş merkezi ile temas, ulaşım, haberleşme olanakları ve kültürel ilişkiler bakımından en uygun yerde konumlanmışlardır. İş merkezinin kuzeye doğru gelişmesiyle kuzeydeki Hıristiyan Mahalleleri biraz daha kuzeye kaymıştır (Kıray, 1998). 1670-1671'de Evliya Çelebi (1984), kentin kuzeyinde ikamet eden gayrimüslimlerin evlerine teknelerle gidip geldiklerini belirtmektedir. 18. yüzyıl sonlarına doğru Frenk Caddesi'nin deniz tarafında, İngiliz kuruluşlarının yerleştiği İngiliz Rıhtımı oluşmuştur (Atay, 1998). Burası günümüz Efes Oteli'nin bulunduğu alana denk gelmektedir. Bu dönemde kentin çeşitli mahalleleri arasındaki görünüş ve yaşayış farkları, gezginlerin dikkatini çekmekte, kentin en güzel ve düzenli caddesinin sahil boyunca uzanan Frenk Caddesi olduğunu, gemilerin

buradaki rıhtımı bulunmayan evlerin önüne kadar geldiğini belirtmektedirler (Tournefort, 2005; Pococke, 2001; Dallaway, 2001).

Türk Mahallesi Kadifekale eteklerinde, büyük kütleli antik harabelerin etrafında toplanmış, buradan aşağı doğru yayılmaya başlamıştır (Kuban, 2001). Tilkilik'in Namazgah semti ile birleştiği yerde kentin ileri gelenlerinin denize nazır konakları yer almakta, onun arkasında kaleye doğru orta tabaka zanaatkarlar ve daha yukarılarda fakir Müslümanlar oturmaktadır (Kıray, 1998). Ermeni Mahallesi Hıristiyan ve Müslüman Mahalleleri arasında konumlanmaktadır. Günümüzde Basmane Garı karşısında bulunan Çorakkapı Camii, bu mahallenin güney sınırında yer almaktadır. Umar Çorakkapı adının, Ortaçağ sonrasında Ermeni Mahallesi olan bu bölgeden geçen çaya Ermeniler tarafından derecik anlamına gelen Çur-ag denmesinden kaynaklanabileceğine dikkat çekmektedir (Cadoux, Umar, 2003). 1608-1610 yıllarında Ermeni asıllı Polonyalı Simeon'dan aktaran Pınar (2001), İzmir'de Ermeni mevcudununun 100 hane olduğunu, birisi kalenin iç kısmında diğeri de dış kısmında olmak üzere iki kiliseleri bulunduğunu belirtmektedir. Yahudi Mahallesi çarşı ile Türk Mahallesi arasına yerleşmiştir. İş merkezinin gelişmesi, bu mahalleyi biraz daha güneye itmiştir (Kıray, 1998).

17. ve 18. yüzyılda Rum ve Ermeni Mahalleleri biraz kendi içlerindeki boşlukları doldurarak, birazda geriye yayılarak genişlemişlerdir. Türk Mahalleleri de kendi içinde yoğunlaşarak kale eteklerine doğru yayılmıştır. Türk Mahalleleri ve Çarşı ile sınırlanmış olan Musevi Mahallesi, yayılma olanağı bulamadığı için kendi içinde yoğunlaşmış, Karataş bölgesinin gelişmeye açıldığı tarihlere kadar kentin en yoğun ve sıkışık mahallesi olmuştur (Beyru, 1991).

Kamu Yapıları:

1424 yılında Çelebi Mehmet tarafından kent surlarıyla birlikte yıktırılan Liman Kalesi (Darkot, 1945), Fatih Sultan Mehmet (1451-1481) tarafından aslına uygun olarak yeniden yaptırılmış ve Ok Kalesi adını almıştır (Goffman, 1992). Fakat 17. yüzyılda Sancak Kalesi'nin (1666) yapılmasıyla kentin savunması buraya geçmiş, gümrük vergilerinin ödenmesi de garanti altına alınmıştır (Evliya Çelebi, 1984;

Tournefort, 2005; Pococke, 2001). Bu yapının 1688 yılında meydana gelen depremin ardından 1828-1829'da Emin Efendi tarafından onarıldığı bilinmektedir (Slaars, 2001; Darkot, 1945).

Bu dönemde ticaretin büyük boyutlara ulaşması sebebiyle 1674 yılında Fazıl Ahmet Paşa tarafından büyük bir imar hareketi başlatılmış Vezirhan, bedesten, hamam, Kemer Deresi üzerinde su kemeri ve köprüler inşa edilmiştir (Kuban, 2001; Darkot, 1945). 1675 yılında Spon (2001), yeni tamamlanan bir bedesten ve yanında kesme taş ile yapılmış han yapısından söz etmekte, bu yapıların inşasında antik tiyatronun taşlarının kullanıldığını belirtmektedir. Bu eserlerden sadece Kadifekale'nin güneyinde Yeşildere yolu üzerinde konumlanan Vezir Suyu Kemeri varlığını sürdürmekte ve kemerleri arasından çevre yolu geçmektedir (Şekil A.42).

Bu dönemde kenti ziyaret eden gezginler, kentte konumlanan cami, kilise ve sinagoglarla ilgili çeşitli bilgiler vermektedirler (Arundell, 1949; Tavernier, 2001; Thevenot, 1978; Evliya Çelebi, 1984; Spon, 2001; Tournefort, 2005; Pococke, 2001). Bu gezginlerin söz ettiği kiliselerde kıyıda konumlanan Aya Photini Kilisesi, 1453 tarihli Reformist Kilisesi, 1625 yılında var olan İngiliz Kraliyet Kilisesi, 1620 tarihli St. Policarpe Kilisesi, 1667 tarihli St. Maria Kilisesi ve Lazarist Kilisesi en dikkat çekenlerdendir (Atay, 1998). Slaars (2001), 1688 yılında meydana gelen deprem ve ardından çıkan yangında, bu yapıların bir kısmının hasar gördüğünü belirtmektedir. 19. yüzyılda hazırlanan planlarda görünen bu yapılardan sadece St Policarpe Kilisesi ve St. Maria Kilisesi onarılarak da olsa günümüze ulaşmış, diğerleri tümüyle yok olmuştur (Şekil A.43, Şekil A.44). İnşa edildiği dönemde deniz kenarında konumlanan bu yapılar, zaman içinde yapılan dolgularla iç kısımlarda kalmıştır.

Bu dönemde yapılan ve günümüze ulaşan camilerin en eskisi, adını limanın yanında bulunan San Pietro Hisarı'ndan alan Hisar Camii'dir (1597) (Şekil A.45). Frenk Kilisesi'nden bozma bu yapı, İzmir Türklerin eline geçtikten sonra II. Mehmet tarafından onarılmıştır (Darkot, 1945). 1670-1671 yıllarında Evliya Çelebi'nin (1984) söz ettiği Şadırvan Cami (1637) (Şekil A.46), Başdurak Camii (1663) (Şekil A.47) ve Kestane Pazarı Camii (1667) (Şekil A.48) günümüze

ulaşmıştır. Bunların dışında bu dönemde Kemeraltı Camii (1673) (Şekil A.49) ve Yalı Camii (1755) (Şekil A.50) de inşa edilmiştir.

17. yüzyılda ticaretin geniş boyutlara ulaşması sebebiyle, Osmanlı yönetimi tarafından 1675 yılında iç liman ve kale yakınlarında, kazıklar üstünde yükselen ahşaptan güzel bir Gümrük Binası yaptırılmış ve yabancı gemiler mallarını buradan boşaltmaya başlamışlardır (Evliya Çelebi, 1984; Spon, 2001). Diğer taraftan bu dönemde kent hanlarla donatılmıştır. Evliya Çelebi (1984), günümüzde mevcut olmayan 82 handan söz etmektedir. 17. yüzyılda Hisar Cami çevresinde önemli uzun mesafe ticaret hanları bulunmaktadır. 18. yüzyılın ilk yarısında ise iş merkezinin güneyinde, ikinci yarısından başlayarak da kuzeyinde, eski uzun mesafe hanlarından farklı yeni tip hanlar yapılmaya başlamıştır. Çakaloğlu Hanı (1805) (Şekil A.51) bu yapı tipinin en iyi örneklerindedir. Bu sırada modern anlamda otel kurumu da ortaya çıkmış, böylece kervan hayvanları, mallar ve tüccarlar için ayrı ayrı kalacak yer yapılmaya başlamıştır (Kıray, 1998). Bu farklılaşmanın yanı sıra, uzun ve kısa mesafe kervanları barındıran hanlar da tamamen ortadan kaybolmamış, hatta Kızlarağası Hanı (Şekil A.52) 18. yüzyıl ortalarında Hacı Beşir Ağa tarafından yaptırılmıştır (Darkot, 1945). 18. yüzyılın son çeyreğinde inşa edilen Mirkelamoğlu Hanı (Şekil A.53) da, bu dönemden günümüze ulaşan yapılar arasındadır.

3.2.6.3 İmar Etkinlikleri ile Dönüşümün Yaşandığı 19. Yüzyılda İzmir

19. yüzyılın başında İzmir dış ticarete uzmanlaşmasına karşın, ekonomik ve politik kontrol fonksiyonları bakımından Manisa'ya (Saruhan) bağlı bir şehirdir. Bu dönemde İzmir, uzun mesafe ticaretinin yerini Gediz, Büyük ve Küçük Menderes vadilerinden Avrupa'ya taşınan tarımsal ürünlere bırakması ve artan dış ticaret yoğunluğu sebebi ile önce 1811'de daha sıkı ticaret bağları kurduğu Aydın Sancağı'na bağlanmış, 1851 yılında da il merkezi ilan edilmiştir (Kıray, 1998). Kentin 19. yüzyılın ikinci yarısındaki gelişimini hazırlayan önemli etkenlerden birisi de, yabancılara 1836'da ticaret yapma, 1856'da da mülk edinme hakkı tanınmasıdır. Bu gelişmeler sonucunda 1850'li yılların ardından İzmir'e büyük bir sermaye akışı olmuş, tüccarlar yerleşerek ticari faaliyetlerini buradan yürütmeye başlamışlar, bu

sırada Rum, Ermeni ve Musevi araçlar da kendi işlerini kurmuşlardır. Kentin bu dönemdeki gelişiminde Kırım Savaşı'nın da büyük etkisi olmuş, zaman içinde güvensizlik sebebiyle Kırım'a kayan kervanlar, tekrar İzmir'e gelmeye başlamıştır (Atay, 1998). Böylece sahip olduğu idari ve ticari öneme bağlı olarak kentte altyapı yatırımları ve planlama çalışmaları yapılmaya başlamıştır.

19. yüzyılda da kentin başı felaketten kurtulmamış 1834, 1841 ve 1844 yıllarında büyük yangınlar, 1883 yılında da büyük bir deprem olmuştur (Kuban, 2001). Texier (2002), 1834 yangınında Türk Mahallesinin büyük bir kısmı ile çarşıların yok olduğunu, sonraki yangında ise Frenk Mahallesinin yandığını, başka bir deyişle on yıl içinde bütün İzmir şehrinin yandığını belirtmektedir. Yaşadığı tüm felakete karşın kent, özellikle yüzyılın ikinci yarısında, süratle gelişmeye devam etmiştir. Bu yüzyılda da kentin antik kalıntıları kısmen de olsa varlığını sürdürmekte, kenti ziyaret eden gezginler Tiyatro, Homer Dehlizleri, Diana Hamamları yakınındaki mozaikler vb. kalıntılardan söz etmekte ve yeni yapıların inşasında antik taşların kullanılmaya devam ettiğini vurgulamaktadırlar (Hamilton, 2001; Fellows, 2001; Texier, 2002). Nitekim Texier (2002), bir asırdan fazla zaman önce kenti ziyaret eden Tournefort'un söz ettiği binaların yok olduğunu belirtmektedir.

3.2.6.3.1 Kentin Genel Özellikleri. 19. yüzyılın ilk yarısında İzmir, bir önceki yüzyıldaki genel görünümünü ve karakterini korumaktadır. Bu dönemde konsolosluk yapıları ve diğer önemli kuruluşlar kıyıda yer almakta, kendilerine ait özel iskeleleri bulunmaktadır. Frenk Mahallesinde deniz cephesi boyunca rıhtım olarak nitelenebilecek tek açıklık İngiliz Rıhtımı'dır. Bu dönemde kente gelen gezginlerin betimlemelerindeki en dikkat çekici özellik, kentin gezginleri hayal kırıklığına uğratan sıradan görüntüsüdür. 1833 ve 1843 yıllarında tüm Anadolu'da incelemeler yapan Fransız seyyah ve arkeolog Charles Texier (2002), mahallelerin şekil ve konumunun düzenlenmeden kentin dağdan denize ve vadiye doğru indiğini, yapıların sıradan bir mimari tarzı bulunduğunu, fakat çarşıların ziyaret edilmesi gereken önemli yerler olduğunu anlatmakta, kentin en dikkat çekici eksiğinin liman ve rıhtım olduğunu vurgulamaktadır. 1935-36 yıllarında Hamilton (2001) da İzmir'de en ilgi çekici yerin çarşı olduğunu anlatmaktadır. 1938-1940 yıllarında

kenti ziyaret eden Fellows (2001), kentin çok güzel bir konuma sahip olmasına karşın, birbirine benzeyen ahşap barakalardan oluşan bir ev yığını gibi gözüktüğünü, tahta yığını görünümündeki kiliselerin bir çan kuleleri bile bulunmadığını anlatmaktadır.

19. yüzyılın ikinci yarısında ise İzmir, ülkenin içine ilerleyen demiryollarının ve rıhtımın yapımıyla köklü bir dönüşüm yaşamış, bu dönemde yapılan iki demiryolu hattı, kentin mevcut strüktürünü ve işlevsel ilişkilerini önemli ölçüde etkilemiştir. Bu demiryolu hatları için yapılan gar binalarının yer seçimi de, kentin yapısal gelişmesinde önemli bir faktör olmuştur. Yapıldığı dönemde kentsel alan dışında kalan Aydın Garı, kentsel gelişmeyi ve merkezi işlevleri kuzeye çekmiş, kent merkezinin doğusunda yer alan Kasaba Garı ise, liman ile Basmane arasında geniş bir caddenin açılmasını sağlayarak bu yöndeki gelişmeyi teşvik etmiştir (Bilsel, 2000). Rıhtım projesinin tamamlanmasıyla kıyı boyunca görülen doğrusal gelişme düzeni kaybolmaya, konut alanları ve ticari kuruluşlar iç kesimlere doğru yayılmaya başlamıştır. Burada bulunan arkaları sokağa dönük denize kadar inen eski yapılar ve kıyıda yer alan özel iskeleler ortadan kalkmış, evler yüzünü denize dönmüş, evlerle deniz arasına geniş bir cadde girmiş ve burası tümüyle kamu kullanımına açılmıştır. Burada yapılan dolgu ile üretilen yapı adalarının yapılaşması sonucu, kentin denizden görünüşü tamamen değişmiş, fakat iç kısımlarda herhangi bir düzenleme yapılmamıştır. Bu sebeple kenti ziyaret eden gezginlerin, kentin denizden görüntüsünü ve Frenk Mahallesiindeki yaşantıyı övdükleri, fakat iç kısımları gördükçe buradaki düzensizliğe değindikleri dikkat çekmektedir.

Kentin Doğal Özellikleri:

Bu dönemde kentin doğal özellikleri ve topoğrafyası, imar ve bayındırlık faaliyetleri ile büyük bir değişim yaşamıştır. Bu değişime neden olan en önemli müdahale rıhtımın inşasıdır. Burada yapılan dolgu ile eski kıyı hattını oluşturan Frenk Sokağı kıyıdan 200m. içeride kalmış, Kemer Çayı'nın ağzındaki deltanın ucu olan Punta, şimdi bulunduğu noktaya bu dolguyla ulaşmıştır. Dolgu öncesi sık aralıklarla denize açılan ve imbatı iç kısımlara alan sokakların kapanmasıyla da kent iklimik özelliğini kaybetmiştir. 1968-1972 yılları arasında rıhtımda meydana gelen

bu değişiklikler, rıhtım yapımından önce hazırlanan Storari (1854-1856) ve sonra hazırlanan Lamec Saad (1976) planlarından gözlenebilmektedir.

Bu dönemde kentin doğal yapısında dikkat çeken diğer bir değişiklik, Graves planında (1836-1837) görünen Boyacı Deresi'nin, Storari planında (1854-1856) kurumuş olmasıdır. 18. yüzyılda kentin kuzey sınırını belirleyen bu dere, Kemer Çayı'ndan Kemer Köprüsü yakınlarında ayrılmakta, bu sırada Tabakhane'den geçmesi sebebi ile Tabakhane Deresi olarak da adlandırılmaktadır. Bu dönemde alüvyonları ile körfezi bir göle dönüştürme, hatta tamamen doldurma tehlikesi yaratan Gediz Nehri, 1890 yılında yapılan 6 km'lik bir kanalla Phokaia'nın kuzeyine alınarak Ege Denizi'ne çevrilmiştir (Ülker, 1994). Böylece limanın etkinliği daha da artmıştır.

Kent Sınırları:

19. yüzyılın ilk yarısında henüz liman ve rıhtım yapılmadan kent sınırları genişlemeye başlamıştır. 1822'de Arundell (1949) kentin, antik devirlerdeki ihtişamını devam ettirmemesine karşın zenginlik, büyüklük ve nüfus bakımından tarihte hiç olmadığı bir düzeye ulaştığını belirtmektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısında ise, rıhtım ve ülkenin içine doğru ilerleyen demiryollarının yapılmasıyla ticaret gelişmiş, kent nüfusu artmış ve kentte hızlı bir alansal büyüme meydana gelmiş, kent önce kuzeydeki düzlüğe doğru yayılmaya başlamış, ardından da sayfiye ve banliyöler ortaya çıkmış ve gelişmiştir.

Bu dönemde hazırlanan planlar, kent merkezinde 19. yüzyılda meydana gelen gelişimi izleyeme olanağı sağlamaktadır. Thomas Graves (1836-1837) tarafından hazırlanan plana göre, kentin ana yerleşim bölgesinin sınırları, 18. yüzyılda olduğu gibi güneyde bugünkü Varyant'a kadar uzanmakta, günümüz Bahribaba ve Eşrefpaşa Parkları yerinde konumlanan mezarlıklara dayanmakta, buradan Rakım Erkutlu Caddesi'nin kuzeyinden geçerek tiyatroya ulaşmaktadır. Kentin yerleşim sınırı buradan Halil Efendi Caddesi, 1046 ve 1282 sokakları takip ederek ve Etiler Mahallesinden geçerek Gaziler Caddesi'ne bağlanmakta, Gaziler Caddesi'nin diğer tarafında ise, Basmane Garı dolaylarından başlayarak Boyacı Deresi boyunca

uzanmakta ve denize ulaşmaktadır. Derenin kuzeyinde kıyı kesiminde ve Frenk Caddesi üzerinde Punta'ya doğru yoğunluğu azalan bir yapılaşma görülmektedir. Kıyı şeridi geçen yüzyıla göre biraz daha dolmuş, Frenk Caddesi tamamıyla içeride kalmış ve Punta'ya kadar uzanmıştır. Bu dönemde küçük bir boşluk dışında iç liman yeri neredeyse tamamıyla yapılaşmıştır. Graves planındaki kent sınırları, küçük genişlemeler olmakla birlikte, Storari (1854-1856) planında da aynı kalmış, en dikkat çekici genişleme kuzey yönünde meydana gelmiştir. Graves planında kentin şimdiki Basmane Meydanı'ndan bir kavisle Vasıf Çınar Bulvarı'na birleşen yerleşim sınırı, Storari planında Alsancak Devlet Hastanesi'nin bulunduğu Bella Vista Meydanı'na kadar uzanmaktadır. Bundan sonraki yıllarda yapılan planlarda, kıyı bandı düz ve yeni rıhtımıyla görünmektedir. Storari planına göre Lamec Saad planındaki (1876) en dikkat çekici genişleme, Basmane'den Alsancak Devlet Hastanesi'ne uzanan yerleşim sınırının, doğu yönünde daha da gelişmesidir. Bu planda Basmane dolaylarında da bir yoğunlaşma dikkat çekmektedir. Demetrius Georgiades tarafından hazırlanan planda (1885) ise, herhangi bir genişleme göze çarpmamaktadır.

19. yüzyıl sonunda kentin ana yerleşme bölgesi, Konak'dan başlayarak Punta ve Darağacı'na, doğu yönünde ise Basmane'yi aşarak Kemer Köprüsü'ne uzanmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak, Halkapınar'da sanayi ve depolama tesisleri yapılmaya başlamıştır (Kuban, 2001). Bu dönemde Göztepe-Güzelyalı yönünde sayfiye olarak oluşan mahalleler zamanla gelişerek kent ile birleşmiş, İzmir çevresinde konumlanan Buca, Bornova, Karşıyaka ve Gaziemir gibi köyler de kentin banliyösü olarak gelişmiştir.

Kente Giriş:

19. yüzyılın ilk yarısında Kemer Köprüsü Anadolu'dan gelen kervanların kente giriş noktası olma özelliğini sürdürmektedir. 1838-1840 yıllarında Fellows (2001), Manisa'ya gitmek için hareket ettiğinde ilk uğrak yeri Kervan Köprüsü olmuş, dönüşte Kasaba'dan yine bu noktaya ulaşmıştır. Çevredeki Buca, Bornova gibi köylere de yollar buradan dağılmaktadır. Thomas Graves planında bu yolun yanı sıra, antik dönemde Ephesos Kapısı'nın olduğu yerden ve Musevi Mezarlığı'nın

yanından kente giren iki yol daha dikkat çekmekte, ikincisinin Urla'dan geldiği belirtilmektedir. Bu yollara ek olarak 1861 yılında sanayi tesislerinin yapıldığı Darağacı'ndan geçerek Bornova'ya giden bir yol yapılmış, Kemer Deresi üzerinde yapılan köprü ile kente bir giriş noktası daha oluşmuştur. Bu yol Lamec Saad planında görülmektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısında iki demiryolu hattının yapılmasıyla ürünler tren ile taşınmaya başlamış, zamanla banliyölere tren seferleri konmuş, Basmane Garı ve Punta Garı kente giriş niteliğinde noktalar haline gelmiştir.

Kentin Çevresi:

19. yüzyılın ilk yarısında, kent çevresinde antik dönemden bu yana varlığını sürdüren köyler, Avrupalılar tarafından sayfiye ve gezinti yerleri olarak kullanılmaktadır. 1825 yılında Anton Prokesch von Osten (2001), Sardes üzerinden İstanbul'a giderken gördüğü Kokluca, Işıklar, Pınarbaşı ve Hacılar köylerinden söz etmekte, bunlardan Kokluca ve Hacılar'da Frenkler'e ait sayfiye evleri bulunduğunu belirtmektedir. 1835-1836 yıllarında Hamilton (2001), Bornova, Buca, Seydiköy, Hacılar, Pınarbaşı, Işıklar gibi köylerin çevre gezintileri için çok uygun olduğunu söylemektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen gelişmeler ve ulaşım teknolojisinin ilerlemesiyle kent çevresinde konumlanan Buca, Bornova, Karşıyaka ve Gaziemir gibi köyler hareketlenmiş, kent dışında sayfiye yeri olarak kurulan Göztepe ve Güzelyalı gibi yerleşimler ile sanayi bölgesi olarak kurulan Punta, Darağacı ve Halkapınar gibi bölgeler zamanla gelişerek kentle birleşmiştir.

19. yüzyılın ikinci yarısında yabancılara mülk edinme hakkı verilmesi ve demiryollarının inşası ile üst tabaka Fransızlar Buca'da, İngilizler de Bornova'da geniş araziler satın alarak yaptıkları malikane tarzı evlere yerleşmişlerdir. İhraç edilen lüks tüketim mallarının işlenmesi için işçilere ihtiyaç duyulmuş, Karşıyaka ve Gaziemir gibi semtler de daha alt tabaka yerleşim bölgesi olarak gelişmeye başlamıştır (Kıray, 1998). Kasaba demiryolu ve Basmane İstasyonu'nun yapılmasının ardından Bornova ve Karşıyaka'ya tren seferlerinin düzenlenmesi, körfez çevresinde kuzeye doğru bir gelişmeyi teşvik etmiştir. Benzer şekilde Aydın

Demiryolu ve istasyonunun yapılmasının ardından Buca ve Gaziemir'e tren seferlerinin düzenlenmesi de, bu yönde bir gelişmeyi teşvik etmiştir.

1865'de Karataş ve dolayları imara açılmış (Atay, 1998), 1890'lardan sonra Göztepe ve Güzelyalı'da dar sahil şeridi ve yakın tepelerde Müslüman zenginlerin yalı ve köşkleri yerleşmeye başlamış, bu semtlerde İngiliz ve Fransız ailelerin büyük bahçeli konutları da yer almıştır. Fransızlar daha çok Punta bölgesini, İngilizler ise Göztepe dolaylarını tercih etmişlerdir (Kıray, 1998). Önce sayfiye mahallesi olarak kurulan bu bölge, tramvay hattının sağladığı ulaşım kolaylığı ile şehirle birleşmiş ve zamanla sırtlara doğru genişlemiştir (Canpolat, 1953). Sonradan bu semtlerin karayolu ulaşım olanakları da geliştirilmiştir. Kuban (2001), Güzelyalı'ya doğru oldukça dar bir yerleşme şeridi konumlandığını, evlerle deniz arasında eskiden Frenk Mahallesinde olduğu gibi bir ilişki bulunduğunu ve bu görünümünü yakın zamanlara kadar sürdürdüğünü belirtmektedir. Sahil Bulvarı'nın açılması ile bu mahallelerin görünümü tümüyle değişmiştir.

Ticaretin gelişmesiyle artan depolama ve işleme ihtiyacı, arazi fiyatlarının düşük olduğu Punta dolaylarından sağlanmış ve 19. yüzyıl sonlarına doğru ortaya çıkan sanayi yapıları, Aydın Garı ve İskelesine yakın olması sebepleriyle, haberleşme ve ulaşımın olanaklarının elverişli olduğu bu kesimde yer almıştır. Gar binasının yapımının ardından İngilizler burada geniş araziler satın alarak atölye, depo, lojman, özel itfaiye teşkilatı, hastane ve St Jean adına bir şapel yapmışlardır. Aydın Garı ile Kemer Çayı arasında kalan Darağacı (Kalafat) adı verilen alanda özellikle Kırım Savaşı sonrasında, çeşitli türden önemli sanayi kuruluşları ve depoları ile işçi konutları olmak üzere belli başlı iki tür kullanım yer almıştır (Atay, 1998). Graves planında tamamen boş bir alan olarak gözlenen bu bölgenin, Storari planında parsellenerek tek tük yapılaştığı, Lamec Saad planında ise fabrika ve değirmen gibi kullanımlara açıldığı gözlenmektedir. 1847 yılında Storari Halkapınar'da bir kağıt fabrikası inşa etmiş, demiryolunun yapılmasının ardından burada sanayi tesisleri de kurulmaya başlamıştır (Kuban, 2001). Diana Banyoları adı ile de anılan bölgede su fabrikası (1893) ve Ziraat Aletleri Fabrikası (1884) gibi yapıların kurulduğu da bilinmektedir (Atay, 1998).

19. yüzyılın ilk yarısında Kervanlar Köprüsü geçen yüzyıllardaki hareketliliğini korumaktadır. Burası çevre gezileri için çok güzel bir manzaraya sahiptir ve vergi işlemleri için mola veren kervanlar yüzünden sürekli hareketlidir (Osten, 2001; Fellows, 2001). Çeşitli gezginlerden aktaran Yaranga (2000) burada söğütler içinde bir Türk mezarlığı olduğunu, ırmağın yakınında dinlenip eğlenmek amacıyla kullanılan çeşitli kahveler bulunduğunu belirtmektedir. Fakat 19. yüzyılın ikinci yarısında başlayan tren seferleri sebebiyle kervan ticareti azalmış ve bu bölge eski hareketliliğini ve önemini kaybetmiştir.

Ana Yaklaşım Aksları:

19. yüzyılda İzmir’de kent fizyonomisinde meydana gelen köklü değişiklikler paralelinde, kentin çevre ile bağlantısı da gelişmiş ve çeşitlenmiştir. Bu dönemde de Kervan Köprüsü, Eşrefpaşa ve Musevi Mezarlığı’nın yanından geçen yollar varlığını sürdürmektedir. 1833-1843 yıllarında Texier (2002), İzmir’den Ephesos’a Pagos Dağının batı yamacında bulunan eski mezarlıktan geçilerek gidildiğini belirtmektedir. Fakat 1938-1940 yıllarında Fellows (2001), Kervan Köprüsü’nden geçtikten sonra doğu yönünde ilerlenerek Kokluca’ya ulaşıldığını, buradan Ephesos’a gitmek için İzmir’e giden yolun yarısının geri gelinerek Ephesos’a giden yola çıkıldığını belirtmektedir (Fellows, 2001, 199). Lamec Saad planında Kemer Köprüsü’nü geçtikten sonra Kasaba yolundan ayrılarak güneye yönelen bir yol daha bulunmakta, bu yol olasılıkla Buca, Gaziemir ve Ephesos’a ulaşımı sağlamaktadır.

Bunların yanı sıra 1861 yılında Bornova ücretli bir karayolu ile İzmir’e bağlanmış, 1885 yılında da Bornova-Bayraklı-Karşıyaka hattı açılmıştır (Atay, 1998). Lamec Saad planında Aydın Garı’nın arkasından başlayıp kıyıya paralel olarak ilerleyen Bornova yolu, Darağacı’nda denize yakın bir noktada Kemer Deresi’ni bir köprü ile aştıktan sonra kıyı boyunca uzanmaktadır. 1893 yılında İkiçeşmelik-Bayramyeri arasındaki yolun genişletilmesinin ardından, Katipoğlu-Kızılçullu-Buca yolu genişletilerek Kızılçullu’da demir köprü inşa edilmiştir. Böylece Buca’ya daha rahat bir karayolu ulaşımı sağlanmıştır. Bu dönemde ayrıca İzmir-Urla şosesinin de yapımına başlanmış, iki saatlik bir kısmı tamamlanmıştır. (Okurer, 1970).

Bu dönemde inşa edilen demiryolları, kentin önceki dönemlerde sahip olduğu karayollarının etkinliğini azaltmıştır. 1856 yılında İzmir-Aydın demiryolunun, 1863 yılında da İzmir-Kasaba demiryolunun yapımına başlanmıştır. İzmir-Kasaba hattı 1866'da Kasaba'ya, 1872'de Alaşehir'e ulaşmış ve Bornova bağlantısı yapılmıştır. 1888 yılında ise Manisa-Soma hattı tamamlanmış, 1894 yılından sonra bu hat Afyon'a kadar uzatılmıştır (Bilsel, 2000). Aydın demiryolu önce Küçük sonra Büyük Menderes vadilerinin içine girerek bu vadilerin sonuna kadar uzanmış, bu vadilerin içinde Tire, Bayındır, Seferihisar, Çivril gibi merkez niteliğindeki yerleşmelere kollar ayrılmıştır. Kıray (1998), bu yatırım ile eski örümcek ağı biçimindeki yol sisteminin yerini, ağaç dalları biçiminde dışa dönük bir sisteme bıraktığını belirtmektedir. İzmir-Aydın hattından Kemer Deresi vadisinde ayrılarak Buca'ya giden bir tren hattı yapılmış, İzmir-Kasaba hattı üzerinde de Basmane İstasyonu ile Bornova arasına ayrı bir hat inşa edilmiştir. Bunların yanı sıra Kasaba hattı üzerinde yeni yerleşme yeri haline gelen Karşıyaka'ya, Aydın hattı üzerinde de Gaziemir'e tren seferleri konmuştur (Kıray, 1998).

1891'de Hamidiye Şirketi kurulmuş ve vapur seferleri başlamıştır. Özetle bu dönemde iş merkezinin güney ucunda Konak İskelesi ve kuzey ucunda Pasaport İskelesi kentin körfez çevresine denizden ulaşımını sağlamakta, doğuda Bornova ve Karşıyaka için Basmane İstasyonu, kuzeyde Buca ve Gaziemir için Punta İstasyonu, kent merkezinin tam bir çerçevesini çizmekte ve ulaşım hizmetlerini tamamlamaktadır (Kıray, 1998).

3.2.6.3.2 Kentin İç Düzenlemesi. 19. yüzyılın ikinci yarısında Batı sermayesi ve teknolojiyle, kentin mekansal strüktürünü tümüyle değiştiren rıhtım ve demiryolu inşaatları gibi büyük ölçekli projeler gerçekleştirilmiştir. 1856 yılında İzmir-Aydın, 1863 yılında da İzmir-Kasaba demiryolunun yapımına başlanmasıyla, bu demiryolları iki verimli vadi boyunca uzanıp, buranın tarımsal ve maden zenginliklerini İzmir limanına taşımaya başlamışlardır (Bilsel, 2000). 1968-76 yılları arasında yapımı tamamlanan rıhtım ise, gelişen deniz ve demiryolu taşımacılığının gerektirdiği koşulları sağlamaya başlamış, kentin ticaret kapasitesi artmış, bunun sonucunda yüzyılın son çeyreğinde kentsel büyüme ve gelişme hızlanmıştır

Sokak Sistemi Ve Kent Dokusu:

19. yüzyılın ilk yarısında kentin sokakları geçen yüzyıldaki dar, kıvrımlı ve kirli görüntüsünü korumaktadır (Osten, 2001; Fellows, 2001). 1833-1843 yıllarında Texier (2002) sokakların, ancak yüklü bir devenin geçebileceği kadar dar olduğunu, şahnişin ve birbirine degecek gibi yapılan saçaklar sebebiyle sokakların güneşe çok az maruz kaldığını ve yangının yayılma tehlikesinin arttığını belirtmekte, burada bina işlerine hükümetin karışmadığını, yangınlar sayesinde hiç işsiz kalmayan Rum ve Ermeni ustaların keyfine göre davrandığını, binalarda sıra ve düzen çizgisinin dikkate alınmadığını, herhangi bir tarzda yapı yapılarak halka açık bir yolun rahatlıkla kesilebileceğini anlatmaktadır. Thomas Graves planında (1836-1837), Texier'in söz ettiği çıkmaz sokakların da yer aldığı dar ve dolambaçlı sokak dokusunun meydana getirdiği şekilsiz yapı adaları görülebilmektedir. Fakat kentin kuzeyindeki düzlükte konumlanan Frenk, Rum ve Ermeni Mahallelerinin sokak dokusu, Pagos yamaçlarında yer alan Türk ve Yahudi Mahallelerine göre, daha düzgün sokaklardan ve yapı adalarından oluşmaktadır. Özellikle Frenk Sokağı'ndan denize dik açılan birbirine paralel sokaklar, dörtgen formda yapı adaları oluşturmakta ve burada Ferhaneler konumlanmaktadır.

1939 yılında başlayan Tanzimat reformlarının kentlerin geometri kurallarına göre yeniden düzenlenmesini öngörmesi sebebiyle, 1845 yılında yanan Ermeni Mahallesi bu kurallara uygun olarak yeniden düzenlenmiştir. Thomas Graves planında (1836-3187) gözlenen mahallenin şekilsiz yapı adaları ve düzensiz sokak sisteminden oluşan geleneksel dokusu, Storari planında (1856-1858) birbirini dik kesen sokaklar ve dörtgen biçimli konut adalarından oluşan ızgara planlı bir yerleşime dönüştürülmüştür. Yangından sonraki imar çalışmalarında bu mahallenin kuzeyinde yer alan Reşidiye ve güneyinde yer alan Haliliye Caddeleri de, genişletilerek düz bir hat halinde konumlanmıştır. Punta bölgesinde geometrik bir plan hazırlayan Storari, buradaki mülkiyet sınırlarını dikkate almadan yolları kuzey-güney ve doğu-batı doğrultusunda konumlandırmış, bu bölgedeki yapı adalarının yerleşim şekli günümüze de ulaşmıştır. Bu planda Ermeni Mahallesi ve Punta'daki düzenli parseller ve geniş yollar, kentin diğer mahallelerindeki geleneksel doku ile zıtlık oluşturmaktadır.

Rıhtım ve liman yapımında kentin deniz cephesi boyunca 4 km uzunluğunda düz bir hat halinde konumlanan Kordon Yolu ve Konak-Alsancak arasında 3600 metre uzunluğunda çift hatlı bir tramvay yolu inşa edilmiştir (Bilsel, 2000). 1972 yılında tamamlanan bu yol sayesinde bölgedeki lüks konutların şehir merkezine ulaşımı sağlanmakta ve Punta İstasyonu'ndan Gümrük rıhtımına geceleri tramvay ile taşıma yapılmaktadır (Kıray, 1998).

İzmir-Kasaba demiryolunun başlangıç noktasını oluşturan Basmane Garı'nın yüksek arazi fiyatları sebebiyle kent merkezine ve limana yakın konumlanması mümkün olmamış ve eski Basmane Fabrikası'nın bulunduğu yerde inşa edilmiştir. Gar ile liman arasındaki taşıma Haliliye Caddesi ve Keçeciler Sokağı üzerinden yapılmaya başlanmış, bu işlem kent içi trafiğinde sıkışıklığa sebep olmuş ve zaman içinde liman ile Basmane arasında Fevzipaşa Bulvarı açılmıştır (Bilsel, 2000). Fakat rıhtımdan 300 m ileride inşaat durmuş ve yol 1935 yılında bitirilebilmiştir (Okurer, 1970; Kıray, 1998). Bu sırada eski ticaret merkezinin önemli kalıntılarıyla birlikte Vezirhan da yok olmuştur (Kuban, 2001). Bu yol şehrin merkezini, yeni gelişmeye başlayan Buca, Bornova, Bayraklı ve Karşıyaka gibi kasabalara giden yolların dağılım noktası olan Kemer'e kısa ve düzgün bir biçimde bağlamaktadır.

Üçüncü önemli yol 1880 yılında göreve başlayan Mithat Paşa'nın valiliği döneminde açılmış, üst tabaka Müslümanların yerleştiği Göztepe-Güzelyalı yönünde 20 m eninde bir cadde oluşmuştur. Burada tramvay işletmek üzere hükümetten izin alınmış, fakat Paşa ile hükümet arasındaki problemlerden dolayı verilen ruhsat iptal edilmiştir (Okurer, 1970). Bu tramvay hattı 1886 yılında göreve başlayan Halil Rıfat Paşa'nın valiliği döneminde yapılmış ve bu mahalleler sayfiye olarak gelişmiştir (Kuban, 2001). Bu dönemde günümüzde Halil Rıfat Paşa Caddesi ve Hatay Caddesi açılarak şehir dışı İkiçeşmelik ile Değirmentepe'ye bağlanmış, Konak'tan İkinci Kordon'a uzanan cadde de bu dönemde açılmıştır. Lamec Saad planında (1976) gözlenen, Konak Meydanı ile İkinci Kordon arasındaki deniz girintisinin, Georgiades planında (1885) doldurulduğu gözlenmektedir. 1893-1895 yıllarında Hasan Fehmi Paşa döneminde, İkiçeşmelik-Bayramyeri ile Katipoğlu-Kızıllı-Buca bağlantısı araba işleyecek şekilde genişletilerek onarılmıştır (Okurer, 1970).

Ticari Merkez:

19. yüzyılda yeni bir tür ticaret hayatının geliştiği kentte iş merkezi, Konak Meydanı'ndan başlayarak kuzeye doğru uzanmakta, etrafında çeşitli etnik ve dini toplulukların mahalleleri konumlanmaktadır. Bu döneme kadar yavaş yavaş olan ve bu dönemde hızlanan gelişmelerle kent merkezinde bir farklılaşma ortaya çıkmış, geçen dönemlerde tek bir bütün içinde yer alan perakende satış az ve fazla satın alma gücü olanlara hizmet edecek şekilde ikiye ayrılmış, düşük satın alma gücüne hizmet edenler Anafartalar Caddesi dolaylarında kalmış, yeni ve daha pahalı mallar satan mağazalar ise Frenk Çarşısı'nda yoğunlaşmıştır (Kıray, 1998). Aya Photini Kilisesi'nin ve diğer çan kulelerinin sınırlayarak yön verdiği Frenk Çarşısı'nda perakende ticaret ağır basarken, camilerin sınırladığı ve yön verdiği Anafartalar Caddesi'nde depolama kullanımları daha etkin duruma gelmiştir (Atay, 1998). Yapı inşa tarzlarından kullanım tarzlarına kadar farklılık gösteren bu iki bölge, temeldeki yapısal bir farklılaşmayı vurgulayarak etnik bir ayrılığa da işaret etmektedir.

1905 yılında. Goad tarafından, yapıların risk payının belirlenerek sigorta primlerinin düzenlenebilmesi amacıyla hazırlanan, sigortalanma ihtimali yüksek bölgeleri içeren planlar, 19. yüzyıl sonundaki iş merkezinin tam bir çerçevesini çizmektedir. Bu plan kıyı kesiminde güneyde Hükümet Konağı'ndan başlamakta, Fasula Meydanı'nın kuzeyindeki Nathali İskelesi Sokak'a kadar uzanmaktadır. Bu yer günümüzde yaklaşık olarak, Vasıf Çınar Bulvarı dolaylarına denk düşmektedir. İç kesimlerde ise güneyde Kemeraltı Caddesi kıvrımından başlamakta, St. Antonio, İngiliz ve Rum Hastanelerinin yer aldığı Hastane Sokak ile Kızlar Sokağın köşesinde kadar uzanmaktadır. Bu yer günümüzde yaklaşık olarak, Şehit Nevres Bey Bulvarı'nda yer alan St. John Katedrali'nin bulunduğu yere denk gelmektedir.

1890'larda Anafartalar Caddesi merkezi bir aks oluşturmakta, buraya üzerinde hanların ve perakende satış yerlerinin dizildiği yollar ve zanaat sokakları açılmaktadır (Şekil A.59) (Kıray, 1998). Konak Meydanı, Hükümet Konağı ve Sarı Kışla (1827-29) tarafından sınırlanmaktadır. Bu dönemde kentin yeni idari merkezi önce Başoturak sonra Katipzade Konağı'nda konumlanmıştır (Atay, 1998). Goad planına göre dolan iç limanın üzeri tamamen han ve depo yapıları ile kaplanmış,

hemen önünden düz bir hat halinde Kordon yolu geçerek Kışla binasına bağlanmış, eski Liman Kalesi hizasında Gümrük binaları konumlanmıştır. Liman fonksiyonunun 1950'li yıllarda Alsancak Limanı'na kayması, işlevini yitiren depo yapılarının korunmasını engellemiş, sadece Çakaloğlu Hanı günümüze ulaşabilmiştir.

İzmir'in lüks tüketim ve dış ticaret faaliyetlerine yönelik iş merkezi, Kızlarağası Hanı'ndan başlayarak Frenk Caddesi boyunca kuzeye uzanmakta, Gümrük Depoları ve Borsa arasında iç kesimlere de yayılan ticari aktivite, Punta'ya doğru daralmaktadır. Goad planına göre bu cadde Büyük Vezirhan'dan başlayarak Mahmudiye, Carrefour St. Photini Meydanı'ndan sonra Sahil Caddesi, Fasula Meydanı'ndan sonra Teşrikiye ve Bella Vista'dan sonra Punta'ya kadar Mesudiye adlarını almaktadır. 19. yüzyıl sonlarına doğru burada barınan kuruluşların özelliklerine göre Camcılar, Malta ve İngiliz Rıhtımı olmak üzere üç bölge oluşmuştur (Atay, 1998). Günümüz Kıbrıs Şehitleri Caddesi, eski Frenk Caddesi'nin 1922 yangınından kurtulan son bölümünü oluşturmaktadır (Cadoux, 2003).

Basmane'den gelen ana yolun Kordon'a açıldığı yerde, malların gemilere yüklenmek için el değiştirmesi gerçekleşmektedir (Kıray, 1998). Borsa'nın da bulunduğu bu alan iş merkezinin en hareketli bölgesidir. Buradan başlayarak günümüz Efes Oteli dolaylarına denk gelen İngiliz Rıhtımı'na kadar olan alan, dış dünya ile ilişkilerin en yoğun olduğu kesim olması sebebiyle, kentin yoğun kullanılan bölgesi olmuştur. Burada yeni tip hanlar, lüks tüketim malı satan mağazalar, iç ve dış ticarete yönelik kurum ve kuruluşlar konumlanmaktadır. Bu bölgede cam işi yapan işyerleri de yoğun olarak bulunmaktadır (Atay, 1998). Goad planında bu bölgede ticari kuruluşların yanı sıra, özellikle kıyı kesiminde kafe, kulüp, restoran, otel gibi lüks kullanımlar ile tiyatro sinema gibi eğlence mekanlarının yoğunlaştığı dikkat çekmektedir. Merkezde yoğunlaşan bu kullanışların kuzeye doğru seyrekleşerek yerlerini konut alanlarına bıraktığı, rıhtımın yapılmasıyla iç kesimlerde kalan İngiliz İskelesi'nin ticari ve sosyal aktiviteler ile konut bölgeleri arasında geçiş niteliğinde bir alan haline geldiği, Bella Vista'ya gelindiğinde ise, ticari ve sosyal aktivitelerin tamamen yok olduğu dikkat çekmektedir. Goad planında Bella Vista bölgesinin yer almaması, ticari kullanım içermemesine işaret etmektedir.

Mahalle Bölümlemesi:

19. yüzyılda mahalle sistemi değişmemiş, etnik ve dini toplulukların çarşı bölgesini çevreleyen yerleşim yapısı varlığını korumuştur. 1833-1843 yıllarında Charles Texier (2002) Avrupalıların deniz boyunca uzanan Frenk Mahallesinde, Türklerin dağın alt kısımlarında, Rumların ise şehrin doğusunda oturduğunu belirtmektedir. Kuban (2001), geçen yüzyıllardaki mahalle bölünmesinin bazı değişikliklere uğramakla birlikte 20. yüzyıl başına kadar ana hatlarını koruduğu, bir bakıma Ortaçağ'daki Müslüman İzmir-Gavur İzmir ayrımının kentin fiziksel ve sosyal yapısında yakın zamana kadar varlığını sürdürdüğü görüşündedir.

Frenk Mahallesi geçen yüzyıldaki konumunu korumakla birlikte, iş merkezinin kuzeye uzanması sebebiyle, biraz daha kuzeye ve iç kesimlere kaymıştır (Şekil A.60). Rıhtımda Pasaport dairesinin bulunduğu alandan başlayarak kuzeye ve iç kısımlara gittikçe, ticari olarak yoğun kullanılan parseller yerini zeminde kullanım alanı düşük konutlara bırakmakta, Bela Vista'ya gelindiğinde ticari ve sosyal kullanımlar bulunmamakta, Punta'ya doğru yapılar seyrekleşmektedir. Kıyıda Fransız Konsoloslugu'ndan içeri giden sokağın bir tarafında ticari ve sosyal aktiviteler, diğer tarafında ise konut alanları yoğunlaşmaktadır (Atay, 1998). Bu mahalledeki güvenli yaşam olanakları konsoloslukları da bu alana çekmiştir. Kuban (2001), konsoloslukların Alsancak'a (Eski Trassa Mahallesi) doğru uzandığını, Texier (2002), burada bulunan Boyacı Deresi'nin tüccarlara ait evlerin bulunduğu mahalle ile konsoloslukları ayırdığını belirtmektedir. Punta'da Fransız ve İngiliz ailelerin büyük bahçeli evleri yer almakta, genellikle Fransızlar Punta'yı, İngilizler ise Göztepe dolaylarını tercih etmektedir (Kıray, 1998).

Rum Mahallesi bu dönemde Frenk Mahallesinin doğusundaki konumunu korumakla birlikte genişlemiş, bir taraftan Punta'ya, diğer taraftan da Tabakhane'yi aşarak Kemer Çayı'na uzanmış, Gaziler Mahallesi (Abdullah Efendi Mahallesi) ve dolaylarına yerleşmiştir. Punta üst ve orta gelirli, Basmane dolayları ise orta ve düşük gelirli Rum Mahalleleri durumuna gelmiştir (Kıray, 1998). Lamec Saad planında Fransız Hastanesinin deniz tarafı Frenk Mahallesi, iç tarafı ise Rum Mahallesi olarak gösterilmektedir. Texier (2002), bu hastanenin eskiden bahçeler

içinde konumlanırken artık evlerle çevrili olduğunu belirtmektedir. Bu mahallede İzmir'in en güzel sokaklarından birisi olan Güller Sokağı yer almakta, bu sokak günümüz Efes Otelinin yerinde konumlanan İngiliz Rıhtımının güneydoğusuna denk düşmektedir. Yaranga (2000), burada dinlerinin Yahudi ya da Türklerden daha çok Fransızlara yaklaştırdığı zengin Rum tüccarların oturduğunu belirtmektedir.

Türk Mahallesi Kadifekale ile Çarşı arasında konumlanmakta, kuzeyde günümüz Fevzipaşa Bulvarı ve Gaziler Caddesi dolaylarından başlayarak, Pagos Dağı etekleri boyunca uzanmakta ve Değirmen-tepe eteklerinden denize ulaşmaktadır. Kıray (1998) Türk Mahallesinin, iş merkezinin genişlemesiyle itilmediğini, fakat nüfus artışı sebebiyle yukarıya doğru genişlediğini, alt gelir gruplarının İkiçeşmelik'in yukarısına Eşrefpaşa'ya yayıldığını, orta tabakanın Namazgah ve Tilkilik'in arka kısımları ile Mezarlıkbaşı'na bütünüyle yerleştiğini belirtmektedir. Bu alanlar dolduktan sonra 1880'li yıllarda Müslüman orta ve üst tabaka, şehrin güneyindeki mezarlıkları atlayarak Karantina'ya yerleşmeye başlamış, zamanla kentin bu bölgesine ulaşım olanakları sağlanmıştır. Günümüzde Agora çevresinde Türk Mahallesine ait bazı sokaklar varlığını sürdürmektedir (Şekil A.61).

Yahudi Mahallesi Türk Mahallesi ile Çarşı arasında, bugün hala sinagogların yoğun olarak bulunduğu yerde konumlanmaktadır. İkiçeşmelik ve Keçeciler'deki bu mahallenin dolmasıyla Yahudiler Karataş'a yerleşmeye başlamıştır (Kıray, 1998). Texier (2002), tiyatronun aşağısında Yahudi Mahallesi sınırı üzerinde konumlanan bir mezarlıktan ve burada gördüğü antik kalıntılardan söz etmektedir. Bu anlatım günümüzde Agora kazılarının bulunduğu yerin, 19. yüzyılda Yahudi Mahallesi ve Türk Mahallesi arasındaki sınırı oluşturduğunu göstermektedir. Lamec Saad planında da Yahudi Mahallesi, Namazgah Mezarlığı'nın kuzeybatısında gösterilmiştir.

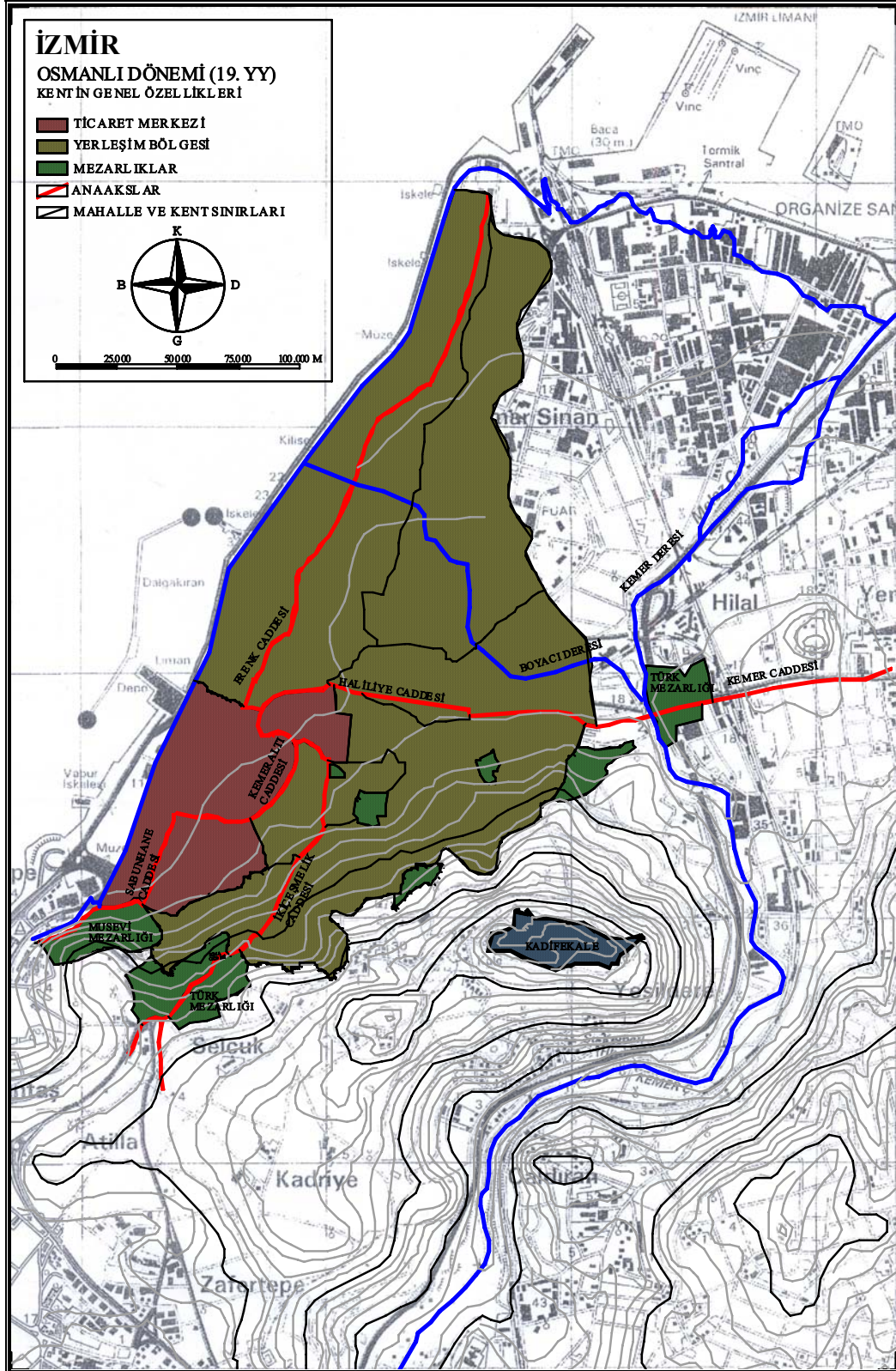
Ermeni Mahallesi, Rum Mahallesi ve Türk Mahallesi arasında konumlanmakta, Frenk Çarşısı'ndan başlayarak doğuda Kemer Çayı'na doğru uzanmakta, bir taraftan günümüz Fevzipaşa Bulvarı ve Gaziler Caddesi'ne, diğer taraftan da günümüzde Kültürpark'ın Dokuz Eylül Kapısı içine denk gelen Tabakhane'ye dayanmaktadır.

Kamu Yapıları:

1867-72 yılları arasında eskiyen Katipzade Konağı'nın yerinde bugünkü Hükümet Konağı (Şekil A.58) yapılmış, 1871'de kurulan Belediye için yıkılan Eski Liman Kalesi'nin yerinde 1891'de Belediye Binası inşa edilmiş, 1878-1880 yılları arasında Yeni Gümrük Binası (Şekil A.54) yapılmıştır (Okurer, 1970; Kıray, 1998). 1858 yılında tamamlanan Aydın Garı (Şekil A.55) Punta bölgesinde, 1876 yılında tamamlanan Basmane Garı (Şekil. A.56) ise artık işlevini yitirmiş Basmane Fabrikası'nın yerinde inşa edilmiştir (Bilsel, 2000). Günümüzde her iki yapı da aynı işlevle kullanılarak varlığını sürdürmektedir.

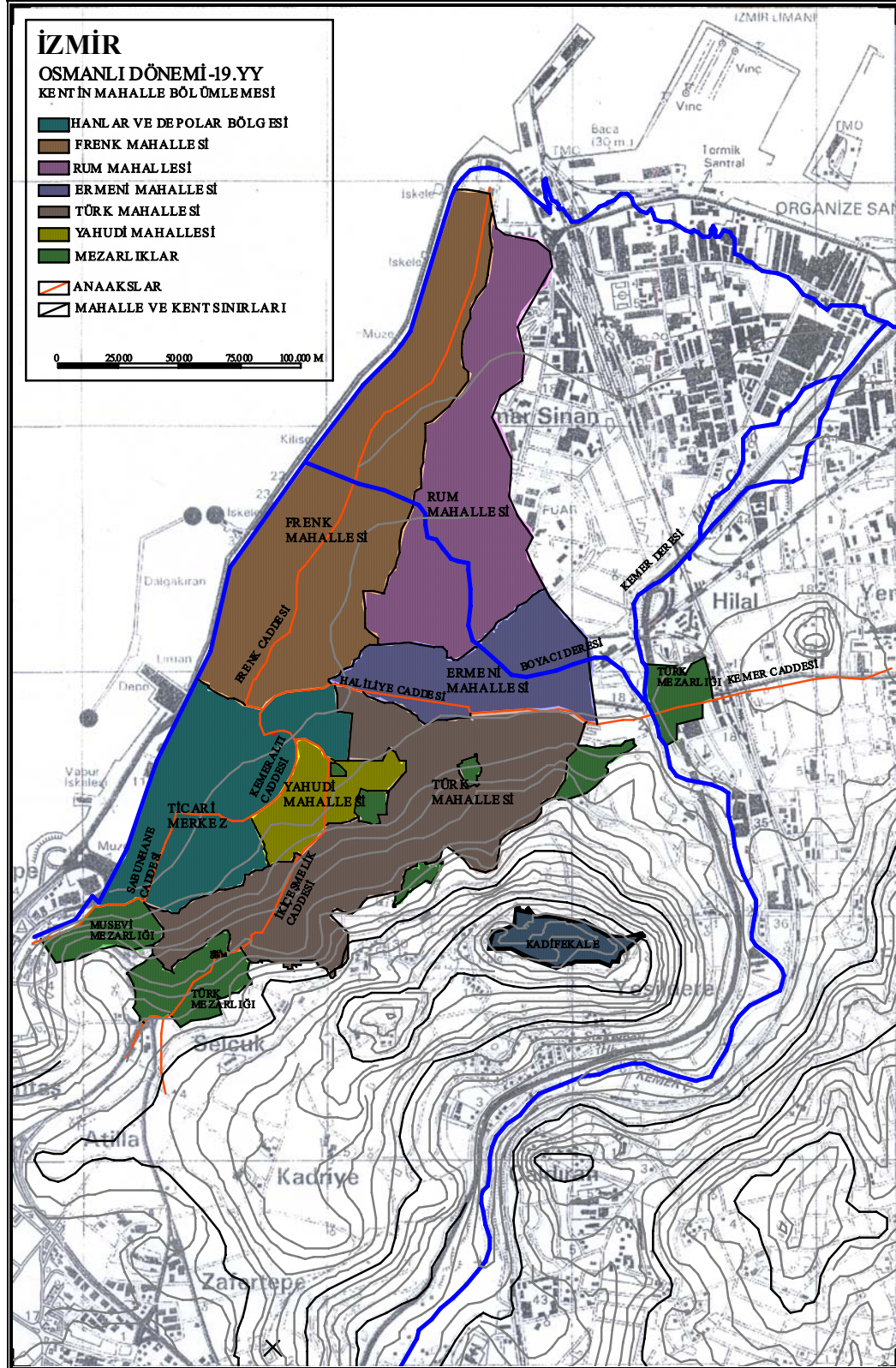
19. yüzyıl planlarında kentte çok sayıda dini yapı olduğu görülmektedir. Fakat bu dönemde inşa edilmiş yapılardan sadece Aya Vukla Kilisesi (1866) (Şekil A.57), St. John Kilisesi (1874), Salepçioğlu Camii (1896) ve yapılış tarihi kesin olarak bilinmeyen İkiçeşmelik semtindeki Sinagoglar günümüze ulaşmıştır. Bunun yanı sıra, bu dönemde yapılan yapılardan günümüzde Etnoğrafya Müzesi olarak kullanılan St Rock Hastanesi (1831), Kadın Doğum ve Diş Hastanesi olarak kullanılan Guraba-ı Müslimin Hastanesi (1850), Paket Postanesi olarak bilinen Yunan Milli Bankası (1891) ve Çakaloğlu Hanı (1805) varlığını sürdürmektedir.

1827-1829 yılları arasında inşa edilen Sarı Kışla günümüze ulaşamayan önemli yapılardan birisidir. 19. yüzyılda yoğun olarak kullanılan Ferhaneler 1922 yangınında tümüyle yok olmuştur (Atay, 1998). Bu dönemde ticaretin yeni şeklini barındıran, uzun mesafe hanlarının taşımayı da içeren yapısından ve her cins malın depo ve sevk işleminin gerçekleştirildiği 18. yüzyıl hanlarından farklı tipte yeni hanlar yapılmıştır. Bir ya da iki cins mal üzerinde tam olarak uzmanlaşan bu yapılar, Konak Meydanı'ndaki Yalı Camii'nden başlayarak Cumhuriyet Meydanı'na kadar uzanan bölgede konumlanmış, fakat çoğu günümüze ulaşamamıştır (Kıray, 1998). Bu dönemde artan ve çeşitlenen ticaretin etkisiyle ortaya çıkan yeni tip hanların yanı sıra, iç kesimlerde konumlanan Kızlarağası Hanı, Mirkelamoğlu Hanı gibi eski uzun mesafe ticaret hanları değişim göstermiş, bu yapıların konaklama odaları da büro işlevine dönmeye başlamıştır (Atay, 1998).

Şekil 3.11 Osmanlı Döneminde kentin genel özellikleri. Harita Genel Müdürlüğü'nün 2001 tarihli, 1/25.000 ölçekli haritası kullanılarak ve çeşitli kaynaklardan faydalanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 3.12 Osmanlı Döneminde 19. Yüzyılda Kentin İç Düzenlemesi. Harita Genel Müdürlüğü'nün 2001 tarih, 1/25.000 ölçekli haritası kullanılarak ve çeşitli kaynaklardan faydalanılarak hazırlanmıştır.

3.2.7 Kentin Tarihsel Gelişimine Genel Bir Bakış

İzmir'in coğrafi ve stratejik konumu, kuruluşundaki fiziksel oluşumunu ve sonraki dönemlerde gelişimini etkileyen en önemli faktörlerden birisidir. Bu dönemlerdeki toplumsal, siyasi ve ekonomik koşullar da dönüşümü şekillendiren diğer etkenlerdir. Kentin ilk kuruluşunda Akropol ile iç liman arasında oluşan kent yapısı ve işlevsel bölünme genel hatlarıyla günümüze kadar ulaşmış, liman çevresinde konumlanan ticari işlevler ve bu alanı çevreleyen yerleşim bölgelerinin genel yapısı, kent sınırlarında genişleme ve daralmalar olmasına karşın değişmemiştir. Bu işlevsel bölünme liman bölgesinin diğer liman kentleri ile olan denizyolu ilişkisi ve diğer Anadolu kentleriyle olan karayolu ilişkisi çerçevesinde şekillenmiştir. Kentin coğrafi özellikleri tarih boyunca kent merkezinin, çevre kentlerle olan bağlantılarının ve kent girişlerinin aynı kalmasına sebep olmuştur.

Helenistik Dönemde kara ile ilişkilerin ön planda olduğu bir dönemde, Pagos Dağı ve yamaçlarında tasarlanan kent, Roma Döneminde denize olan bağlılığın artmasıyla, liman çevresinde ve kıyı kesiminde gelişmeye başlamıştır. Bu dönemde kent sınırlarının kuzeydeki düzlüğe doğru genişlemesiyle, Pagos yamaçlarında konumlanan ağırlık merkezi denize ve kuzeydeki düzlüğe doğru kaymıştır. Bizans Döneminde devam eden ticari etkinlikler, liman çevresinin öneminin artmasına ve ticaretle uğraşan azınlık grupların buraya yerleşmesine sebep olmuştur. Bu dönemde Pagos Dağında konumlanan ve idari bir nitelik taşıyan Kadifekale'ye karşılık, iç liman girişinde ticari kontrol ve savunma amaçlı Liman Kalesi yapılmıştır.

Osmanlı Döneminde ise 16. yüzyıldan başlayarak kent Anadolu'nun dış dünya ile bağlantısını sağlayan önemli bir liman ve ticaret merkezi konumuna gelmiş, bütün fiziksel düzeni diğer Osmanlı kentlerinden farklı olarak ticaret ve liman fonksiyonlarına yönelik biçimlenmiştir. Ortaçağ'da yavaş yavaş dolmaya başlayan iç liman Osmanlı Döneminde tamamen doldurularak üzeri yapılaşmıştır. Bunun yanı sıra kıyı çizgisi de dolgularla giderek değişmeye başlamış, 19. yüzyılda rıhtımın yapılmasıyla eski kıyı çizgisi yaklaşık olarak kıyından 200 metre içeride kalmış, böylece kentin antik dönemlerdeki coğrafyası büyük bir değişikliğe uğramıştır.

İzmir'e Kemer Köprüsü, Basmane ve Anafartalar Caddesi doğrultusunda girerek limana ulaşan yol, antik dönemlerden beri kentin ana ulaşım aksını oluşturmaktadır. Kentin çevre yerleşimlerle olan bağlantısı da antik çağdan beri değişmemiş, Doğu Kapısı'ndan çıkarak Kemer Köprüsü üzerinden Sardes'a ve körfezin etrafından dolaşarak Pergamon'a giden yollar ile Ephesos Kapısı'ndan çıkarak Değirmentepe yamaçlarından Ephesos'a veya körfez boyunca uzanarak Klazomenai'ye giden yolların doğrultuları değişmemiştir.

Ortaçağ'da Yukarı Kale ve Liman Kalesi'nden oluşan ikili kent yapısı, Yukarı Kale'nin Türklerin eline geçmesiyle belirginleşmiş, Kadifekale ve çevresi Müslüman İzmir, Aşağı Kale ve çevresi ise Gavur İzmir olarak anılmaya başlamıştır. Osmanlı Döneminde bu iki kent parçası birbirine doğru genişlemiş ve birleşmiş, buna karşın farklı dini ve etnik grupların yerleşimleri arasındaki sınırlar değişmemiştir.

Kent yaşamında her dönemde liman ve ticari etkinlikler büyük önem taşımış, iç liman çevresi ve sahil boyu ticarete dönük işlevlere hizmet etmiş, konut yerleşmesi ise kentin merkezinde bulunan ticaret bölgesini çevrelemiştir. Kentin ticari önemi sosyal yapısını da etkilemiş, farklı dini ve etnik gruplar toplam nüfusun önemli bir bölümünü oluşturmuştur. Bizans Döneminde ticaretle uğraşan Venedikli ve Cenevizli tüccarların liman çevresine yerleşmesiyle oluşan mahalle sistemi Osmanlı Döneminde de değişmemiş, ticari fonksiyonlar bakımından en iyi yerde yani liman çevresinde ve kıyıda Avrupalılar oturmaya devam etmişlerdir. Diğer etnik ve dini grupların mahalleleri liman çevresinde iç içe halkalar oluşturacak şekilde konumlanmış, kuzeydeki düzlükte Rumlar, Basmane dolaylarında Ermeniler, İkiçeşmelik dolaylarında Yahudiler ve Kadifekale eteklerinde Türkler yerleşmişlerdir.

Merkezdeki ticaret ve liman etkinliğine göre biçimlenen ve sosyal bir hiyerarşiye de işaret eden bu yerleşme düzeni, yakın tarihlere kadar kent dokusunda etkinliğini sürdürmüştür. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra İzmir, büyük bir gelişme kaydetmiş, yerleşim bölgesinin Karataş ve Punta gibi uçları ile Güzelyalı, Karşıyaka, Bornova, Buca gibi banliyölerde yeni konut bölgeleri ortaya çıkmıştır.

Helenistik Dönemde eğimli arazinin zorluklarına karşın kuzey-güney, doğu-batı doğrultusunda Hippodamus tekniğinde inşa edilen sokak sistemi, Roma Döneminde yapılan stoalar ile anıtsal bir görünüm kazanmıştır. Osmanlı-Türk Döneminde ise kent içi yollar arazinin eğimine uygun olarak dar, kıvrımlı ve düzensiz bir karakterde biçimlenmiş, eğimin çok dik olduğu yerlerde merdivenli hale gelmiştir. Buna karşın Osmanlı Dönemi organik sokak sistemi arasında, antik dönem sokak sistemine işaret eden ızgara plan özelliğindeki sokaklar yer yer günümüze ulaşmıştır. Bu sokakların bir kısmında antik dönemlerdeki parsel sınırlarına işaret eden mimari yapı kalıntılarına ait parçalar da bulunmaktadır.

Helenistik, Roma ve Bizans Dönemlerinde İzmir’de olasılıkla görkemli anıtlar ve çevresinde büyük dış mekanlar bulunmaktaydı. Bu dönemlerden günümüze sadece Kadifekale ve Agora ulaşmış, bu yapıların çevreleri ise gecekondularla çevrelenmiştir. Fakat kentin modern yapım sistemleriyle yapılaşmamış bölgelerinde, antik kaynaklarda sözü edilen yapıların bir kısmının çevreleriyle birlikte yeraltında korunduğu tahmin edilmektedir. Kentin Osmanlı Döneminde ise ticari işlevlere bağlı olarak han, hamam, cami gibi yapılar inşa edilmiş, fakat hiçbir zaman ticari etkinliklerin üzerinde bir kültürel ve sosyal gelişme kaydedilmediğinden görkemli kamu yapıları yapılmamıştır. Bu dönemden günümüze antik rıhtım çizgisini belirleyen Anafartalar Caddesi üzerinde yer alan camiler, bu camilerin çevrelerinde konumlanan han, hamam, depo vb. yapılar ve bu merkezi çevreleyen yerleşim bölgelerinde yer alan mütevazı konutlar ulaşmıştır.

1922 yılında kent merkezinin büyük bir bölümünün yanarak yeniden planlanması ve 20. yüzyılın ilk yarısında yaşanan kentleşme eğilimleri vb. etkenler, kent yapısını hızlı bir değişim sürecine sokmuş, bu süreçte kent kimliği ve silüeti köklü bir dönüşüm yaşamıştır. Bu sebeple günümüzde kentin tarihsel sürekliliğini yansıtan bir kent kimliğinden söz etmek mümkün değildir.

3.3 Kent Arkeolojisi Dokümanı Olarak Seyahatnameler

Kent arkeolojisi çalışmalarında 19. yüzyıl öncesi dönemlere ait gezgin notları, çoğu zaman sistemli olmayan bilgiler sağlamalarına karşın, günümüze kadar varlığını sürdürememiş veya tekrar tanımlanmasında zorluk çekilen tarihsel varlıkların saptanmasında başlangıç için temel bilgiler üretmektedir. Bu kaynaklardan elde edilen bilgiler bilimsel olmamakla birlikte, kentin tarihsel gelişiminin anlaşılmasına ve geçmiş dönemlerdeki görünümünün zihinlerde canlandırılmasına yardım etmektedir.

İzmir sahip olduğu tarihi ve ticari öneme bağlı olarak deniz ulaşımının kolay olması, iç kesimlere karayolu bağlantısının bulunması vb. avantajları sayesinde, doğulu ve batılı birçok gezginin uğrak yeri olmuştur. Bu kişilerin yazdığı İzmir’i de kapsayan seyahatnameler tarih, gündelik yaşam ve fiziksel çevre hakkında bilgiler veren, dolayısıyla da toplumsal tarih ve kent tarihi açısından çok zengin bir içeriğe sahip olan kaynaklardır. 17. yüzyıla kadar İzmir ticari önemi olmayan küçük bir yerleşim niteliğindedir. Buna karşılık, 17. yüzyıldan itibaren ticaret ve liman kenti olarak önem kazanmaya, buna bağlı olarak da tüccar, misyoner ve seyyahlar tarafından ziyaret edilmeye başlamış, bu durum 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam etmiştir. Bu kişiler genellikle kentin geçmişi ve daha önce ziyaret eden gezginlerin tasvirleri hakkında bilgi edinmiş, kentin fiziksel yapısı, sosyo-ekonomik yaşantısı, demografik durumu vb. konulardaki izlenimlerini yazılı ve görsel malzemelerle aktarmışlar, ilgi alanlarına göre geniş bir yelpazede değerlendirmeler yapmışlardır.

Bu kaynaklar seyyahların kişisel görüşlerine bağlı olarak abartılı veya eksik bilgiler içermekle birlikte, kent tarihine ilişkin bilgilerin kısıtlı olması sebebiyle, bu süreci gözleme dayalı olarak aktaran önemli eserler olarak kabul edilmektedir. Seyahatnamelerde verilen bilgilerin tipi ve niteliği, seyyahın kenti ziyaret ettiği döneme, ilgi alanına ve uzmanlığına bağlı olarak değişmektedir. Bilimsel disiplinlerin yavaş yavaş ortaya çıkmasına bağlı olarak zamanla seyyahlar yerini çeşitli meslek gruplarına bırakmış, bilgi aktarımı daha rafine bir hal almıştır.

Çeşitli dönemlerde İzmir’i ziyaret eden gezginlerin betimlemelerinin bilimsel nitelikte yazılı ve resimli tam bir anlatımı bulunmamaktadır. Bu sebeple farklı seyyahların kent yapısı ve yaşantısına ilişkin verdiği bilgiler toplanarak dönemlere ayrılmış, elde edilen veriler farklı başlıklar altında sınıflandırılmıştır (Tablo 3.1).

Tablo 3.1 İzmir’i ziyaret eden gezginlerin kente ilişkin verdiği bilgilerin sınıflandırılması.

Seyyahlar	Yılı	Görsel			Fiziksel			Demografik			Sosyo-ekonomik			İdari/Politik		
		Osmanlı-Türk	Antik Dönem	Bizans Dönemi	Osmanlı-Türk	Antik Dönem	Bizans Dönemi	Osmanlı-Türk	Antik Dönem	Bizans Dönemi	Osmanlı-Türk	Antik Dönem	Bizans Dönemi	Osmanlı-Türk		
Piri Reis	1521															
Jean Baptiste Tavernier	1632-38-57-64															
J Thevenot	1655-56															
Evlia Çelebi	1670-71															
Jakob Spon	1675															
Cornelis de Bruyn	1678															
Joseph Pitton de Tournefort	1701-02															
Richard Pococke	1739															
Richard Chandler	1764-65															
James Dallaway	1795															
Francis Vyvan Jago Arundell	1822															
William John Hamilton	1835-36															
Sir Charles Fellows	1838-40															
Charles Texier	1862															

Fiziksel bilgiler kentin büyüklüğü, çevresi vb. genel özelliklerine olduğu kadar, iç düzenlemesine ve çeşitli dönemlere ait tekil strüktürlerine ilişkin veriler de içermektedir. Bu yazarların gözlemleri kimi zaman kentin antik kalıntılarına, kimi zaman da Hıristiyanlık ve Osmanlı yapılarına odaklanmaktadır. Demografik bilgiler toplumun Müslüman ve Gayrimüslim nüfus büyüklüklerini vermekte, kentin fiziksel büyüklüğüne ilişkin de veri sağlamaktadır. Sosyo-ekonomik bilgiler kentte yaşayan tüm etnik grupların veya belirli bir etnik grubun toplumsal ve ticari yaşamını anlatmaktadır. Bu bilgiler genellikle yazılı formda olmakla birlikte, bazen kroki ve skeç gibi görsel malzemelerle de desteklenmiştir. Bu malzemeler bazı noktalarda gerçeği yansıtmakta, kimi zaman yanlış bilgiler de içermektedir. Özetlemek gerekirse, çeşitli dönemlerde farklı toplumlardan İzmir’e gelen, gözlem ve izlenimlerini yazılı eser olarak ortaya koyan seyyahların bu eserleri, İzmir’in fiziksel, sosyo-ekonomik, kültürel vb. açılarından geçmişine farklı açılardan ışık tutmakta ve kent tarihi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu sebeple söz konusu kaynaklardan toplanarak sınıflandırılan bilgiler, kentin geleceğiyle ilgili farklı amaçlarla yapılacak çalışmalarda yararlanılmak üzere kullanılabilir belgeye dönüştürülmüştür.

3.4 Kent Arkeolojisi Dokümanı Olarak Harita ve Planlama Çalışmaları

Helenistik Dönemde İzmir'in bir plan dahilinde kurulup geliştiği, Helenistik ve Roma Dönemleri boyunca düzenli ve planlı bir yerleşim olduğu bilinmektedir. Fakat o dönemdeki imar ve bayındırlık çalışmaları hakkında detaylı bilgi edinme olanağı yoktur. Bu tarihlerdeki kent yapısına ilişkin veriler, önceki bölümlerde söz edilen bilgilerle sınırlıdır. Ne yazık ki, İzmir'in antik dönemden Osmanlı Dönemine kadar olan sürecine ilişkin bilgiler daha da sınırlıdır. Bu dönemlerdeki kent yaşamı, özellikle fiziksel açıdan çok az bilinmektedir. Osmanlı Döneminde ise kent Batı Anadolu'nun en gelişmiş yerleşim merkezi haline gelmesine karşın, harita ve planlama çalışmaları oldukça ihmal edilmiştir.

Kentin ticari olarak önem kazandığı ve imar edildiği 17. yüzyıldaki çalışmalara ilişkin plan, harita vb. dokümanlar bulunmamaktadır. Fakat bu dönemde kenti ziyaret etmeye ve izlenimlerini yazılı veya grafik dokümanlar şeklinde kaydetmeye başlayan gezginlerin verdiği bilgiler, kesin ve güvenilir olmamasına karşın, kent yapısı ve imar çalışmaları hakkında veri sağlamaktadır. Kentin en önemli caddesi olan Frenk Sokağı, kentin diğer kesimlerine göre daha düzenli olmakla birlikte, geometrik biçimi olmayan, dar, kıvrımlı ve uzun bir yoldur. Gezginler tarafından en çok dile getirilen eksiklik, yapıların gelişigüzel inşa edilmesi ve Frenk Sokağı'nda rıhtıma duyulan ihtiyaçtır.

Bu dönemde İzmir'in imarına yönelik ilk girişim, kentin artan ticari önemine bağlı olarak Osmanlı Hükümeti tarafından çeşitli kamu binaları yapılmasıdır. 1675 yılında Liman Kalesi'nin kuzeyinde, Fazıl Ahmet Paşa tarafından Büyük Vezirhan ile Çakı ve Çuha bedestenleri yaptırılmıştır. Bu yapıların yer seçimi, Frenk Caddesi'nin başlangıç noktasında, aynı zamanda kente giren kervanların denize ve gümrüğe ulaştığı noktada konumlanması bakımından önemli bir planlama kararıdır. Bu yapıların yakınında, deniz içinde kazıklar üzerinde yükselen güzel bir Gümrük Binası yapılmıştır. Diğer önemli imar girişimi ise, kent merkezinin genişlemesine olanak sağlamak amacıyla iç limanın sığ kıyıların doldurularak üzerine çarşı vb. yapılar inşa edilmesidir. Bu uygulama, İzmir'de günümüze kadar süren dolgu ile arazi

1760-1825 yılları arasında yaşayan Fransız coğrafyacı Jean Denis Barbie du Bocage tarafından hazırlanan, ölçeği yaklaşık olarak 1/8.000 olarak belirlenen planda, yapı adaları açık yeşil renk ile gösterilerek divit ile sınırlandırılmıştır. Hiç seyahat etmediği halde bütün dünya hakkında yazı yazıp haritalar çizen Jean-Denis Barbie du Bocage, 1808-1815 yılları arasında özel olarak Smyrna ile ilgilenmiş, İzmir hakkında okuduğu kitaplara ve mektuplaşmalarına dayanarak el yazması suluboya Smyrna şehri ve etrafının haritasını hazırlamıştır (Atay, 1998). 53*68 cm ebatlarındaki bu harita İzmir'in bilinen ilk planıdır (Şekil 3.14).

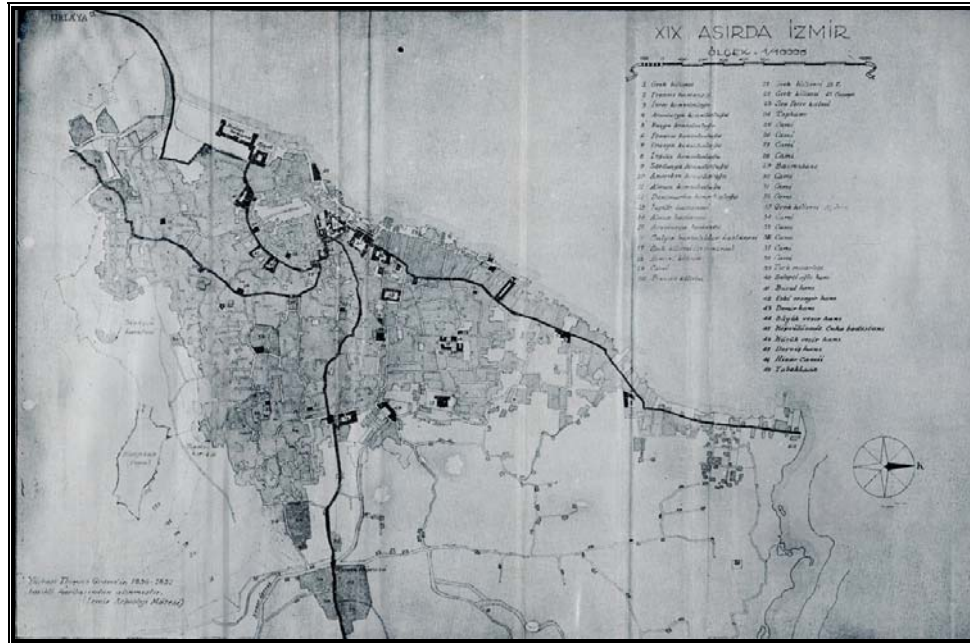

Şekil 3.14 1780 yılında Barbie du Bocage tarafından hazırlanan, kentin yerleşim alanı ve yakın çevresini gösteren 1/8.000 ölçekli plan (Antoine Galland İzmir Araştırmaları Merkezi).

Kıyı kesiminde güneyde günümüz Bahribaba Parkı'na denk gelen Musevi Mezarlığı'ndan başlayarak, kuzeyde günümüz Vasıf Çınar Bulvarı dolaylarına denk gelen Fasula Meydanı'na kadar olan yerleşmeyi kapsayan bu plan, iç kesimlerde Ephesos Yolu'ndan başlayarak Kadifekale ve Kemer Deresi'ni içine almaktadır. Bu planda iç liman tamamen dolmuş, fakat henüz üzeri tümüyle yapılaşmamıştır. Günümüzdeki anlamda bilimsel değeri olmamasına karşın bu plan, 18. yüzyıldaki kent yapısının çözümlenmesine ilişkin oldukça ayrıntılı veriler sağlamaktadır.

Kentin gelişmeye devam ettiği bu dönemlerde hazırlanan, 18. yüzyıl sonu ya da 19. yüzyıl başlarına tarihlenen 'Porte di Smyrne' başlıklı diğer bir plan Livio Missir tarafından bulunup incelenmiştir. İzmir Santa Maria Kilisesi'ne mensup bir İtalyan Fransisken tarafından yapıldığı varsayılan plan, limanla birlikte kentin bir bölümünü kapsamaktadır (Arıkan, 2001).

19. yüzyılın ilk yarısında kent gelişmeye devam etmiş, liman ve rıhtım ihtiyacı her zaman dile getirilmiş, ancak çeşitli sebeplerle gerçekleşmesi mümkün olmamıştır. Bu dönemde Frenk Mahallesinde deniz cephesi boyunca rıhtım olarak nitelenebilecek tek açıklık İngiliz Rıhtımı'dır. Buna karşın kentte gerçek anlamda plan çalışmaları ortaya çıkmaya başlamış ve bilimsel yöntemlerle hazırlanmış ilk kent planı, 1836-1837 yılları arasında kente körfezin haritasını çıkarmak için gelen İngiliz Donanma Gemisi Kaptanı R. Copeland ve Teğmen Thomas Graves tarafından ele alınmıştır (Şekil 3.15). Bu ekip yaklaşık 20 yıl İzmir ve çevresinde kalmış, körfez ve kent planı dışında kıyı ve derinlik haritaları ve Ege'de başka haritalar da yapmıştır. Bu ekibin İzmir'de bazı lokal planlar yaptığı da bilinmektedir (Atay, 1998).

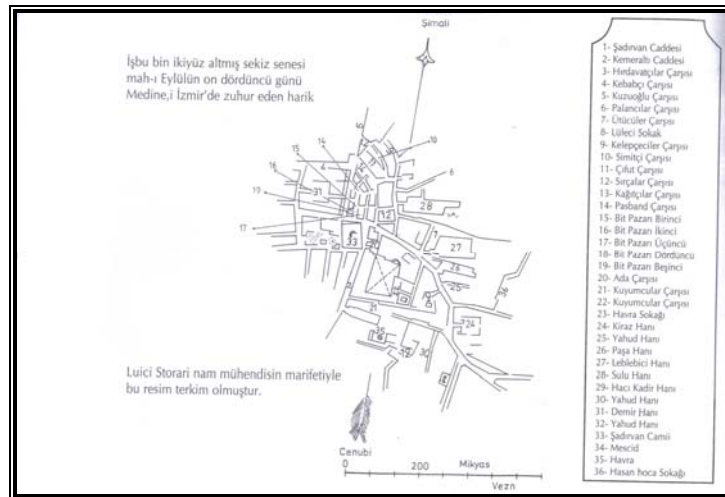

Şekil 3.15 1836-1837 yıllarında Kaptan Copeland ve Teğmen Graves tarafından hazırlanan, yerleşim bölgesi ve çevresini gösteren 1/10.000 ölçekli haritadan alıntı (Canpolat, 1953).

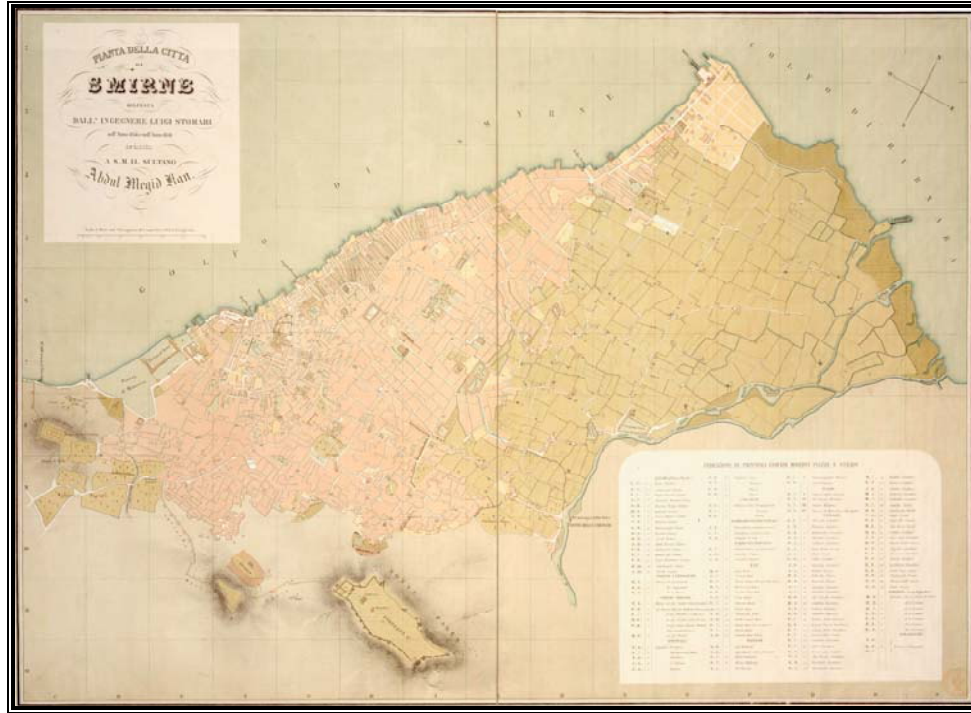
19. yüzyılda başlatılan Tanzimat reformları sonrasında, kentlerin geometri kurallarına göre rasyonel bir biçimde yeniden düzenlenmesine ilişkin kararların ilk uygulandığı kentlerden birisi İzmir olmuş, 1845 yılında yanan Ermeni Mahallesi'nde, Osmanlı Hükümeti tarafından batı normlarına uygun ilk planlı kentsel düzenleme gerçekleştirilmiştir. Bu uygulama İzmir kenti mekan tarihi açısından olduğu kadar, Osmanlı şehircilik tarihi açısından da önem taşımaktadır (Bilsel, 2000). Bu planlamanın iki İngiliz tarafından yapıldığı bilinmekte, bu kişilerin R. Copeland ve T. Graves olduğu sanılmakta, fakat ne tür bir plan yapıldığına ilişkin bir kanıt bulunmamaktadır (Atay, 1998). Mahallenin 1836-37 tarihli Thomas Graves haritasında görünen geleneksel dokusu, tümüyle yenilenerek ızgara planlı bir yerleşime dönüşmüş, birbirini dik kesen sokaklar dikdörtgen biçimli yapı adaları oluşturmuştur. Mahalleyi sınırlayan Haliliye ve Reşidiye Caddeleri de genişletilerek yeniden düzenlenmiştir.

1952 yılında Kemeraltı'nda çıkan yangın sonrasında tahrip olan alanlarda, 28 Eylül 1952 tarihinde Storari tarafından Kemeraltı Planı hazırlanmıştır. Bu plan Kemeraltı'nın bütününe değil, Kemeraltı Caddesi ve Şadırvan Caddesi dolaylarındaki yangın alanı ve çevresini kapsamakta, sağ taraftaki cetvelde ise haritada yer alan cadde, çarşı, han ve yapı adları bulunmaktadır (Arıkan, 2001). Bu plan incelendiğinde adı geçen birçok çarşı ve han yapısının günümüze ulaştığı dikkat çekmektedir (Şekil 3.16).

Şekil 3.16 1952 yılında meydana gelen yangın sonrasında Luigi Storari tarafından hazırlanan Kemeraltı Planı'ndan alıntı (Arıkan, 2001).

Özel girişim tarafından ekonomik çıkar beklentisiyle yapılan kentsel alan üretiminin ilk örneği ise, 1854-1856 tarihinde Luigi Storari tarafından hazırlanmış, Aydın Garı'nın yapımıyla ilişkili olarak yatırımların başladığı Punta Burnu'nda, planlı bir kentsel gelişme önerilmiştir (Bilsel, 2000). Bu planın yasal bir prosedür dahilinde yapılarak dönemin padişahı Abdülmecit Han'a ithaf edildiği bilinmektedir (Şekil 3.17).

Şekil 3.17 Luigi Storari tarafından 1854-1856 yılları arasında hazırlanan, mevcut yapı adaları ve gelişme önerilerinin gösterildiği 1/5.000 ölçekli plan (Ahmet Piriştina Kent Arşivi Müzesi).

1851-1854 yıllarında kentin kadastral planını çıkartan Storari'nin 1854-56 yıllarında yaptığı 96*70 cm ölçülerindeki 1/5.000 ölçekli planı, ayrıntı ve özenle hazırlanmıştır. Bu yıllarda İzmir'de sanayileşmenin ilk filizleri görülmeye başlamış, bu tesislerin kentin boş olan Punta Bölgesi'nde konumlanması düşünülmüş ve Storari'nin geldiği dönemde burada yapılaşma başlamıştır (Atay, 1998).

Bu planın bir de açıklama kitapçığı yayınlanmıştır. Storari bu kitapçığın önsözünde, bu kitabın İzmir'de oturanlar ve dışarıdan gelerek bu kenti ziyaret

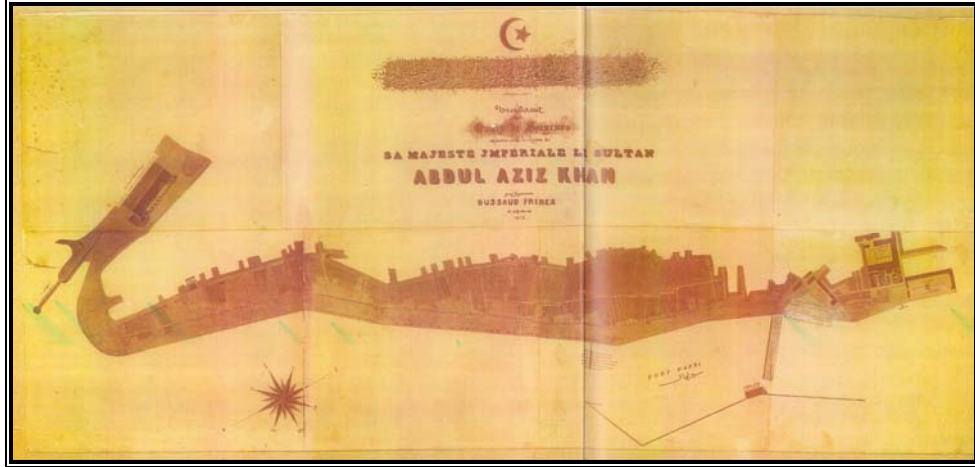
edecek kişiler için yararlı bilgiler içerdiğini yazmaktadır. Üç bölüme ayrılmış olan eserin birinci bölümü, kuruluşundan 19. yüzyıl ortalarına kadar İzmir'in tarihsel gelişimini anlatmaktadır. İkinci bölümde eski ve yeni İzmir'in bir betimlemesi verilmektedir. Üçüncü bölüm ise kentin çevresini anlatmakta, bu bağlamda Kervan Köprüsü, antik kalıntılar, kaplıcalar, Buca ve Bornova'dan söz edilmektedir (Arıkan, 2001).

Storari'nin çalışmasında kentin mevcut yerleşim bölgelerinde büyük bir değişiklik olmadığı, fakat gelişme düzenine ilişkin öneriler getirildiği dikkat çekmektedir. Bu planda mevcut yapı adaları pembe, Punta Bölgesi'ndeki yerleşim önerisi ise sarı renk ile gösterilmiştir. Graves planında boş alanlar olarak gösterilen Punta dolayları, Storari planında geometrik düzenli bir yerleşime dönüşmüş, kuzey-güney, doğu-batı istikametinde açılan yollar dörtgen yapı adaları oluşturmuştur. Bu plandan günümüze sadece Punta Burnu'ndaki yapı adalarının bölüntüleri ulaşmıştır.

1856 yılında yapımına başlanan İzmir-Aydın demiryolu ile 1863 yılında yapımına başlanan İzmir-Kasaba demiryolu ve gar binalarının yer seçimi, kentin mevcut struktürünü ve işlevsel ilişkilerini önemli ölçüde etkileyen planlama kararları olmuştur. Yapıldığı dönemde kentsel alan dışında kalan Aydın Garı, kentsel gelişmeyi ve merkezi işlevleri kuzeye çekmiştir. Kent merkezinin doğusunda yer alan Kasaba Garı ise, liman ile Basmane arasındaki trafiği arttırarak sıkışıklığa sebep olmuş ve bu iki nokta arasında geniş bir caddenin açılmasını sağlamıştır. Bilsel (2000) Aydın Garı'nın Punta'da yapılması ile 1854-1856 yıllarında burada gerçekleştirilen planlama çalışmasının bağlantısı bulunduğunu, ancak bu alanın gelişmesinde garın yapımının önemli katkısı olduğunu düşünmektedir.

19. yüzyılda gerçekleştirilen imar çalışmaları arasında liman ve rıhtım inşaatı, kentin mekansal yapısını büyük ölçüde değiştirmiş, bu projeye kentin deniz cephesi tümüyle yenilenmiştir. Bu yatırım ile o zamana kadar görülmemiş bir kentsel alan üretimi gerçekleşmiştir. Bu dönemde dolgu öncesi ve sonrası durumları gösteren ve yapılacak imalatların teknik çizimlerini içeren çok sayıda plan üretilmiştir (Şekil 3.18).

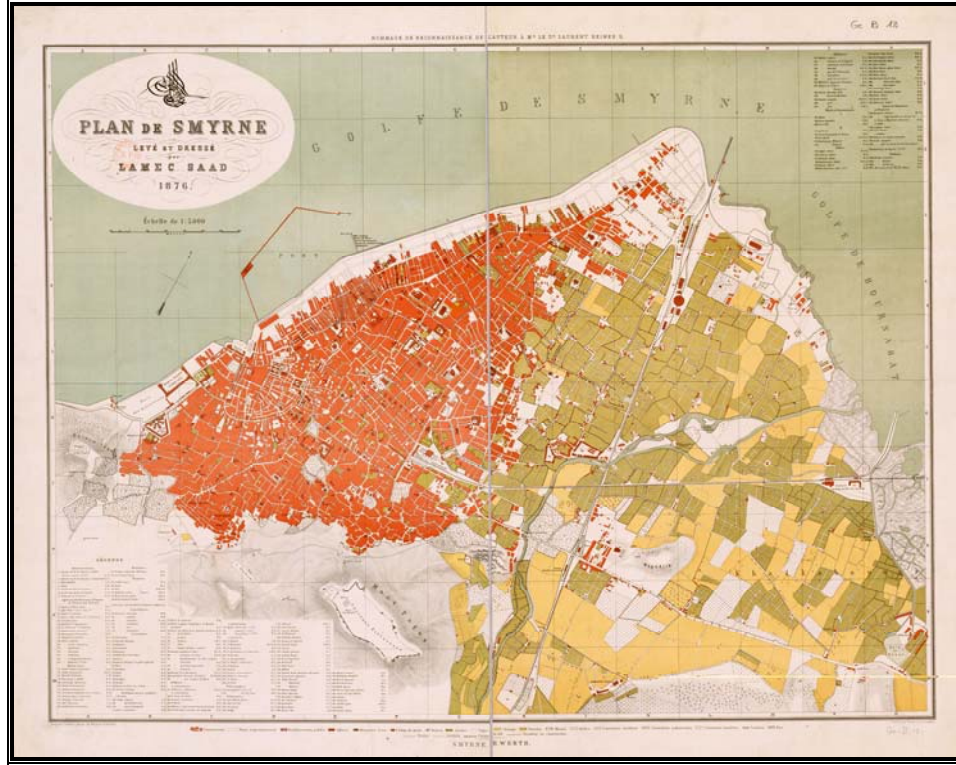

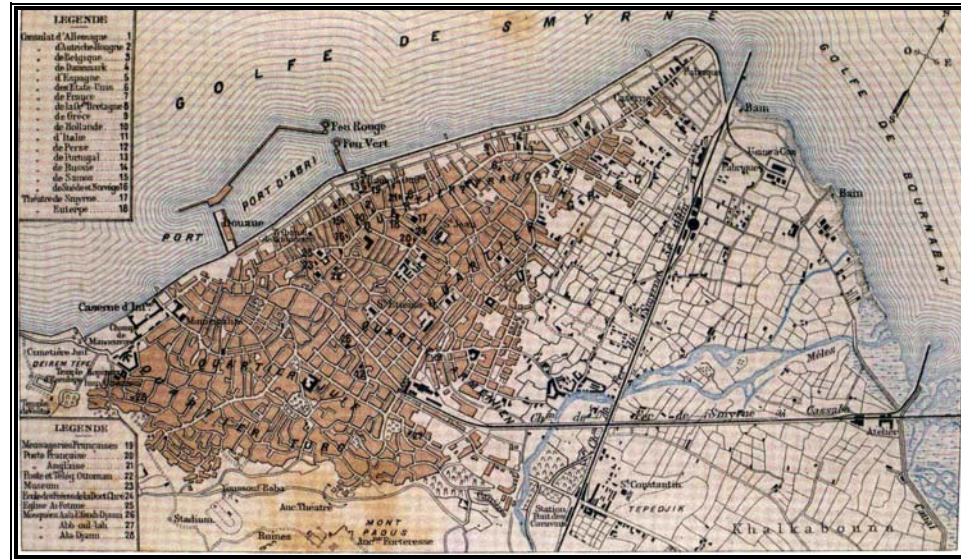
Şekil 3.18 1875 yılında Dussaud kardeşler tarafından hazırlanan, Frenk Sokağı ile yeni kıyı çizgisi arasındaki alanı gösteren, ölçeksiz 'İzmir Rıhtım Planı' (Atay, 1998).

1968 yılında Rıhtım Şirketinin kurulmasıyla başlayan inşaat, Fransız Dussaud Freres firması tarafından üstlenilmiş, 1876'da rıhtım ve dalgakıran, 1880'de Yeni Gümrük binası tamamlanmıştır. Cuinet, Georgiades ve Rougon gibi yazarlar tarafından teknik ve şehircilik bakımından başarılı olarak nitelendirilen bu yatırım ile kentin deniz cephesi boyunca 18 metre genişliğinde, 4 km uzunluğunda bir rıhtım, 20 hektar korunaklı bir liman alanı oluşturan 1200 metre uzunluğunda bir dalgakıran, Konak ile Alsancak arasında 6 metre genişliğinde, 3600 metre uzunluğunda çift hatlı bir tramvay yolu inşa edilmiştir. Bunun karşılığında şirket limanın işletme ve gümrük vergisi imtiyazı ile denizin doldurulmasıyla oluşan 40*150 metre ebatlarında kent adalarının ve limandaki depoların mülkiyetini almıştır (Bilsel, 2000).

Bu yıllardan sonra yapılan planlama çalışmalarında İzmir yeni demiryolları ve rıhtımıyla görünmektedir. Bu tür bütüncül ilk çalışma Lamec Saad tarafından 1876 yılında yapılmıştır. 960*760 cm ebatlarında 1/5.000 ölçekli plan çeşitli yayın ve turistik rehberlerde de kullanılmıştır (Şekil 3.19). Bu planda, Storari planında Punta Burnu'nda görülen yerleşim düzeninin benimsendiği, ama henüz tamamen yapılaşmadığı dikkat çekmektedir. Bu alanın planlaması çok önceden yapıldığı halde yapılaşma büyük ölçüde 19. yüzyılın son çeyreğinde olmuştur (Bilsel, 2000). Bu tür diğer bir çalışma 1885 yılında Demetrius Georgiades tarafından hazırlanan, 104*70 cm ebatlarında ve 1/5.000 ölçekli plandır (Şekil 3.20).

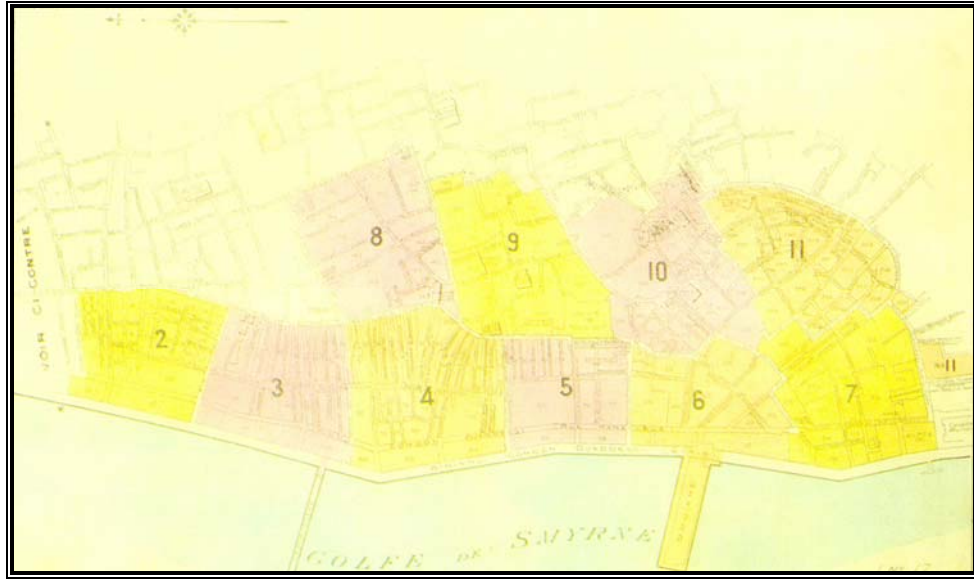
Şekil 3.19 1876'da Lamec Saad tarafından hazırlanan, 19. yüzyıldaki değişimlerin gösterildiği, 129,5*91cm ölçülerinde 1/5.000 ölçekli plan (Ahmet Piriştina Kent Arşivi Müzesi).

Şekil 3.20 1885 yılında Demetrius Georgiades tarafından hazırlanan, 1/5.000 ölçekli plan (Ahmet Piriştina Kent Arşivi Müzesi).

19. yüzyılda gelişen sigorta sistemi sonucu Osmanlı kentlerinde, yapıların ekspertizine ve prim hesaplamalarına olanak tanıyan plan çalışmaları yapılmaya

başlamıştır. Bu konuda en üst düzeyde uzmanlaşmış kuruluşlardan birisi olan inşaat mühendisi Charles Goad tarafından kurulan haritacılık şirketi, 1905 yılında sigorta işlemlerinde kullanılmak üzere 1/3600 ölçekli İzmir planlarını tamamlamıştır. 50*50 cm ebatlarında 11 paftadan oluşan, yangın riski ve sigortalanma ihtimali yüksek olan merkez bölgeleri içeren bu çalışma, sonraki yıllarda yapılan pek çok sigorta planına temel teşkil etmiştir (Atay, 1998). Kemeraltı'ndan başlayarak Frenk Çarşısı ve yakın çevresini içeren, yapıların kullanım şekli ve yapım sistemlerinin ayrıntılı olarak belirtildiği bu çalışmada, konut alanları sigortalanma olasılığı düşük olması sebebiyle dikkate alınmamıştır (Şekil 3.21).

Şekil 3.21 1905 yılında Charles Goad tarafından sigorta şirketleri için hazırlanan, 1/3600 ölçekli paftaların kapsadığı alanın sokak dokusunu gösteren plan indeksi (Atay, 1998, 50).

10 Kasım 1905 tarihinde, Sarı Kışla'dan kuzeye doğru uzanan, Basmane'den Punta'ya kadar olan alanı içine alan bir başka sigorta planı daha ortaya çıkmıştır. 55*51 ebatlarında 11 paftadan oluşan ve ölçeği bulunmayan bu planın müellifi bilinmemektedir (Atay, 1998). Özetlemek gerekirse, İzmir'in geçmiş dönemlerdeki kent yapısı ve çeşitli strüktürleri hakkında veri sağlayan görsel dokümanlar 18. yüzyılda görülmeye başlamış, 19. yüzyılda ise bilimsel metodlar kullanılarak yapılmaya devam etmiştir. Günümüze ulaşan bu belgeler sayesinde kentin İlkçağ ve Osmanlı Dönemlerindeki fiziksel yapısına ilişkin birçok bilgi sağlanmaktadır.

3.5 Dönemsel Katman Planlarının Çakıştırılarak Değerlendirilmesi

Çok katmanlı kentlerin sahip olduğu tarihsel sürekliliğin korunması, bu kentlerin tüm yönleriyle çözümlenmesi yoluyla mümkün olmaktadır. Bu sebeple İzmir kentinin kuruluşundan günümüze kadar olan gelişimi incelenmiş, farklı kaynaklardan sistemli bir biçimde toplanan bilgiler dönemlere ayrılarak sınıflandırılmış, kentin her dönemi için kentin genel özellikleri ve iç düzenlemesi başlıkları altında toplanarak ‘diakronik belgeleme’ gerçekleştirilmiştir. Böylece kent arkeolojisi çalışmalarının önemli bir safhasını oluşturan ‘kullanılabilir belgeleme’ yapılmıştır.

Bunun yanı sıra, her dönemin genel özelliklerine ilişkin bilgiler farklı planlara aktararak görselleştirilmiş ve ‘diakronik planlar’ elde edilmiştir. Kentin iç düzenlemesine ilişkin gerçekleştirilen dokümantasyon ise yetersiz kalmış, veriler görselleştirilememiş ve planlara aktarılamamıştır. Dolayısıyla sokak sistemi, kent dokusu, kentsel strüktürler ile fonksiyonlarda süreklilik ve kesintileri gözlemek mümkün olmamıştır.

İzmir ve çevresinde yerleşim M.Ö. 3000 yıllarına tarihlenmekle birlikte, bu çalışmada uygulama örneği olarak seçilen Pagos Dağı ve yamaçlarındaki yerleşime ilişkin sistemli bilgi Helenistik Dönemde başlamaktadır. Bu sebeple kentin tarihi gelişim sürecinde -Helenistik, Roma, Bizans, Beylikler ve Osmanlı Dönemleri olmak üzere- başlıca beş evre saptanmıştır.

Helenistik Dönemde Pagos Dağı tepesindeki Akropol ile deniz arasında kurulan kent, güneyde günümüz Varyant’ının konumlandığı Değirmentepe’den başlayarak kuzeyde bugünkü Kazım Dirik Caddesi’ne kadar olan bir alanı kaplamaktadır. Roma Döneminde kent fiziksel açıdan büyük bir gelişme kaydetmiş sınırları kuzeydeki düzlüğe doğru genişlemiş ve günümüz Vasıf Çınar Bulvarı dolaylarından denize dökülen Boyacı Deresi’ne uzanmıştır. Bizans Döneminde kentin ticari ve siyasi hayatı sönük geçmiş, nüfusunda ve yüzölçümünde azalma olmuş, kuzey ve güney sınırlarında daralmalar meydana gelmiş, hatta sur içi tam olarak dolmamıştır. Beylikler Döneminde Kadifekale Türkler tarafından alınırken Liman Kalesi’nin Latinlerin elinde kalması, yaşamın bu iki kale ve çevresinde devam etmesine sebep

olmuştur. Osmanlı Döneminde ise ticaretin gelişmesiyle kentte nüfus artışı ve hızlı bir alansal büyüme meydana gelmiştir. 19. yüzyıl sonunda kentin ana yerleşme bölgesi, güneyde Konak'tan başlayarak kuzeyde Punta'ya, doğu yönünde ise Basmane'yi aşarak Kemer Köprüsü'ne uzanmıştır. Günümüzde Kadifekale ile deniz arasında, Varyant'dan Punta Burnu'na kadar uzanan bölge, kuramsal olarak kentin 2300 yıllık tarihi gelişimini barındırmaktadır.

Kentin söz konusu evrelerine ilişkin genel özelliklerinin aktarıldığı dönemsel katman planlarının üst üste konarak çakıştırılması, kentin yatay ve düşey gelişiminin anlaşılmasını sağlayarak, kentin geleceği ile ilgili çalışmalarda dikkat edilecek ölçütler ve korunacak değerler hakkında veri oluşturmaktadır.

Bu çalışma sonucunda tüm kentin içerdiği dönemler bakımından farklı katmanlaşmalara sahip bölgelerden oluştuğu, bazı bölgelerin ise benzer katmanlaşma barındırdığı saptanmıştır. Bu bağlamda sekiz 'eş nitelik alanı' tanımlanmış, bu alanların farklı katmanlaşma gösteren yedi tip bölgeden oluştuğu saptanmıştır. Böylece tarihsel süreç boyunca kentte meydana gelen daralma ve genişlemeler belirlenerek, farklı dönemler arasındaki ilişkiler tanımlanmaya çalışılmıştır (Tablo 3.2).

Bu bölgelerin içinde Kadifekale sınırları içinde kalan, Helen-Roma-Bizans-Beylikler-Osmanlı olmak üzere beş yerleşim katmanı içeren A bölgesi, en çok katman barındıran tek alandır. Agora çevresinde geniş bir alan kaplayan B bölgesi ise, Helen-Roma-Bizans-Osmanlı olmak üzere dört yerleşim katmanı içermektedir. Kadifekale'nin batısında konumlanan C bölgesi ve Varyant'ın güneybatısında konumlanan D bölgesi, Helen-Roma-Bizans olmak üzere üç katman, Altınyol'un güneydoğusunda konumlanan E bölgesi, Helen-Roma-Osmanlı olmak üzere üç katman içermektedir. Stadyum'un batısında konumlanan F bölgesi, Helen-Roma olmak üzere iki katman, Montrö Meydanı dolaylarında konumlanan G bölgesi, Roma-Osmanlı olmak üzere iki katman içermektedir. Kentin kuzeyindeki düzlükte ve batısındaki dolgu alanında büyük bir bölge kaplayan H bölgesi ise Osmanlı Dönemi olmak üzere tekil bir çağın ürünüdür (Şekil 3.22).

Tablo 3.2 Eş nitelik alanları

	A	B	C	D	E	F	G	H
Alan (m2)	84201	1320075	351004	66431	57979	468619	1664687	45435
%	2,07	32,48	8,64	1,63	1,43	11,53	40,96	1,12
Cumhuriyet								
Osmanlı								
Beylikler								
Bizans								
Roma								
Helen								

Yapılan bu bölgeleme çalışması incelendiğinde bölgelerin büyüklük ve genel bütün içindeki oranlarının değişken olduğu, en büyük alanı çok katmanlı bütünün % 40,98'ini kaplayan tek katmanlı (Osmanlı) H bölgesinin oluşturduğu dikkat çekmektedir. Buna karşın en küçük alanda çok katmanlı bütünün % 1,12'sini kaplayan üç katmanlı (Helen, Roma ve Bizans) D bölgesi bulunmaktadır.

Görüldüğü gibi İzmir'in tarihi sürekliliği içinde yer alan söz konusu beş evre, bölgelere göre değişen düzende yatayda, düşeyde ve farklı açılarda katmanlaşma göstermektedir. Yatayda katmanlaşma yerüstünde konumlanan kültür varlıkları arasındaki bağlantıyı, düşeyde katmanlaşma ise yeraltında konumlanan kalıntılar arasındaki bağlantıyı ifade etmektedir.

İzmir'de Helenistik, Roma, Bizans ve Osmanlı Dönemlerine ait kalıntılar tarihi süreklilik içindeki konumuna ve ait olduğu yapının tipine bağlı olarak yeraltında veya yerüstünde farklı kotlarda konumlanmaktadır. Helenistik, Roma ve Bizans Dönemlerine ait kalıntılar genellikle kısmen veya tamamen toprak altında, Osmanlı Dönemi yapıları ise toprak üstünde yer almaktadır. Kentin Beylikler Dönemine ilişkin fiziksel bileşenler ise bulunmamakta, gelecekte bunların yeraltında veya yerüstünde bulunabileceği kabul edilmektedir.

Kent arkeolojisi çalışmalarında dikkat edilecek en önemli ölçüt, tüm alanlarda her çeşit müdahale sırasında yatay, düşey ve farklı açılarda kademelenen tüm katmanları ve bunların birbirleriyle kurdukları ilişkiler bütününü korumaktır. Herhangi bir katmanın korunması için başka bir katmanın feda edilemeyeceği, uluslararası

Tarihsel katmanlaşmaya sahip bu bölgelerden günümüzde modern kent tarafından kullanılanlar ‘risk alanları’, üzerinde yerleşim alanı barındırmayanlar ise ‘rezerv alanları’ olarak tanımlanmaktadır. ‘Risk alanları’ndaki risk dereceleri tarihsel katmanların yoğunluğuna göre değişmektedir. Katmanların sayıca artması, bu katmanları koruma ve kent hayatı ile bütünleştirme problemlerini, dolayısıyla da risk derecelerini arttırmaktadır. ‘Rezerv alanları’nda katmanların artması ise bilimsel çalışmalarda kentin geçmişine ait veri elde etme olasılığını arttırmaktadır.

Bu çalışma kapsamında incelenen alanda günümüzde, sadece Kadifekale ile sınırlanan beş katmanlı A bölgesi üzerinde yerleşim bulunmamakta, geri kalan tüm bölgeler modern kent tarafından kullanılmaktadır. Bir başka deyişle A bölgesi, kentin tarihsel merkezinde yer alan tek ‘rezerv alanı’dır. Kentsel gelişme baskısı altında olmayan bu alan, kentin tarihsel sürekliliğinin tanımlanmasına yönelik bilimsel çalışmalar yapmak için uygundur.

Geri kalan tüm farklı kimlik derecelerindeki bölgeler, kentsel gelişme baskısı altında bulunması sebebiyle ‘risk alanları’ olarak tanımlanmaktadır. Kentin en fazla risk altında olan alanı, Helen-Roma-Bizans-Osmanlı olmak üzere dört katman içeren B bölgesi olmaktadır. Diğer risk bölgeleri sırasıyla üç katmanlı C, D ve E, iki katmanlı F ve G, tek katmanlı H bölgeleridir (Tablo 3.4) (Şekil 3.24).

Tablo 3.4 Risk ve rezerv alanları

	Rezerv alanları	Risk alanları						
Dönem	A	B	C	D	E	F	G	H
Cumhuriyet								
Osmanlı								
Beylikler								
Bizans								
Roma								
Helen								

Özetlemek gerekirse bu çalışmada, dönemsel katman planlarının çakıştırılmasıyla kentin tarihi merkezi eş nitelik alanlarına ayrılmış ve bu bölgelerdeki kimlik dereceleri saptanmıştır. Bunun yanı sıra rezerv alanları ile risk alanları tanımlanarak,

risk dereceleri belirlenmiştir. Sonuç olarak kentin geleceğinin tasarlanmasında kullanılacak metodlar, korunacak değerler, dikkat edilecek ölçütler ve ilkelere ilişkin veriler elde edilmiştir.

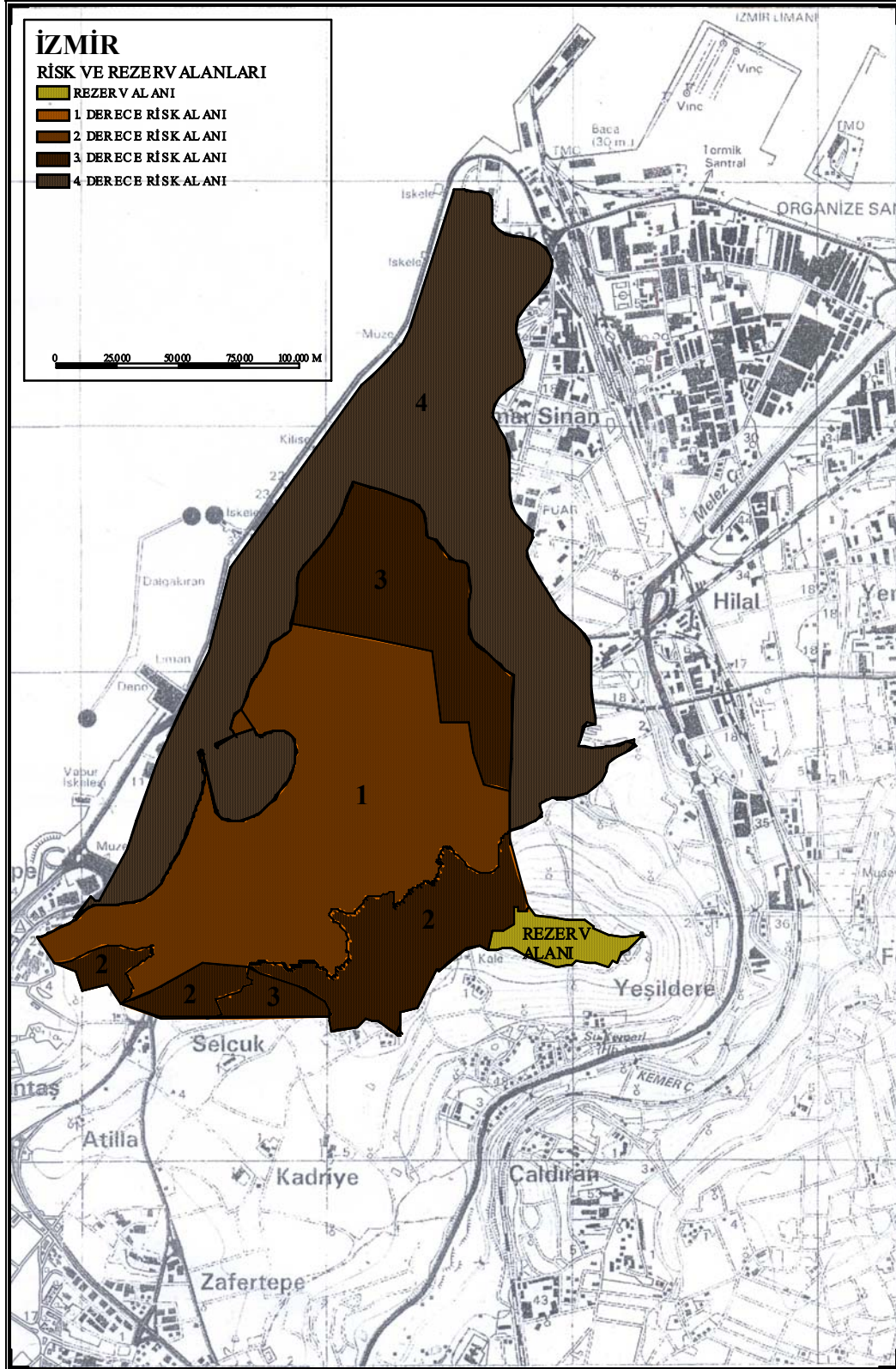
Tarihi süreç içinde İzmir'in liman ve çevresine odaklanan merkezi konumunda büyük bir değişiklik olmamış, kurulduğu dönemde Pagos Dağı yamaçlarında olan ağırlık merkezi zamanla kuzeydeki düzlüğe doğru kaymıştır. Bu sebeple, her dönemde kullanılan Kadifekale dışında katmanlaşmanın en yoğun olduğu bölge, Agora'nın da bulunduğu merkez çevresinde şekillenmiştir. Diğer katmanlaşmış bölgeler, bu merkez etrafında konumlanmaktadır.

Ülkemizde uygulanan koruma yaklaşımları genellikle yerüstünde konumlanan yapı ve kalıntıların korunmasına olanak sağlamakta, potansiyel alanlar dikkate alınmamaktadır. Oysa kent arkeolojisi metodunda, kentin tarihsel sürekliliği içinde yer alan her katman ve bu katmanlara ait fiziksel bileşenlere eşit derecede önem verilmekte, tüm katmanların bir bütün halinde korunması amaçlanmaktadır. Bu metod ile gerçekleştirilen bölgeleme çalışmasıyla, benzer ve farklı katmanlaşmalara sahip bölgeler tanımlanmakta, yeraltı katmanları da kapsayarak her tip tarihsel kademelenmenin özelliklerine uygun koruma metodları geliştirilmektedir. Böylece kentin tarihsel sürekliliği içinde yer alan her katman ve bunların bir araya getirdiği bütün, günümüzün katkısı da eklenerek geleceğe aktarılmaktadır.

Şekil 3.24 Risk ve rezerv alanları. Harita Genel Müdürlüğü tarafından 2001 yılında üretilen 1/25.000 ölçekli harita kullanılarak ve kentin diakronik planlarından faydalanılarak hazırlanmıştır.

BÖLÜM DÖRT

CUMHURİYET DÖNEMİNDEN GÜNÜMÜZE İZMİR'DE PLANLAMA VE KORUMA ÇALIŞMALARI

İzmir'de ilk kapsamlı planlama çalışmaları Cumhuriyet Döneminde yapılmış, kentin tarihsel birikimini sit kararlarıyla koruma çabaları ise 20. yüzyılın son çeyreğinde başlamıştır. Bu bölümde İzmir'de Cumhuriyet Döneminden günümüze gerçekleştirilen tüm planlama ve koruma çalışmaları incelenerek, Türkiye'de meydana gelen planlama ve koruma yaklaşımlarının ışığında, kentin tarihsel sürekliliğinin ve çok katmanlılığının korunması bakımından değerlendirilmiştir.

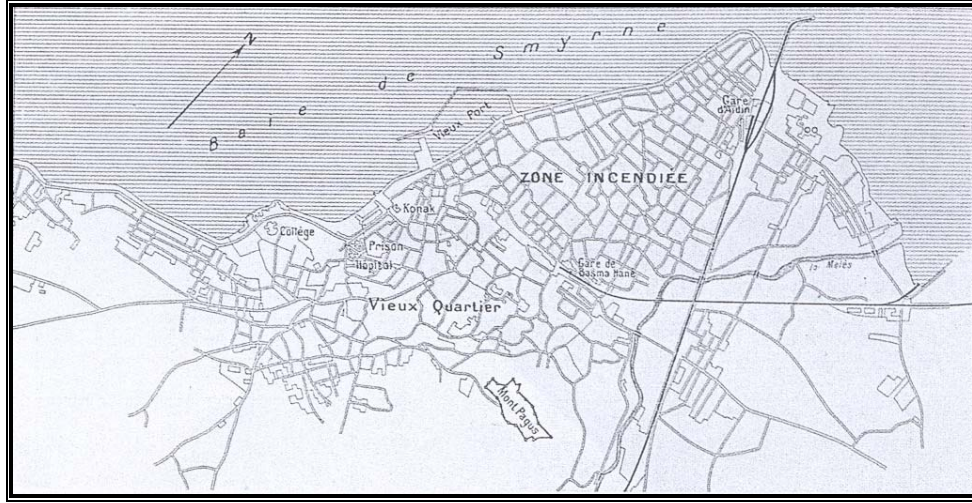
4.1 Cumhuriyet Döneminden Günümüze İzmir'i Planlama Çalışmaları

İzmir'in yakın geçmişinde fiziksel yapısının oluşmasını doğrudan etkilemiş planlama çalışmaları 1922 yangını sonrasında başlamış, bu tarihten önce Osmanlı Döneminde oluşan kent yapısı varlığını sürdürmüştür. Cumhuriyet Döneminde başlayan ve günümüze kadar devam eden çalışmalar, 1925 yılında Henry Prost'un danışmanlığında Rene ve Raymond Danger Kardeşler tarafından hazırlanan imar planı, 1948 yılında Le Corbusier tarafından hazırlanan nazım planı, 1951 yılında Kemal Ahmet Aru, Emin Canpolat ve Gündüz Özdeş grubunun yarışma projesi olarak hazırladığı imar planı, bu planın 1959 yılında Bodmer tarafından yapılan revizyonu, 1973 yılında İzmir Metropolitan Alan Nazım Plan Bürosu tarafından hazırlanan İzmir Metropolitan Alan Nazım İmar Planı, 1989 yılında Büyükşehir Belediyesi tarafından yapılan İzmir Büyükşehir Bütünü Nazım Plan Revizyonu ve 2007 yılında onanarak yürürlüğe giren İzmir Kentsel Bölge Nazım İmar Planı olmak üzere yedi dönem içinde değerlendirilmiştir.

4.1.1 Danger-Prost Planı (1925)

İzmir'in yabancı işgalinden kurtulmasının ardından 13 Eylül 1922'de yaşanan yangın felaketi, zengin bir ticaret ve sanayi kentinin merkez bölgesini birkaç gün içinde yok etmiştir. Bu yangında Ermeni Mahallesi, Frenk ve Rum Mahallesinin

büyük bir kısmı ile liman çevresinde bulunan iş merkezi tümüyle yanmıştır. Bu alan günümüzde Alsancak semtinin Fevzipaşa Bulvarı'ndan başlayarak Bella Vista'ya kadar uzanan büyük bir kesimini içine almaktadır (Şekil 4.1).

Şekil 4.1 1922 yangını öncesi İzmir'in durumunu gösteren kroki plan (Atay, 1998, 180).

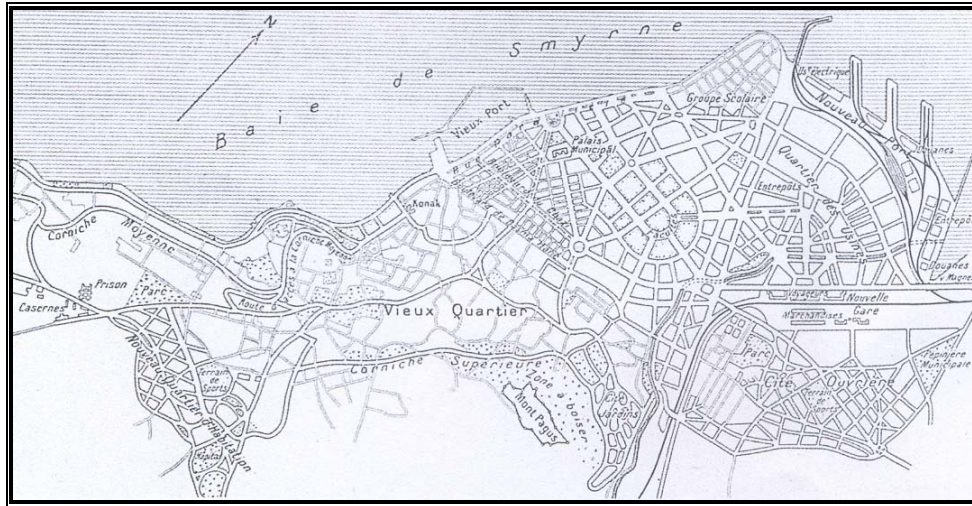
Bu yangında yaklaşık olarak 300 hektarlık bir bölge ile burada bulunan 25.000 bina tahrip olmuş, Türk Mahallesi ve Bella Vista Mahallesinin bir kısmı dışında kentin dörtte üçü yok olmuştur (Atay, 1978). Osmanlı Dönemi ticaret ve konut bölgeleri başta olmak üzere, kentin tarihsel gelişiminin farklı dönemlerine ait fiziksel izler barındıran merkez bölgesinin büyük bir kısmı tamamen ortadan kalkmıştır. Buna karşın yangın felaketi, kentlerin imar edildiği Erken Cumhuriyet Döneminde, modern bir kent merkezi oluşturulması için fırsat yaratmıştır.

Yangının ardından bu alanların düzenlenmesi ve konut talebinin karşılanması amacıyla, Henry Prost'un danışmanlığında Rene ve Raymond Danger kardeşler çalışmalara başlamışlar, kentin sadece yanan kısımlarını içeren ilk planlarını 1925 yılı başında Belediye'ye teslim etmişler ve kent hızla imar edilmeye başlamıştır (Bilsel, 1999). Bu plan, İzmir için yapılan ilk ciddi kent planı olma özelliği taşımaktadır. Daha önceki dönemlerde kentte imar uygulamaları, 1882 yılından beri yürürlükte olan yollar, yangın yerleri ve binalarla ilgili hükümleri kapsayan 'Ebniye Kanunu' ile yürütülmüştür (Karaçorlu, 1995).

Danger-Prost planında ızgara sistem ile diyagonal sistem çakıştırılmış, bu çakışma noktalarında dairesel formda meydanlar oluşturulmuştur (Altınçekiç, 1987). Bugünkü Alsacak'da Kültürpark, Basmene Meydanı, Cumhuriyet Meydanı ve bu meydanlardan dağılan ışnsal caddeler, klasik Fransız şehirciliği anlayışı içindeki bu yaklaşımla konumlandırılmış, Ulusal Mimarlık üslubunda yapılan anıtsal yapılar da, bu anlayışa uygun bir fiziksel çevrenin oluşmasına yardım etmiştir. Bu plan, uygulama sırasında mülkiyet sorunları, maddi olanaksızlıklar vb. zorluklar yaşanmasına karşın, tamamen boş bir alanda hazırlanması sebebiyle büyük ölçüde uygulama olanağı bulmuştur. Böylece kent merkezinin Cumhuriyet Döneminde oluşan ve günümüze dönüşen ana strüktürü şekillenmiştir.

Bu plan yapıldıktan bir yıl sonra revize edilmeye başlamış, bu çalışmalar planın uygulanmasının sona erdiği 1937 yılına kadar devam etmiştir. 1926 yılında geniş bulvarların daraltılmasına yönelik hazırlanan ilk revizyonu, 1930'lu yılların başında gerçekleştirilen ikinci revizyon izlemiştir (Şekil 4.2) (Çetin, 2005).

Şekil 4.2 1925 yılından başlayarak sürekli olarak değişime uğrayan Danger-Prost Planı'nın 1930 yıllarındaki durumunu gösteren plan (Atay, 1998, 181).

Yangın alanlarının önceki fiziksel yapısı ve mülkiyet sınırları dikkate alınmadan hazırlanan bu planda, işlevsel gereklilikler geometrik bir düzende ele alınmış, bunun sonucunda kentin eski ve yeni bölgeleri arasındaki ilişkiler sağlıklı bir şekilde kurulamamıştır. Buna karşın Danger-Prost planı, kentin yangından kurtulan tarihi

dokusunun ulaşım olanakları geliştirilerek olduğu gibi muhafaza edilmesini öngörmesi bakımından, korumacı bir tavır sergilemiştir.

Bu plan ile düzenlenen konut alanlarında gabari 1-4 kat arasında düşünülmüştür (Altınçekiç, 1987). Bu karar, kent merkezinde konumlanan yeraltı katmanlarının ve kent silüetinin korunması bakımından olumludur. Fakat sonraki yıllarda üretilen planlarda gabari arttırılarak çok katlı ve derin temelli yapılar yapılmış, inşaatların temel kazılarında rastlanan arkeolojik kalıntılar da çoğu zaman yok edilmiştir.

Danger-Prost planında kentin yanmayan kısımlarında yapılaşmayı sınırlayan kararlar geliştirilmiş, ardından planın kapsamı genişletilmiştir. Buna karşın yangın alanlarının imarı tamamlandığında İzmir Belediyesi, kentin gelişmesini yönlendirmek konusunda yetersiz kaldığı gerekçesiyle bu planın uygulamasını durdurmuştur. Fakat planın uygulamasına son verilmesinin ardındaki en önemli neden, yangından kurtulmuş olan tarihi dokunun olduğu gibi korunmak istenmesinin, Dr. Behçet Uz'un tarihi mahallelerin de çağdaş şehircilik ilkelerine uygun olarak yenilenmesi gerektiği düşüncesiyle ters düşmesidir (Bilsel, 1999).

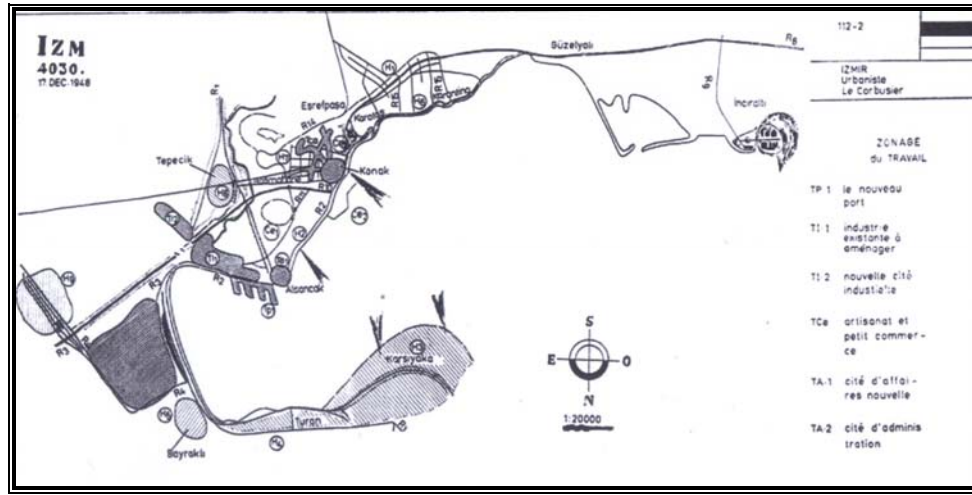
Kısıtlı koşullar altında sınırlı bir bölgede gelişme sağlayan Danger-Prost planında, benimsenmesine rağmen çeşitli sebeplerle gerçekleştirilemeyen bazı fikirler de yer almıştır. Örneğin kent içindeki garların kapanarak Darağacı'nda konumlanan yeni limanla ilişkili Halkapınar'da bir gar tesisi yapılması düşünülmüş, limanın arkasına sanayi ve depolama tesisleri ile işçi mahalleleri yerleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca Kadifekale çevresinin ağaçlık olarak bırakılması tasarlanmış, yamaçlarından Hatay Caddesi dolaylarında önerilen konut alanlarına ulaşan, toplayıcı ve dağıtıcı nitelikte yollar yapılması planlanmıştır (Atay, 1998). Fakat kent merkezindeki yoğunluğun azaltılarak tarihi sürekliliğin korunmasına yönelik olumlu fikirler içeren bu öneriler, yaşanan olumsuz koşullar sebebiyle hayata geçirilememiştir.

1938 yılında kentin yanmayan kısımlarında belediye tarafından yeni bir plan üretilmiş, bu planın çıkış noktası fonksiyonlar arası bağlantıların düzenlenmesi olarak belirlenmiş, bu bağlamda merkez ile turistik yerleşmeler arasında bağlantıların

Temmuz ayında Le Corbusier'in fikirlerini içeren bir Nazım Plan şemasının, belediyenin kuracağı şehircilik bürosu teknisyenleri ile görüş alışverişi içerisinde hazırlanması yönünde anlaşmaya varılarak sözleşme imzalanmıştır. Fakat bu sırada İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi sebebiyle, Le Corbusier'in İzmir'e gelişi 1948 yılı sonbaharını bulmuş, inceleme ve çalışmalarının ardından 1949 yılı Ocak ayında, bir rapor ve 22 paftadan oluşan önerisini teslim etmiştir (Şekil 4.4) (Bilsel, 1999). Belediye'nin Le Corbusier ile danışmanlık kapsamında anlaşması sebebiyle bu öneri taslak niteliğindedir.

Şekil 4.4 Le Corbusier'in 1949 tarihli nazım plan önerisi (Bayraktar, 1992, 324).

Corbusier şehirde yaptığı kısa incelemelere dayanarak, kent nüfusunun 180.000 kabul edildiği bir dönemde, 50 yıllık bir dönem içinde 400.000'e ulaşacağını öngörerek hazırladığı projesinde, kentin doğal, sosyal ve ekonomik bünyesine uygun bir sistem ortaya koymaya çalışmış, bu plana ait raporunda, tasarılarının kolayca uygulama olanağı bulabilecek bir akıcılığa sahip olduğunu belirtmiş, eldeki standartlara göre periyodik olarak revizyona tabi tutulması gerekse bile, bütünüyle şehrin en son gelişmesini belirtecek temel bir plan olarak kabul edilmesi gereğine işaret etmiştir. Nüfus artışına göre ihtiyaç duyulan yeni ikamet bölgelerinin şehre kitle ve açık saha münasebetleri yönünden estetik bir denge kuracak şekilde bağlanması üzerinde önemle durmuş ve şehri ağ gibi saracak bir açık saha sistemini geliştirmeye çalışmıştır (Bayraktar, 1992).

Bu öneri, Le Corbusier'in meslek yaşamı boyunca geliştirdiği modern kent düşüncesi ve yerleşim modellerini İzmir özelinde içermesi, CIAM tarafından 1948 yılında benimsenen 'Şehircilik İlkeleri Yöntemsel Çerçevesi'nin örnek bir uygulaması olması ve bu yöntemsel çerçevede belirlenen işlevsel sınıflandırma sistemine dayanması açısından önem taşımaktadır. Le Corbusier plan raporunda İzmir'in gelecekte kentleşmesi konusundaki temel yaklaşımını, şehirciliğin dört temel fonksiyonu çevresinde geliştirmektedir. Atina Konferansında belirlenen oturmak, çalışmak, beden ve tını geliştirmek, dolaşmak işlevlerinden oluşan bu dört fonksiyonu temel alan bir sınıflandırma sistemi çerçevesinde, kentsel alan kullanımı, donanımlar ve dolaşım sistemine ilişkin plan önerilerini getirmekte ve ayrıntıda yerleşim modellerine ilişkin mimari çözümler önermektedir (Bilsel, 1999). Bu öneriler arasında '3. boyutta şehircilik' kategorisinde, 'yapılaşma ve açık alanların kullanımı' başlığı altında Le Corbusier'in, yeni gelişme alanlarında öne sürdüğü yerleşim modellerinde toprak mülkiyetini yadsıdığı, ayrıca Konak ve Basmane arasındaki tarihi kesimin fonksiyonalist şehircilik ilkelerine göre grid bir plan üzerinde dönüştürülmesine ilişkin yöntem önerisinde bulunduğu dikkat çekmektedir.

Özetlemek gerekirse, Le Corbusier'in İzmir planı kentsel alanda işlevsel bir bölüntü, ağır ve hızlı araç trafiği ile yaya dolaşımının ayrıldığı hiyerarşik bir ulaşım şeması ve İzmir özelinde tasarlanmış konut grupları, endüstri sitesi, iş ve yönetim merkezlerine ilişkin yerleşim modelleri geliştiren genel bir şema niteliğindedir. Doğrudan birebir uygulamadan çok, planlamayı gerçekleştirecek olan yerel yönetim ve şehircilik uzmanlarını yönlendirmek amacını taşımaktadır. Bilsel bu planın, getirdiği bazı fikirler ve önerdiği 'modern kent' imgesi ile İzmir kentinin 1950'lerden sonraki mekansal gelişmesinde bir ölçüde etkili olduğu kanısındadır. Özellikle Konak ve çevresinde mimarın önerdiği gibi yüksek kütlelerden oluşan bir yönetim ve kültür merkezinin gerçekleşmiş olması, endüstri bölgesinin Corbusier'in önerdiği alanda, Alsancak-Bayraklı aksında lineer bir gelişme göstermesi, projenin sürekliliği açısından dikkat çekicidir (Bilsel, 1999).

Le Corbusier'in kentin tümüne yönelik öneriler geliştirdiği Nazım Plan Şeması, çeşitli sebeplerle gerçekçi ve uygulanabilir olmaktan uzak bulunmuş ve hayata

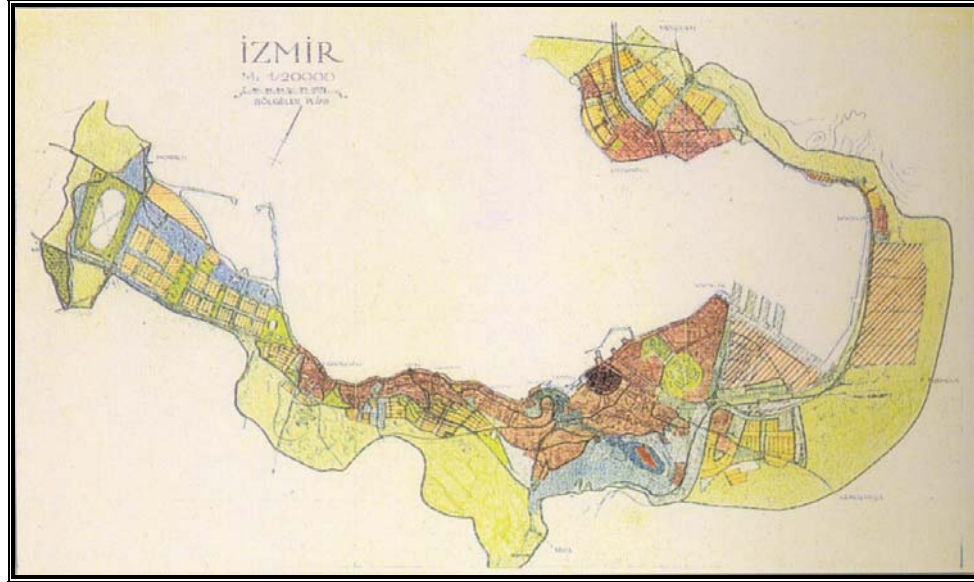
geçirilmemiştir. Bu planın işlevsel bölüntüden oluşan bir yerleşim modeli, yaya ve araç trafiğinin ayrıldığı bir ulaşım şeması, şehri bir ağ gibi saracak açık saha sistemleri, yeşil endüstri siteleri vb. önerileri, tarihi kent merkezinde zaman içinde meydana gelecek yoğunluğun ve bu yoğunluğun tarihsel birikim üzerinde meydana getireceği yıkımın önlenmesi bakımlarından olumlu fikirlerdir. Bu bakımdan planın uygulanmamış olması, içerdiği olumlu fikirlerin değerlendirilmemiş olması sebebiyle üzücüdür. Buna karşın planın uygulanmamış olması, kentin tarihi kesimlerini yeni baştan düzenlemeyi öngören bir model önermesi sebebiyle, kentin tarihi sürekliliğinin korunması bakımından yerinde bir karar olmuştur.

4.1.3 Kemal Ahmet Aru, Emin Canpolat ve Gündüz Grubunun Hazırladığı İmar Özdeş Planı (1953)

Cumhuriyet Döneminde İzmir’de başlayan nüfus artışı ve kentleşme olgusu, 1950’lere kadar yavaş yavaş artış göstermiş, 1950’lerden sonra ise büyük bir sıçrama meydana gelmiştir. Bu sebeple kentin imar planına olan gereksinimi iyice artmış, planın yarışma yöntemiyle elde edilmesine karar verilmiş ve ‘1 Mayıs - 1 Aralık’ 1951 tarihleri arasında İzmir Şehri İmar Planı, Milletlerarası Proje Yarışması düzenlenmiştir. Bu yarışma sonucunda seçilen Kemal Ahmet Aru, Emin Canpolat ve Gündüz Özdeş grubunun hazırladığı imar planı, Temmuz 1953 yılında onaylanarak yürürlüğe girmiş ve kentin 1950’li yılların sonuna dek gelişimini yönlendirmiştir (Şekil 4.5). Jüri raporunda bu planın şartnamede ve programda belirtilen istekleri yerine getirmesi, kolay tatbik edilecek vasıflar taşıması, planın bütününe en ekonomik ve uygulanabilir olması sebepleriyle ödüle değer bulunduğu belirtilmektedir. Bu raporda ayrıca planın kentin topografyasını ve tarihi kesimini iyi değerlendirdiği, eski şehir ve kalenin silüetini takviye etmek amacıyla yeşillikli serbest sahalar meydana getirildiği belirtilmiştir (İzmir Şehri Milletlerarası İmar Planı Müsabakası Jüri Raporu, 1952).

Buna karşın, planın getirdiği konut bölgelerinin yer seçimi, ulaşım sistemi önerileri, endüstri gelişiminin yönlendirilmesi vb. makro ölçekte kararların bir kısmının, günümüze yansıyan olumsuz etkileri olmuştur. Bunun yanı sıra tarihi kent

merkezinde, Konak Meydanı'nın yönetsel, ticari ve kültürel merkez haline getirilmesi öngörülmüştür (Altınçekiç, 1987). Bu karar, zaman içinde tarihi kent merkezindeki yoğunluğun artmasına ve tarihi kimliğin bu artıştan olumsuz olarak etkilenmesine sebep olmuştur.

Şekil 4.5 Kemal Ahmet Aru, Emin Canpolat ve Gündüz Özdeş grubu tarafından hazırlanan, 1953 yılında onaylanan imar planı (Atay,1998, 177).

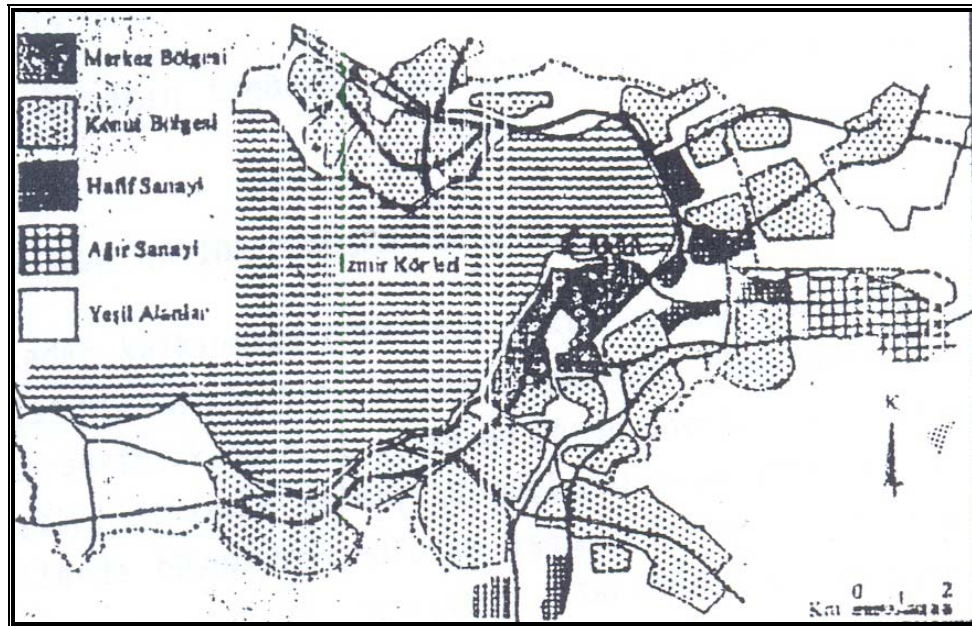
Bu planın kentin geçmişini olumsuz yönde etkileyen bir diğer sonucu ise, yol profili ve mevcut kent dokusunu koruma çabalarına karşın, Birinci Kordon, Mithatpaşa Caddesi gibi sakız tipi evlerin bulunduğu alanlarda, beş-altı kat yüksekliğinde yapılaşma öngörmesidir. Planın yürürlüğe girmesinin ardından Belediye Meclisleri kat yüksekliklerini arttırma kararı almışlar, böylece İzmir'in meskun bölgesinde eski mülkiyet sınırları korunarak sekiz-dokuz kat yüksekliğinde yapılara izin verilmiştir (Kaftancı, 2000).

Özetlemek gerekirse, bu plan Corbusier'in dönüşümünü öngördüğü tarihi kesimde koruma çabalarını başlatması bakımından olumludur. Fakat planın uygulanması sonucunda tarihi kent merkezinin diğer kısımlarında çok katlı yapılaşmaların meydana gelmesi, kentin uzun bir zaman sürecinde oluşan yerüstündeki kimliğini ve silüetini hızla dönüştürürken, çok katlı derin temelli yapılar, yeraltındaki daha eski dönemlere ait kültür varlıklarına zarar vermiştir.

4.1.4 Bodmer Planı (1959)

1950'li yılların sonlarında hızlanan kentleşme olduğu, nüfus artışı ve gecekondulaşma eğilimini arttırmış, bunun sonucunda Aru-Canpolat-Özdeş ekibinin hazırladığı imar planı yetersiz kalmış ve kapsamlı revizyon çalışmalarına ihtiyaç duyulmuştur. 1958 yılında belediye planın yenilenmesi amacıyla yabancı uzmanlara başvurmuş, bunun sonucunda bu işin belediye bünyesinde kurulacak bir planlama bürosu ile çözülmesi kararlaştırılmıştır.

1959 yılında Birleşmiş Milletler'de görevli İsviçreli mimar Albert Bodmer planlama bürosunun danışmanlığına atanmış, 1961 yılına kadar süren çalışmalar sonucunda, Aru-Canpolat-Özdeş ekibinin hazırladığı imar planı, Bodmer danışmanlığında revize edilmiştir (Şekil 4.6) (Karaçorlu, 1995). Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın desteğiyle gerçekleştirilen bu plan çalışması sonucunda Albert Bodmer, 137 maddelik bir rapor sunmuştur (Kaftancı, 2000).

Şekil 4.6 1959 yılında İsviçreli mimar Albert Bodmer danışmanlığında hazırlanan, kentin ilk kez mülkiyet ilişkilerine ve gecekondu sorununa eğilen imar planı (Altınçekiç, 1987, 72).

Bu planda Bodmer kentin mülkiyet ilişkilerine eğilmiş, en büyük güçlüğün belediyelere ait arsaların küçük ve dağınık olmasından kaynaklandığını, onların

birleştirilerek belirli bir arsa politikası güdülmesi gerektiğini belirtmiş, kentin yalnızca belediye sınırları içinde ele alınamayacağına da dikkat çekmiştir. Ayrıca gecekonduların önemli bir sorun olduğunu, bu sorunun gecekonduların sahiplerinin belediye denetiminde oluşturacakları bir kooperatif yoluyla çözümlenebileceğini vurgulayarak gecekondulara yönelik bir strateji geliştirmiş, bu amaçla sekiz yıl süreli bir iyileştirme programı hazırlamıştır. Bu plan söz konusu yaklaşımlarıyla, o güne kadar gerçekleşen planlama çalışmalarından farklı bir içerik ve kaygı taşımaktadır. Ancak Bodmer Planı'nın 2000 yılı için öngördüğü 900.000 nüfus daha 1980'lerde aşılmıştır (Altınçekiç, 1987).

Özetlemek gerekirse, 1950 sonrası İzmir'de oluşan kentsel sorunlar büyük oranda gecekonduların olgusu, merkezdeki yoğunlaşma ve yenileme çerçevesinde şekillenmiştir. Bodmer'in planlarının uygulanmasında problemler yaşanması, gecekonduların sorununun çözümüne yönelik programının yaşama geçirilememesi, dolayısıyla da Kadifekale eteklerindeki gecekonduların engellenememesi bakımından olumsuz olmuştur. Buna karşın, arsaların birleştirilmesine yönelik fikirlerin gerçekleştirilmemesi, yeraltı katmanlarının uzantısı olan eski mülkiyet sınırlarının korunması bakımından yararlı olmuştur.

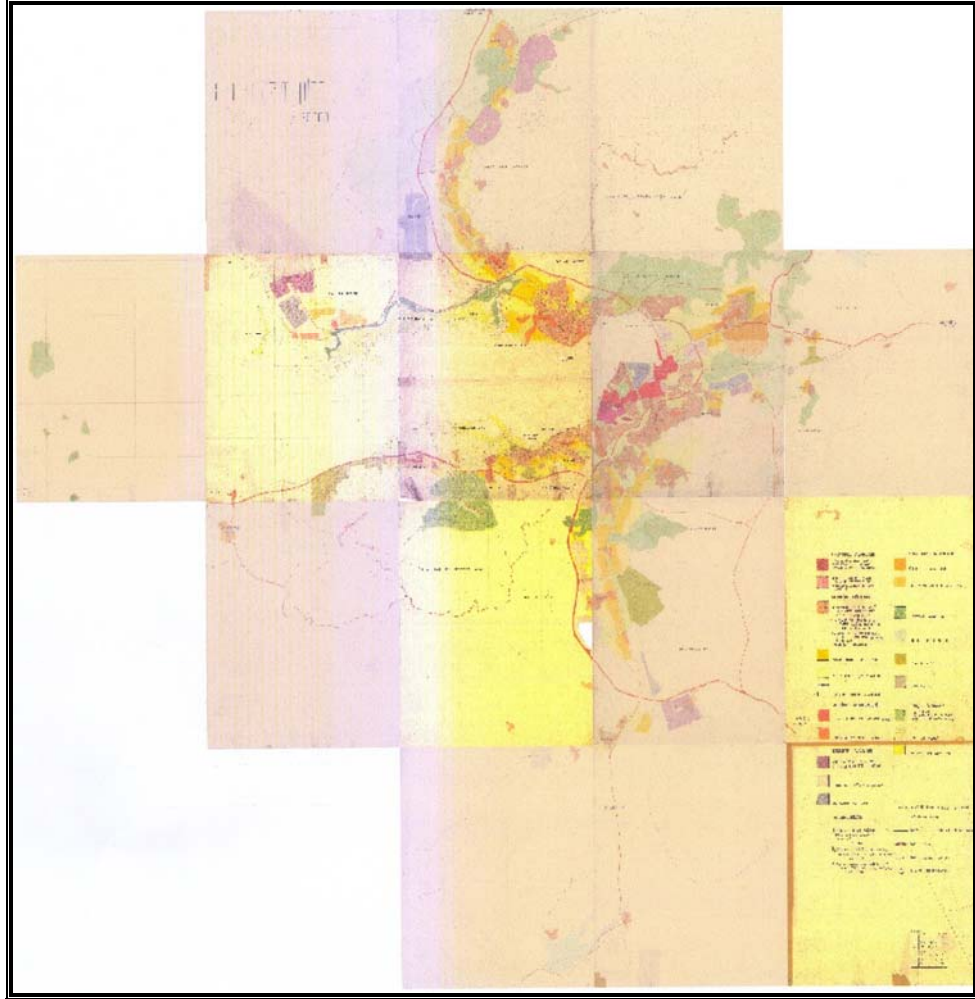
4.1.5 İzmir Metropolitan Planlama Bürosu tarafından Hazırlanan, İzmir Büyük Kent Bütünü Nazım İmar Planı (1973)

1950'lerden sonra kentlerde ortaya çıkan hızlı gelişmeler, büyük kentlerde doğal ve yapısal değerlerin korunması, yerleşme ve ulaşım problemlerinin çözülmesi vb. sorunlara yol açmış, bu sorunların tek bir çatı altında oluşturulan birimlerde çözümlenmesine karar verilmiştir. 1960'lı yılların planlı kalkınma politikaları sonucunda Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuş ve İmar İskan Bakanlığı İmar ve Planlama Genel Müdürlüğü'ne bağlı Metropolitan Planlama Dairesi Başkanlığı ile kentlerde Metropolitan Alan Nazım İmar Plan Büroları oluşturulmuştur.

İzmir Metropolitan Alan Nazım Plan Bürosu (İMPB), kentin gelişmesinde İzmir Belediyesi Planlama Müdürlüğü'nün etkin yönlendirme fonksiyonlarına sahip olduğu

bir dönemde, 20.07.1965 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla kurulmuştur. Bu büro, Bakanlık ve İzmir Belediyesi arasında 26.03.1968 tarihinde düzenlenen protokol uyarınca Ekim/1968'de çalışmalarına başlamış, Aralık/1972 tarihinde tamamlanan 1/25.000 ölçekli İzmir Büyük Kent Bütünü Nazım Planı, 04.01.1973 tarihinde İmar İskan Bakanlığı'nca onaylanarak yürürlüğe girmiştir (Şekil 4.7) (Parsa, 1979).

Şekil 4.7 İzmir Metropolitan Planlama Bürosu tarafından hazırlanan, 1973 tarihli ve 1/25.000 ölçekli Büyük Şehir Bütünü Nazım Planı (İzmir Büyükşehir Belediyesi, Planlama Müdürlüğü).

Bu planlama çalışmaları Ege Bölgesi, İzmir Metropolitan Bölge ve İzmir Büyükşehir Bütünü olmak üzere üç farklı kademede amaç ve hedefler doğrultusunda yürütülmüştür. İzmir Metropolitan Alan düzeyinde çevre ilçelerde doğal, tarihi ve arkeolojik değeri olan yerleşimler turizm merkezleri olarak tanımlanmış, artan nüfus için çeşitli cazibe merkezleri ve uydu kentler, milli parklar,

kış sporları merkezi, sanayi ve endüstri bölgeleri, fuar alanları önerilmiş, bu bağlamda altyapı ve ulaşım projeleri tasarlanmıştır (Arkon, Gülerman, 1995). Daha önce sadece İzmir Belediyesi kapsamındaki alanlar için planlar geliştirilmesi sebebiyle bu plan, kapsadığı alan ve uygulanan planlama metodolojisi bakımından, o güne kadar hazırlanmış ilk kapsamlı imar planıdır.

İzmir Büyükşehir Bütünü Nazım Planı İzmir merkez, 13 adet çevre belediye ve mücavir alandaki 31 adet köy yerleşimini içermiştir (Arkon, Gülerman, 1995). Çeşitli kentsel gelişme seçeneklerinin gözden geçirildiği planda, kolay ve yakın ulaşım imkanları, altyapı maliyetinin ekonomikliği vb. saptamalara dayalı olarak Lineer Makroform uygulanmasına karar verilmiş ve bu kararı destekleyecek yatırım kararları üretilmiştir (Parsa, 1979).

Büyükşehir Bütünü için getirilen önerilerde, Kadifekale eteklerindeki tarihi kent, Kemeraltı, Alsancak, Bayraklı ve Güzelyalı gibi tarihi ve kültürel değerlerin bulunduğu alanların envanterlerinin çıkarılarak korunması ve restore edilmesi kararlaştırılmış, bu amaçla karakteri ve yapı düzeni aynen korunacak ve kötü ilavelerden arınarak korunacak iki tip protokol bölgesi belirlenmiştir. Bu bağlamda kentin mevcut yerleşim alanlarından Kemeraltı-Tilkilik-Bayraklı gibi tarihi semtlerin karakteristiklerinin ve yapı nizamının olduğu gibi korunmasına, ayrıca Kordon, Cumhuriyet Meydanı, Karşıyaka, Konak, Üçkuyular sahil bandı, Hatay Caddesi gibi şehrin nitelikli modern yerleşim bölgelerinin de karakteristiklerinin ve yapı nizamının korunmasına karar verilmiştir (İzmir Metropolitan Alan Planlama Çalışmaları, 1970).

1973-1984 yılları arasında İMPB'nun çalışmaları sürmüştür, 1984 yılında çıkan 3030 sayılı 'Büyükşehir Yasası' ile İMPB kapatılmış ve planlama teşkilatı İzmir Anakent Belediyesi'ne geçmiş, ancak belediye bünyesinde Nazım Plan Birimi 1991 yılında kurulabilmiştir (Arkon, Gülerman, 1995). 1985 yılında çıkarılan İmar Affı Kanunu kapsamında uygulanan ıslah planlarıyla, önemli büyüklükte bir kentsel alanda, kentsel gelişme ve tarihsel süreklilik bakımından olumsuzluklar içeren uygulamalar gerçekleştirilmiştir (İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2005).

1985 tarihli 3194 sayılı 'İmar Yasası' ile 1/5.000 ve 1/1.000 ölçekli uygulama imar planı hazırlama ve onama yetkisi belediyelere bırakılmış, böylece kontrol tamamen yerel yönetimlerin eline geçmiştir. Sonraki dönemlerde metropolitan alandaki alt plan çalışmalarında, merkez ve çevre belediyelerin nazım plan stratejilerine uymayan parçacı yaklaşımları ve otoriteler arasındaki koordinasyon yetersizliği, İmar ve İskan Bakanlığı'nca hazırlanarak onaylanmış 1/25.000 ölçekli yapısal planlarda değişikliklere neden olmuştur (Arkon, Gülerman, 1995).

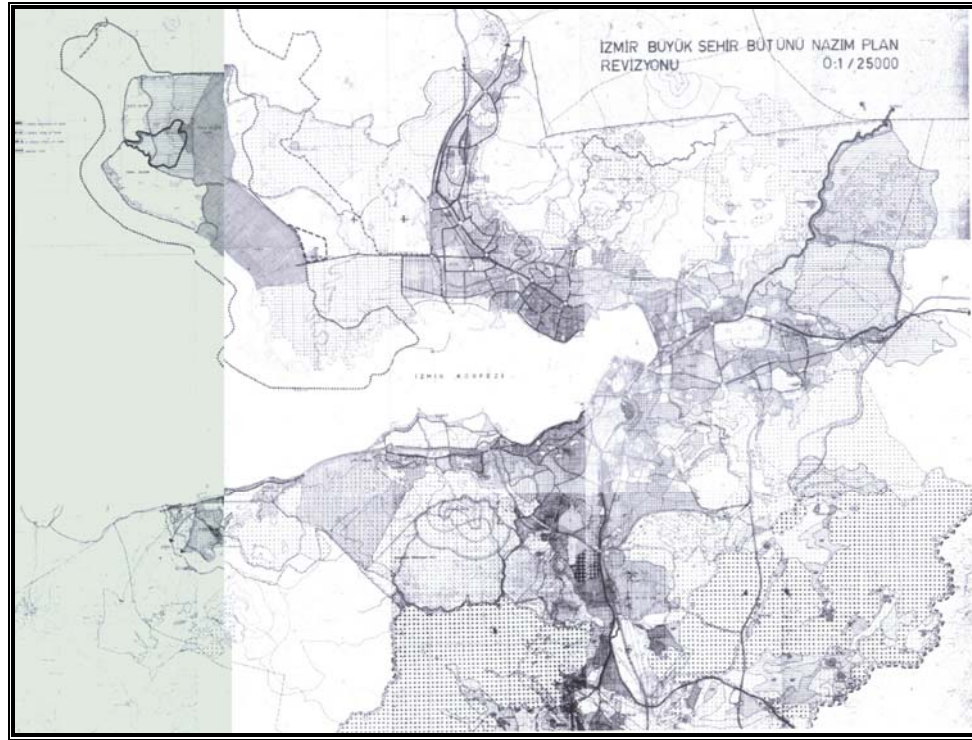
Bu planın üretim ve uygulama sırasında meydana gelen, sentez çalışmalarının yetersiz olması, mevcut kentsel gelişme eğilimlerinin değerlendirilememesi, daha önceki imar çalışmalarında geliştirilen kararların dikkate alınmaması, teknik düzeyde yetersizliklerin ortaya çıkması, lineer formun yapısal taleplerinin karşılanamaması vb. olumsuz koşullar sebebiyle istenen sonuçlar elde edilememiştir. Zaman içinde planın kabul ve kararlarında önemli sapmalar meydana gelmiş, öngörülme-yen şehrsel yüklemeler gerçekleşmiştir (Altınçekiç, 1987). Artan sorunlar sebebiyle sürekli kısmi tadilatlar yapılması, bir süre sonra yeni bir kapsamlı nazım plan hazırlanmasını zorunlu kılmıştır.

Bu plan çalışmaları öncesinde, İzmir kentinin mevcut durum ve sorunlarının saptanması amacıyla ön çalışmaların yapılması, bu bağlamda tarihi çevre araştırmasının gerçekleştirilmesi olumludur. Ancak bu çalışmalar tamamlanamadan planlamaya geçilmesi, kentin çok katmanlı yapısının çözümlenmesi ve korunmasına yönelik kararların geliştirilmesine engel olmuştur. Buna karşın, bu plan aracılığıyla tarihi kent merkezinde yer alan kültür varlıklarının envanterlerinin çıkarılarak restore edilmelerinin öngörülmesi, bu amaçla karakteri ve yapı düzeni korunacak protokol bölgelerinin belirlenmesi, bu alandaki tarihsel sürekliliğin yeraltı ve yerüstündeki bileşenlerinin tanımlanmasına katkıda bulunmuştur.

4.1.6 İzmir Büyük Kent Bütünü Nazım Plan Revizyonu (1989)

1973 tarihli İzmir Büyük Kent Bütünü Nazım Planının ana kararlarını değiştiren yatırım ve uygulamalar nedeniyle, çeşitli ölçeklerdeki güncel planlar esas alınarak

1/25.000 ölçekli İzmir Büyükşehir Bütünü Nazım Plan Revizyonu yapılmış ve 23.03.1989 tarihinde onanmıştır (Şekil 4.8). 3194 sayılı İmar Yasası'na göre aslında yöntem ve işlemler açısından bir revizyon planı olmayan bu plan, daha önceki 1/5.000 ve 1/1.000 ölçekli planların bir mozaiği olup, bazı boş alanların yeni plan kararları ile tamamlanması şeklinde gerçekleşmiştir. Bu dönemde 1970-1984 yılları arasında yeni ilçe belediyelerinin kuruluşu, bu alanlarda gecekonduların yayılmasını sağlamış, 1984 yılından sonra da bu alanlar 2981/3290 sayılı İmar Affi Kanunları ile yasal hale getirilerek, yasa uyarınca hazırlanan ıslah planları ile yoğunluğu artırılmıştır. 1984 sonrasında diğer önemli bir gelişmesi ise toplu konut projelerinin gerçekleştirilmesidir (Arkon, Gülerman, 1995).

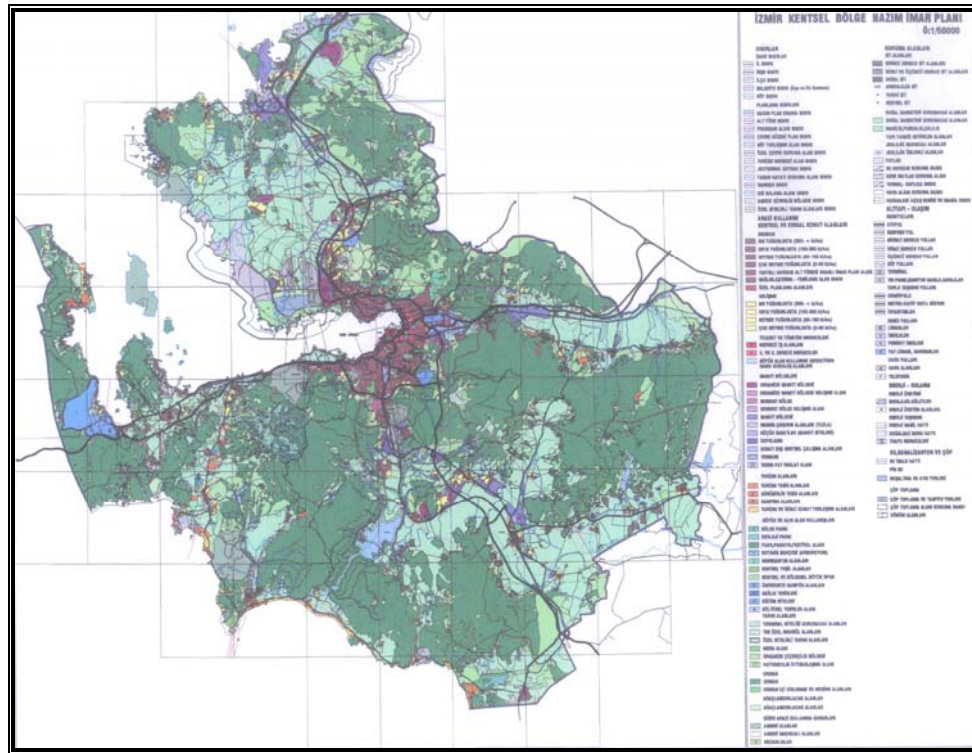
Şekil 4.8 Büyükşehir Belediyesi tarafından 1989 yılında hazırlanan, 1/25.000 ölçekli İzmir Büyükşehir Bütünü Nazım Plan Revizyonu (Büyükşehir Belediyesi, Planlama Müdürlüğü).

Bu plan 27.09.2002 tarihinde Bayındırlık ve İskan Bakanlığı tarafından bildirilen Danıştay kararıyla, Büyükşehir Belediyelerinin 1/25.000 ölçekli plan yapma yetkisinin bulunmadığı gerekçesiyle geçersiz kılınmıştır. Kentte günümüze kadar yapılmış çeşitli plan ve uygulamalar nedeniyle geçerliliğini fiilen yitirmiş olan bu plan, 07.05.2003 tarihinde Bayındırlık ve İskan Bakanlığı tarafından iptal edilmiştir.

Bu yasal durum karşısında, İzmir Büyükşehir Belediye Meclisi'nin 27.05.2003 tarihli kararıyla, 1989 yılında onanan Nazım İmar Planının kaldırılmasına ve alt ölçekli planların geçerliliğine karar verilmiştir (İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2005).

4.1.7 Kentsel Bölge Nazım İmar Planı (2007)

İzmir Kentsel Bölgenin bütünsel bir yaklaşımla ele alınması, mekansal gelişme süreçlerinin planlı müdahalelerle geliştirilmesi, yönlendirilmesi ve denetlenmesi fikrinden hareketle İzmir Kentsel Bölge Nazım İmar Planı hazırlanmaya başlamıştır (Şekil 4.9). Buna ilişkin sayısallaştırılan mekansal bilgiler kentsel ve arkeolojik sit alanı sınırları ve derecelerini de kapsayan konularda ele alınmıştır. Bu planın temel problemi ilkeli, sağlıklı, güvenli, standartları yüksek, performansı iyi bir kentsel bölgenin nasıl yaratılabileceği meselesi olarak tarif edilmektedir. Bu plana göre İzmir Kentsel Bölge içerisinde bir merkez ve dört temel alt bölge tarif edilmiş, her birisi için farklı kimlik, rol ve gelişmiş sektör stratejileri üretilmiştir (İBB, 2005).

Şekil 4.9 İzmir Kentsel Bölge Nazım İmar Planı (İzmir Büyükşehir Belediyesi, Planlama Müdürlüğü).

Planda merkez kent alt yöresinde tanımlanan problemler içinde tarihi çevre koruma problemi tanımlanmış, kaliteli mekansal düzenlemelerin geliştirilmesi, gecekondulu alanlarının dönüştürülmesi ve sağlıklılaştırılması, merkezi iş alanlarının yenilenmesi ve yaşam kalitesini geliştirecek mekansal projelerin yaygınlaştırılması önerilmiştir. Bu bağlamda alınan kararlar içinde kentin sahip olduğu kültürel değerlerin korunması ve geliştirilmesi, turizme yönelik örgütlenmelerin geliştirilmesi de bulunmaktadır. Kadifekale çevresinde düzenlenecek rekreasyon alanları sonucu oluşacak potansiyelin, doku içlerini geliştirerek canlandırması programlanmıştır (İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2005). Günümüzde 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nun tanımladığı sınırlar içinde ve bu sınırların çevresini oluşturan kuşağı kapsayacak şekilde hazırlanan İzmir Kentsel Bölge Nazım İmar Planı tamamlanarak yürürlüğe girmiştir (İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2005).

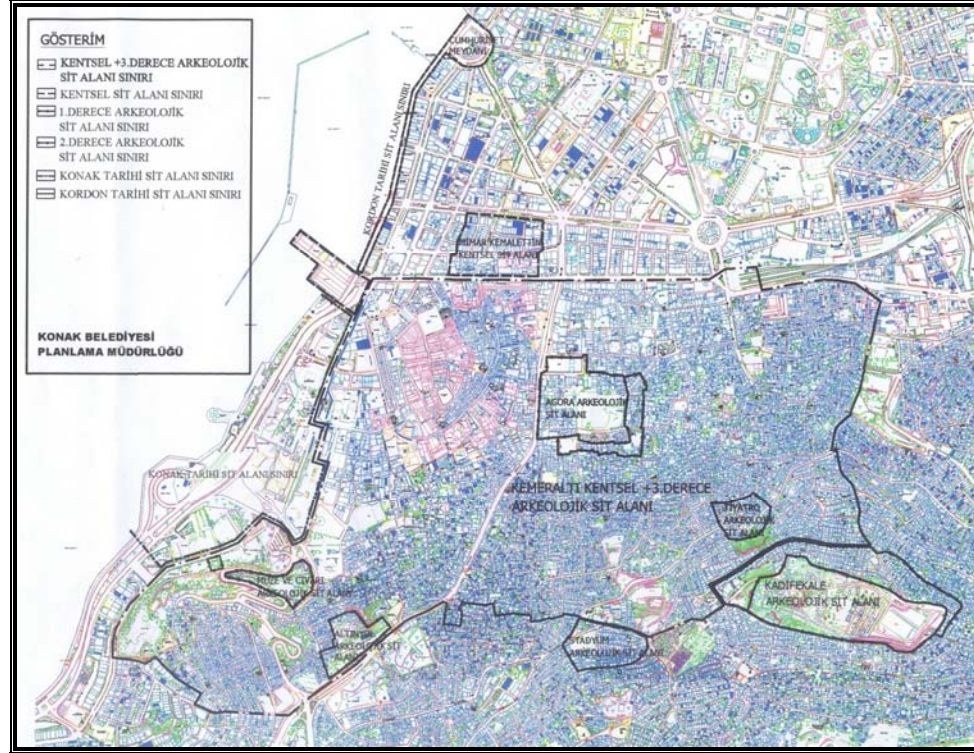
4.2 İzmir'de Koruma Çalışmaları ve Sit Kararları

Kentlerin doğal zenginliklerinin ve geçmiş dönemlere ait tek yapı, yapı grupları veya kentsel alanların, arkeolojik, doğal, kentsel ve tarihi sit olarak tescil edilerek korunması çabaları, kent yaşamına ve kimliğine önemli katkılarda bulunmaktadır. Binlerce yıllık geçmişi ile önemli tarihi ve kültürel değerler barındıran İzmir'de de, kültür ve tabiat varlıklarının saptanması ve belgelenmesi yönünde çeşitli çalışmalar yapılmış tarihsel, kentsel, arkeolojik ve doğal sit kararları alınarak sınırları tanımlanmıştır (Şekil 4.10). Günümüzde kentin bu çalışma kapsamında incelenen bölümünde yedi adet '1. derece arkeolojik sit alanı', iki adet '2. derece arkeolojik sit alanı', iki adet 'kentsel sit alanı', bir adet 'kentsel sit ve 3. derece arkeolojik sit alanı', iki adet 'tarihi sit alanı' ve üç adet 'doğal sit alanı' olmak üzere 17 adet sit kararı bulunmaktadır (Tablo 4.1).

İzmir'de sit kararlarının ilki Konak ilçesinde alınmış, 'Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Yüksek Kurulu' tarafından Kemeraltı ve çevresi, 17.11.1978/A gün ve 1373 sayılı karar ile 'Kemeraltı Kentsel Sit Alanı' olarak belirlenmiştir. Daha sonra 'İzmir 1 Nolu Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu' tarafından, 30.01.2002 gün ve 9727 sayılı karar ile bu alanda sit sınırı değişikliği yapılmış, 9728 sayılı karar ile de

Gümrük deposu dışında kentsel sit alanının tamamı ‘Kemeraltı Kentsel Sit ve 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı’ olarak değiştirilmiştir. Bu alan kuzeyde Fevzipaşa Bulvarı ve Gaziler Caddesi’ne, güneydoğudan Kadifekale’ye dayanmakta, güneybatıda ise İzmir Kız Lisesi’ni de içine alarak devam etmektedir.

Şekil 4.10 Tarihi kent merkezinde 1., 2. ve 3. derece arkeolojik sit ile kentsel sit olarak tescil edilmiş alanlar (Konak Belediyesi Planlama Müdürlüğü).

Bu alanda konumlanan Agora, Tiyatro, Kadifekale, Stadyum ve Altinyol gibi arkeolojik varlıklar, ‘İzmir 1 Nolu Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu’nun 22.10.1991 gün ve 3234 sayılı kararıyla, ‘1. Derece Arkeolojik Sit Alanı’ olarak belirlenmiştir. Aynı kararda Kadifekale’yi çevreleyen alan ‘Arkeolojik Koruma Alanı’, Agora ve Tiyatro’yu çevreleyen alanlar da ‘3. Derece Arkeolojik Sit Alanı’ kapsamına alınmıştır. Ancak, kurulun 27.09.2001 gün ve 9513 sayılı kararı ile Kadifekale’yi çevreleyen ‘Arkeolojik Koruma Alanı’, ‘2. Derece Arkeolojik Sit Alanı’na dönüştürülmüştür. ‘İzmir 1 Nolu Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu’, 30.01.2002 gün ve 9728 sayılı karar ile Agora ‘1. Derece Arkeolojik Sit Alanı’nı Eşrefpaşa Caddesi’ne uzanacak ve katlı otoparkı içine alacak biçimde genişletmiş, Agora’nın doğusunda ve güneyinde konumlanan ‘3. Derece Arkeolojik

Sit Alanı'nı, '2. Derece Arkeolojik Sit Alanı'na dönüştürmüştür. Kurulun 04.11.2004 gün ve 152 sayılı kararı ile Kadifekale'deki '1. Derece Arkeolojik Sit Alanı' sınırları, dışarıda kalan kale duvarlarını çevreleyecek şekilde genişletilmiş, aynı karar ile Tiyatro'nun bulunduğu alandaki '1. Derece Arkeolojik Sit Alanı' sınırları da, buluntular doğrultusunda tiyatronun tamamını kapsayacak şekilde büyütülerek yeniden düzenlenmiştir.

Tablo 4.1. Konak ilçesi sınırları içinde yer alan sit alanları

Sit Alanları	Sit Dereceleri	Tarih	Karar no
1 Kemeraltı ve Çevresi	Kemeraltı Kentsel Sit Alanı	1978-11-17	1373
2 İzmir Enternasyonal Fuarı	2. Derece Doğal Sit Alanı	1985-01-25	599
3 Mimar Kemalettin Caddesi Civarı	Mimar Kemalettin Kentsel Sit Alanı	1988-06-23	391
4 Kadifekale	1. Derece Arkeolojik Sit Alanı	1991-10-22	3234
5 Kadifekale'yi Çevreleyen Alan	Arkeolojik Koruma Alanı	1991-10-23	3234
6 Tiyatro	1. Derece Arkeolojik Sit Alanı	1991-10-22	3234
7 Tiyatro'yu çevreleyen alan	3. Derece Arkeolojik Sit Alanı	1991-10-22	3234
8 Agora	1. Derece Arkeolojik Sit Alanı	1991-10-22	3234
9 Agora'yi çevreleyen alan	3. Derece Arkeolojik Sit Alanı	1991-10-22	3234
10 Stadyum	1. Derece Arkeolojik Sit Alanı	1991-10-22	3234
11 Roma Antik Yolu	1. Derece Arkeolojik Sit Alanı	1991-10-22	3234
12 Bahri Baba Parkı Civarı	2. Derece Arkeolojik Sit Alanı	1992-11-12	4070
13 Kız Lisesi-Bahri Baba Parkı Arası	2. Derece Doğal Sit Alanı	1992-11-12	4070
14 Varyant Civarı	2. Derece Doğal Sit Alanı	1992-11-12	4070
15 Damlacık Camii	2. Derece Arkeolojik Sit Alanı	1992-11-12	4070
16 Konak Meydanı	Tarihi Sit Alanı	1994-01-20	4841
17 Kordon (Gümrük-Cumhuriyet Meydanı arası)	Tarihi Sit Alanı	1994-01-20	4840
18 Kordon (Cumhuriyet Meydanı-Alsancak Limanı arası)	Tarihi Sit Alanı	1998-10-27	7089
19 Kadifekale'yi çevreleyen Arkeolojik Koruma Alanı	2. Derece Arkeolojik Sit Alanı	2001-09-27	9513
20 Kemeraltı Kentsel Sit Alanı	Sit Sınırı Değişikliği	2002-01-30	9727
21 Kemeraltı Kentsel Sit Alanı	3. Derece Arkeolojik Sit Alanı+Kentsel S	2002-01-30	9728
22 Agora 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı	sınırları genişletilmiş	2002-01-30	9728
23 Agora çevresindeki 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı	2. Derece Arkeolojik Sit Alanı	2002-01-30	9728
24 Mimar Kemalettin Kentsel Sit Alanı	Kentsel Sit Alanı sınırları genişletilmiş	2002-06-21	9997
25 121 ada, 98-99 parseller	1. Derece Arkeolojik Sit Alanı	2004-01-15	11019
26 Kadifekale 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı	sınırları genişletilmiş	2004-11-04	152
27 Tiyatro 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı	sınırları genişletilmiş	2004-11-04	152

'İzmir 1 Nolu Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu', 23.06.1988 gün ve 391 sayılı karar ile Mimar Kemalettin Caddesi'ni içine alan Fevzi Paşa-Gazi Bulvarları arasında kalan bölgeyi, 'Mimar Kemalettin Kentsel Sit Alanı' olarak belirlemiş, 21.06.2002 gün ve 9997 sayılı karar ile bu sit alanının sınırlarını genişletmiştir.

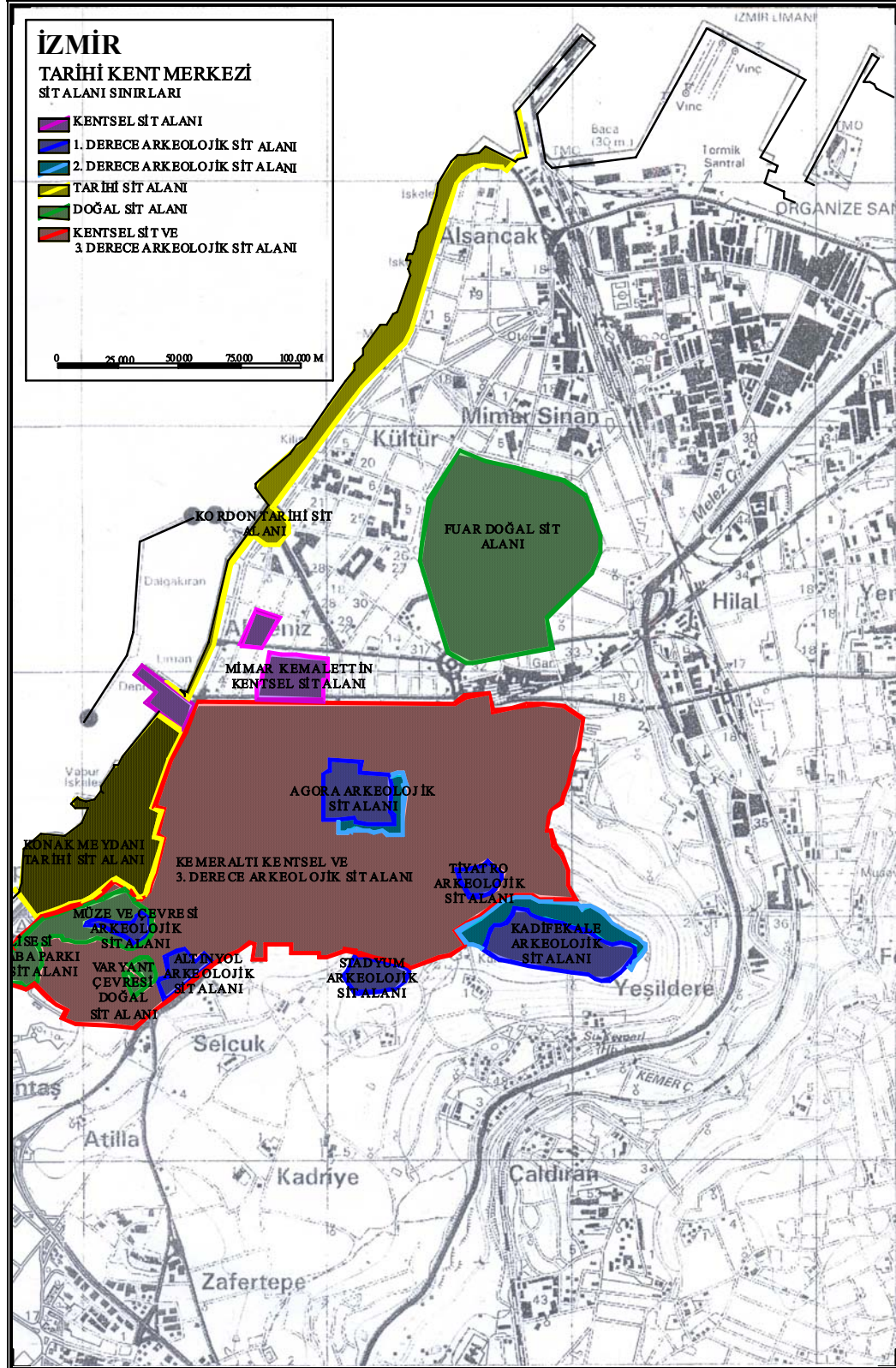
Bunun yanı sıra, 'İzmir 1 Nolu Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu' tarafından 20.01.1994 gün ve 4841 sayılı karar ile Konak Meydanı 'Konak Tarihi Sit

Alanı' olarak belirlenmiş, aynı gün ve 4840 sayılı karar ile Kordon'un Gümrük ile Cumhuriyet Meydanı arasındaki kısmı, ardından 27.10.1998 gün ve 7089 sayılı karar ile Kordon'un Cumhuriyet Meydanı ile Alsancak Limanı arasındaki kısmı da 'Kordon Tarihi Sit Alanı' olarak tescil edilmiştir. İzmir kentsel alanında ilk doğal sit ilanı 25.01.1985 tarihinde gerçekleşmiş ve Kültürpark 'İzmir 1 Nolu Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu'nun 599 sayılı kararı ile 'İzmir Enternasyonal Fuarı 2. Derece Doğal Sit Alanı' olarak belirlenmiştir. Bunun yanı sıra kurulun 12.11.1992 gün ve 4070 sayılı kararıyla 'Kız Lisesi-Bahri Baba Parkı Arası 2. Derece Doğal Sit Alanı' ve 'Varyant Civarı 2. Derece Doğal Sit Alanı' ilan edilmiştir.

Kurulun 12.11.1992 gün ve 4070 sayılı kararıyla aynı zamanda 'Bahri Baba Parkı Civarı 2. Derece Arkeolojik Sit Alanı', Damlacık Mahallesinde 426 Sokak ile 448 Sokak köşesinde yer alan 'Damlacık Camii, 2. Derece Arkeolojik Sit Alanı' olarak belirlenmiştir. Bunun yanı sıra, kurulun 15.01.2004 gün ve 11019 sayılı kararı ile Kahraman Mescit Mahallesinde 436 Sokak üzerinde konumlanan 121 ada, 98-99 parseller '1. Derece Arkeolojik Sit Alanı' olarak tescil edilmiştir.

Özetlemek gerekirse, İzmir'de çok katmanlı tarihi kent merkezinin büyük bir kısmı bölgelere ayrılarak, farklı tipte sit kararlarıyla tescil edilmiştir (Şekil 4.11). Günümüzde bu alanlar çeşitli planlama çalışmaları aracılığıyla korunmaya ve geleceğe aktarılmaya çalışılmakta, bu konuda Konak Belediyesi, Büyükşehir Belediyesi, Arkeoloji Müzesi vb. kamu kurum ve kuruluşları bünyesinde çeşitli çalışmalar yapılmaktadır.

Şekil 4.11 Tarihi kent merkezinde konumlanan sit sınırlarını gösteren 1/25.000 ölçekli plan. 1/1000 ölçekli halihazır plan kullanılarak ve Koruma Kurulu arşivlerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

4.3 İzmir’de Gerçekleşen Planlama ve Koruma Çalışmalarının, Türkiye’de Meydana Gelen Yaklaşımlar Işığında Değerlendirilmesi

İzmir’de planlama ve koruma çalışmaları, zaman içinde Türkiye’de meydana gelen planlama ve koruma yaklaşımlarının bir uzantısı olarak gerçekleşmiştir. Cumhuriyet Döneminde ülkemizde, büyük kentlerin yabancı uzmanlar tarafından planlanması doğrultusunda bir yaklaşım gelişmiş, 1925 yılında ilk kez İzmir’in yangın alanları Danger tarafından planlanmıştır. İzmir’in ilk imar planı olma özelliği taşıyan bu plan ile tamamen boşalmış yangın alanları, dairesel meydanlar ve bu meydanları birbirine bağlayan ışnsal sokaklardan oluşan geometrik bir anlayışla ele alınmış, bu sebeple yangın alanlarının imarı tamamlandığında yeni planlanan alanlar ile tarihi kent dokusu arasında uyumsuzluk oluşmuştur. Buna karşın gabarinin 1-4 kat arasında düşünülmesi, yeni yapılaşma sırasında kent silüetinin bozulmasını ve yeraltında bulunan arkeolojik katmanların zarar görmesini engellemiştir. Bunun yanı sıra plan, kentin yangından kurtulan tarihi dokusunun ulaşım olanakları geliştirilerek olduğu gibi muhafaza edilmesini öngörmesi bakımından olumludur.

Fakat bugünkü anlamda koruma mevzuatı olmaması ve koruma bilincinden uzak bir yerel yönetim bulunması, bu olumlu fikirlerin uygulanmasını engellemiştir. Bu planın kapsam olarak parçacı kaldığı düşüncesiyle 1938 yılında belediye, hazırladığı plan doğrultusunda kentin gelişimini yönlendirecek kararlar üretmiş, bu bağlamda Kadifekale etekleri de yerleşime açılmıştır. Böylece İzmir’de M.Ö. 3. yüzyıldan bu yana kesintisiz yerleşimin izlerini barındıran, dolayısıyla kentin tarihsel sürekliliğini yansıtan alanlar zarar görmeye, kentin tarihsel gelişiminin fiziksel bileşenleri birer birer yok olmaya başlamıştır.

Bu dönemde kentte belirli bir planlama ve kentleşme politikası uygulanmaması sebebiyle ilk gecekondulaşma eğilimleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Kent nüfusunun giderek artması plan ihtiyacını arttırmış, belediyenin girişimiyle Le Corbusier tarafından hazırlanan Nazım Plan Şemasında, kentin tümüne yönelik geliştirilen önerilerin yanı sıra, Konak ve çevresi için yeşil alan içinde çok katlı bloklarla yapılaşma öngörülmüş, Kemeraltı çarşısı çöküntü bölgesi olarak değerlendirilerek

birkaç anıt yapı dışında temizlenmesi önerilmiştir. Bu planın çeşitli sebeplerle gerçekçi bulunmayıp kabul görmemesi, içerdiği olumlu fikirlere karşın, kentin tarihi mahallelerinin yıkımdan kurtulması bakımından yararlı olmuştur. Fakat Konak için getirilen çok katlı yapılaşma önerisi, daha sonra yapılan bütün planları etkilemiştir.

Kentin iyice artan imar planı gereksinimi sonucu 1951 yılında düzenlenen uluslararası yarışma sonucu seçilen Kemal Ahmet Aru, Emin Canpolat, Gündüz Özdeş grubunun hazırladığı imar planı 1953 yılında onaylanarak kentin 1960'lara kadar olan gelişimini yönlendirmiştir. Yarışma şartnamesinde Sarı Kışla'nın kaldırılarak yerine umumi binalar ve eğlence yerleri inşa edilmesi ve inşası süren Varyant'ın dikkate alınması istenmiş, böylece kentin Osmanlı Dönemine ait bu önemli anıt eser bir kaç yıl içinde yok edilmiştir. Buna karşın bu plan, tarihi mahallelerin olduğu gibi korunmasını öngörmesi bakımından olumludur. Fakat çok katlı yapılaşmaya izin verilmesi sebebiyle kent merkezi hızla yüksek gabarili yapılarla dolmuştur. Bu plan, artan kentleşme ve gecekondu problemleri sebebiyle 1959 yılında Bodmer danışmanlığında revize edilmiş, böylece ilk kez gecekondu olgusuna yönelik strateji kararları geliştirilmiş, ancak bu kararlar yaşama geçirilemediğinden gecekondulaşmanın tarihi çevre üzerindeki olumsuz etkisi engellenememiştir.

1965 yılında kurulan Nazım Plan Bürosu kapsamlı analiz çalışmalarıyla işe başlamış, fakat planın ivedilikle üretilmesi gereği bu çalışmaların yarım kalmasına ve tarihi çevre verilerinin plana yansıtılamamasına sebep olmuştur. Bu sebeple planlama çalışmaları bir form arayışına dönüşmüş ve salt fizik plan üretmenin amaçlandığı süreç başlamıştır. Bu plan, ana kararlarını değiştiren yatırım ve uygulamalar nedeniyle Büyükşehir Belediyesi tarafından 1989 yılında revize edilmiştir. Fakat 2003 yılında Büyükşehir Belediyelerinin 1/25.000 ölçekli plan yapma yetkilerinin olmadığı gerekçesiyle bu planın uygulanmasına son verilmiş ve alt ölçekli plan çalışmaları geçerli kılınmıştır. Büyükşehir Belediyesi tarafından hazırlanan İzmir Kentsel Bölge Nazım İmar Planı 2006 yılında onanarak yürürlüğe girmiştir. Bu planlama faaliyetlerinde genellikle büyümeye endeksli bir anlayış hakim olmuş ve planlama büyümenin nasıl yönlendirileceği doğrultusunda gerçekleşmiştir.

Türkiye’de arazi kullanımı kontrol ve politikalarının eksikliği, İzmir’de kentsel gelişmenin merkez etrafında yoğunlaşmasına sebep olmuş, plan değişiklikleri ve gabari artışları ile geri dönüşü olmayan düzensiz gelişmeler gerçekleşmiş ve İzmir belediye sınırları içinde öngörülemeyen bir yoğunluk artışı meydana gelmiştir. Sonuç olarak bu olumsuz koşullar kentin tarihi kimliğine zarar vermiştir. Bu çalışmaların yapıldığı yıllarda bugünkü anlamda koruma kavramı ve yasal düzenlemeler olmadığı için kentin tarihsel sürekliliğini çok katmanlı yapısını koruyacak kararlar üretilmemiş, çoğu zaman da alınan kararlara yeterince uyulamamış ve bunun sonucunda yeraltı ve yerüstündeki tarihsel birikim tahrip olmuştur.

Ülkemizde 19. yüzyılın ikinci yarısından beri koruma alanında yasal ve yönetsel bir yapı oluşturulmaya çalışılmaktadır. 20. yüzyılın son çeyreğinden bu yana ise bu alandaki çalışmalar, çağdaş gelişmeleri yansıtacak şekilde yeniden düzenlenmiştir. Ülke çapında meydana gelen bu değişiklikler sonucunda, 20. yüzyılın sonundan 21. yüzyılın başına uzanan dönemde İzmir kentinde oldukça önemli gelişmeler kaydedilmiş, uzun bir dönem ihmal edilen kentin kültürel mirasının korunması konusu gündeme gelerek tarihsel, kültürel ve mimari mirası tekrar keşfetme çabaları başlamıştır. Geniş bir zamana yayılan bu koruma çabalarının sonuçları, son zamanlarda yavaş yavaş ortaya çıkmaya ve somutlaşmaya başlamıştır.

1973 yılında, koruma konusunda çağdaş yaklaşımları yansıtan 1710 sayılı ‘Eski Eserler Kanunu’ yürürlüğe girmiş, Türkiye’de tarihi çevrelerin bir bütün olarak tescil edilip yasal koruma altına alınmaları ancak bu tarihten sonra mümkün olabilmıştır. Bu kanuna dayanılarak çıkarılan 19.08.1973 gün ve 14630 sayılı ‘Eski Eserler Sondaj ve Kazı Yönetmeliği’ ile eski eserleri meydana çıkarmak üzere yapılan sondaj ve kazı işleri çağdaş gelişmeler doğrultusunda düzenlenmiştir. Daha sonra 13.06.1979 gün ve 16665 sayılı Resmi Gazetede ‘Eski Eserler Sondaj ve Kazı Yönetmeliğinin 5. Maddesine Bir Fıkra Eklenmesine İlişkin Yönetmelik’ yayınlanmıştır.

Bu yasal gelişmeler doğrultusunda İzmir’de ilk kez 1978 yılında, ‘Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu’ tarafından Kemeraltı ve çevresi ‘Kemeraltı

Kentsel Sit Alanı' olarak belirlenmiştir. Bu sit kararı tarihi kent merkezinde katmanlaşmanın yoğun olduğu kimlik bölgelerini ve risk alanlarını içermesi bakımından olumludur. Fakat sit sınırları bu alanların tamamını kapsamamış, bir kısım kimlik alanı sit sınırları dışında kalmıştır. Sit alanı sınırları içinde ise artan kentleşme ve yapılaşma baskısı karşısında, uzman kadro eksikliği, denetim mekanizması yetersizliği, finansal olanaksızlık vb. sebeplerle tam anlamıyla koruma gerçekleştirilememiştir. Bunun yanı sıra, kentsel sit kavramının farklı dönemlere ilişkin katmanların ve birlikteliklerinin korunmasını sağlayacak nitelikte olmaması, alanın çok boyutlu yapısı ve tarihsel kimliğinin korunmasını engellemiştir.

Kemeraltı'nda kentsel sit ilan edilmesinin ardından, 'Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 05.02.1982 gün ve A-3370 sayılı kararıyla, Büyükşehir Belediyesi Planlama Müdürlüğü tarafından sit alanlarını kapsayan 'Kemeraltı ve Çevresi İmar Planı' hazırlanması kararlaştırılmıştır. 'Kemeraltı Kentsel Sit Alanı'nda konumlanan eski eser yapıları ve mevcut dokuyu dikkate alarak bölgenin düzenli gelişmesini sağlamayı amaçlayan 1/1.000 ölçekli 'Kemeraltı ve Çevresi İmar Planı', 'İzmir 1 Nolu Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu'nun 27.07.1984 gün ve 348 sayılı kararı ile onaylanarak yürürlüğe girmiştir.

Bu planda Agora 'korunacak alan', Kadifekale 'özel projesine göre düzenlenecek alan', liman arkasındaki sanayi tesisleri 'korunacak sanayi alanları' olarak belirlenmiştir. Bunun yanı sıra Fuar'ın da özel projesine göre uygulanacağı belirtilmiştir. Plan notlarında, yeni yapıların mevcut tarihi dokuya uyum sağlaması amacıyla birtakım öneri ve kısıtlamalar yer almıştır. Bu bağlamda bazı adaların gabarisi düşürülmüş, mevcut yapıya bitişik yapılan yeni yapıların, mevcut yapı yüksekliğinden sonra komşu parselden bir metre çekilerek devam etmesi öngörülmüştür. İnşaat uygulamalarında, tevhid ve ifrazlarda kullanılmak üzere en az cephe genişlikleri belirlenmiştir. Agora'nın doğusunda ve güneyinde bitişik nizamda yapılaşma önerilmesine karşın, mevcut ön ve arka bahçelerin korunarak imar durumu verilmesine karar verilmiştir. Sit alanı içerisindeki yapılarda kullanılmak üzere cephe kaplama malzeme ve rengine ilişkin birtakım öneriler ve kısıtlamalar getirilmiş, pencere ve kapı çeperlerinde kullanılan ahşap ve saç kepenk dışında, her türlü metal

ve betonarme güneş kırıcıların yapılması yasaklanmıştır. Eski eser yapının bulunduğu parsel ve komşu parseller üzerindeki her türlü yeni yapılanma ve onarımlar için, ‘Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu’ kararı zorunlu hale getirilmiştir.

Özetlemek gerekirse, bu plan kentin yerüstündeki kültür varlıklarını ve geleneksel dokusunu korumayı amaçlamış, buna karşın, yeraltı katmanların ve potansiyel arkeolojik alanların korunmasına ilişkin fikirler içermemiştir. Bunun yanı sıra Cumhuriyet Bulvarı boyunca kıyıya paralel ve bitişik düzende sekiz katlı yapı blokları önermiş, böylece zaman içinde tarihi dokunun deniz ile bağlantısının kesilmesine ve kent silüetinin değişmesine sebep olmuştur. Bu arada sit alanı dışındaki alanlarda modern gelişmeler sürmüş, yeraltı ve yerüstü katmanlar yavaş yavaş tahrip edilmiştir.

1983 yılında yaklaşık 10 yıl yürürlükte kalan Eski Eserler Kanunu kaldırılmış, yerini 2863 sayılı ‘Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu’ almıştır. Bu yasa ile ‘Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu’ yerine, ‘Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Yüksek Kurulu’ ile ‘Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Bölge Kurulları’ getirilmiş ve sit kararları bölge kurulları tarafından alınmaya başlamıştır. Bu yasal değişiklik sonucunda 1983 yılında İzmir’de ‘Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu’ kurulmuş ve bu tarihten sonra İzmir’de tescil işlemleri ve sit kararları bu kurul tarafından gerçekleştirilmeye başlamıştır. Türkiye’de kültür varlıklarının tescil işlemlerinin henüz tamamlanmadığı bir dönemde bu işlemlerin bölge kurulları tarafından yürütülmesi, korunması gereken kültür varlıklarının ve sit alanlarının saptanarak gerekli bilgi ve belgelerin hazırlanması bakımından olumlu olmuştur.

‘İzmir 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu’, bu çalışma kapsamında incelenen alanda ilk olarak 1985 yılında ‘İzmir Enternasyonal Fuarı 2. Derece Doğal Sit Alanı’, ardından 1988 yılında ‘Mimar Kemalettin Kentsel Sit Alanı’ kararlarını almıştır. Böylece kent merkezinde konumlanan az sayıdaki Cumhuriyet Dönemi yapısının büyük bir kısmı içeren bölge koruma altına alınmıştır.

2863 sayılı kanuna dayanılarak hazırlanan, ‘Kültür ve Tabiat Varlıklarıyla İlgili Olarak Yapılacak Araştırma, Sondaj ve Kazılar Hakkında Yönetmelik’, 10.08.1984 gün ve 18485 sayılı Resmi Gazetede yayınlanmıştır. Bu yönetmelik ile kültür ve tabiat varlıklarını meydana çıkarmak üzere araştırma, sondaj ve kazı yapılması için izin verilmesi, elde edilecek varlıkların muhafaza şartları, eserler üzerinde araştırma yapılması, ilgililerin görev, yetki, sorumluluk ve hakları ile giderlerine ait esaslar belirlenmiştir. Bu yönetmeliğin yürürlüğe girmesiyle, 19.08.1973 gün, 14630 sayılı ve 13.06.1979 gün, 16665 sayılı resmi gazetede yayınlanan yönetmelikler yürürlükten kaldırılmıştır.

2863 sayılı kanun, 17.6.1987 gün ve 3386 sayılı yasa ile genişletilerek yeniden düzenlenmiştir. 2863 sayılı kanun ile bu kanunun bazı maddelerini değiştiren 3386 sayılı kanuna dayanılarak hazırlanan, 10.12.1987 gün ve 19660 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan, ‘Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıklarının Tespit ve Tescili Hakkında Yönetmelik’ günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Bu yönetmelik ile korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarının tespit ve tescili ile araştırma, kazı ve sondaj yapılan alanların korunması ve değerlendirilmesi ile ilgili usuller, esaslar ve kıstaslar tanımlanmıştır. Bu yönetmeliğin yürürlüğe girmesiyle 10.08.1984 gün ve 18485 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan yönetmelik yürürlükten kalkmıştır.

‘Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu’nun ‘Arkeolojik Sit Alanlarında Korumaya Yönelik Geçerli Koşullar’a ilişkin 04.03.1988 gün ve 6 sayılı ilke kararında, arkeolojik sitler tanımlanarak taşıdıkları önem ve özelliklere göre üç farklı dereceye ayrılmış, her farklı derece sit alanı için koruma ve kullanma koşulları tarif edilmiştir. Bu yeni yasal düzenleme sonucunda 1991 yılında İzmir’de, ‘Kemeraltı Kentsel Sit Alanı’nda konumlanan Agora, Tiyatro, Kadifekale, Stadyum ve Altınyol, ‘1. Derece Arkeolojik Sit Alanı’ olarak belirlenmiş, ayrıca Kadifekale’yi çevreleyen alan ‘Arkeolojik Koruma Alanı’, Agora ve Tiyatro’yu çevreleyen alanlar da ‘3. Derece Arkeolojik Sit Alanı’ kapsamına alınmıştır. 1992 yılında da ‘Bahri Baba Parkı 2. Derece Arkeolojik Sit Alanı’ ve ‘Damlacık Camii 2. Derece Arkeolojik Sit Alanı’ ilan edilmiştir.

Antik dönemlerde İzmir’de sur duvarlarının iç kısımlarının tamamen yapılarla dolu olduğu, hatta Roma Döneminde kentin yerleşim alanının genişleyerek sur duvarlarını aştığı ve kuzeydeki düzlüğe yayıldığı bilinmektedir. Buna karşın 1991 yılında kentte yapılan ilk arkeolojik sit kararlarında sadece Kadifekale, Agora, Tiyatro, Stadyum ve Altınyol gibi yeri bilinen kamusal alanlar ve anıtsal yapılar 1. derece arkeolojik sit alanı olarak belirlenmiş, bu alanların dışında kalan bölgelerde uzun yıllar herhangi bir arkeolojik sit kararı alınmamıştır. Helenistik Dönem ve Roma Döneminde kent içinde ticaret agorası, çeşitli tapınaklar, gymnasionlar, stadyumlar vb. yapılar olduğu düşünülürse, yerleri tam olarak bilinmemesine karşın, bu yapıların arkeolojik sit sınırları içinde yer almaması, sit kararlarının yeterli ön araştırmalara dayanmadığını göstermektedir.

Bu kararlar sonucunda benzer tarihsel katmanlaşmaya sahip olan alanlar, farklı müdahale ve uygulamalar gerektirecek şekilde sınırlandırılmış, böylece sit sınırlarının içinde arkeolojik varlıklar korunmaya çalışılırken, aynı özellikte olan dış kısımlarda, arkeolojik dolguları korumaya yönelik herhangi bir önlem alınmadan modern gelişmeler ve yapılaşmalar sürmüştür. Nitekim geçen yıllarda inşa edilen birçok binanın temel kazısında arkeolojik buluntuya rastlanmış, bu buluntular kimi zaman bodrum katlarında koruma altına alınmış, kimi zaman da yok edilmiştir. Diğer bir deyişle arkeolojik sit kararlarının kapsamının dar olması sebebiyle, önemli miktarda tarihsel veri kaybedilmiştir.

‘İzmir 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu’nun 1992 yılında aldığı kararlarda, 2. derece arkeolojik sit ilanlarının yanı sıra, ‘Kız Lisesi-Bahri Baba Parkı Arası 2. Derece Doğal Sit Alanı’ ve ‘Varyant Civarı 2. Derece Doğal Sit Alanı’ kararları da bulunmaktadır. Bu kararlar, İzmir’in yoğun olarak yapılaşmış tarihi kent merkezinde, doğal ve yapılı çevreler arasında bir denge oluşturmak bakımından önemli alanlardır.

1994 yılında ‘Konak Meydanı Tarihi Sit Alanı’ ile Gümrük-Cumhuriyet Meydanı arasında ‘Kordon Tarihi Sit Alanı’ ve 1998 yılında Cumhuriyet Meydanı-Alsancak Limanı arasında ‘Kordon Tarihi Sit Alanı’ ilanları yapılmıştır. Böylece kentin

geçmişinde önemli olaylara sahne olan ve ulusal tarihimiz açısından değer taşıyan bu alanlar koruma altına alınmış, Alsancak'dan sahil boyunca Çeşme'ye uzanacak altı izli otoyol yapılarak kentlinin denizden koparılması engellenmiştir.

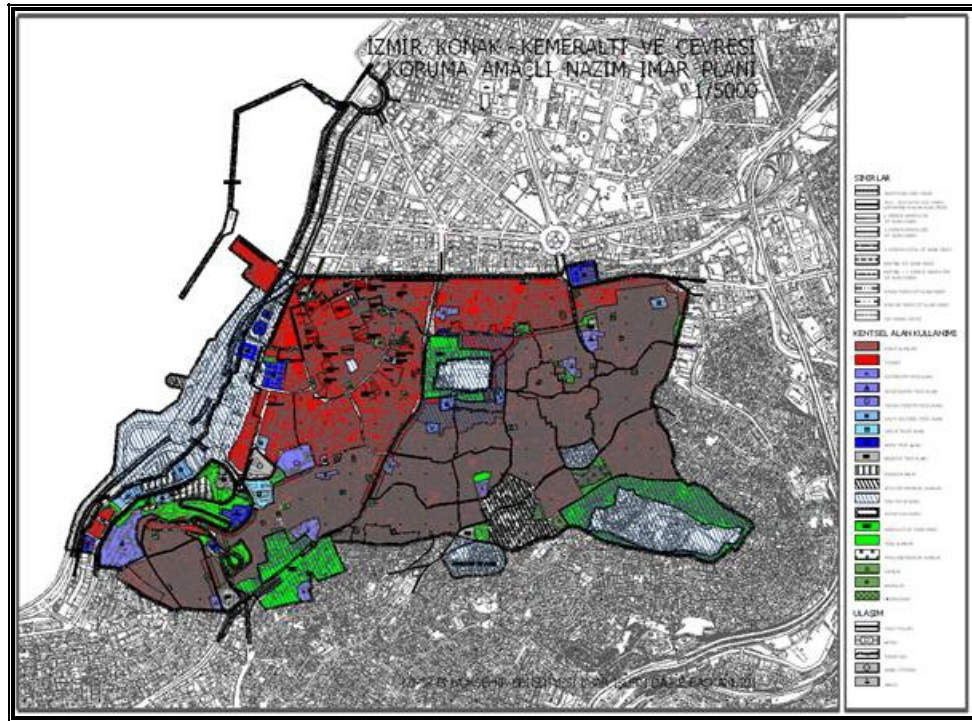
'Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'nun 30.11.1993 gün ve 338 sayılı ilke kararında, arkeolojik sitlere ilişkin mevcut kararların yeniden gözden geçirilmesi sonucunda, farklı kültürlerin birlikte korunmasına olanak sağlayacak 'kentsel arkeolojik sit' tanımı yapılarak koruma koşulları belirlenmiş, ayrıca 04.03.1988 gün ve 6 sayılı ilke kararının 3. derece arkeolojik sit alanlarına ilişkin bölümü yeniden düzenlenmiştir.

'Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'nun 'Arkeolojik Sitler, Koruma ve Kullanma Koşulları'na ilişkin 14.07.1998 gün ve 594 sayılı ilke kararı, uygulamada çıkan sorunlar ve mevzuatla çelişen hususlar sebebiyle iptal edilmiştir. Günümüzde de geçerliliğini koruyan 05.11.1999 gün ve 658 sayılı 'Arkeolojik Sitler, Koruma ve Kullanma Koşulları' ilke kararı ile 1., 2. ve 3. derece arkeolojik sit ile kentsel arkeolojik sit alanlarının koruma ve kullanma koşulları yeniden düzenlenmiştir.

Tüm bu yasal düzenlemelerin ardından 2002 yılında, 'Kemeraltı Kentsel Sit Alanı' sınırlarında düzeltmeler yapılarak 'Kentsel Sit ve Gümrük deposu hariç 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı' olarak değiştirilmiştir. Böylece, 1. derece arkeolojik sit alanları dışında kalan potansiyel arkeolojik varlıkların korunması ve değerlendirilmesi, kısmen güvence altına alınmıştır.

'İzmir 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 28.04.1995 gün ve 5823 sayılı kararıyla, 1984 yılında yürürlüğe giren 'Kemeraltı Kentsel Sit Alanı İmar Planı'nın, tescilli parsel ve binaları yeterince koruyamaması, mevcut dokuya uygunsuz müdahaleler ve uyumsuz yeni yapılaşmalar önermesi, taşıt trafiğini özendirici yaklaşımlar içermesi, çevredeki gelişmeler ve plan kararlarıyla uyum sağlayamaması vb. sorunlar nedeniyle, belediye tarafından 'Koruma Amaçlı İmar Planı Revizyonu' yapılmasına karar verilmiştir.

‘Kemeraltı Kentsel Sit ve 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı’ için hazırlanan, üst ölçekteki kararların alındığı 1/5.000 ölçekli ‘Kemeraltı ve Çevresi Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı’, ‘İzmir 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu’nun 14.10.2002 gün ve 10138 sayılı kararı ile onanmıştır (Şekil 4.12). Yaklaşık 272 hektarlık bir bölgeyi kaplayan sit alanında yapılan çalışmalar, alanın büyüklüğü ve doğal/yapay ayrımlar göz önüne alınarak iki etaba ayrılmıştır. Buna göre Kız Lisesi, Bayram Yeri, Eşrefpaşa Caddesi, Fevzi Paşa Bulvarı, Gümrük ve Konak Meydanı ile sınırlanan yaklaşık 160 hektar alan kaplayan 1. Etap için hazırlanan 1/1.000 ölçekli ‘Koruma Amaçlı Revizyon İmar Planı’, ‘İzmir 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu’nun 28.07.2005 gün ve 732 sayılı kararı ile onanmıştır. Günümüzde halen 1984 planının uygulandığı 2. Etap için hazırlanan 1/1.000 ölçekli ‘Koruma Amaçlı Revizyon İmar Planı’ çalışmaları sürmektedir.

Şekil 4.12 1/5000 ölçekli ‘İzmir Konak - Kemeraltı ve Çevresi Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı’ (Büyükşehir Belediyesi, Tarihi Çevre Koruma Müdürlüğü).

Bu çalışmalar sırasında alanın mekansal yapısının korunabilmesi için ticari ve kültürel aktivitelerin devam ederek sürekliliğin sağlanması amaçlanmıştır, alan ve

yakın çevresinde yer alan tarihi, kültürel, turistik ve ticari odaklarla yaya bağlantıları güçlendirilerek ulaşılabilirliğe önem verilmiştir. Yapılanma koşulları oluşturulurken ‘tarihi kent dokusunun geçmişte sahip olduğu uyumlu mekansal bütünlük ile mimari dilin korunması ve geleceğe aktarımının sağlanarak yaşatılması’ temel hedef olarak belirlenmiştir. Yeni yapılan binaların büyüklük ve oranlarının geleneksel sivil mimarlık örnekleri ile aynı özelliklerde olmasına, bu yapıların ve bahçelerin sokaktan algılanışlarının dokunun özgün halini yansıtmaya önem verilmiştir. Bu plan kapsamında tarihi Roma Yolu’nu içeren alanın ‘Arkeoloji ve Tarih Parkı’ olarak tasarlanması, tarihi Kemeraltı dokusuna uymayan Konak katlı otoparkının zemin altına alınarak üstünün meydan olarak düzenlenmesi, böylece tarihi Doğumevi ile Milli Kütüphane arasında aktif bir meydan yaratılması, vb. noktasal kararlar da alınmıştır. Bunun yanı sıra 1/1.000 ölçekli planda tarihi yapılara turistik, ticari ve kültürel kullanımlar getirilerek çevreleriyle birlikte canlandırılmaları, yaya aksları üzerinde tarihi dokuya uyumlu meydanlar oluşturulması vb. öneriler de geliştirilmiştir (İzmir Konak Belediyesi, 2002).

Bu yaklaşımlar, kentin bilinen antik yapılarının ve yerüstünde konumlanan daha yakın dönemlere ait geleneksel dokusunun korunması bakımından olumlu olmakla birlikte, kentin çok katmanlı yapısının korunarak tarihsel ve kültürel sürekliliğinin sağlanması açısından yeterli değildir. Konak’da Milli Kütüphane’nin yanında konumlanan katlı otoparkın yeraltına alınması düşüncesi, Cadoux’nun bu otoparkın yakınında İzmir’in Roma Dönemine ait odeonu olduğunu tahmin ettiği düşünülürse, kentin tarihsel sürekliliğinin korunması bakımından yanlış bir karardır. Bu tür alanlar boşaltılarak kentin çok katmanlı yapısının çözümlenmesine yönelik araştırmalar için kullanılmalı, farklı dönemlerin bileşenleri bulunarak kent yaşamı ile bütünleştirilmeye çalışılmalıdır.

3386 sayılı yasa ile değişik 2863 sayılı kanun, mevcut örgütlenme yapısının güçlendirilmesi ve mevzuatın uluslararası standartlara uygun hale getirilmesi amacıyla, 14.07.2004 gün ve 5226 sayılı ‘Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun’ ile yeniden düzenlenmiştir. Bu kanunla Büyükşehir Belediyeleri ile Valilikler bünyesinde, kültür

varlıkları ile ilgili işlem ve uygulamaları yürütmek üzere, çeşitli meslek alanlarından (sanat tarihi, mimarlık, planlama, mühendislik, arkeoloji vb.) uzmanların görev alacağı, koruma kararlarını yerel ölçekte denetlemek ve yönlendirmekle görevli büroların kurulması öngörülmüştür. Ayrıca koruma amaçlı imar planlarının, alanın konumu, sit statüsü ve özelliklerine göre belirlenecek meslek gruplarından (mimar, restoratör mimar, sanat tarihçisi, arkeolog, sosyolog, mühendis, peyzaj mimarı vb.) Bakanlık'ın belirleyeceği uzmanlar tarafından hazırlanması önerilmiştir.

Böylece koruma yerel yönetimlerde kurumsallaşmış ve planlama sürecinde kent arkeolojisi çalışmaları bakımından hayati öneme sahip olan interdisipliner katılım yasaları zorunlu hale gelmiştir. Koruma amaçlı imar planı çalışmalarında, kentin sahip olduğu doğal güzelliklerin, tarihi yapı ve yapı gruplarının, mevcut ve potansiyel arkeolojik kalıntıların vb. varlıkların nitelik ve korunma şekilleriyle ilgili restoratör mimar, peyzaj mimarı, arkeolog vb. meslek gruplarından uzmanların yapacağı saptama ve değerlendirmeler, plancılarının planlama ilkelerini oluşturmasına katkıda bulunmaktadır. Bu sebeple koruma, planlama aşamasından başlayarak çeşitli disiplinlerin ortak çalışmasını gerektiren, farklı alanlardan uzmanların katkılarına gereksinim duyan bir süreçtir. Planlama aşamasında saptanan ilkelerin uygulama alanına aktarılması sırasında oluşabilecek problemlerin giderilmesi sebebiyle planlama safhasında başlatılan interdisipliner katılımın uygulama aşamasında da sürdürülmesi gereklidir.

Kent Arkeolojisi çalışmalarını doğrudan etkileyen mevzuata ilişkin son olarak 15.04.2005 gün ve 702 sayılı 'Kentsel Arkeolojik Sit Alanlarında Koruma ve Kullanma Koşulları' ilke kararı yayınlanmıştır. Bu karar ile arkeolojik sit alanları ile birlikte korunması gerekli kentsel dokuları içeren, bu özellikleri ile bütünlük arz eden ve korumaya yönelik özel planlama gerektiren kentsel arkeolojik sit alanları için koruma ve kullanma koşulları yeniden tanımlanarak daha güncel hale getirilmiş, 658 sayılı ilke kararının 4. maddesinin iptaline karar verilmiştir.

Kentlerin sahip olduğu tarihsel, kültürel ve mimari mirası koruma eylemi birden fazla yetkili otoriteyi ve disiplini ilgilendirmekte, bu eylemin odak noktasında yerel

yönetimler yer almaktadır. Korumanın önemli araçlarından birisinin planlama olması sebebiyle bu konuda yerel yönetimlere büyük bir sorumluluk düşmektedir. İzmir’de de kentin geçmiş dönemlerinin açığa çıkarılması ve kent hayatıyla bütünleşmesine ilişkin yapılan ve yakın bir gelecekte kent genelinde sergilenecek olan çalışmaların odak noktasında yerel yönetim bulunmaktadır. Bu bağlamda İzmir Büyükşehir Belediyesi’nce kurulan ‘Tarihsel Çevre ve Kültür Varlıkları Müdürlüğü’, yalnızca tek yapı ve doku ölçeğindeki koruma çalışmalarının yaygınlaştırılması açısından değil, aynı zamanda kentin sahip olduğu tarihsel, kültürel ve mimari mirası koruma çalışmalarının yerel yönetim bünyesinde kurumsallaşması açısından da büyük bir eksikliği gidermiştir. Böylece ihtiyaç duyulan proje ve araştırmalar kesintisiz olarak sürdürülmekte, Anıtlar Kurulu, Arkeoloji Müzesi vb. kurumların Belediye ile uyum içinde çalışması sağlanmaktadır.

İzmir’in bir kıyı ve liman kenti oluşu, coğrafi konumunun en belirgin özelliğini meydana getirmektedir. Bu nitelik kentin kuruluşunda, tarih boyunca ekonomik, toplumsal, kültürel ve fiziksel yapısının şekillenmesinde temel etkenlerden birisi olmuştur. Günümüzde ise kent çeşitli sebeplerle kaybettiği bu tarihsel ve mekansal değerleri geri kazanmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda Büyükşehir Belediyesi Planlama Müdürlüğü tarafından yargı ve Koruma Kurulu kararları doğrultusunda hazırlanan 1/5.000 ölçekli ‘Konak-Kordon-Alsancak Kıyı Kesimi Koruma Amaçlı İmar Planı’, kent yaşamını deniz ile buluşturarak İzmir’e bir deniz kenti olma özelliğini geri kazandırmıştır. Bunun yanı sıra Bayraklı’daki kıyı düzenlemesiyle burası cazip hale getirilerek kıyı kullanımı artırılmış, Meles Çayı Deltası’nda yapılan islah çalışmalarının yanı sıra Homeros’un anısına dikilen anıt ile kent yaşamı kentin geçmişiyle ilişkilendirilmiştir.

Kent içinde konumlanan tarihsel veriler bazen tek yapı ölçeğinde, bazen alan ölçeğinde, bazen de büyük kentsel dokular şeklinde yaşamakta, bunların korunması için çeşitli ölçeklerde projeler yürütülmektedir. Tek yapı ölçeğindeki yapılar (Eski Savaş Atölyesi / Gösteri Sanatları Merkezi, İtfaiye Binası / Kent Tarihi Müzesi ve Arşivi, Havagazı Fabrikası / Kültür ve Sanat Merkezi vb.) restore edilerek güncel işlevlerle korunmaya ve yaşatılmaya çalışılmaktadır.

‘Tarihsel Çevre ve Kültür Varlıkları Müdürlüğü’ tarafından hazırlanan 1/1000 ölçekli ‘Agora ve Çevresi Koruma Amaçlı Revizyon İmar Planı’, ‘İzmir 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu’nun 29.06.2005 gün ve 645 sayılı kararı ile onanmıştır. Bu planlama çalışması, 1. ve 2. derece arkeolojik sit alanlarının yanı sıra, 3. derece arkeolojik sit alanında kalan bazı kentsel dokuları da kapsamakta, bu alanın korunarak sağlıklılaştırılması ve kentsel yaşamla bütünleşmesi amaçlanmaktadır. Bu Müdürlük tarafından hazırlanan diğer önemli bir proje olan 1/1000 ölçekli ‘Kadifekale – Tiyatro ve Çevresi Koruma Amaçlı Revizyon İmar Planı’ çalışmaları ise tamamlanmış, uygulamaya geçilmesi için onay beklemektedir.

1988 yılında sit ilan edilen ve 2002 yılında sınırları genişletilen ‘Mimar Kemalettin Kentsel Sit Alanı’ Konak Belediyesi işbirliğiyle yeniden düzenlenmiş, böylece Cumhuriyet Dönemi yapılarından oluşan, konumu ve işlevi gereği günümüz kent merkezinin önemli bir parçasını oluşturan tarihi kent mekanlarından birisi yeniden canlandırılarak kent yaşamı ile ilişkilendirilmiştir. Alsancak liman arkasında konumlanan, 19. yüzyılda yapılaşmış liman işlevlerine yönelik depolama alanları ile sanayi yapıları, kentin yaşam kalitesine katkıda bulunabilecek kültür işlevleriyle geliştirilmeye çalışılmakta, bu yapıların kültürel kullanım amaçlı projelendirme hazırlıkları sürmektedir.

Özetlemek gerekirse, antik dönemde kurulduğu günden bu yana kesintisiz yerleşimin sürdüğü ve her dönemde büyük bir deniz, liman ve ticaret kenti olarak önemini koruyan İzmir, son yüzyılda bu tarihi özelliğinin mekansal yansımalarını kısmen kaybetmiştir. Günümüzde ise kaybolan bu tarihsel ve mekansal değerlere yeniden ulaşma çabasıyla bir dizi çalışmalar sürmektedir. Tüm bu çalışmalar kentin belleğini, kimliğini ve kültürünü güçlendirerek kent yaşamını zenginleştirmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda yapılan her çalışma konuya ilişkin bir halkayı tamamlamaktadır. Fakat kentin tarihi önemi ve taşıdığı potansiyel dikkate alınırca, yapılan çalışmaların yetersiz olduğu ve arttırılması gerektiği dikkat çekmektedir.

Tüm Türkiye’de olduğu gibi İzmir kentinde de sit kararları ve buna bağlı olarak sürdürülen koruma planlaması oldukça gecikmiş, sit sınırlarının saptanması

rastlantısal olarak gerçekleşmiş, kentin tüm arkeolojik ve tarihsel varlığını koruyacak şekilde belirlenememiştir. Sit kararlarının ve planlama çalışmalarında belirlenen hedeflerin, detaylı tarihsel ve mekansal araştırmalara dayanan bilimsel çalışmaların sonucu olmadığı açıktır. Bu kararlar kentin yerüstündeki tarihsel ve arkeolojik verilerine dayanarak, çoğu zaman onları da yeteri kadar dikkate alıp değerlendirmeden alınmıştır. Bunun sonucunda birçok tarihsel ve arkeolojik veri kaybedilmiştir. Koruma altına alınan bölgelerde ise, yeterli denetimin yapılamaması sebebiyle tahribat devam etmiştir. Oysa bilimsel yöntemlerle yapılan tespit ve tescil çalışmaları, mevcut ve potansiyel tarihsel birikimin sınıflandırılarak koruma planlaması yapılmasına ve uygulamaya dönük politikaların geliştirilmesine temel oluşturmaktadır. Bu sebeple kentin diakronik gelişiminin araştırılması, mevcut ve potansiyel kültür mirası veritabanı sonuçlarına göre çalışmaların yönlendirilmesi gerekmektedir.

Kentlerin kendine özgü niteliklerini giderek kaybettiği günümüzde tarihsel, kültürel ve mimari mirasın korunarak vurgulanması, bu nitelikleri geri kazanmanın ve kent kimliği oluşturmanın en etkili ve kolay yoludur. Böylece kentlinin yaşam kültürü de zenginleşecektir. Elbette kente günümüz damgasını vuracak ve gelecek nesillere aktarılacak nitelikler de yüklenmelidir. Ama bu sırada önceki dönemler yok edilmemeli, tüm dönemlerin birlikteliği önem verilerek korunmalıdır. Bu amaçla sürdürülen proje ve uygulamaların kesintisiz devam etmesiyle İzmir'in çok katmanlı yapısı ortaya çıkarılarak kent kimliğine yansıtılmalı, bu arada yapılan çalışmaların bilimselliği de garanti altına alınmalıdır.

BÖLÜM BEŞ

KENT ARKEOLOJİSİ ARAŞTIRMALARININ, KORUMA VE PLANLAMA ÇALIŞMALARIYLA KARŞILAŞTIRILARAK DEĞERLENDİRİLMESİ

Üçüncü bölümde İzmir için bir kent arkeolojisi araştırma ve değerlendirmesi yapılmış, bu bağlamda farklı katmanlaşma içeren eş nitelik alanları tanımlanarak kentin kuramsal olarak mevcut ve potansiyel mirası belirlenmiş, bu bölgelerde korunması gereken yatay ve düşey bağlantılar ile risk ve kimlik dereceleri saptanmıştır. Dördüncü bölümde kentin Cumhuriyet Döneminden günümüze kadar olan planlama çalışmaları ve 1978 yılından bu yana kentin tarihi merkezi için alınan sit kararları incelenmiş, bu bağlamda tarihi sürekliliğinin korunmasına ilişkin yapılan çalışmalar tanımlanmıştır. Bu bölümde ise, her iki bölümden elde edilen ve görselleştirilerek planlara aktarılan bilgiler kullanılarak, sit kararları ve planlama çalışmalarıyla korunmakta olan alanlar ile kent arkeolojisi değerlendirmesi sonucunda belirlenen, dikkatle ve özenle korunması gereken kimlik alanlarının karşılaştırması yapılmıştır. Böylece günümüzde kullanılmakta olan yaklaşımlar ile kent arkeolojisi yaklaşımının bir değerlendirmesi yapılarak olumlu kararlar ve uyumsuzluklar tanımlanmış, günümüzde mevcut olan koruma ve planlama çalışmalarının başarılı olabilmesi için öneriler geliştirilmiştir.

Fakat öncelikle tarihi kentlerde konumlanan farklı dönemlere ait kültür varlıklarının korunmasında kullanılan sit kavramlarına göz atmak gerekmektedir. Sit alanı tanımı; çeşitli tabiat parçaları, tarih öncesinden günümüze ulaşan uygarlıklara ait kent kalıntıları veya her ikisini birlikte içeren bölgeleri korumak amacıyla hazırlanmış düzenlemeleri ve müdahaleleri içermektedir. Bu alanların sit tipi ve derecesi, mevcut ve potansiyel kültür ve tabiat varlıklarının özelliklerine göre belirlenmektedir. Tarih öncesinden endüstri devrimi sonrasına kadar olan döneme ait kalıntıların bulunduğu alanlar arkeolojik sit, eski kentlerin mimari bütünlüğünü ve donatılarını koruyabilmiş sokaklar, mahalleler kentsel sit olarak tanımlanmaktadır. Bu sebeple arkeolojik sitler, genellikle kısmen veya tamamen toprak altında konumlanan, tarih öncesi veya antik dönemlere ait kalıntıları korumayı, kentsel sitler daha yakın dönemlere ait yerüstündeki geleneksel mirası koruyarak yeni yapılarla

uyum sağlamayı amaçlamaktadır. Bunlardan 1. ve 2. derece arkeolojik sit alanları, bilimsel çalışmalar dışında aynen korunması gereken, 3. derece arkeolojik sit alanları, koruma ve kullanma kararları doğrultusunda yeni düzenlemelere izin verilebilecek alanlardır.

Kentin arkeolojik alanlar ile bütünlüğünü koruyabilen geleneksel ve kentsel dokularını birlikte içeren ve özel planlama gerektiren alanların korunması için ise, 1993 yılında ‘Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Yüksek Kurulu’ tarafından 338 sayılı ilke kararıyla ‘kentsel arkeolojik sit’ tanımı getirilmiştir. Fakat bu sit tipi yasalarda tanımlanmamış ve ilke kararı düzeyinde kalmıştır.

5.1 Kent Arkeolojisi Metodu ile Elde Edilen Eş Nitelik Alanlarının, Günümüze Kadar Alınan Sit Kararlarıyla Karşılaştırılması

Kent arkeolojisi araştırma ve değerlendirmesi yoluyla belirlenen eş nitelik alanlarıyla, kentin teorik çalışmalar sonucunda olması gereken mevcut ve potansiyel mirası tanımlanmış, böylece tarihi kent merkezinde kuramsal anlamda yatay, dikey ve farklı açılardaki bağlantılar saptanmıştır. Bu çalışmalar, günümüze kadar belirlenen sit sınırları, tipleri ve dereceleri ile kentin tarihi birikiminin uygunluğunu sorgulama olanağı sağlamıştır.

İzmir için bir ilk olan 1978 yılı Kemeraltı ve çevresi kentsel sit kararı, katmanlaşmanın yoğun olduğu tarihi kent merkezinin büyük bir kısmını içermekle birlikte, özellikle kuzey kesiminde, eş nitelik alanlarının bir kısmını sınırları dışında bırakmıştır. Bir başka anlatımla, bu karara ilişkin sınırlar kentin tarihi birikimi ile karşılaştırıldığında, sit sınırlarının kimlik bölgeleri sınırlarını dikkate almadığı ve rastlantısal olarak belirlendiği dikkat çekmektedir.

Bu karara ilişkin sınırlar, eş nitelik alanlarından D bölgesinin tamamını, B ve C bölgelerinin büyük bir kısmını, E, G ve H bölgelerinin ise küçük bir kısmını kapsamaktadır. Bunun yanı sıra sit sınırları doğuda ve güneyde kimlik alanı bulunmayan alanları da içine almış, F bölgesi ise sit sınırları dışında kalmıştır (Şekil

5.1). Böylece benzer katmanlaşmaya sahip bölgeler sit sınırlarıyla bölünerek farklı planlama ve koruma kararlarının etkisinde bırakılmıştır. Bir başka deyişle, sit sınırlarının saptanmasında geçerli olan politikalar, yapılan bilimsel çalışmalardan elde edilen verilerin sit kararına yansıtılmasını, böylece kentin gerçek tarihsel birikiminin korunmasını engellemiştir.

Kentsel sit kararı tarihi kent merkezinde katmanlaşmanın en yoğun olduğu bölgenin büyük bir kısmını koruma altına alması bakımından olumludur. Fakat kentsel sit tanımı yakın dönemlere ait yerüstündeki geleneksel mirasın korunmasını ve burada yapılacak yeni yapıların geleneksel dokuyla uyumlu olmasının sağlanmasını amaçlamaktadır. Dolayısıyla bu karar ile alanın çok katmanlı yapısının ve bu katmanlar arasındaki yatay ve düşey bağlantıların korunması mümkün olamamıştır. Sonuç olarak 1978 yılı kentsel sit kararı, sit sınırlarının ve tipinin belirlenmesi bakımından olumsuz bir karar olmuştur.

2002 yılında Kemeraltı ve çevresi kentsel sit alanı sınırlarında birtakım düzenlemeler yapılarak yaklaşık 272 hektarlık alan kentsel sit ve 3. derece arkeolojik sit olarak yeniden tanımlanmıştır. Bu değişiklik tarihi kent merkezinin yeraltı ve yerüstü katmanlarından oluşan çok kültürlü dokusunun ve aralarındaki ilişkiler bütünüünün korunması bakımından olumludur. Buna karşın, sit sınırlarının kimlik bölgeleri sınırlarıyla olan uyumsuzluğu değişmemiş, çok katmanlı bölgelerin bir kısmı sit sınırları dışında kalmaya devam etmiştir.

Bunun yanı sıra, kent arkeolojisi çalışmalarıyla yatayda ve düşeyde yoğun bir tabakalanma olduğu saptanan alan, 3. derece arkeolojik sit tanımıyla korunmamaktadır. Bu tanım yeraltındaki arkeolojik potansiyelin varlığı ve niteliğinin bilinmediği durumlarda, gelişme sağlanırken olası arkeolojik buluntuların korunması amacıyla kullanılmaktadır. Oysa tarihsel ve mekansal çalışmalar antik dönemde söz konusu alanın antik yapılarla dolu olduğunu göstermektedir. Ayrıntılı bir envanter çalışması bulunmaması, sit kararının rastlantısal olarak belirlenmesine sebep olmuştur. Bu sebeple günümüze ulaşan yeraltı ve yerüstü katmanların belirlenmesi sonrasında, bu sit kararı gözden geçirilmelidir.

1988 yılında kentin seçkin Cumhuriyet Dönemi yapılarını barındıran Mimar Kemalettin Caddesi ve çevresinin kentsel sit olarak belirlenmesi, B bölgesinde konumlanan ve 1978 yılında belirlenen kentsel sit alanı dışında kalan bölgenin bir kısmının daha koruma altına alınması bakımından olumludur (Şekil 5.1). Fakat 1978 kararı gibi bu kararda da sit sınırları ve tipinin belirlenmesinde özensiz davranılmış, tarihi kent merkezinde katmanlaşmanın en yoğun olduğu bölgelerden birisinde eş nitelik alanları dikkate alınmadan ve bölgenin çok katmanlı yapısını korumaya yetecek bir tanım yapılmadan kentsel sit ilan edilmiştir. Oysa bu alan Helen, Roma, Bizans ve Osmanlı olmak üzere yatay ve düşey katmanlaşmanın olduğu bir bölgede konumlanmaktadır. Bu sit alanının sınırları 2002 yılında genişletilmesine karşın, sit kararı ile kent arkeolojisi değerlendirmeleri arasındaki uyumsuzluk devam etmiştir.

1991 yılında Kadifekale ve Stadyum ile 1978 tarihli kentsel sit sınırları içinde konumlanan Tiyatro, Agora ve Altınyol 1. derece arkeolojik sit olarak belirlenmiştir. Bu kararda ayrıca Kadifekale çevresi arkeolojik koruma alanı, Agora çevresi 3. derece arkeolojik sit alanı olarak tescillenmiş, bu alanlar 2001 ve 2002 yıllarında 2. derece arkeolojik sit alanına dönüştürülmüştür. Ardından 2004 yılında Kadifekale ve Tiyatro 1. derece arkeolojik sit alanı sınırları düzeltmeler yapılarak genişletilmiştir. Bu kararlar ile kent arkeolojisi değerlendirmeleri karşılaştırıldığında, genellikle sit sınırlarının eş nitelik alanları sınırlarını dikkate almadığı saptanmıştır (Şekil 5.1).

1991 yılında belirlenen Kadifekale 1. derece arkeolojik sit alanı sınırları, sur duvarlarının bir kısmını içermemesi sebebiyle, Kadifekale surlarından geçen A bölgesi sınırlarıyla tam olarak örtüşmemiş, fakat 2004 yılında yapılan düzeltmelerle bu uyumsuzluk giderilmiştir. Bu bakımdan sit kararı, sit sınırları, tipi ve derecesinin belirlenmesi bakımından olumludur. Bu sayede kent arkeolojisi araştırmalarına göre İzmir kentinin tüm katmanlaşmasını barındıran bölgesi, 1. derece arkeolojik sit tanımıyla olduğu gibi koruma altına alınmıştır.

Agora ve yakın çevresinin 1. ve 2. derece arkeolojik sit alanı olarak belirlenmesi, antik Smyrna'nın önemli bir kamusal mekanının yakın çevresiyle koruma altına alınması bakımından olumludur. Fakat bu yapının antik kentin surlarla çevrili

yerleşim alanının merkezinde konumlandığı, etrafında da antik kaynaklarda sözü edilen çeşitli yapıları barındırdığı bilinmekte, bu yapıların da yeraltında varlığını sürdürdüğü sanılmaktadır. Nitekim çevredeki yapıların temel ve dış duvarlarında birçok antik yapı kalıntısına ve mimari parçalara rastlanmıştır. Bu sit kararı ile B bölgesi sınırları içinde konumlanan Agora ve çevresi 1. ve 2. derece arkeolojik sit alanı ilan edilirken, bu alanı çevreleyen diğer alanlar kentsel sit olarak bırakılmıştır. B bölgesinin bir kısmında da herhangi bir sit tanımı yapılmamış, böylece eş nitelik alanları, sit sınırlarıyla bölünerek farklı plan karar ve uygulamalarının etkisinde bırakılmıştır.

Günümüzde C bölgesi sınırları içinde konumlanan Tiyatro ve Stadyum 1. derece arkeolojik sit alanında, tiyatroya ait birkaç kalıntı dışında, yerüstünde herhangi bir arkeolojik bulguya rastlanmamaktadır. Fakat yazılı ve grafik dokümanlardan yararlanılarak bu yapıların yerleri kesin olarak saptanabilmektedir. Bunun yanı sıra, Osmanlı Döneminde çeşitli tarihlerde kenti ziyaret eden gezginler, bu yapıların gerek kent içindeki konumuna, gerekse mekansal özelliklerine ilişkin detaylı bilgi vermişlerdir. Bu bakımdan İzmir’de Antik Döneme ilişkin bu yapıların bulunduğu yerlerin 1. derece arkeolojik sit olarak koruma altına alınması olumludur. Fakat tarihsel veriler C bölgesinde Tiyatro ve Stadyum’un alt kısımlarında çeşitli yapı ve kalıntılar olduğunu göstermekte, antik döneme ait bu kalıntıların toprak altında günümüze de ulaştığı sanılmaktadır. Bu sebeple, 1978 yılında kentsel sit kararı ile bölünerek farklı yaklaşım ve uygulamalarla karşı karşıya kalan C bölgesi, 1991 yılında Tiyatro ve Stadyum’un 1. derece arkeolojik sit olarak tescil edilmesiyle, bir kez daha bölünerek farklı uygulamaların etkisinde bırakılmıştır.

Günümüzde Eşrefpaşa Caddesi’nin batısında konumlanan Altınyol’a ait olduğu düşünülen 10 m. genişliğindeki antik yol kalıntısı, 1932 yılında yol genişletme çalışmaları sırasında ortaya çıkmıştır. Storari planında da görülebilen bu yol parçası ve çevresinin 1991 yılında 1. derece arkeolojik sit alanı olarak tescil edilmesi olumludur. Buna karşın, antik yolun kuzey ve batısı kentsel sit olarak kalmış, güneydoğusunda ise herhangi bir sit tanımı yapılmamış, böylece eş nitelikli B ve E alanları sit sınırlarıyla bölünerek farklılaştırılmıştır. Bu antik yolun Eşrefpaşa

Caddesi doğrultusunda devam ettiği düşünülürse, yolun kalan kısmı için herhangi bir arkeolojik sit kararı alınmaması, kentin tarihsel sürekliliğinin korunması bakımından yanlıştır.

Özetlemek gerekirse, 1991 yılında belirlenen 1. derece arkeolojik sit alanları, genellikle antik döneme ait yerüstünde izleri bulunan veya yeraltında varlığı bilinen anıtsal yapılardan seçilmiş, yeraltında varlığı ve niteliği tanımlanamayan veya anıtsal özelliği bulunmayan antik kalıntılar dikkate alınmamıştır. Bu kararlardan sadece Kadifekale 1. derece arkeolojik sit alanı sınırları eş nitelik alanı sınırlarıyla çakışmaktadır. Diğer sit kararları eş nitelik alanlarını bölerek farklı planlama ve koruma uygulamalarının etkisinde bırakmıştır. Böylece benzer nitelikteki yapıların bir kısmı koruma altına alınırken, diğer kısmı kaderine terk edilmiştir.

Stadyum ve Tiyatro 1. derece arkeolojik sit alanı sınırları, yaklaşık olarak yapı sınırlarından geçmektedir. Agora 1. ve 2. derece arkeolojik sit alanı ile Altınyol 1. derece arkeolojik sit alanı sınırları ise kalıntıların dışından geçirilmiş, arkeoloji ve tarih parkı olarak düzenlenmesi tasarlanmıştır. Oysa bu bölgelerde Tiyatro, Stadyum, Agora kadar önemli ve kentin geçmişine ilişkin mekansal bilgi verme özelliği taşıyan başka antik yapılar da bulunmakta, kentin sahip olduğu mevcut ve potansiyel tüm arkeolojik varlıkların oluşturduğu yatay ve düşey bağlantılar korunmaya ihtiyaç duymaktadır.

1992 yılında B bölgesi içinde yer alan Müze çevresi ile Damlacık Camisi 2. derece arkeolojik sit alanı, 2004 yılında 121 ada, 98-99 parseller 1. derece arkeolojik sit alanı olarak belirlenmiş, böylece eş nitelik alanları bir kez daha rastlantısal olarak parçalanmış ve farklı yaklaşımların etkisinde bırakılmıştır.

Antik dönemde surlarla çevrili alanın tamamının yapılarla dolu olduğu düşünülürse, B, C ve E bölgelerinde alınan sekiz tane arkeolojik sit kararının yetersiz olduğu dikkat çekmektedir. Sözgelimi B bölgesinde konumlanan Agora ve çevresi 1. ve 2. derece arkeolojik sit ilan edilirken, çevresinde konumlanan ve aynı katmanlaşmaya sahip büyük bir alan kentsel sit olarak kalmış, aynı nitelikteki alanın

bir kısmı da sit sınırları dışında bırakılmıştır. C bölgesinde konumlanan Tiyatro ve Stadyum 1. derece arkeolojik sit ilan edilirken, bu alanın bir kısmı kentsel sit olarak kalmış, diğer kısmında da herhangi bir sit kararı alınmamıştır. Benzer biçimde E bölgesinde yer alan Altınyol 1. derece arkeolojik sit ilan edilirken, bu alanın bir kısmı kentsel sit olarak kalmış, büyük bir kısmında da herhangi bir sit kararı alınmamıştır.

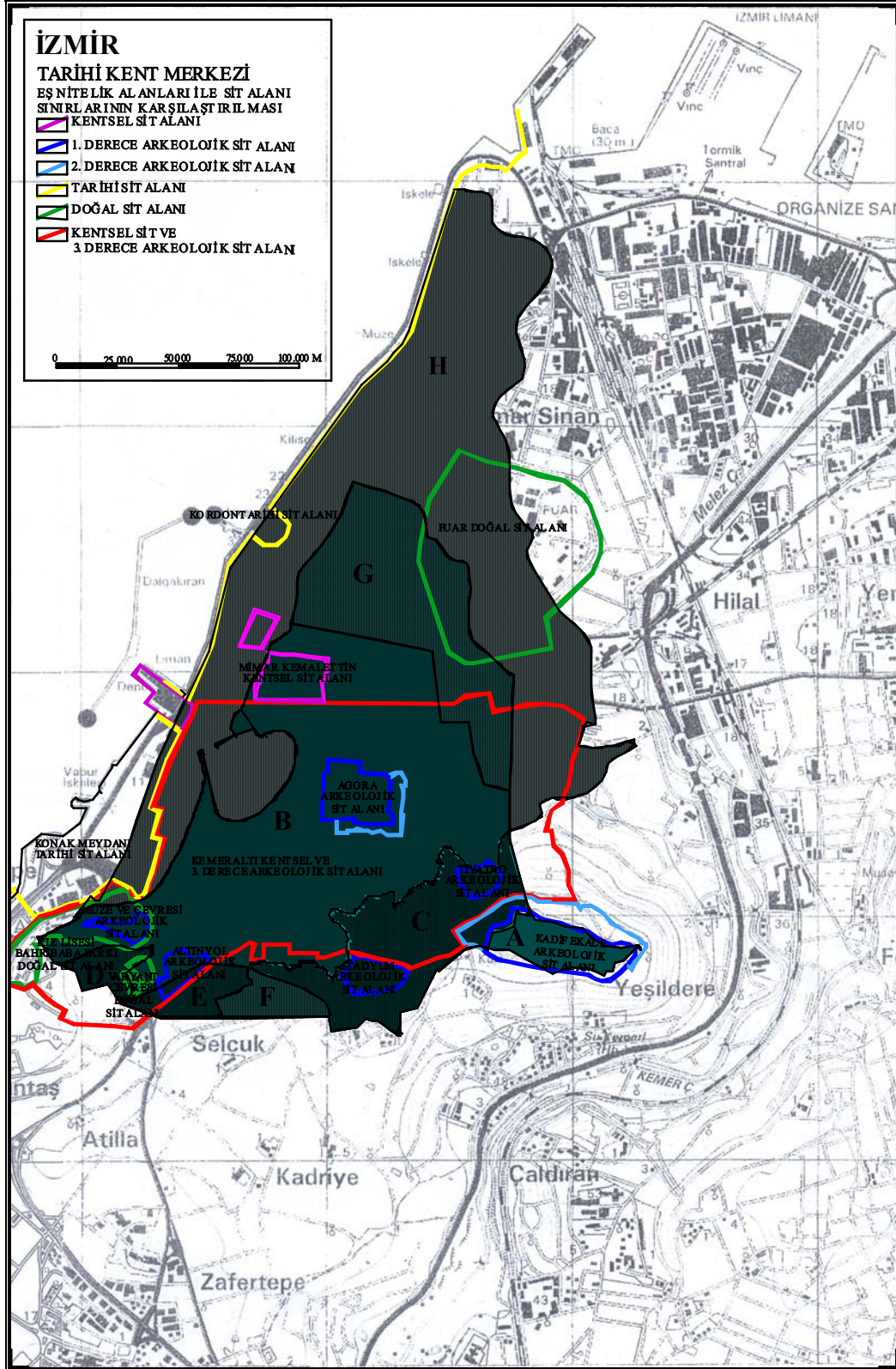
2002 yılında kentsel sit alanının, kentsel sit ve 3. derece arkeolojik sit alanı olarak yeniden tanımlanmasıyla bu uyumsuzluk bir ölçüde giderilmiş, Agora ve Tiyatro tamamen, Kadifekale, Stadyum ve Altınyol kısmen 3. derece arkeolojik sit alanı ile çevrelenmiştir. Böylece antik kentin merkezini oluşturan bu alanda konumlanan diğer yapılar, Altınyol'un yeraltında konumlanan diğer parçaları vb. kalıntılar koruma altına alınmıştır. Fakat yine de 3. derece arkeolojik sit tanımı, bu bölgede yer alan mevcut ve potansiyel arkeolojik varlıkları ve aralarındaki farklı açılardaki bağlantıları korumak için yeterli değildir.

Sonuç olarak İzmir kentinde günümüze kadar alınan sit kararlarında, çok katmanlı tarihi kent merkezinin bir kısmı kentsel sit, kentsel sit ve 3. derece arkeolojik sit, 1. ve 2. derece arkeolojik sit kararlarıyla tescil edilmiş, kalan kısmı için ise herhangi bir sit kararı alınmamıştır. Bu kararlara ilişkin sınırlar kentin eş nitelik alanlarıyla karşılaştırıldığında, benzer katmanlaşmaya sahip bölgelerin farklı sit tanımlarının kapsamına girdiği, dolayısıyla farklı düzenleme ve uygulamaların etkisinde kaldığı, sit sınırları içinde yetersiz de olsa koruma çabası sürerken, tescil edilmeyen alanlarda koruma kaygısı olmadan gelişme ve yapılaşmaların devam ettiği dikkat çekmektedir.

Bir başka anlatımla, sit kararlarının kentin tarihsel gelişimi ve çok katmanlı yapısı ile uyum içinde olmadığı, sit sınırları ve tiplerinin yeterli somut veriye dayandırılmadığı, bunun sonucunda günümüzde korunmakta olan ve korunması gereken değerler arasında uyumsuzluk olduğu gözlenmektedir. Tarihi kent merkezindeki katmanlaşmanın çözümlenememiş olması ve detaylı bir envanter çalışması bulunmaması, tescil işlemlerinin rastlantısal olarak gerçekleştirilmesine sebep olmuştur.

Oysa kent arkeolojisi metoduyla eş nitelik alanlarının elde edilmesi, kentin mevcut ve potansiyel mirasının tanımlanmasını sağlamakta, bunun sonucunda tarihi kent merkezinde yer alan yatay, düşey ve farklı açılardaki bağlantılar saptanmaktadır. Kent arkeolojisi çalışmalarında kentin tarihsel sürekliliğinde yer alan her katmana ve bu katmanlara ait bileşenlere eşit derecede önem verilmekte, bunların birlikteliklerinin korunarak tarihsel sürekliliğin sürdürülebilirliği amaçlanmaktadır. Bu bağlamda yeraltında konumlanan henüz varlığı bilinmeyen bir yapı, en az yeryüzünde konumlanan anıtsal bir yapı kadar dikkate alınmaktadır. Bu sebeple yerüstünde izleri bulunan veya yeraltında varlığı bilinen Agora, Tiyatro vb. antik yapı ve kalıntıları 1. derece arkeolojik sit sınırlarıyla çevrelemek kent arkeolojisi yaklaşımı açısından yanlıştır. Çünkü bu yapıların hemen yanında, belki de daha iyi korunmuşluk düzeyinde başka antik yapılar konumlanmakta, bu durumda yeraltında konumlanan varlığı bilinmeyen yapıların korunmasına yönelik önlem alınmamaktadır. Bu yaklaşım, benzer nitelikteki alanların parçalanarak farklı koruma uygulamalarının etkisinde kalmasına sebep olmakta, antik yapıların bir kısmı sit kararıyla korunurken, kalan kısmında yapılaşmalar sürmektedir. Böylece alanın bütünlüğü bozularak kültür varlıklarının geçmişin mekansal bilgilerini yansıtmaya özelliği zarar görmektedir.

İzmir'in kentsel arkeolojik potansiyelinin belirsizliğini koruması, sit kararlarının rastlantısal olarak alınmasına ve bunun sonucunda koruma çabalarının başarısız olmasına sebep olmaktadır. Bu sebeple, diakronik çalışma aracılığıyla saptanan eş nitelik alanlarının, her türlü tahribat sonucunda günümüze ulaşan kısmının belirlenmesi ve sit kararlarının revize edilerek sit bütünlüğünün sağlanması gerekmektedir.

Şekil 5.1. Kent arkeolojisi değerlendirmeleri ile sit kararlarının karşılaştırılması. Eş nitelik alanları ile sit kararlarının çakıştırılmasıyla hazırlanmıştır.

5.2 Kent Arkeolojisi Metodu ile Elde Edilen Kimlik ve Risk Bölgelerinin, Planlama Çalışmaları ve Uygulamalarıyla Karşılaştırılması

İzmir’de yapılan kapsamlı planlama çalışmaları Cumhuriyet Döneminde başlamış, 1925 yılında ilk kez Danger tarafından yangın alanları için hazırlanan plan, kentin yangından kurtulan tarihi kesiminin ulaşım olanakları geliştirilerek korunmasına büyük önem vermiştir. Fakat yangın alanlarının imarının tamamlanmasının ardından planın uygulaması son bulmuş, belediyenin ürettiği kararlar doğrultusunda gelişimi sağlanmaya çalışılan kentte Kadifekale etekleri yerleşime açılmış, böylece Cumhuriyet ertesinde meydana gelen yoğun imar uygulamalarıyla tarihi kent merkezinde tahribat süreci başlamıştır.

1951 yılında düzenlenen uluslararası yarışma sonucu seçilen Kemal Ahmet Aru, Emin Canpolat, Gündüz Özdeş grubunun hazırladığı proje, tarihi kent merkezinin büyük bir kısmını korumuş, fakat kıyı ve kuzey kesiminde çok katlı ve derin temelli yapılara izin verilmesi, buradaki arkeolojik dolguların zarar görmesine ve kentin tarihsel silüetinin bozulmasına sebep olmuştur. Bunun yanı sıra sahil boyunca bitişik nizamda yapılan yapılar, binlerce yıldır deniz ve liman kenti olma özelliğini koruyan İzmir’in deniz ile ilişkisini zayıflatmıştır. Bundan sonra 1978 yılında kentsel sit ilan edilen alanı kapsayan ve 1984 yılında onanan ‘Kemeraltı Kentsel Sit Alanı İmar Planı’na kadar, kentin tarihi birikimini korumaya yönelik bir planlama çalışması gerçekleştirilmemiştir.

Oysa kent arkeolojisi çalışmaları sonucunda kentin tarihsel gelişimini yansıtan ve planlama aracılığıyla korunması gereken kimlik alanları saptanmıştır. Bunlardan Kadifekale sınırları içinde kalan A bölgesi, beş dönemden oluşan maksimum katmanlaşma barındıran ve tarihsel sürekliliği en iyi yansıtan birinci kimlik bölgesidir. Agora çevresinde konumlanan B bölgesi ise, dört katman barındırması dolayısıyla kent kimliğini en iyi yansıtan ikinci kimlik bölgesidir. Diğerleri sırasıyla üç katmanlı C, D ve E üçüncü kimlik bölgeleri, iki katmanlı F ve G dördüncü kimlik bölgeleri, tek katmanlı H ise beşinci kimlik bölgesidir. Bunlardan sadece birinci kimlik bölgesi rezerv alanı olarak korunmakta, diğerleri risk taşımaktadır.

Bu alanlar geçmişin mekansal bilgilerini sunmanın yanı sıra, kullanıldığı dönemlerde yaşayan toplumların sosyal, kültürel, ekonomik yapılarını ve estetik anlayışlarını yansıtmaktadır. Söz konusu kimlik bölgeleri ile tarihi kent merkezinde günümüzde sürdürülen planlama çalışmaları karşılaştırıldığında, bu çalışmaların kentin yatay ve düşey bağlantılarının korunması bakımından yetersiz olduğu dikkat çekmektedir (Şekil 5.2).

Helen, Roma, Bizans, Beylikler ve Osmanlı olmak üzere kentin kuruluşundan başlayarak geçirdiği dönemlerin tümünü içeren A bölgesi, kuramsal çalışmalar sonucunda kentin tarihsel kimliğini en iyi yansıtmaları bakımından birinci kimlik bölgesi olarak tanımlanmaktadır. Günümüzde Kadifekale'nin özellikle güney duvarlarında gözlemlenen taş örgüsü de, söz konusu dönemlerin izlerini taşımakta ve kentin tarihsel sürekliliğini yansıtmaktadır. Fakat alanda yapılan yüzey taramaları ve mekansal okumalar sonucunda, Bizans Dönemine ait sarnıç ve şapel kalıntısı ile Osmanlı Dönemine ait cami temeli dışında, herhangi bir yapı kalıntısına rastlanmamaktadır. Bilimsel kazılarının yapılması sonucunda Helenistik ve Roma Dönemlerine ait yapı kalıntılarında rastlama olasılığı bulunmasına karşın, Osmanlı Dönemini yeterince içermeyen alanda, kentin tarihsel gelişimi net olarak okunamamaktadır.

Üzerinde yerleşim olmaması sebebiyle rezerv alanı olarak korunan bu alanda, gecekondu sakinlerinin gününbirlik kullanımlarının oluşturduğu tehdit sebebiyle bilimsel çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bakımdan 1/1000 ölçekli 'Kadifekale-Tiyatro ve Çevresi Koruma Amaçlı Revizyon İmar Planı', geç kalınmış olsa da buradaki birikimin korunması bakımından olumludur. Günümüzde bu alanda 1984 yılında onanan imar planı geçerliliğini sürdürmektedir. Ayrıntılı analiz çalışmaları sonucunda Tiyatro ve Kadifekale 1. derece arkeolojik sit sınırlarında yapılan düzeltmelerle başlayan çalışmalar, bu yapıların ortaya çıkarılarak kent yaşamına kazandırılmasını amaçlamaktadır.

Helen, Roma, Bizans ve Osmanlı olmak üzere dört yerleşim katmanı içeren B bölgesi, tarihsel verilere göre ikinci kimlik bölgesi olarak tanımlanmaktadır. Buna

karşın, yüzey taraması ve mekansal okumalar sonucunda bu alanın Antik Döneme ait Agora, sur duvarı vb. kalıntılar ile Osmanlı Dönemine ait çarşı ve konut dokusu içerdiği gözlenmiş, dolayısıyla kent kimliği ve tarihsel sürekliliğin en fazla izlendiği yer olduğu belirlenmiştir. Bir başka deyişle, kuramsal çalışmalar sonucunda kent kimliğini en fazla taşıyan alan A bölgesi iken, mekanın okunması sonucunda B bölgesinde kent kimliğinin daha net izlendiği saptanmıştır. Bu alan, üzerinde kentsel gelişimin uzantısı olan mekansal yapının varlığı nedeniyle birinci derecede risk taşımaktadır. Bu bölgede günümüze kadar olan süreçte çeşitli 1., 2. ve 3. derece arkeolojik sit ile kentsel sit kararları alınmış, fakat yeterli ön araştırmalara dayanmayan kararlar, kentin çok katmanlı bütününe korumaya yetmemiştir.

Tarihi kent merkezinde 1978 yılında alınan kentsel sit kararı öncesinde herhangi bir kısıtlama olmadan yapılaşmalar sürmüştür, 2002 yılında alınan 3. derece arkeolojik sit kararı öncesinde ise, denetimsiz yapılan temel kazıları yeraltı katmanlarını harap etmiştir. Sözelimi sit sınırları içinde Fevzipaşa Bulvarı'nda konumlanan Albey Mağazası'nın yapımı sırasında ve İkiçeşmelik'de konumlanan Çok Katlı Otoparkın temel hafriyatı sırasında antik mimari elemanlara rastlandığı bilinmektedir (Çakmakçı, Erdem, 2002). 2002 yılından sonra ise, müze denetiminde yapılan sondaj kazısında buluntuya rastlanmaması durumunda inşaat ruhsatları verilmeye başlanmıştır.

Çok katmanlı B bölgesinin bir kısmı ise sit kapsamı dışında bırakılmış, bunun sonucunda günümüze kadar olan süreçte denetimsizce yapılan temel kazılarında rastlanan buluntular, yatırıma engel olacağı düşüncesiyle yok edilmiştir. Sözelimi Fevzipaşa Bulvarı'nda Yapı Kredi Bankası Çankaya Şubesi'nin yapımı sırasında, antik mimari elemanlar ve kalıntılara rastlanmıştır (Çakmakçı, Erdem, 2002). Buradan geçen metro kazısında rastlanan, günümüzde Çankaya metro istasyonunda sergilenen arkeolojik kalıntılar ise, detaylı bir araştırma ve belgeleme yapılmadan yerlerinden kaldırılmıştır.

Günümüzde B bölgesinde sit kararı kapsamında çeşitli planlama çalışmaları ve uygulamaları yürütülmektedir. Bu alanda gerçekleştirilen ilk koruma çalışması, 1978

kentsel sit sınırları içinde hazırlanan, 1984 yılında onanan 'Kemeraltı Kentsel Sit Alanı İmar Planı'dır. Bu plan Kadifekale ve Agora gibi yerleri korunacak ve özel projesine göre düzenlenecek alanlar olarak ayırması dışında, mevcut tarihi yapıların korunması ve yeni yapılarda uyum sağlanması amacıyla yapılan öneri ve kısıtlamaların ötesine geçememiştir. 1995 yılında bu planın koruma ve gelişme arasında uyum sağlayamaması sebebiyle revize edilmesine karar verilmiştir.

Günümüzde risk altındaki bu kimlik bölgesinin kuzeyde yer alan bir parçası dışında büyük bir kısmını içeren 'kentsel sit ve 3. derece arkeolojik sit alanı' için yapılan planlama çalışmaları sürmektedir. Bu bağlamda hazırlanan ve 2002 yılında onanarak yürürlüğe giren 1/5.000 ölçekli 'Kemeraltı ve Çevresi Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı' iki etaba ayrılmış, 1.etap için hazırlanan 1/1.000 ölçekli 'Koruma Amaçlı Revizyon İmar Planı' 2004 yılında onanarak yürürlüğe girmiştir. Bu planla tarihi kent dokusunun sahip olduğu bütünlüğün ve mimari dilin korunarak geleceğe aktarılması ve yeni yapıların geleneksel dokuya uyum sağlaması hedeflenmiştir. Buna karşın, planlama çalışmalarında kentin çok katmanlı kültür dokusunun ve karmaşık yapısının çözümlenmediği dikkat çekmektedir. Bu plan çalışmasında genellikle yerüstündeki varlıkları korumaya ve aralarındaki bütünlüğü sağlamaya önem verilerek yeraltında konumlanan potansiyel alanlar dikkate alınmamıştır. Sözgelimi antik limanın güneyinde konumlanan ve yakınlarında odeon olduğuna ilişkin tarihsel veriler bulunan Konak katlı otoparkının yeraltına alınmasının planlanması, toprak altındaki katmanları göz önünde bulundurmayan bir yaklaşımdır. Günümüzde 2.etap için hazırlanan 1/1.000 ölçekli 'Koruma Amaçlı Revizyon İmar Planı' çalışmaları sürmektedir.

Mimar Kemalettin Kentsel Sit Alanında, Konak Belediyesi ve İzbeton A.Ş. işbirliğiyle yapılan, 'Mimar Kemalettin Caddesi ve Çevre Sokakları Düzenleme Projesi' bu alanı koruyarak yeniden canlandırması bakımından olumlu bir uygulama olmuştur.

Bu alanda konumlanan Agora 1. ve 2. derece arkeolojik sit alanında hazırlanan, 1/1000 ölçekli 'Agora ve Çevresi Koruma Amaçlı Revizyon İmar Planı', 2005

yılında onanarak yürürlüğe girmiştir. 1. derece arkeolojik sit alanında bilimsel nitelikteki kazı çalışmaları sürmektedir. Ancak çevresinin düzenlenmesi çalışmaları, 2.etap için hazırlanan 1/1.000 ölçekli ‘Koruma Amaçlı Revizyon İmar Planı’ çalışmaları kapsamında devam etmektedir.

Bu alanda ayrıca Büyükşehir Belediyesi Tarihi Çevre Koruma Müdürlüğü tarafından hazırlanan, ‘Kemeraltı-Anafartalar Caddesi Cephe Düzenleme Projesi’ kapsamında, cadde boyunca yer alan yapıların dış cephe bakım ve onarımları yapılarak, kentin tarihi sürekliliğine ait daha yakın döneme ait kültür varlıklarının korunması sağlanmaktadır.

Özetlemek gerekirse, aynı katmanlaşmaya sahip bölgelerin sit sınırlarıyla parçalara ayrılarak farklı planlama yaklaşımlarının etkisinde bırakılması, kentin tarihsel sürekliliğine zarar vermektedir. Tarihsel araştırmalar ve antik kaynaklarda Agora’ya bitişik bir tapınak, Bouleterion vb. yapılardan söz edilmektedir. Agora 1. derece arkeolojik sit tanımı ile korunmaya çalışılırken, en az bu yapı kadar önemli olan ve günümüzde olasılıkla yeraltında konumlanan diğer yapıların 3. derece arkeolojik sit tanımı ile korunmaya çalışılması ve bu alanlarda sondaj kazısı sonrasında inşaat ruhsatı verilmesi yanlıştır.

Helen, Roma, Bizans olmak üzere üç yerleşim katmanı içeren C ve D bölgeleri, Helen, Roma, Osmanlı olmak üzere üç yerleşim katmanı içeren E bölgesi, 3. kimlik bölgeleri olarak tanımlanmaktadır. Bu alanlarda antik dönemlere ilişkin güney sur duvarları, Tiyatro, Stadyum, Altınyol, Zeus Akraios Tapınağı vb. kalıntılar bulunmaktadır. Günümüzde risk altındaki bu kimlik bölgelerinin ‘Kemeraltı ve çevresi kentsel ve 3. derece arkeolojik sit alanı’ sınırları içindeki kısımları, ‘Kemeraltı ve Çevresi Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı’ çerçevesinde planlanmakta ve korunmaya çalışılmaktadır. Bu plan kapsamında, 1. derece arkeolojik sit olarak belirlenen tarihi Roma Yolu’nu içeren alanın, ‘Arkeoloji ve Tarih Parkı’ olarak düzenlenmesi tasarlanmıştır. Bu alanda ayrıca tiyatroyu içeren ‘Kadifekale–Tiyatro ve Çevresi Koruma Amaçlı Revizyon İmar Planı’ çalışmaları sürmektedir.

1., 2. ve 3. derece arkeolojik sit alanları ile kentsel sit alanı ve sit tanımı olmayan alanların konumlandığı bu alanda, benzer katmanlaşmaya sahip bölgelerin sit sınırlarıyla parçalara ayrılarak farklı uygulamaların etkisinde bırakılması, bir kısmının da sit sınırları dışında bırakılarak kentsel gelişmeye açılması, sit kararlarındaki rastlantısallığa işaret etmektedir.

Roma ve Osmanlı olmak üzere iki katman içeren G bölgesi, Helen ve Roma olmak üzere iki katman içeren F bölgesi, 4. kimlik bölgeleri olarak tanımlanmakta ve söz konusu dönemlere ilişkin kalıntıları barındırmaktadır. Günümüzde risk altındaki bu kimlik bölgelerinde, G bölgesinin küçük bir kısmını içeren kentsel ve 3. derece arkeolojik sit kararı dışında, herhangi bir sit tanımı bulunmamakta, dolayısıyla 2. etap için hazırlanan 1/1.000 ölçekli ‘Koruma Amaçlı Revizyon İmar Planı’ çalışmaları dışında, koruma planlaması yapılmamaktadır.

Roma ve Osmanlı olmak üzere iki katman barındıran G bölgesi, Osmanlı Dönemi izlerini 1922 yangınında büyük ölçüde kaybetmesine karşın, yeraltında Roma Dönemine ilişkin kalıntılarını korumuştur. Fakat bu alanda çeşitli tarihlerde yapılan inşaat hafriyatları sırasında rastlanan antik kalıntıların büyük bir kısmı, sit kararı ve denetim olmaması sebebiyle yatırıma engel olacağı düşüncesiyle ayrıntılı araştırma ve belgeleme yapılamadan yok edilmiştir. Örneğin geçmiş yıllarda Atatük Lisesi’nin batısındaki yapı adasında yapılan inşaat hafriyatı ve Büyük Efes Oteli’nin ek inşaatı sırasında rastlanan antik mimari elemanlar ve kalıntılar, koruma altına alınmadan yatırıma devam edilmiştir (Çakmakçı, Erdem, 2002). Bazı temel kazılarında rastlanan antik kalıntılar ise yapıların bodrum katlarında koruma altına alınarak inşaata devam edilmiştir. Örneğin İhsan Kayın İş Merkezi temel kazısında rastlanan antik kalıntılar, sekiz katlı iş merkezinin bodrum katında görülebilmektedir.

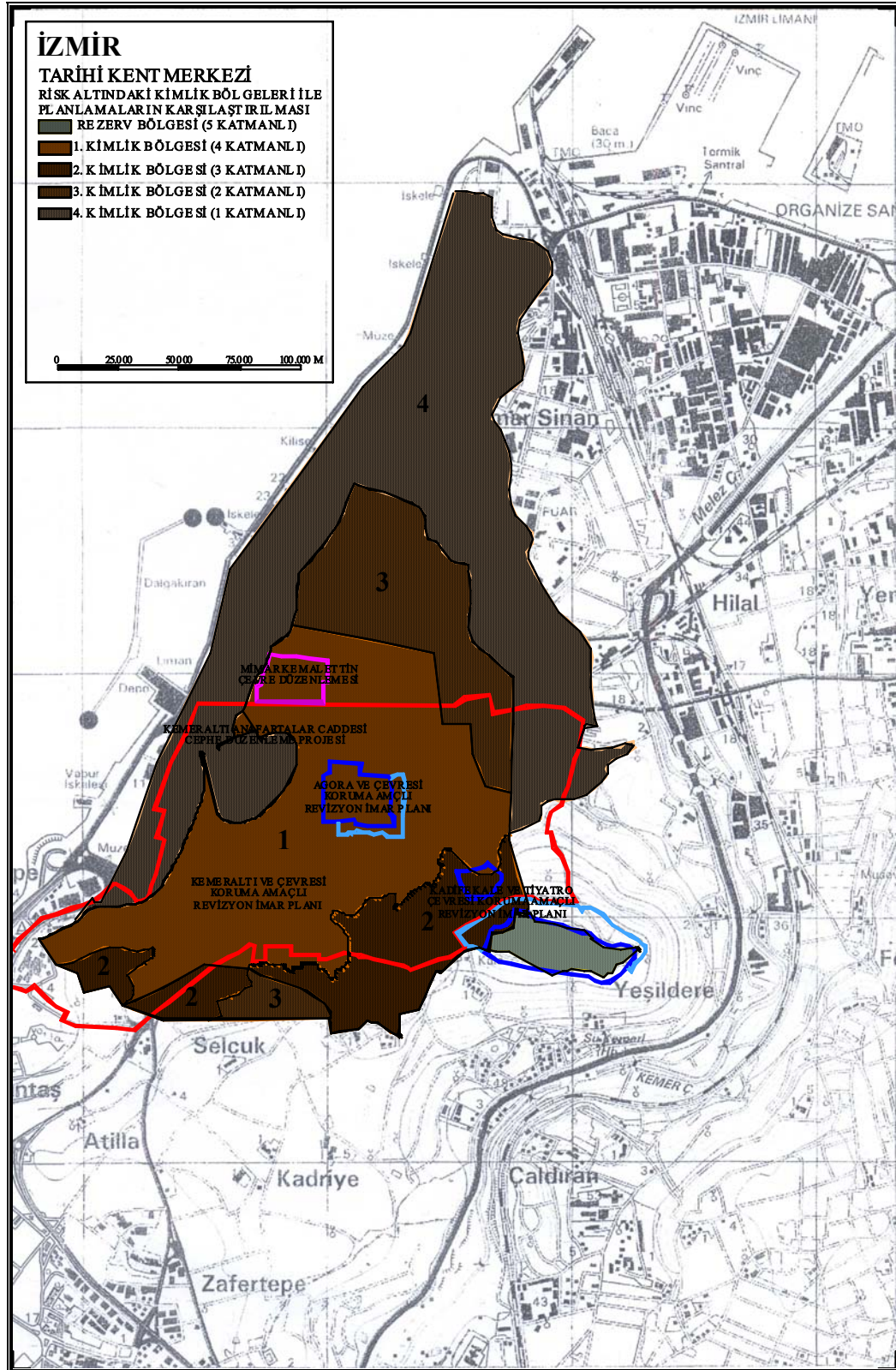
Osmanlı Dönemi olmak üzere tekil bir çağın ürünü olan H bölgesi, 5. kimlik bölgesi olarak tanımlanmaktadır. Fakat bu alanda yerüstünde konumlanan birikiminin büyük bir kısmı da 1922 yılında meydana gelen yangında yok olmuştur. Yangından kurtulan yapıların bir kısmı ise, koruma kararı olmaması sebebiyle tahrip edilmiştir. Bu bölgenin güneydoğusunda küçük bir parçası, kentsel ve 3. derece

arkeolojik sit alanına girmektedir. Oysa burası Osmanlı Dönemi olmak üzere tekil bir dönem barındırmakta, düşey bağlantı bulunmaması sebebiyle 3. derece arkeolojik sit tanımına ihtiyaç duymamaktadır. H bölgesinde ayrıca güneybatıda dolgu ile üretilen alanda küçük bir parça kentsel sit bulunmaktadır.

Sonuç olarak İzmir'in kent arkeolojisi değerlendirilmeleri ile tarihi kent merkezinde yapılan planlama çalışmaları karşılaştırıldığında, sit kararları gibi planlama çalışmalarının da kentin tarihsel gelişimine uymadığı, risk altındaki kimlik bölgelerinde yeterli planlama çalışması yapılmadığı gözlenmektedir.

Kentsel sit ve 3. derece arkeolojik sit sınırları içinde hazırlanan koruma amaçlı imar planı genellikle alanın yerüstündeki birikimini korumaya ve yeni yapılarla uyum sağlamaya yöneliktir. Bunun dışında genellikle proje alanları anıtsal strüktürlerin olması durumunda risk altındaki kimlik bölgeleriyle kesişmekte, bu bağlamda, Agora ve Tiyatro gibi anıtsal strüktürler için koruma proje ve uygulama çalışmaları sürmekte, Altınyol'un da arkeoloji ve tarih parkı olarak projelendirilmesi tasarlanmaktadır. Buna karşın, tarihi kent merkezinde aynı birikime sahip diğer kısımlar 3. derece arkeolojik sit tanımı ile korunmaya çalışılmakta, bu bağlamda yapılaşma öncesi müze denetiminde sondaj kazısı yapılmakta, kalıntıya rastlanmadığı durumlarda yatırıma devam edilmektedir. Oysa bu alanlardaki potansiyelin sondaj kazılarıyla değerlendirilmesi mümkün değildir.

Tarihi kent merkezinde detaylı bir envanter çalışması bulunmaması, kentin sit bütünlüğünün sağlanamamasına yol açmaktadır. Bunun sonucunda tarihi kent merkezindeki yatay ve düşey bağlantıların planlama aracılığıyla korunarak gelişmenin sağlanması mümkün olmamaktadır. Bu sebeple kentin kuramsal çalışmalar sonucunda belirlenen kültür mirasının, her türlü tahribat sonucunda günümüze ulaşan kısmının belirlenmesi gerekmektedir.

Şekil 5.2. Kent arkeolojisi değerlendirmeleri ile planlama çalışmalarının karşılaştırılması. Risk altındaki kimlik bölgeleri ile planlama çalışmalarının karşılaştırılmasıyla hazırlanmıştır.

5.3 Kent Arkeolojisi Araştırmaları Sonucunda Belirlenen Katmanlaşmanın Günüme Ulaşan Kısımın Saptanarak Korunması

İzmir'in döneysel katman planlarının çakıştırılmasıyla kuramsal anlamda hacimsel gelişimi çözümlenmiş, farklı katmanlaşmalar barındıran eş nitelik alanları saptanmıştır. Fakat kentin kuruluş tarihinden başlayarak birbirine eklenen yerleşim katmanları, günüme kadar olan süreçte meydana gelen doğal afetler, savaşlar, imar ve bayındırlık uygulamaları vb. sebeplerle zarar görmüştür.

İzmir'de antik dönemde yaşanan deprem felaketi ve savaşlar, kentin sürekli olarak yenilenmesine neden olmuştur. Bu sebeple antik dönemlerden günüme ulaşan mimari kalıntılar, genellikle Roma Döneminde M.S. 178 yılında meydana gelen deprem sonrasında yapılan yenilemelere aittir. Bizans Döneminde İzmir'in kent fizyonomisi çok az bilinmekte, Konak Orduevi bahçesinde bulunan mozaik ve birkaç yapı parçası dışında bu çağdan günüme ulaşan fiziksel veri bulunmamaktadır. Beylikler Döneminde İzmir'in çok sık el değiştirilmesiyle Türklerin hakimiyeti kısa sürmüş, çeşitli imaret, mescit, zaviye vb. yapılar yapılmasına karşın, kentin fiziksel formasyonunu etkileyen ve günüme ulaşan mimari eser olmamıştır. Osmanlı Döneminde İmparatorluğun başkentinde olduğu gibi görkemli yapılar yapılmamasına karşın, Kadifekale ile deniz arasında çok yoğun bir kent dokusu oluşmuştur. Fakat bu dokunun 1922 yangınında Frenk, Ermeni ve Rum Mahalleleri ile iş merkezinin bir kısmını içeren büyük bir kısmı yanmış, yangından kurtulan Türk Mahallesi ve arşı günüme ulaşmıştır. Bunun yanı sıra Osmanlı Döneminde doğal sebeplerle sığlaşmaya başlayan i limanının insan eliyle doldurulması ve yine rıhtımın inşasında yapılan dolgularla kıyı çizgisinin değiştirilmesi, kentin coğrafi özelliğini ve mekansal bilgi verme niteliğini değiştirmiştir. Cumhuriyet Döneminde ise özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra kentte hızlı bir nüfus artışı ve kentsel gelişme meydana gelmiştir. Bu dönemde hazırlanan imar planları kentin farklı dönemlerdeki tarihsel gelişimi ile bu sürece ait yeraltı ve yerüstü bileşenleri dikkate almamış, bunun sonucunda kentin çok katmanlı kültür dokusu ve karmaşık yapısı zarar görmüştür. Bir başka deyişle, günüme kadar olan süreçte İzmir, tüm dönemlere ait bileşenlerin korunmasına yönelik bir anlayışla ele alınmamıştır.

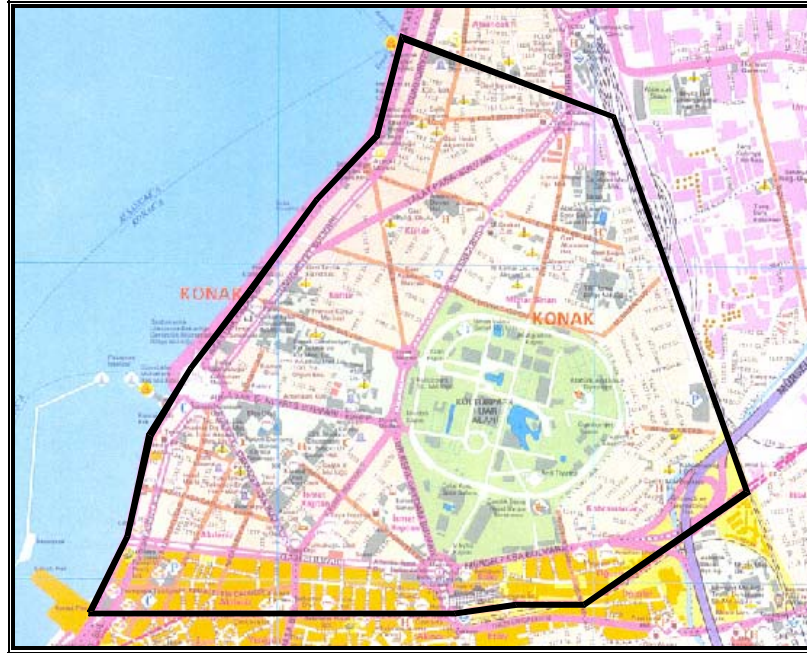
Günümüzde mevcut olan kültür mirası, kuramsal olarak kentin tarihi gelişiminin sonucunda olması gerekenden oldukça farklıdır. Tarihsel sürecin yakın dönemlere ait yerüstünde konumlanan bileşenleri saptanabilirken, daha eski devirlere ait yeraltı bileşenlerinin varlığı ve niteliği net olarak tanımlanamamakta, dolayısıyla kentin tarihsel gelişimi mekansal olarak yeterince okunamamaktadır. Bu sebeple potansiyel arkeolojik dolguların zarar gördüğü alanların coğrafi dağılımı saptanarak tahrip haritası hazırlanmalıdır. Bir başka anlatımla, kuramsal çalışmalar sonucunda saptanan arkeolojik potansiyelin, her türlü tahribat sonucunda günümüze ulaşan kısmının belirlenmesini ve tarihi kent merkezinin gerçek arkeolojik potansiyel haritasının elde edilmesi gerekmektedir. Tüm bulguların Coğrafi Bilgi Sistemleri desteğiyle veri tabanına kaydedilmesi, yeni bulgularla sürekli geliştirilen bir veritabanı oluşmasını sağlayacaktır. Böylece sit bütünlüğü sağlanarak kültür varlıklarının planlama aracılığıyla kent yaşamına katılması mümkün olacaktır.

Veri tabanı oluşturma çalışmalarına, Koruma Kurulu ve Arkeoloji Müzesi arşivlerinde bulunan temel ve sondaj kazılarında elde edilen bulguların kaydedilmesiyle başlanmalıdır. Günümüze kadar olan süreçte İzmir'de müze arkeologları denetiminde 28 adet sondaj kazısı yapılmasına karşın, sadece üç açmada in-situ durumda yapı kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Geri kalanların yedi tanesinde tarihsel sürekliliğin çeşitli dönemlerine ait pişmiş toprak ve seramik parçaları, sikke vb. küçük buluntular ele geçmesine karşın, 2863 sayılı yasa kapsamına giren herhangi bir taşınır ya da taşınmaz kültür varlığına rastlanmamıştır (Ek B).

Sondaj yapılacak yerlerin belirli bir yöntem içermeden yapılaşma talebine göre belirlenmesi, bu çalışmaların sistemli bilgi üretmesini engellemektedir. Açmalarda yasa kapsamına giren mimari yapı kalıntılarında bu kadar az rastlanması, açmaların rastlantısal olarak antik dönem yapı aralarında kalan boşluklara denk geldiği, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri imar etkinliklerinin arkeolojik dolguları tahrip ettiği vb. sebeplerle açıklanabilir. Bu sebeple kent arkeolojisi çalışmaları sonuçlarına göre sistemli bir yaklaşımla belirlenen hassas noktalarda kazı ve sondaj çalışmaları yapılmalı, toprak altındaki kültür katlarının belirlenmesinde yeraltı radarı, elektromanyetik ölçümler vb. gelişmiş tekniklerden de yararlanılmalıdır.

Kentin tarihi, topoğrafik vb. özelliklerinin incelenmesi ve bilimsel yöntemlerle farklı ölçeklerde gözlemler yapılması, potansiyel arkeolojik dolguların belirlenmesine yönelik bir değerlendirme sağlamaktadır. Bu bağlamda, öncelikle günümüzde geleneksel ve modern yapım teknikleriyle yapılaşmış alanlar saptanmalıdır. Geleneksel inşaat tekniklerinin arkeolojik kültür katlarına fazla zarar vermediği, buna karşılık modern yapı teknikleriyle yapılan derin temelli, bodrum katlı büyük mimari kütlelerin bu katmanları yok ettiği bilinmektedir. Bu sebeple geleneksel yapı stokunun korunduğu alanlarda toprakaltındaki arkeolojik buluntu alanlarının da korunduğu, buna karşın, modern yapılaşmaya açılmış alanlarda potansiyel kentsel arkeolojik varlıkların zarar gördüğü söylenebilir.

İzmir’de 1922 yılında yaşanan yangın felaketi, günümüz Alsancak semtinin Fevzipaşa Bulvarı’ndan başlayarak kuzey’de Punta’ya, doğu’da Kemer Çayı’na kadar uzanan büyük bir kesimini yok etmiştir (Şekil 5.3).

Şekil 5.3 1922 yılında meydana gelen yangının, tarihi kent merkezinde yok ettiği bölgeyi gösteren plan (Büyükşehir Belediyesi).

Yangın sonrasında birbirine karışan sokak ve binalar Cumhuriyet Döneminde bir plan dahilinde imar edilmiş ve dönemin mimarlık anlayışı çerçevesinde yapılar

yapılmıştır. Fakat bu alanda günümüze kadar olan süreçte herhangi bir sit kararı alınmaması, yangından kurtulan Osmanlı Dönemi eserlerinin ve Cumhuriyet Dönemi yapılarının korunmasını engellemiştir. Günümüzde Fevzipaşa Bulvarı'nın kuzey kesiminde, 1922 yangınından kurtularak günümüze ulaşan sınırlı sayıda tescilli yapı ve Mimar Kemalettin kentsel sit alanı kapsamında korunan Ulusal Mimarlık Dönemi yapıları dışında, yerüstünde kültür mirası bulunmamaktadır.

Bunun yanı sıra herhangi bir sit kararının olmaması, çok katlı yapılaşma öngören gelişme planlarının onaylanmasına ve yeraltındaki arkeolojik dolguların tahrip edilmesine sebep olmuştur. Özellikle 1953 yılında yürürlüğe giren Aru-Canpolat-Özdeş grubunun hazırladığı planda önerilen altı katlı yapılaşma, daha sonra belediye meclisi kararıyla sekiz kata çıkarılmış, bunun sonucunda yapılan çok katlı, derin temelli ve yeraltı otoparklı yapılar arkeolojik dolgulara zarar vermiştir.

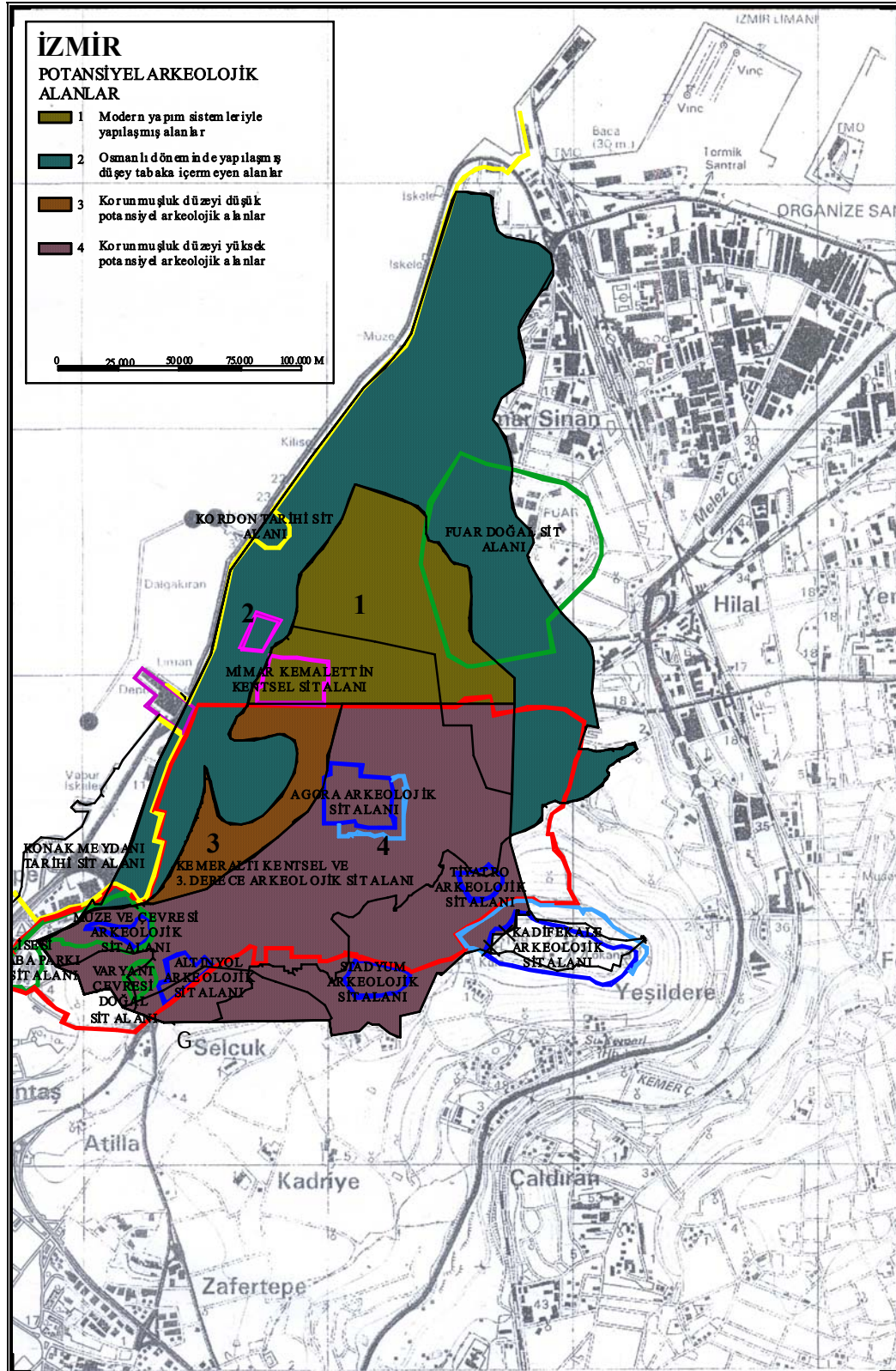
Özetlemek gerekirse, Fevzipaşa Bulvarı'nın kuzeyindeki alan 1922 yangını ve sonrasında sit kararı alınmaması sebepleriyle yerüstündeki kültür mirasını kaybetmiş, modern yapım sistemleriyle yapılmış binalar ise, yeraltındaki potansiyel arkeolojik varlıklara zarar vermiştir. Bu alanda topoğrafik eğim ve doğal dolgu kalınlığı bulunmaması, deniz seviyesine yakınlık vb. etkenler de dikkate alınır, arkeolojik katmanlara rastlama olasılığı azdır. Fakat boş ve az katlı yapılaşmış parseller, sokaklar ve meydanlar arkeolojik potansiyel taşıyan alanlardır. Nitekim metro kazısında birçok mimari yapı parçasına rastlanmıştır. Bu sebeple modern yapım teknikleriyle yapılaşmış alanlarda dolgu kalınlığı dikkate alınarak, rastlantısal olarak bulunacak arkeolojik verilerin korunması için önlem alınmalıdır (Şekil 5.4).

Tarihi kent merkezinin Fevzipaşa Bulvarı'nın güneyinde yer alan büyük bir kısmı ise, 1978 yılında kentsel sit olarak tescil edilmesinin etkisiyle, birkaç çok katlı yapılaşmış parsel ve bölge dışında, geleneksel çevre değerlerini korumaktadır. Bu sebeple alanda yeraltında ve yerüstünde konumlanan, yatay ve düşey bağlantılar içeren yoğun bir tarihsel katmanlaşma bulunmaktadır. Bu katmanlaşmaya ilişkin yerüstünde konumlanan kültür mirasının tespit ve tescil çalışmaları büyük ölçüde tamamlanmıştır. Fakat yeraltında konumlanan kültür mirası belirsizliğini korumaktadır.

Geleneksel çevre değerlerinin korunduğu alanlarda eğim, dolgu kalınlığı ve yoğunluğu, sokak sistemi vb. verilere ilişkin yapılacak gözlemler, korunmuş arkeolojik dolgu alanlarına ilişkin bir değerlendirme sağlamaktadır. Genellikle eğimin ve doğal dolgu kalınlığının fazla olduğu alanlarda, arkeolojik mirasın korunma olasılığı artmaktadır. Bu alanlarda ızgara plan özelliğini koruyan sokaklarda, geleneksel yapım yöntemleriyle yapılan ve bodrum katı olmayan yapıların altındaki arkeolojik katmanların da korunmuş olduğu düşünülebilir.

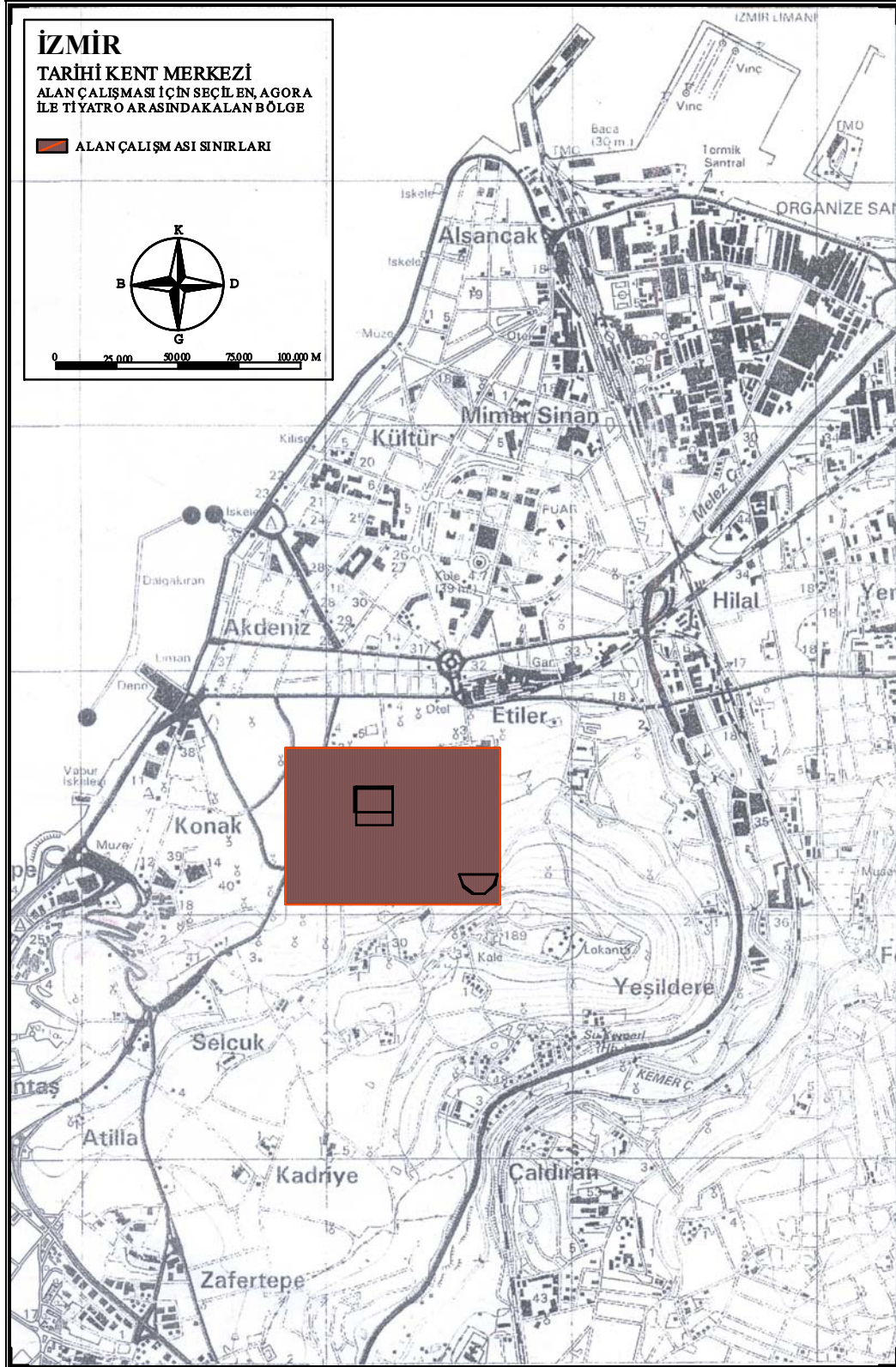
Milli Kütüphane Caddesi'nin antik kıyı hattı ve Anafartalar Caddesi kıvrımının antik iç liman olduğu düşünülürse, bu caddelerin batı kesiminde antik kalıntıya rastlama olasılığı bulunmamaktadır. Fakat eski kıyı hattının doğusundaki eğimli alanlarda arkeolojik rezerv alanlarının korunduğu sanılmaktadır. Eşrefpaşa Caddesi ile Anafartalar Caddesi arasında kalan düzlükte, Konak katlı otoparkına kadar olan alanda, Osmanlı çarşısı dokusu büyük ölçüde korunmasına karşın, eğimin ve doğal dolgu kalınlığının az olması ve ızgara plan özelliği taşıyan sokakların bulunmaması, arkeolojik dolguların iyi düzeyde korunmadığına işaret etmektedir. Buna karşın, buradan Kadifekale'ye kadar olan kısımda, eğim ile doğal dolgu kalınlığının artması ve yer yer ızgara plan özelliği gösteren sokaklara rastlanması sebepleriyle, iyi korunmuş düzeyde arkeolojik potansiyel bulunduğu düşünülmektedir (Şekil 5.4).

Günümüz kentlerinde gün ışığına çıkarılmış anıtsal antik dönem yapılarının konumları, bu dönemlere ilişkin kent yapısının ve sokak sisteminin saptanmasında önemli rol oynamaktadır. İzmir'de de Agora yapısı kentin antik dönem geçmişine ilişkin güçlü bir odak noktası oluşturarak önemli veriler sağlamakta, kent kimliği ve tarihsel süreklilik mekansal olarak en fazla burası ile Tiyatro arasında konumlanan alanda okunmaktadır. Bu sebeple tarihi kent merkezinin bu bölgesinde yüzey taraması, mekansal okuma ve farklı ölçeklerde yapılan gözlemlerle, kentin tarihsel sürekliliğinin yeraltı katmanlarının tanımlanmasına odaklanan bir alan çalışması gerçekleştirilmiştir (Şekil 5.5). Bu bağlamda, kent arkeolojisi çalışması sonucu belirlenen katmanlaşmanın, günümüze ulaşan yeraltı kısımlarının saptanmasına yönelik ipuçları aranmış, bu çalışmalar kentin yeraltı katmanlarının varlığı ve korunmuşluk durumu hakkında bir değerlendirme sağlamıştır.

Şekil 5.4 Potansiyel arkeolojik dolguların belirlenmesi amacıyla yapılan bölgeleme. Tarihsel veriler ile farklı ölçeklerde yapılan topoğrafik inceleme ve gözlemlere dayanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 5.5 Çok katmanlı tarihi kent merkezinde alan çalışması için seçilen, Agora ve Tiyatro arasında konumlanan bölge. 1/1000 ölçekli halihazır plan kullanılarak hazırlanmıştır.

M.Ö. 333 yılında Pagos Dağı yamacında baştan başa yeniden kurulan İzmir’de, kentin kurulduğu alanın topoğrafyası, kent planını etkileyen en önemli unsur olmuştur. Kentsel mekanın konut ve kamusal alanlar (dini, politik, ticari) olmak üzere fonksiyonlara ayrılarak ızgara plan ilkelerine göre kurgulanması ise, kent mekanını biçimlendiren diğer önemli etkendir. Bu bağlamda farklı fonksiyonlara ayrılmış kent mekanları, arazinin topoğrafik verileri doğrultusunda ve ızgara plan metoduyla araziye yerleştirilmiş, böylece düzenli dikdörtgenlere ayrılan yapı adaları, birbirini dik kesen doğrusal sokaklarla birbirine bağlanmıştır. Arazinin ağırlık merkezinde yer alan geniş ve eğimin az olduğu bir alana Agora ve çevresinde Bouleterion, Gymnasion, tapınak vb. yapılardan oluşan kamusal merkez yerleştirilmiş, böylece kentin sosyal, ticari, siyasi ve dini merkezi burada toplanmıştır.

Agora ve çevresindeki yapılardan oluşan kamusal merkez batı yönünde liman bölgesiyle, diğer yönlerden de konut bölgeleriyle çevrelenmiş, daha üst kotlarda ise arazinin topoğrafik verilerine göre tiyatro ve stadyum yerleştirilmiştir. Büyük kütleli kamusal yapıların ızgara içerisine yerleştirilmesi, planın tekdüzelikliğini yok etmiş olmalıdır. Günümüzde her iki yapı da tamamen modern yapılarla kaplanmış olmasına karşın, yeraltında konumlandıkları alan bilinmektedir. Arazinin topoğrafik durumuna uygun doğal bir oyuk içinde kuzey yönündeki manzaraya yönelerek konumlanan Tiyatro’nun, burada konumlanan evlerin temellerinde, duvarlarında ve bahçelerinde yer alan kalıntılara dayanılarak, günümüz kentinde kapladığı alan saptanabilmekte ve mimari yapısı çözümlenebilmektedir. Stadyum’dan ise günümüze ulaşan herhangi bir kalıntı ve iz bulunmamaktadır.

Agora’nın kuzey ve batısından geçen iki ana cadde, kent girişlerini merkeze ve limana bağlayan, konut alanlarının bu merkezlerle ve birbiriyle ilişkisini sağlayan niteliktedir. Sokak sistemi Helenistik Dönemde tek boyutlu iken, Roma Döneminde kent merkezinden geçen ana akslar ve anıtsal yapıları birbirine bağlayan sokaklar stoalarla anıtsallaştırılmıştır. Günümüzde bu alanda yapılan kazılarda, sütunlu caddelere ait olduğu düşünülen çeşitli sütun ve heykel parçaları ele geçmekte, yüzey taramalarında da yer yer sütun parçalarına rastlanmaktadır.

Kentin Roma Döneminde Asya'nın en parlak, büyük ve görkemli şehri unvanlarını aldığı düşünülürse, kamusal merkez ve etrafında yoğun bir kent dokusu oluşmuş ve görkemli yapılar inşa edilmiş olmalıdır. Bu yapılar, sütunlu caddeler ve eğimli arazi birbiriyle bütünleşerek anıtsal bir silüet oluşturmuş ve kente antik dönemlerdeki ününü kazandırmıştır. Yüzey taramalarında rastlanan antik mimari yapı kalıntıları, günümüzde bu yapıların bir kısmının yeraltında varlığını sürdürdüğüne işaret etmektedir.

Tarihi kentlerde yer alan anıtsal antik yapıların konumları, antik kent yapısının çözümlenmesinde önemli rol oynamaktadır. İzmir'de de Agora, Tiyatro vb. yapıların konumları ve araziye yerleştikleri kuzey-güney, doğu-batı doğrultusu, kentin antik dönemdeki dokusunun ve sokak sisteminin saptanmasında önemli rol oynamaktadır. Nitekim tarihi kent merkezinde sokak sistemine ilişkin yapılan gözlemlerde kuzey-güney, doğu-batı doğrultusunda birbirine paralel ve dik konumlanan sokaklara rastlanmıştır. Bu sokakların bazıları yer yer kesintiye uğramasına karşın, aynı doğrultudaki başka sokaklarla çakışmakta, arada kalan bölgede ise sokak doğrultusu ada ve parsel sınırlarında devam etmektedir. Sokakların organik bir biçim aldığı bölgelerde ise söz konusu sistem yine ada ve parsel sınırlarında devam etmekte ve kıvrımlı sokak sisteminin arasında ızgara plan izleri gözlenmektedir (Şekil 5.6).

Eğimli topoğrafyanın zorluklarına rağmen ızgara plan uygulanmasıyla oluşan sokak sisteminde genellikle bir yöndeki sokaklar düz, onları dik kesen diğer yöndeki sokaklar ise yokuş, kimi zaman merdivenli olmuştur. Fakat topoğrafyanın aynı derecede ve yönde düzenli bir eğimi olmaması, sokaklarda da düzenli bir eğim oluşmasını engellemiştir. Sözgelimi Agora'nın güneyinde ızgara plan özelliği gösteren sokaklardan, doğu-batı doğrultusundakiler düz, kuzey-güney doğrultusundakiler eğimli iken, Agora'nın doğusunda, kuzey-güney doğrultusundakiler düz, doğu-batı doğrultusundakiler eğimli duruma gelmiş, Agora'nın kuzeyinde ise her iki yönde de eğim meydana gelmiştir. Bunun yanı sıra aynı aksta konumlanan ve bir bütünü parçaları olduğu düşünülen sokakların eğimlerinin de bulunduğu bölgenin eğimine göre değişkenlik gösterdiği dikkat çekmektedir.

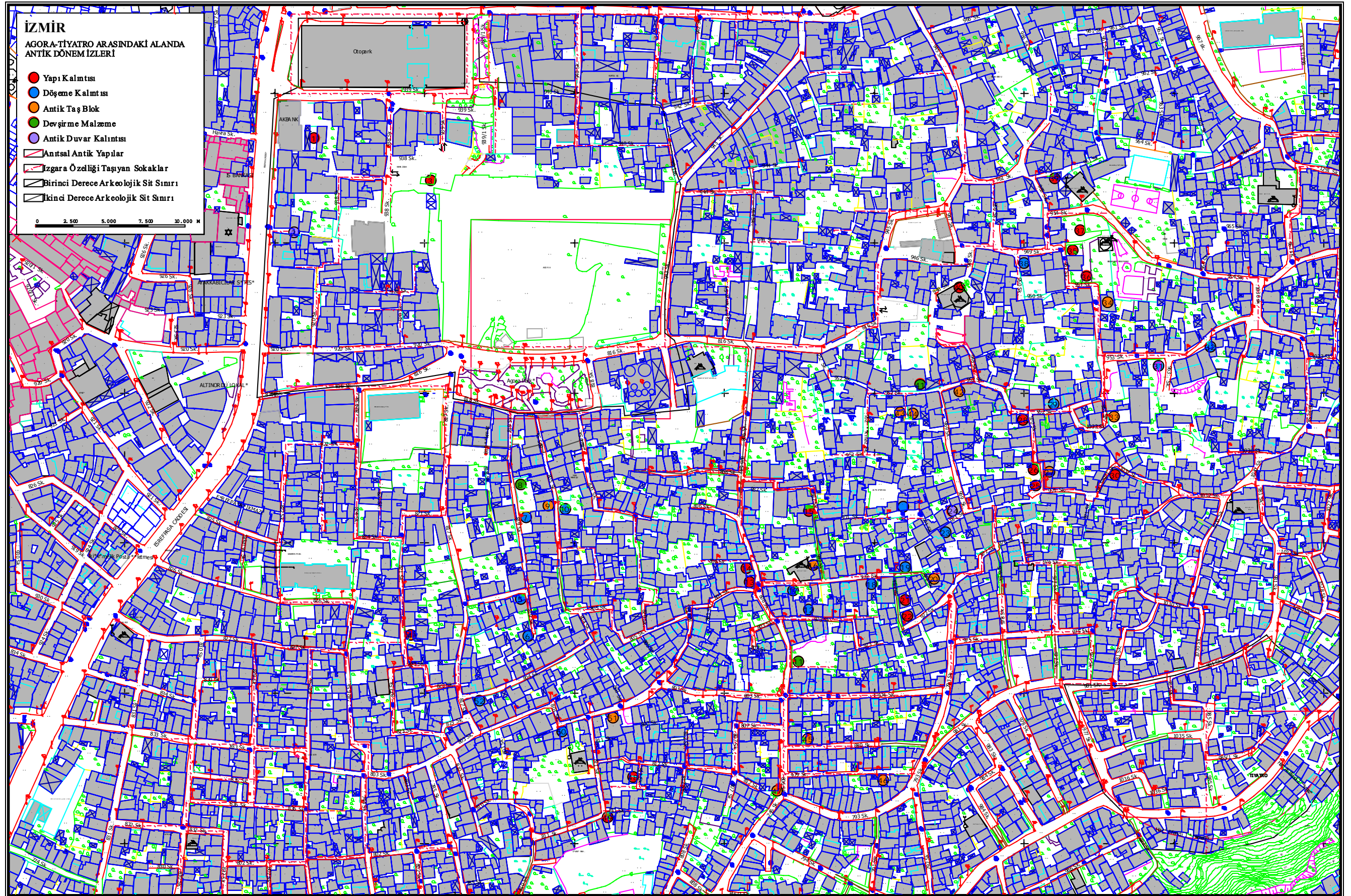
Bu alanda yapılan yüzey taramalarında, değişen korunmuşluk düzeyinde antik yapı parçaları ve mimari kalıntılara rastlanmıştır. Genellikle kentsel kullanımların ve yapılaşmanın arttığı, trafiğin yoğunlaştığı sokaklarda, arkeolojik dolguların korunmuşluk düzeyinin azaldığı, buna karşın, dar ve az kullanılan sokaklarda arkeolojik dolguların korunmuşluk düzeyinin arttığı dikkat çekmektedir. Sözelimi Fevzipaşa Bulvarı, İkiçeşmelik Caddesi gibi işlek caddelerde fiziksel veri bulunmamasına karşın, Anafartalar Caddesi, 806, 816, 945 Sokaklar vb. caddelerde görülmeye başlamakta, ara sokaklara hatta çıkmaz sokaklara girildikçe bulgular artmaktadır. Bu sebeple bu alanlarda kültürel ve turistik işlevlerin artırılarak kentsel kullanımların ve araç trafiğinin azaltılması, potansiyel dolguların korunması bakımından faydalı olacaktır.

Eğim ve dolgu kalınlığı da arkeolojik potansiyelin korunmuşluk durumuna ilişkin bir değerlendirme sağlamakta, eğimin ve dolgu kalınlığının arttığı alanlarda, arkeolojik dolguların korunmuşluk düzeyi de artmaktadır. Sözelimi Agora'nın güneyinde eğimin dik olduğu bölgelerde arkeolojik dolgular iyi korunmuş durumdayken, Agora'nın kuzey ve doğusunda eğimin azaldığı alanlarda dolguların korunmuşluk düzeyi azalmaktadır.

Sokak sisteminde ızgara plan özelliği taşıyan alanlarda, korunmuş arkeolojik dolguların arttığı ve bulguların daha iyi tanımlandığı dikkat çekmektedir. Fakat Agora ve Fevzipaşa Bulvarı arasında kalan alanda, arazi eğiminin azalarak kentsel kullanımların artması sebebiyle, ızgara plan özelliği korunmasına karşın, arkeolojik verilerin yok olduğu dikkat çekmektedir.

Agora'nın güney ve doğusunda eğimin arttığı bölgelerde ise, ızgara plan özelliğini koruyan sokaklarda evlerin temellerinde ve dış duvarlarında antik kalıntıların ve korunmuşluk oranının arttığı dikkat çekmektedir. Eğimin iyice arttığı Tiyatro çevresindeki alanlarda ise, ızgara plan özelliği taşıyan sokaklar ve mimari kalıntılar bulunmamakta, kentin antik dönemlerde konut bölgesinin burada sonlandığı sanılmaktadır (Şekil 5.6). Nitekim kentin eski durumunu gösteren gravür ve resimlerde, bu alanda herhangi bir yapı veya kalıntı gözlenmemektedir.

Şekil 5.6 Agora ve Tiyatro arasında konumlanan alanda sokak sisteminde, antik dönem izzgara plan izleri ve kalıntılar. Ölçek:1/2.500 (1/1.000 ölçekli halihazır kullanılan ve farklı ölçekli alan çalışmalarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

Bu alanda yapılan yüzey taramasında 52 adet bulguya rastlanmıştır, bunların 19 tanesinin antik yapı kalıntısı, iki tanesinin duvar kalıntısı, 14 tanesinin döşeme kalıntısı, 14 tanesinin blok taşlardan oluşan tanımlanamayan kalıntı, üç tanesinin de antik taşların devşirme malzeme olarak kullanıldığı geleneksel yapı duvarları olduğu saptanmıştır (Tablo 5.1).

Tablo 5.1 Yüzey taraması ve mekansal okumalar ile saptanan arkeolojik kalıntıların gruplandırılması.

Şekil 5.7	939 Sokak	Yapı kalıntısı	Şekil 5.33	970 Sokak No: 10	Antik taş blok
Şekil 5.8	Eşrefpaşa C. No:13	Antik duvar kalıntısı	Şekil 5.34	952 Sokak No: 2	Yapı kalıntısı
Şekil 5.9	938 Sokak	Yapı kalıntısı	Şekil 5.35	952 Sokak No: 10	Döşeme kalıntısı
Şekil 5.10	821 Sokak No: 23	Yapı kalıntısı	Şekil 5.36	1032 Sokak	Yapı kalıntısı
Şekil 5.11	819 Sokak No: 25	Döşeme kalıntısı	Şekil 5.37	953 Sokak No: 6	Döşeme kalıntısı
Şekil 5.12	819 Sokak No: 37	Döşeme kalıntısı	Şekil 5.38	953 Sokak No: 20	Döşeme kalıntısı
Şekil 5.13	819 Sokak No: 25	Antik taş blok	Şekil 5.39	951 Sokak No: 7	Antik taş blok
Şekil 5.14	819 Sokak	Devşirme malzeme	Şekil 5.40	951 Sokak No: 13	Antik taş blok
Şekil 5.15	805 Sokak No: 43	Antik taş blok	Şekil 5.41	951 Sokak	Yapı kalıntısı
Şekil 5.16	805 Sokak No: 14	Döşeme kalıntısı	Şekil 5.42	951 Sokak	Yapı kalıntısı
Şekil 5.17	806 Sokak	Devşirme malzeme	Şekil 5.43	951 Sokak	Yapı kalıntısı
Şekil 5.18	973 Sokak No: 25	Döşeme kalıntısı	Şekil 5.44	950 Sokak No: 4	Döşeme kalıntısı
Şekil 5.19	806 ve 803 Sokak	Yapı kalıntısı	Şekil 5.45	961 Sokak	Yapı kalıntısı
Şekil 5.20	806 ve 803 Sokak	Yapı kalıntısı	Şekil 5.46	948 Sokak	Yapı kalıntısı
Şekil 5.21	982 Sokak. No: 12	Yapı kalıntısı	Şekil 5.47	952 Sokak No: 13	Devşirme malzeme
Şekil 5.22	982 Sokak No: 16	Antik taş blok	Şekil 5.48	952 Sokak No: 68	Antik taş blok
Şekil 5.23	972 Sokak No: 10	Döşeme kalıntısı	Şekil 5.49	952 Sokak No: 33	Antik taş blok
Şekil 5.24	972 Sokak No: 32	Döşeme kalıntısı	Şekil 5.50	952 Sokak No: 18	Antik taş blok
Şekil 5.25	972 Sokak No: 15	Döşeme kalıntısı	Şekil 5.51	979 Sokak No: 20	Antik taş blok
Şekil 5.26	972 Sokak No: 19	Antik taş blok	Şekil 5.52	980 Sokak No: 5	Antik taş blok
Şekil 5.27	972 Sokak No: 41	Yapı kalıntısı	Şekil 5.53	806 ve 812 Sokak	Antik taş blok
Şekil 5.28	972 Sokak No: 43	Yapı kalıntısı	Şekil 5.54	812 Sokak No: 10	Yapı kalıntısı
Şekil 5.29	971 Sokak No: 12	Döşeme kalıntısı	Şekil 5.55	811 Sokak No: 35	Yapı kalıntısı
Şekil 5.30	971 Sokak	Antik duvar kalıntısı	Şekil 5.56	803 Sokak No: 68	Döşeme kalıntısı
Şekil 5.31	971 Sokak No: 14	Yapı kalıntısı	Şekil 5.57	803 Sokak No: 84	Antik taş blok
Şekil 5.32	970 Sokak No: 16	Yapı kalıntısı	Şekil 5.58	804 Sokak No: 14	Döşeme kalıntısı

Özetlemek gerekirse, Agora ve Tiyatro arasında kalan bölgede yapılan alan çalışmasında, günümüzde kullanılan sokaklarda yüzey taraması, mekansal okumalar ve farklı ölçeklerde gözlemler yapılmış, bunun sonucunda bölgede, iyi korunmuş düzeyde yoğun bir arkeolojik dolgu bulunduğu saptanmıştır. Evlerin bir kısmının kapalı olması sebebiyle yapı adalarının ortalarında konumlanan parsel ve bahçelerin

tamamına ulaşmak mümkün olmamış, buna karşın, koruma ve planlama çalışmalarına veri oluşturabilecek önemli sonuçlar elde edilmiştir.

Bu çalışma kapsamında saptanan tüm arkeolojik kalıntıların günümüz koşullarında ortaya çıkarılması ve korunması mümkün değildir. Bu sebeple 3. derece arkeolojik sit tanımının derecesi yükseltilerek modern yapım sistemleriyle yapılaşmanın engellenmesi, potansiyel alanların gelecekte değerlendirilmek üzere korunmasını sağlayacaktır.

Tarihi kent merkezinin diğer bölgelerinde de arkeolojik dolguların korunduğu dikkat çekmekte, yeraltında bulunan arkeolojik verilerin belirsizliğini koruması, sağlıklı koruma politikalarının oluşturulmasını ve başarısını engellemektedir. Bu sebeple Agora ve Tiyatro arasındaki bölgede yapılan alan çalışmasının, kent genelinde tamamlanması, kalıntıların korunmasına yönelik daha iyi bir değerlendirme için tüm saptamaların Coğrafi Bilgi Sistemleri desteği ile veri tabanına kaydedilmesi ve sit kararlarında gerekli değişikliklerin yapılması gerekmektedir. Arkeolojik bulguya rastlanan alanlarda, özellikle yapı kalıntısı saptanan parsellerde uzmanlar tarafından sondaj kazısı, jeofizik araştırması vb. bilimsel çalışmaların yapılması, kalıntıların daha iyi değerlendirilmesini ve öncelik sırasına göre bilimsel çalışmaların başlatılmasını sağlayacaktır.

Antik anıtsal strüktürlerin yapımı uzun bir zamana yayılmakta, bazen de bu yapılar farklı dönemlerde ek ve onarım görmektedir. Bu yapıların detaylı olarak incelenmesi, kentin tarihsel sürekliliğine ilişkin ipuçları sağlamaktadır. Sözgelimi Agora'da yapılan kazılar, bu yapıyla ilgili veri sağlamanın yanı sıra, antik dönem kent yapısı ve sosyal yaşama ilişkin bilgi sunmakta, ayrıca bu alandaki arkeolojik dolguların kalınlığı, yoğunluğu ve niteliği hakkında fikir vermektedir (Şekil A.19, Şekil A.20). Bu sebeple bilimsel kazı çalışmalarının yaygınlaştırılması, kent arkeolojisi araştırmalarının detaylandırılmasını ve daha iyi bir değerlendirme yapılarak etkili koruma politikaları geliştirilmesini sağlayacaktır.

Şekil 5.7 939 Sokakta konumlanan Saray Sineması'nın arkasında, Roma Dönemine ait olduğu tahmin edilen antik bir yapı kalıntısına ilişkin duvar parçaları, yeni yapılar arasında sıkışmış durumdadır.

Şekil 5.8 Eşrefpaşa Caddesi 13 ve 15 nolu evlerin giriş merdiveninin altında, büyük antik taş bloklardan örülmüş bir duvar parçası konumlanmaktadır.

Şekil 5.9 938 Sokakta konumlanan tonozlu yapı kalıntısı, Agora ve çevredeki sivil mimarlık örnekleriyle birlikte tarihsel sürekliliği ve katmanlaşmayı yansıtmaktadır.

Şekil 5.10 821 Sokakta yer alan 23 numaralı evin altında, evin bahçesinden girilen içi su dolu tonozlu bir su sarnıcı konumlanmaktadır.

Şekil 5.11 Kuzey-Güney doğrultusunda konumlanan 819 Sokakta 25 numaralı evin altında yer alan antik döşeme kalıntısı sokak boyunca devam etmektedir.

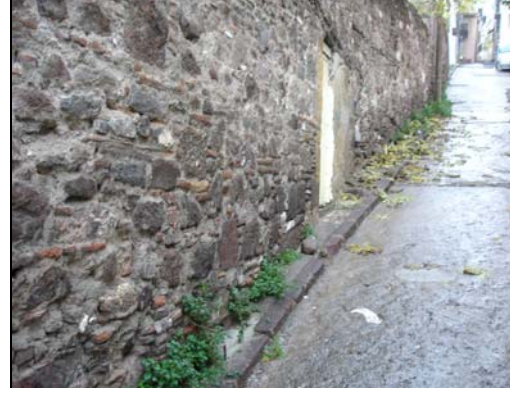

Şekil 5.12 819 Sokakta 37 numaralı evin temelinde, büyük antik taş bloklardan oluşan bir döşeme kalıntısı konumlanmaktadır.

Şekil 5.13 Kuzey-Güney doğrultusunda konumlanan 819 Sokakta 25 numaralı evin dış duvarında yer alan antik taş bloklar, sokak boyunca devam etmektedir.

Şekil 5.14 819 Sokakta konumlanan eski bir yapıya ait olan duvarda, antik blok taşlar devşirme malzeme olarak kullanılmıştır.

Şekil 5.15 Kuzey-Güney doğrultusunda konumlanan 805 Sokakta 43 numaralı evin temelinde konumlanan antik taş bloklar sokak boyunca devam etmektedir.

Şekil 5.16 805 Sokaktaki 14 numaralı evin altında konumlanan, kısmen üzeri beton ile kaplanmış antik döşeme kalıntısı sokak boyunca devam etmektedir.

Şekil 5.17 Kuzey-Güney doğrultusunda konumlanan 806 Sokakta, eski bir yapıya ait duvar kalıntısında antik taş bloklar bulunmaktadır.

Şekil 5.18 Doğu-Batı doğrultusunda konumlanan 973 Sokakta 25 numaralı evin altında yer alan antik döşeme kalıntısı, sokak boyunca devam etmektedir.

Şekil 5.19 806 ve 803 Sokakların köşesinde, eski bir yapıya ait duvar kalıntısının altında, tonozlu antik bir yapıya ait olabilecek izler bulunmaktadır.

Şekil 5.20 806 ve 803 Sokakların diğer köşesinde, antik bir su yapısına ait olabilecek kalıntılar bulunmaktadır.

Şekil 5.21 982 ve 971 Sokaklarının köşesinde yer alan 12 numaralı evin önünde, antik bir yapıya ait olduğu düşünülen mimari kalıntılara rastlanmıştır.

Şekil 5.22 Kuzey-Güney doğrultusunda konumlanan 982 Sokakta, 16 numarada konumlanan caminin dış duvarında yer alan antik taş bloklar, sokak boyunca devam etmektedir.

Şekil 5.23 972 Sokağın doğu-batı doğrultusunda konumlanan kısmında, 10 numaralı evin giriş merdiveni altında konumlanan döşeme kalıntısı sokak boyunca görülmektedir.

Şekil 5.24 972 Sokağın doğu-batı doğrultusunda konumlanan kısmında, 32 numaralı evin girişinin altında yer alan döşeme kalıntısı sokak boyunca görülmektedir.

Şekil 5.25 972 Sokak'ın doğu-batı doğrultusunda konumlanan kısmında, 15 numaralı evin altında konumlanan döşeme kalıntısı sokak boyunca devam etmektedir.

Şekil 5.26 972 Sokak çıkamazında 19 numaralı evin altında konumlanan antik blok taşlar, sokak boyunca devam etmektedir.

Şekil 5.27 972 Sokak'ın kuzey-güney doğrultusunda konumlanan merdivenli kısmında, 41 numaralı evin altında antik bir yapıya ait olabileceği düşünülen mimari kalıntılar bulunmaktadır.

Şekil 5.28 972 Sokak'ın kuzey-güney doğrultusunda konumlanan kısmında rastlanan antik yapı kalıntıları güneye doğru devam etmekte ve 43 numaralı evin önünde de görülmektedir.

Şekil 5.29 971 Sokakta 12 numaralı evin altında konumlanan antik döşeme kalıntısı, sokak boyunca devam etmektedir.

Şekil 5.30 971 Sokak'ta eski bir yapıya ait duvar kalıntısı konumlanmaktadır.

Şekil 5.31 970 ve 971 Sokakların köşesinde 14 numaralı evin altında, antik bir yapıya ait olabileceği düşünülen mimari kalıntılar bulunmaktadır.

Şekil 5.32 970 ve 971 Sokakların köşesinde 14 numaralı evin altında konumlanan antik yapı kalıntıları, 16 numaralı evin altında da görülmekte ve 970 Sokak boyunca devam etmektedir.

Şekil 5.33 Kuzey-Güney doğrultusunda konumlanan 970 Sokakta yer alan 10 numaralı evin dış duvarında, antik taşların kullanıldığı bir çeşme yapısı bulunmaktadır.

Şekil 5.34 970 ve 952 Sokakların köşesinde 2 numaralı evin altında, eski bir su yapısına ait olabileceği düşünülen kalıntılar bulunmakta, cephesinde destek duvarları, künk kalıntıları ve çeşme yer almaktadır.

Şekil 5.35 952 Sokağın doğu-batı doğrultusunda konumlanan kısmında 10 numaralı evin altında konumlanan antik döşeme kalıntısı, kısmen üzeri beton ile kaplanmış olmasına karşın sokak boyunca devam etmektedir.

Şekil 5.36 971 ile 1032 Sokakların köşesinde, eski bir yapıya ait mimari kalıntılar yer almaktadır.

Şekil 5.37 953 Sokağın doğu-batı doğrultusunda konumlanan kısmında 6 numaralı evin altında, üzeri kısmen beton ile kaplanmış antik döşeme kalıntısı konumlanmakta ve sokak boyunca devam etmektedir.

Şekil 5.38 953 Sokakta 20 numaralı evin altında, kısmen beton ile kaplanmış antik döşeme kalıntısı konumlanmakta ve sokak boyunca devam etmektedir.

Şekil 5.39 Kuzey-Güney doğrultusunda konumlanan 951 Sokakta 7 numaralı evin giriş merdiveninin altında yer alan antik blok taşlar sokak boyunca görülmektedir.

Şekil 5.40 951 Sokakta 13 numaralı evin önünde yer alan antik blok taşlar sokak boyunca evlerin önünde görülmektedir.

Şekil 5.41 951 Sokakta yer alan Emir Sultan Türbesi'nin etrafındaki bahçe duvarının kuzey-güney doğrultusunda konumlanan kısmının altında, tonozlu bir antik yapıya ait olabilecek mimari parçalar bulunmaktadır.

Şekil 5.42 Emir Sultan Türbesi'nin etrafındaki bahçe duvarının doğu-batı doğrultusunda konumlanan kısmının altında, antik yapı kalıntısına ilişkin izler devam etmektedir.

Şekil 5.43 Emir Sultan Türbesi'nin bahçesinde, Bizans Dönemine ait bir şapel kalıntısı olduğu düşünülen antik kalıntılar konumlanmaktadır.

Şekil 5.44 950 Sokakta yer 4 numaralı evin altında, antik blok taşlardan oluşan bir döşeme kalıntısı bulunmaktadır.

Şekil 5.45 955 ile 961 Sokakların köşesinde yer alan Merkez Şeyh Camii'nin giriş merdiveninin altında, büyük bir antik yapıya ait olduğu tahmin edilen taş bloklar konumlanmaktadır.

Şekil 5.46 948 Sokakta yer alan Pazaryeri Camii'nin giriş merdiveninin altında, antik bir yapıya ait olduğu düşünülen taş bloklar konumlanmaktadır.

Şekil 5.47 952 Sokakta yer alan 13 numaralı konut ve diğer geleneksel yapılarda, antik yapılara ait blok taşlar devşirme malzeme olarak kullanılmıştır.

Şekil 5.48 952 Sokağın doğu-batı doğrultusunda konumlanan kısmında yer alan 68 numaralı evin altında antik taş bloklar konumlanmaktadır.

Şekil 5.49 952 Sokağın kuzey-güney doğrultusunda konumlanan çıkmazında, 33 numaralı evin giriş merdiveninin altında antik taş bloklar konumlanmaktadır.

Şekil 5.50 952 Sokağın kuzey-güney doğrultusunda konumlanan çıkmazında, 18 numaralı evin altında konumlanan antik blok taşlar sokak boyunca devam etmektedir.

Şekil 5.51 Doğu-Batı doğrultusunda konumlanan 979 Sokakta 20 numaralı evin altında konumlanan antik blok taşlar, sokak boyunca devam etmektedir.

Şekil 5.52 Doğu-Batı doğrultusunda konumlanan 980 Sokakta 5 numaralı evin altında konumlanan antik blok taşlar, sokak boyunca devam etmektedir.

Şekil 5.53 806 ve 812 Sokakların köşesinde konumlanan antik taş bloklar yolun altında devam etmektedir.

Şekil 5.54 812 Sokağın kuzey-güney doğrultusunda konumlanan çıkmazında, 10 ve 14 numaralı evlerin dış duvarında antik bir yapıya ait olabileceği düşünülen blok taşlar görülmektedir.

Şekil 5.55 811 Sokakta 35 numaralı evin altında, antik bir yapıya ait olabileceği düşünülen blok taşlar ve kemer kalıntısı bulunmaktadır.

Şekil 5.56 803 Sokakta antik dönem sokak sistemi bozulmuş, fakat 68 numaralı evin altında görülen döşeme kalıntısı sokak boyunca devam etmektedir.

Şekil 5.57 803 Sokakta 84 numaralı evin dış duvarında antik taş bloklar konumlanmaktadır.

Şekil 5.58 804 Sokakta 14 numaralı evin altında konumlanan antik döşeme kalıntısı, sokak boyunca yer alan evlerin altında devam etmektedir.

5.4 Çok Katmanlı Tarihi Kent Merkezinde Konumlanan Agora 1. ve 2. Derece Arkeolojik Sit Alanının, Kent Arkeolojisi Metoduyla Değerlendirilmesi

Agora ve Tiyatro arasında konumlanan, yüzey taraması ve mekansal okuma için seçilen alanın günümüzde tamamı ‘kentsel ve 3. derece arkeolojik sit alanı’ olarak korunmakta, içinde ‘Agora 1. ve 2. derece arkeolojik sit alanı’ ile ‘Tiyatro 1. derece arkeolojik sit alanı’ konumlanmaktadır. Kentsel ve 3. derece arkeolojik sit alanı kapsamında sürdürülen koruma amaçlı nazım plan çalışmaları dışında, Agora 1. ve 2. derece arkeolojik sit alanında, 1/1000 ölçekli ‘Agora ve Çevresi Koruma Amaçlı Revizyon İmar Planı’ kapsamında bilimsel çalışmalar sürmektedir. Tiyatro 1. derece arkeolojik sit alanında da, ‘Kadifekale – Tiyatro ve Çevresi Koruma Amaçlı Revizyon İmar Planı’ kapsamında bilimsel çalışmaların yapılması planlanmaktadır.

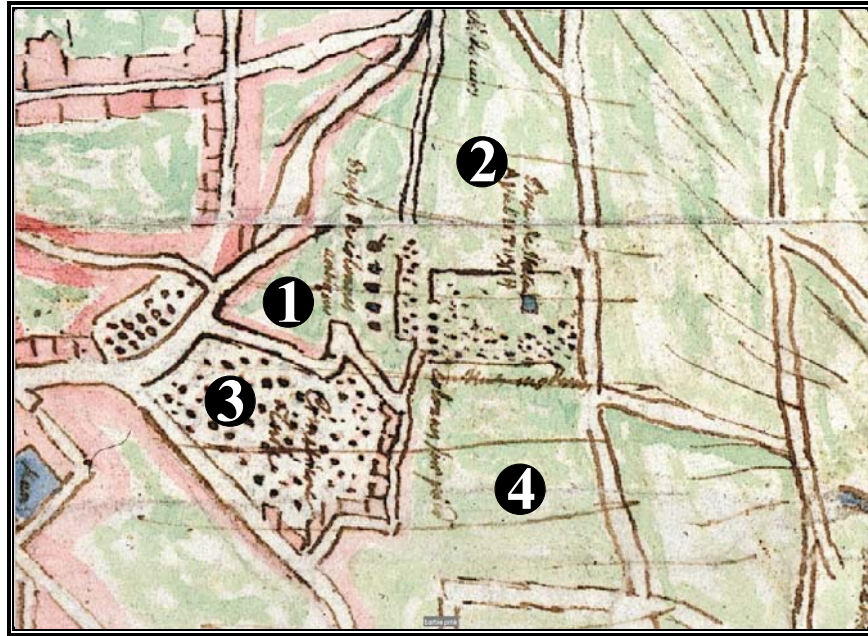
Buna karşın alanın kalan kısmında, 1. derece arkeolojik sit alanı olarak belirlenmiş noktasal alanlar dışında, sondaj kazısında 2863 sayılı yasa kapsamına giren kültür varlığına rastlanmadığı durumlarda, yeni yapı yapılmasına izin verilmektedir. Oysa kent arkeolojisi araştırmaları sonucunda hazırlanan dönemsel katman planlarının çakıştırılmasıyla, bu alanın yeraltında yoğun bir tarihsel tabakalanma barındırdığı anlaşılmıştır. Yüzey taraması ve mekansal okumalar ise, bu alanın geleneksel çevre değerlerini büyük ölçüde koruduğunu, günümüz ada-parcel düzeni ve sokak sisteminde antik döneme ilişkin izler bulunduğunu, dolayısıyla da tarihsel tabakalanmanın yeraltında varlığını sürdürdüğünü göstermiştir. Fakat bu bilimsel çalışmaların resmi kurumlar bünyesinde yapılmaması, katmanlaşmanın yeraltı bileşenlerine ilişkin kısmının tanımlanamamasına sebep olmakta ve potansiyel alanların varlığı varsayım olarak kalmaktadır. Oysa Agora’da günümüze kadar yapılan çalışmalardan elde edilen veriler, bu varsayımın ispatlanmasını sağlamıştır.

Günümüzde Agora, tarihi kent merkezinde yer alan yedi adet arkeolojik sit alanı içinde bilimsel kazı çalışmalarının sürdüğü tek alandır. Bir başka deyişle, günümüzde Agora kazıları sayesinde İzmir’in antik dönemlere uzanan geçmişi aydınlatılmakta, bunun dışında kentin antik dönemlerine ulaşılabilen başka bir nokta bulunmamaktadır. Tarihi kent merkezinin bu kısmında antik döneme ait bir Devlet

Agorası olduğuna ilişkin çeşitli tarihsel veriler bulunmaktadır. Buna karşın yapı rastlantısal olarak 1932 yılında keşfedilerek koruma altına alınmış, 1. derece arkeolojik sit olarak tescil edilmesi ise 1991 yılında gerçekleştirilmiştir.

Osmanlı Döneminde 17. yüzyıldan başlayarak kenti ziyaret eden gezginler, günümüzde Agora kazılarının sürdüğü Namazgah Mezarlığı'nın, Yahudi ve Türk Mahalleleri sınırındaki konumunu betimlemişlerdir. 1833-1843 yıllarında Texier (2002), büyük ağaçların olduğu bu mezarlığın etrafındaki duvarda sütun parçaları ve antik taşlar bulunduğunu belirtmekte, bu alanında eski bir halk meydanı olduğunu tahmin etmektedir. Kentin 19. yüzyılda hazırlanmış kent planları incelendiğinde, Agora 1. ve 2. derece arkeolojik sit alanının geleneksel çevre değerlerini büyük ölçüde koruduğu dikkat çekmektedir. Jean-Denis Barbie du Bocage (1760-1825) planı, İzmir için hazırlanan ilk kent planı olma özelliği taşımaktadır (Şekil 5.59).

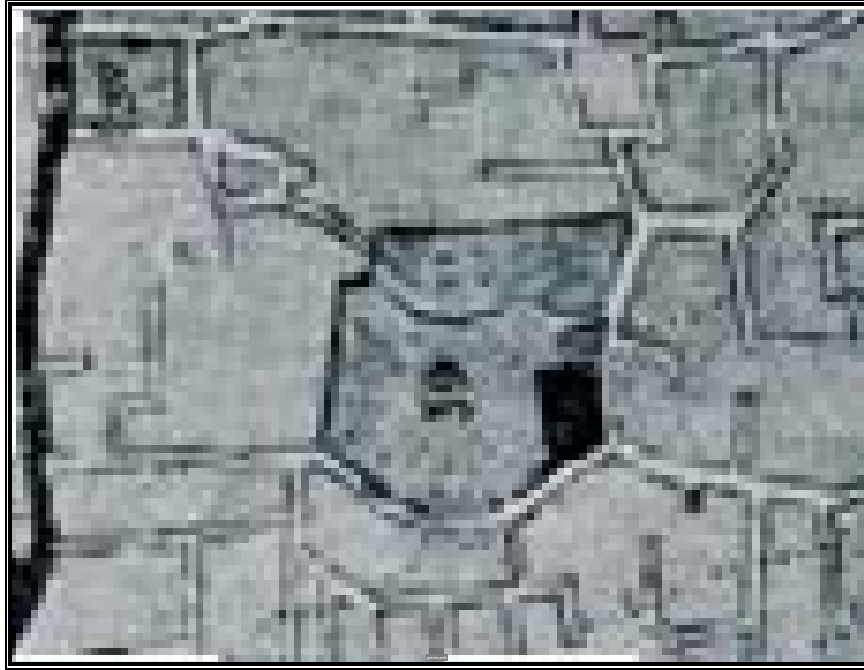
Şekil 5.59 Barbie du Bocage tarafından hazırlanan haritada, Agora birinci ve ikinci derece arkeolojik sit alanının bulunduğu kısımda, eski sütun kalıntıları (1), Agora ve Ayatuki Bazilikası (2), mezarlık(3), ayaktaki sütunlar (4) gösterilmiştir (Antoine Galland İzmir Araştırmaları Merkezi).

Bu planın bilimsel ve topoğrafik özelliği bulunmamasına karşın, kent yapısı ve tekil strüktürler hakkında ayrıntılı bilgi verilmiş, bugünkü Agora 1. ve 2. derece

arkeolojik sit alanını içeren kısımlarında Agora yapısının yeri işaretlenmiştir. Aynı ada içinde gösterilen Ayatuki Kilisesi, Bizans Döneminde Namazgah'da konumlandığı söylenen kilise yapısı olmalıdır. Bu yapıların güneyinde ayakta konumlanan sütun kalıntıları olduğu belirtilmiş, güneybatısında mezarlık, batısında ise eski sütun kalıntıları gösterilmiştir.

19. yüzyılın ilk yarısında İzmir'de, bilimsel nitelikte plan çalışmaları yapılmaya başlamış ve bu özellikte ilk kent planı, 1836-1837 yılları arasında Kaptan Richard Copeland ve Teğmen Thomas Graves tarafından ele alınmıştır. Bu planın Agora 1. ve 2. derece arkeolojik sit alanını içeren kısımları incelendiğinde, günümüz Agora kazılarının bulunduğu alanda Türk Mezarlığı, Eşrefpaşa Caddesi ile Anafartalar Caddesi'nin köşesinde, günümüzde katlı otoparkın bulunduğu alanda ise cami konumlandığı dikkat çekmektedir. Bunun dışındaki alanlarda, ada ve parsel düzeni ile sokak deseni büyük ölçüde korunmuştur (Şekil 5.60).

Şekil 5.60 Kaptan R. Copeland ve Teğmen T. Graves tarafından hazırlanan haritanın, Agora birinci ve ikinci derece arkeolojik sit alanını içeren kısmı (Canpolat, 1953, 71).

1854-1856 tarihinde Luigi Storari tarafından hazırlanan planda, Graves planında gösterilen yapı adaları biraz daha ayrıntılı gösterilmiş ve küçük değişikliklere

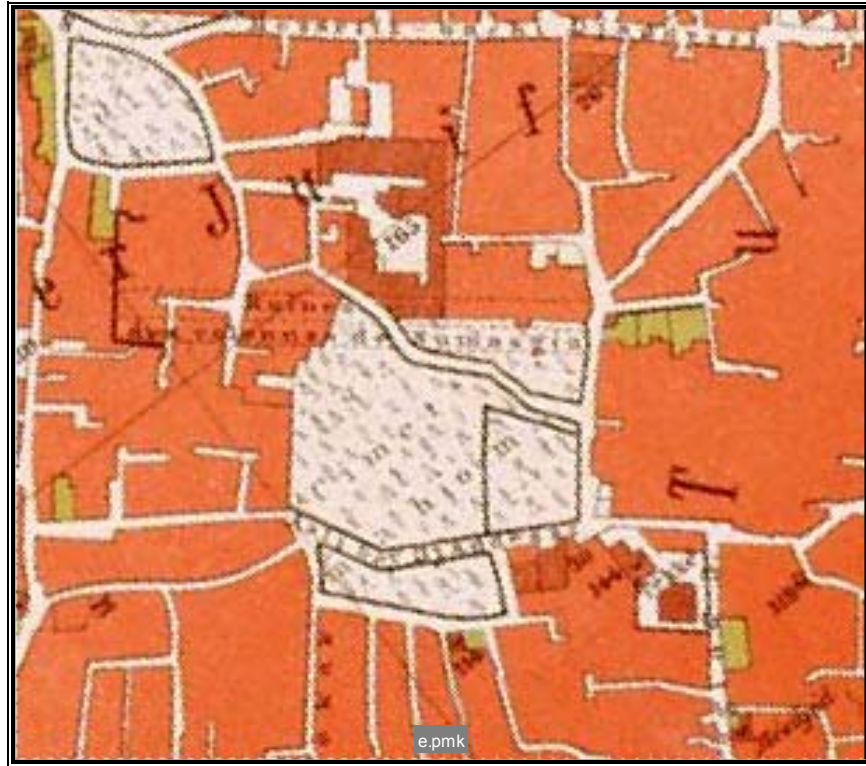
uğramıştır. Graves planında katlı otoparkın yerinde gösterilen cami yok olmuştur. Eşrefpaşa Caddesi ile Namazgah Mezarlığı arasında konumlanan yapı adasında, antik bir duvar parçası görülmektedir. Günümüzde Saray Sineması'nın bahçesinde konumlanan antik duvarın, bu duvara ait bir parça olduğu sanılmaktadır. Namazgah Mezarlığı'nın kuzeyinde gösterilen kolon kalıntılarının, Texier'in söz ettiği, Barbie du Bocage'ın da planına işaretlediği kalıntılar olması olasıdır. Bu planda 13 numara ile 'Grande Kan Ebrco' olarak gösterilen ve 939 Sokak ile 940 Sokak köşesinde konumlanan yapı ve 9 numara ile 'Kursunoglu Giami' olarak gösterilen ve 816 Sokak ile 806 Sokağın köşesinde konumlanan yapı ile 47 numara ile gösterilen ve Namazgah Mezarlığı'nın içinden geçen 'Didi Tase Soccai' günümüzde yok olmuştur. Agora'nın önünden geçen 816 Sokak ise, Storari planında 47 numara ile 'Alaj Bei Giaddesi' olarak gösterilmektedir. (Şekil 5.61).

Şekil 5.61 Luigi Storari tarafından hazırlanan kent planının, Agora birinci ve ikinci derece arkeolojik sit alanını gösteren bölümü (Ahmet Piriştina Kent Arşivi Müzesi).

Lamec Saad tarafından 1876 yılında hazırlanan, 19. yüzyılın ikinci yarısında kentte meydana gelen değişimleri gösteren planın Agora 1. ve 2. derece arkeolojik sit

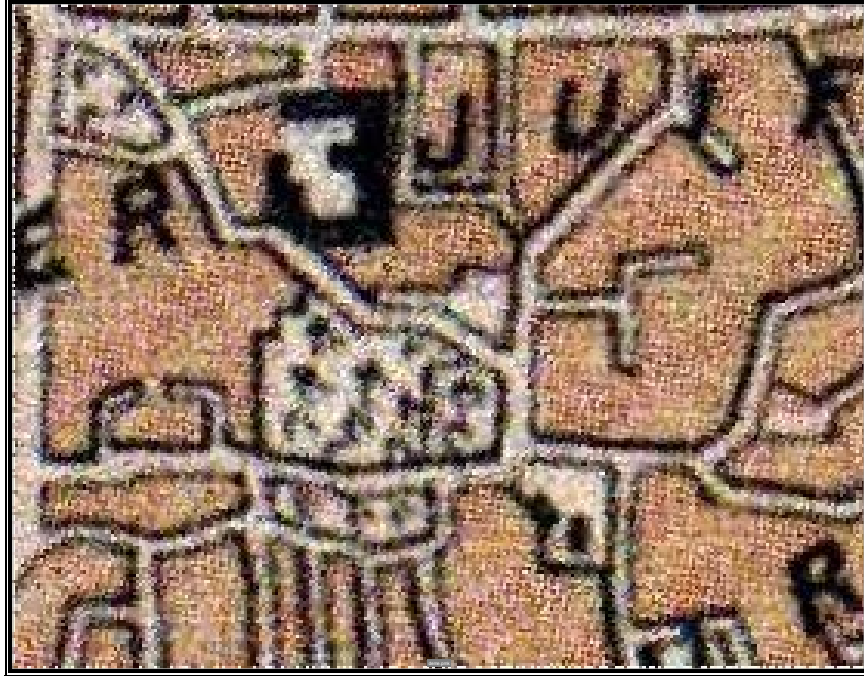
alanını içeren kısımları incelendiğinde, antik duvar parçasının, Namazgah Mezarlığı'nın kuzeyindeki kolon kalıntılarının, 165 numara ile 'Hospice Juif' olarak gösterilen yapının, 144 numara ile 'Kourchounlou Djamisi' olarak gösterilen Kurşunoğlu Camisi'nin varlığını sürdürdüğü, bu caminin doğusunda bir tekke batısında da 30 numara ile 'Namazie Hammami' olarak gösterilen yapının yapıldığı dikkat çekmektedir. Günümüzde 816 Sokak ile 818 Sokak arasında kalan yapı adasında görülen hamam yapısının, Saad planında görülen Namazgah Hamamı olduğu sanılmaktadır. Bu planda Agora'nın güneyinde 114 numara ile 'Aladja Djamisi' olarak gösterilen bir cami bulunmakta, günümüzde mevcut olmayan bu cami Agora'nın giriş kapısının karşısında 805, 818 ve 820 Sokaklar'ın arasında kalan yapı adasına denk gelmektedir (Şekil 5.62).

Şekil 5.62 Lamec Saad tarafından hazırlanan kent planının, Agora birinci ve ikinci derece arkeolojik sit alanını gösteren bölümü (Ahmet Piriştina Kent Arşivi Müzesi).

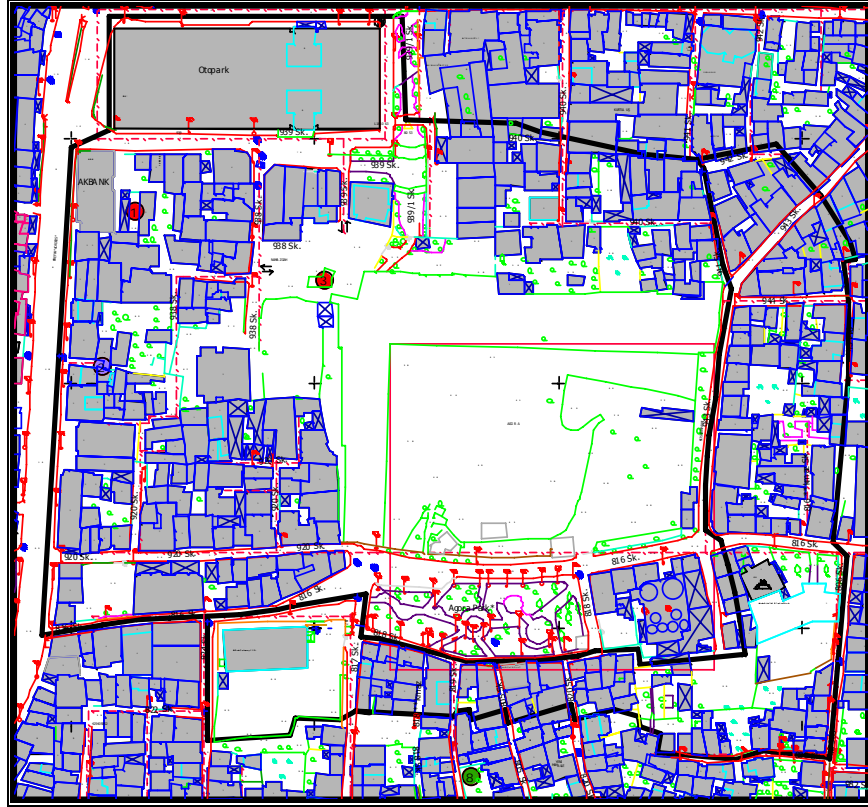
Benzer bir çalışma 1885 yılında Demetrius Georgiades tarafından yapılmıştır. Fakat Storari ve Saad planlarına göre daha ayrıntısız olarak hazırlanan bu planın

Agora 1. ve 2. derece arkeolojik sit alanlarını gösteren kısmında herhangi bir değişiklik gözlenmemektedir (Şekil 5.63).

Şekil 5.63 Demetrius Georgiades tarafından hazırlanan planının, Agora birinci ve ikinci derece arkeolojik sit alanını gösteren bölümü (Ahmet Piriştina Kent Arşivi)

Günümüzde Agora kazı alanının güneyinde konumlanan 818 Sokak, Eşrefpaşa Caddesi'nden Agora'ya giriş ve çıkışı sağlayan 816 ve 920 Sokaklar ile bu sokaklara ait çıkmazlar, 19. yüzyılın ilk yarısından bu yana korunmaktadır. Bu alanın doğusunda konumlanan 943, 944 ve 806 Sokaklar, kuzeyinde konumlanan 938, 939, 940, 941 ve 942 Sokaklar ile bu sokaklara ait çıkmazlar da günümüze kadar olan süreçte değişikliğe uğramamıştır. Bu dönemde Agora çevresinde konumlanan cami, han, hamam yapılarından sadece Namazgah Hamamı günümüze ulaşmıştır. Saray Sineması'nın bahçesinde konumlanan antik duvar parçası da, bir kısmı yok olmasına karşın, 19. yüzyıldan bu yana varlığını sürdürmektedir. Bu planlarda Agora'nın kuzeybatısında konumlanan tonozlu antik yapı kalıntısı görünmemektedir. Olasılıkla bu yapı 19. yüzyılda toprak altında konumlanmaktadır. Özetlemek gerekirse, günümüzde Agora 1. ve 2. derece arkeolojik sit alanı sınırları içindeki ada-parsel düzeni ve sokak sistemi, Osmanlı Döneminden bu yana değişikliğe uğramamıştır (Şekil 5.64).

Şekil 5.64 Günümüz kent planının, Agora birinci ve ikinci derece arkeolojik sit alanı sınırlarını gösteren bölümü. Konak Belediyesi Planlama Müdürlüğü'nden alınan 1/1000 ölçekli halihazır plan kullanılarak hazırlanmıştır.

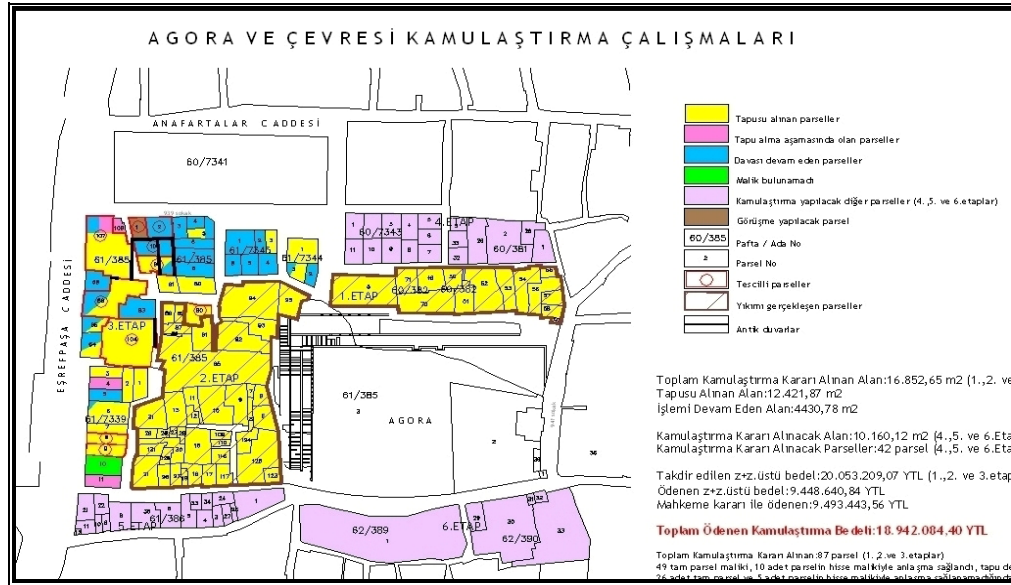
Tarihi kent merkezinde koruma çabaları Cumhuriyet Dönemindeki planlama çalışmalarıyla başlamıştır. İzmir'in ilk bilimsel imar planı olan Danger Planı, kent merkezinin ulaşım olanakları geliştirilerek korunmasını öngörmüştür. Fakat dönemin siyasi anlayışı gereği bu fikirlerin uygulanması mümkün olmamış, 1938 yılında Kadifekale etekleri yerleşime açılmıştır. 1953 yılında onanan Aru-Canpolat-Özdeş grubunun hazırladığı planda kentin tarihi kesimi incelenerek eski şehir ve kalenin silüetini takviye etmek amacıyla yeşil alanlar oluşturulmuştur. Bu tarihten sonra 1978 yılında ilan edilen sit kararına kadar tarihi kent merkezini korumaya yönelik çalışma yapılmamıştır. Sit sınırları içinde hazırlanan, 1984 yılında onanan 'Kemeraltı ve Çevresi İmar Planı'nda Agora ve çevresi korunacak alan olarak ayrılmıştır.

Günümüzde bu alanda 2002 yılında onanarak yürürlüğe giren 1/5.000 ölçekli 'Kemeraltı ve Çevresi Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı' koşulları geçerlidir. Fakat

Şekil 5.67 Agora 1. derece arkeolojik sit alanı içinde konumlanan kamulaştırılmış ve kamulaştırılması planlanan parselleri gösteren plan (Büyükşehir Belediyesi Tarihi Çevre Koruma Müdürlüğü).

1932-1941 yılları arasında Türk Tarih Kurumu ile Müzeler Genel Müdürlüğü adına, Rudolf Naumann ve Selahattin Kantar tarafından yapılan çalışmalar sırasında kazı alanının yüzeysel temizliği bitirilmiş, Agora'nın kuzey ve batı kesimlerinde kapsamlı kazılar yapılmış ve yayımlanmıştır (Naumann, Kantar, 1943). Bu kazılar sırasında avlunun kuzey kesiminde ortaya çıkarılan, bir orta salon ile iki yan koridordan oluşan, 28 metre genişliğinde ve iki kat yüksekliğindeki kolonlu kısım bazilika olarak adlandırılmaktadır. Avlunun doğu ve batısında 17,5 metre genişliğinde, iki sütun sırası ile üç bölüme ayrılan iki katlı benzer yapılar ortaya çıkarılmıştır. Batı stoa 72 metre, doğu stoa ise 35 metre kazılmıştır. Günümüze kadar kazılmamış olan güney stoa'nın da, bir orta stoa ile iki yan koridordan meydana gelen iki katlı bir yapı olduğu tahmin edilmektedir (Akurgal, 2000).

Daha sonraki yıllarda Agora ve çevresinde yapılan inceleme ve temizleme çalışmaları sırasında çeşitli buluntular ele geçmiştir (Gül, 1998). 1996-1997 yıllarında ise, Büyükşehir Belediyesi ve İzmir Valiliği desteği ile kazı çalışmaları sürdürmüştür. Uzun bir aradan sonra 2002-2005 yılları arasında İzmir Arkeoloji Müzesi Müdürü Prof. Dr. Mehmet Taşlıalan başkanlığında kurulan bir ekiple kapsamlı bilimsel çalışmalar yeniden başlamış, bu dönemde Agora'nın kuzey ve batı

galerilerinde kazı ve restorasyon çalışmaları gerçekleştirilmiştir. 2006 yılında İzmir Müzesi Müdürü Mehmet Tuna başkanlığında tekrar başlayan kazılarda Agora'nın avlusunda, kuzey cephesinde ve batı galeriye ait olan alanın batısında kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Günümüzde Yrd. Doç. Dr. Akın Ersoy başkanlığında yaklaşık 60 kişilik bir ekiple kazılar sürmektedir. Bu alanda 1991 yılında ilan edilen 1. derece arkeolojik sit kararı sebebiyle günümüze kadar olan süreçte herhangi bir yapılaşma talebi olmamış, dolayısıyla da sondaj çalışması yapılmamıştır.

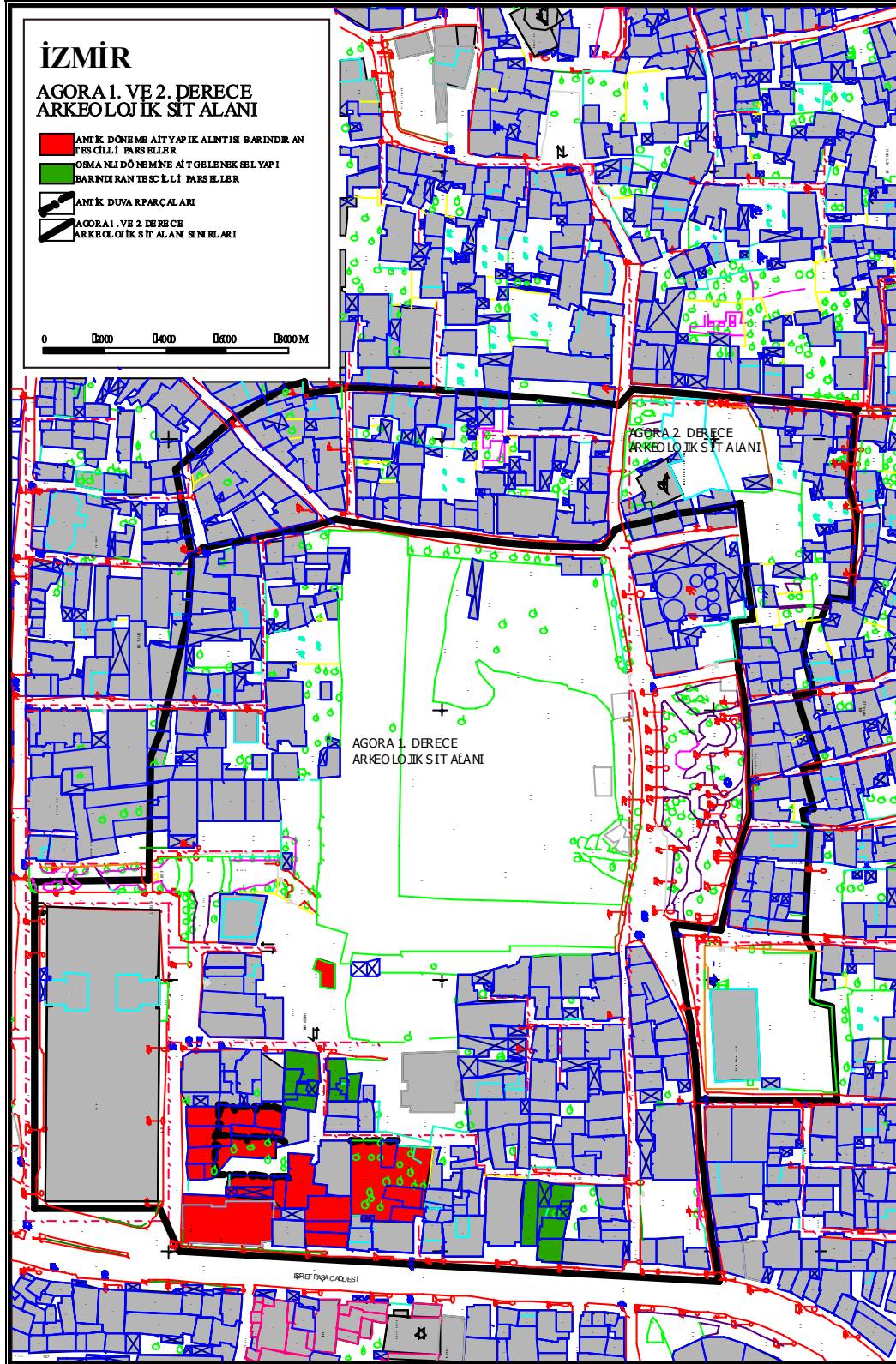
Bu alanda ele geçen M.Ö. 6. yüzyıla ait veriler, M.Ö. 3. yüzyıl öncesinde yerleşim olduğuna ilişkin sistemli veri sağlamasa da, Nemesis Mabedi'nin varlığına işaret etmektedir. Agora'nın avlusunda yapılan kesitte ortaya çıkan Roma Dönemine ait blok temel taşları üzerinde konumlanan Bizans, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerine ait katmanlar, tarihsel sürekliliğin net bir biçimde okunmasını sağlamaktadır (Şekil A.19). Burada yapılan bir açmada ise Roma Dönemine ilişkin bir sunak yapısına ait olduğu düşünülen, blok taşlarla yapılmış yapı temeline rastlanmıştır (Şekil A.20). Tarihsel veriler Agora çevresinde çeşitli tapınak, Bouleterion vb. antik yapıların konumlandığına işaret etmektedir. Günümüzde Agora'nın batı kanadı bitişiğinde yapılan kazılarda rastlanan, kemerlerle yükseltelen basamaklardan oluşan ve dairesel plan özelliği gösteren yapı kalıntısının, Bouleterion olduğu sanılmaktadır (Şekil A.21). Kent tarihinin çeşitli devirlerine ait bulgular, kent arkeolojisi araştırmaları sonucunda saptanan katmanlaşmanın görsel verilerle ispatlanmasını sağlamakta, bu alanın her dönemde iskan edildiğini, dolayısıyla da mevcut ve potansiyel bir tabakalanma barındırdığını göstermektedir.

Agora 1. ve 2. derece arkeolojik sit alanı sınırları içinde konumlanan yapı adası ve parsel düzeni, kuzey-güney, doğu-batı doğrultusunda oluşan grid plan özelliğini korumaktadır. Bu sebeple sokak sistemi ve kent dokusunun antik döneme dayandığı düşünülmektedir. Bu alanda yapılan yüzey taraması ve mekansal okumalarda, antik döneme ilişkin kalıntı ve izler ile Osmanlı dönemine ait geleneksel sivil mimarlık örneği yapılar gözlenmekte, antik duvar parçalarının genellikle sokak ve parsel sınırlarında konumlandığı dikkat çekmektedir. Bu alanda konumlanan tescilli parseller dışında kamulaştırma ve yıkım çalışmaları sürmektedir (Şekil 5.68).

Tescilli parsellerden Agora'nın kuzeybatısında konumlanan 80 ve 90 numaralı parsellerde geleneksel sivil mimarlık örneği yapılar bulunmaktadır (Şekil 5.69, Şekil 5.70). Benzer biçimde Agora'nın batısında konumlanan 8 ve 9 numaralı parsellerde de harap olmuş durumda sivil mimarlık örneği yapılar konumlanmaktadır. Namazgah Mezarlığı'nın Musevi ve Türk Mahalleleri sınırında yer aldığı bilinmektedir. Bu sebeple Agora'nın kuzey ve batısında konumlanan evlerin Musevi Cemaati'ne ait olduğu söylenebilir. Nitekim. 8 ve 9 parsellerdeki evlerin Sabetay Sevi'nin evi olduğu tahmin edilmektedir (Şekil 5.71). Agora'nın batısında konumlanan 104 numaralı parselde büyük bir yapıya ait olduğu tahmin edilen kalıntılar bulunmaktadır (Şekil 5.72). Agora'nın kuzeybatısında konumlanan 1, 2, 9, 10, 88, 107 numaralı parsellerde ise, antik duvarlar konumlanmaktadır (Şekil 5.73, Şekil 5.74, Şekil 5.75, Şekil 5.76).

Antik duvar kalıntılarının genellikle parsel sınırlarında konumlanması, günümüz kent yapısı ve sokak sisteminin antik dönemlere dayandığını göstermektedir. Bu sebeple yeraltındaki arkeolojik dolguların büyük ölçüde korunduğu düşünülmektedir. Nitekim günümüze kadar olan süreçte yapılan kazı çalışmalarında birçok antik buluntuya rastlanmıştır. Agora kazıları kapsamında niteliksiz yapıların temizlenmesi ve bilimsel kazıların geliştirilmesiyle kentin tarihsel sürekliliğine ait yatay ve düşey ilişkilerin daha net tanımlanacağı, gün ışığına çıkarılacak kalıntı ve belgelerin kentin tarihi geçmişine ilişkin yeni açılımlar sağlayacağı düşünülmektedir. Bu alanın korunması ve günlük hayatın içinde yer alması kent kimliğinin ve kentli belleğinin güçlenmesi bakımından gereklidir.

Tarihi kent merkezinin 1. derece arkeolojik sit alanı dışında kalan 3. derece arkeolojik sit ve kentsel sit olarak tescil edilen kısımlarında sondaj kazılarında buluntuya rastlanmadığı durumlarda yeni yapı yapılması, kentin tarihsel sürekliliğinin korunması bakımından olumsuzluk içermektedir. Bu sebeple sit kararlarının gözden geçirilerek derecelerinin yükseltilmesi ve Agora'da sürdürülen bilimsel çalışmaların, kent genelinde yaygınlaştırılması gereklidir.

Şekil 5.68 Agora 1. derece arkeolojik sit alanı içinde konumlanan, tescilli parseller. Konak Belediyesi Planlama Müdürlüğü'nden alınan 1/1000 ölçekli halihazır plan kullanılarak hazırlanmıştır.

Şekil. 5.69 Agora 1. derece arkeolojik sit alanı içinde konumlanan, 61/385 ada, 90 parsel üzerinde yer alan, tescilli geleneksel mimarlık örneği yapıdan bir görünüm.

Şekil. 5.70 Agora 1. derece arkeolojik sit alanı içinde konumlanan, 61/385 ada, 80 parsel üzerinde yer alan, tescilli geleneksel mimarlık örneği yapıdan bir görünüm.

Şekil. 5.71 Agora 1. derece arkeolojik sit alanı içinde konumlanan, 61/7339 ada, 8 ve 9 parseller üzerinde yer alan, Sabetay Sevi'ye ait olduğu düşünülen yapılardan bir görünüm.

Şekil. 5.72 Agora 1. derece arkeolojik sit alanı içinde konumlanan, 61/385 ada, 104 parsel üzerinde yer alan büyük yapı kalıntısından bir görünüm.

Şekil. 5.73 Agora 1. derece arkeolojik sit alanı içinde konumlanan, 61/385 ada, 1, 2, 9 ve 10 parseller üzerinde yer alan antik yapı kalıntısının, kuzey-güney doğrultusunda uzanan duvarından bir görünüm.

Şekil. 5.74 Agora 1. derece arkeolojik sit alanı içinde konumlanan, 61/385 ada, 1, 2, 9 ve 10 parseller üzerinde yer alan antik yapı kalıntısının, doğu-batı doğrultusunda uzanan duvarından bir görünüm.

Şekil. 5.75 Agora 1. derece arkeolojik sit alanında 61/385 ada, 107 ve 68 parseller üzerinde Saray Sineması'nın bahçesinde yer alan antik yapı kalıntısının, kuzey-güney doğrultusunda uzanan duvarından bir görünüm.

Şekil. 5.76 Agora 1. derece arkeolojik sit alanında 61/385 ada, 107 ve 68 parseller üzerinde Saray Sineması'nın bahçesinde yer alan antik yapı kalıntısının, doğu-batı doğrultusunda uzanan duvarından bir görünüm.

BÖLÜM ALTI

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

İnsanlık tarihi içinde önemli bir konuma sahip olan ülkemizde yer alan kentsel merkezler, genellikle uzun bir tarihsel sürecin ve kültürel gelişimin sonucunda oluşmuştur. Fakat kentleşme ve gelişme baskısı sonucu yapılan imar ve bayındırlık faaliyetleri, bir taraftan yerüstündeki geleneksel çevreyi süratle dönüştürmekte, diğer taraftan da bütünleşik gelişimin ayrılmaz bir parçası olan mevcut ve potansiyel arkeolojik kültür varlıklarını tehdit etmektedir. Bu sebeple ülkemizde çok katmanlı kentlerdeki tarihsel birikimin korunması ve sürdürülebilirliğin sağlanmasında, günümüze kadar uygulanan koruma yaklaşımlarından farklı metodlara ihtiyaç duyulmakta, son yıllarda ortaya çıkan ve gelişmekte olan kent arkeolojisi metodu, kentsel gelişme ve tarihsel süreklilik arasında bir denge sağlamak amacıyla önerilmektedir.

Günümüze kadar olan süreçte gerçekleştirilen koruma ve planlama çalışmalarında ayrıntılı bir tarihsel ön araştırma yapılmaması, kentlerin tarihsel gelişiminin sit kararlarına ve planlama çalışmalarına yeterince yansıtılmamasına sebep olmuştur. Bunun sonucunda yeraltı ve yerüstünde konumlanan arkeolojik varlıkların korunarak şehirlerin gelişimine uyum sağlaması ve kent hayatıyla bütünleşmesi mümkün olmamıştır.

Kent arkeolojisi metodunda ise modern kentlerin bütün tarihi ve maddi kalıntıları sistemli bir biçimde araştırılmakta, kentin geleceğinin tasarlanmasına referans oluşturan bir değerlendirme yapılmaktadır. Her türlü koruma ve planlama eyleminden bağımsız olarak yapılan bu çalışma sonucunda, kentin çok katmanlı karmaşık yapısı ve tarihsel sürekliliği çözümlenmekte, elde edilen veriler bir taraftan kentsel arkeolojik kaynakları koruma politikalarının geliştirilmesinde, diğer taraftan da gelişme baskısının kontrol edilerek kentsel yaşamın ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanılmaktadır. Zaman içinde ortaya çıkan bilgi ve bulgular doğrultusunda geliştirilerek güncellenen kent arkeolojisi çalışmaları, tarihsel sürekliliğin kanıtlarını bulma ve koruyarak kent yaşamına yansıtmaya odaklanmaktadır.

Kent arkeolojisi kavramının kuramsal temelleri İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dönemde Avrupa’da atılmış, 1970’li yıllarda kentsel altyapı ve benzeri projelerin ortaya çıkardığı arkeolojik kültür katlarının, kurtarma arkeolojisi yöntemleri ile belgelenmesi ve değerlendirilmesi sonucu, kentsel arkeoloji kavramı ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Kentsel alanda yürütülen arkeolojik çalışmaları tanımlamak için kullanılan kavramın zamanla içeriği değişmiş ve kent arkeolojisi, kentlerin çok katmanlı karmaşık yapısını çözümleyerek kent yaşamına yansıtma amacıyla çalışan bir disiplin olarak gelişme göstermiştir. Günümüzde kent arkeolojisi çalışmaları, kentlerin geçmiş ve gelecek dinamiklerinin birleştirilmesi amacıyla, kimi zaman binlerce yıla yayılan tarihsel gelişiminin çözümlenmesi ve değerlendirilmesi yoluyla, kentin geleceğiyle ilgili planlama çalışmalarına temel oluşturmaktadır.

Ülkemizde ise kentsel arkeoloji kavramı 1990’lı yıllarda tartışılmaya başlanmış, 1993 yılında 338 sayılı ilke kararı ile ‘kentsel arkeolojik sit’ tanımı getirilmiştir. Fakat günümüze kadar olan süreçte, kentlerin tarihsel geçmişinin araştırılarak kent arkeolojisinin bütüncül bakışını yansıtan araştırma ve uygulamalar yapılmamış, dolayısıyla da kentlerin bütünlük gelişiminin korunarak kent yaşamına yansıtılması başılamamıştır. Fakat günümüzde kentlerin birçoğu tarihsel gelişiminin yerüstündeki izlerini kısmen kaybetmiş gibi görünse de, yeraltında zengin bir birikimin izlerini barındırmaya devam etmektedir.

Bu çalışma kapsamında model olarak seçilen İzmir kenti, M.Ö. 3. yüzyıldan başlayarak günümüze kadar kesintisiz olarak yerleşim görmüş, bu süreçte stratejik konumu, coğrafi özellikleri, ticaret ve liman işlevleriyle her dönemde büyük ve önemli bir şehir olarak varlığını sürdürmüştür. Farklı dönemlerde oluşan ve binlerce yıllık birikim sürecinde birbirlerine eklenerek gelişen katmanlara ait bileşenler, günümüze bazen yeraltında veya yerüstünde bir yapı ya da kalıntı, bazen de sokak dokusu ve parsel sınırında bir iz olarak ulaşmıştır. Kentin geniş bir zaman dilimine yayılan tarihsel sürekliliğinin olması, bu sürekliliğinin farklı dönemlerine ilişkin korunmuş yapı ve kalıntıların bulunması ve bu sürecin çeşitli dönemleri ile yönlerine odaklanmış çok sayıda araştırma yapılması, kent arkeolojisi metodunun kullanıldığı bu çalışma kapsamında model olarak seçilmesinde etken faktörler olmuştur.

Günümüzde İzmir tarihsel varlığının bir kısmını kaybetmiş olmasına karşın, yeraltında hala zengin bir potansiyel barındırmaktadır. Fakat bugüne kadar olan uygulamalarda kent binlerce yıllık tarihsel gelişiminin tümünü kapsayan bir sit bütünlüğü sağlanamamış, buna bağlı olarak hazırlanan planlar ise, kentin gerçek tarihsel varlığının korunarak kent yaşamına yansıtılmasında başarılı olamamıştır. Bu sebeple farklı bir yöntem kullanılarak kentin tarihsel birikiminin saptanarak korunması ve kent yaşamıyla bütünleştirilerek geleceğe aktarılması daha önemli duruma gelmiştir.

İzmir örneğinde kent arkeolojisi metodunun kullanıldığı bu tez kapsamında incelenen çeşitli disiplinler tarafından yapılan çalışmaların, genellikle kentin Osmanlı Dönemine ve ticaret kenti olma özelliğine odaklandığı, buna karşılık kentin antik dönemlerine ilişkin tarihsel araştırmaların ve kazı çalışmalarının oldukça kısıtlı olduğu dikkat çekmektedir. Kentin antik dönemlerdeki fiziksel özelliklerinin bir kısmı, yine Osmanlı Dönemine ilişkin kayıtlardan yararlanılarak aydınlatılabilmektedir. Bizans ve Beylikler dönemlerine ilişkin ise, neredeyse hiç bilgi ve fiziksel kalıntı bulunmamaktadır.

İzmir'in tüm dönemlerine ilişkin yeteri kadar güvenilir bilgi toplanamaması çalışmanın kapsamını sınırlamış ve kentin sadece sınırları, ana aksları, kentsel bölümleri gibi genel özelliklerinin değerlendirmesi yapılabilmektedir. Bunun yanı sıra, kentin diakronik çalışmasının bazı dönemlerdeki genel özelliklerine ilişkin bilgiler yeterince desteklenememiş ve kentin bütünlük gelişiminde soru işaretleri oluşmuştur. Buna karşın, kentte günümüze kadar alınan sit kararları ve bu kararlara bağlı olarak gerçekleştirilen planlama çalışmalarının olumsuz yönleri ve eksikliklerine ilişkin önemli sonuçlar elde edilmiştir.

İzmir kentinde günümüze kadar alınan sit kararları ve hazırlanan koruma planları incelendiğinde, bu çalışmaların oldukça geciktiği dikkat çekmektedir. Kentin tarihi merkezinde ilk kez 1978 yılında kentsel sit kararı alınmış, 1984 yılında ise sit sınırları içinde hazırlanan koruma planı onanmıştır. Bu plan günümüzdeki anlamda koruma kararları üretmediği için kentin tarihsel birikiminin önemli bir kısmı yok

olmuştur. Bu tarihten önce kentin geçmişini korumaya yönelik ilk eylem, Cumhuriyet ertesinde İzmir’de yürütülen imar faaliyetleri kapsamında Namazgah Mezarlığı’nda ortaya çıkan Agora’nın, 1932-41 yılları arasında Rudolf Naumann ve Selahattin Kantar tarafından kazılmasıdır.

Kentin yeraltı katmanlarını korumaya yönelik ilk arkeolojik sit kararı ise 1991 yılında alınmış Agora, Kadifekale, Tiyatro, Altınyol ve Stadyum 1. derece arkeolojik sit alanı olarak belirlenmiştir. Günümüze kadar olan süreçte bu sit alanlarından sadece Agora’da çeşitli tarihlerde bilimsel kazı ve temizleme çalışmaları sürmüştür. Farklı dönem katmanları barındıran diğer alanlarda ise, arkeolojik dolgular dikkate alınmadan kentsel gelişme 2002 yılına kadar devam etmiş, 2002 yılında alınan 3. derece arkeolojik sit kararı ise, çok katmanlı bölgelerin tamamını içermemiştir. Nitekim sit alanı dışında yapılan inşaatların temel kazılarında birçok kez varlığı bilinmeyen arkeolojik buluntulara rastlanmış, bunlar çoğunlukla yatırıma engel olacağı düşüncesiyle belgelenmeden yok edilmiş ve kalıntıların üzerinde imar çalışmaları devam etmiştir.

İzmir’de günümüze kadar sürdürülen koruma ve planlama çalışmaları, kentin yerüstünde konumlanan veya yeraltında varlığı bilinen, genellikle anıtsal özelliği bulunan kültür varlıklarına bağlı olarak yönlendirilmiştir. Günümüzde kentsel sit ve 3. derece arkeolojik sit alanında koruma amaçlı imar planı çalışmaları sürmektedir. Birinci etap çalışmaları 2004 yılında onanarak yürürlüğe girmiş, ikinci etap çalışmaları ise devam etmektedir. Fakat bu planlama çalışmalarında da kentin çok katmanlı yapısı ve bu katmanlar arasındaki ilişkiler bütünü yeterince dikkate alınamamış, 1. derece arkeolojik sit alanları dışında kalan bölgelerde, yeraltındaki arkeolojik birikimin korunarak bütünleşmesine yönelik politikalar geliştirilmemiştir.

Oysa ülkemiz gibi çeşitli kültür ve uygarlıkların birbiri üzerinde geliştiği alanlarda her kültür katının korunması gerektiği, belirli bir kültür katının ortaya çıkarılması veya günümüz kentinin ihtiyaçlarının karşılanması için diğerlerinin katmanların feda edilemeyeceği, uluslararası platformlarda benimsenmiş bir ilkedir. Bu sebeple, sadece anıtsal yapıların değil, yeraltında ve yerüstünde konumlanan her türlü yapı,

kalıntı ve ipucunun, tarihi kent dokusunun ayrılmaz bir parçası olarak korunması ve planlama çalışmalarında referans alınarak kentin geleceğinin tasarlanmasında kullanılması gerekmektedir.

Ülkemizde koruma planı hazırlıklarını yönlendirici nitelikte ana hatların belirlendiği ‘Koruma Amaçlı İmar Planı Teknik Şartnamesi’ bulunmakta, bu şartnamede veri toplama sürecinde tarihsel araştırmaların yapılması, bu bağlamda farklı dönemlerde kent mekanının gelişimi ve değişiminin incelenmesi öngörülmektedir. Buna karşın uygulamada veri toplama süreci yeterince önemsenmemekte, özellikle yapılması gereken tarihsel araştırmalar ihmal edilmekte, bunun sonucunda sit kararlarındaki yanlışlıklar koruma amaçlı imar planı çalışmalarında devam ettirilmektedir. Oysa planlama çalışmaları öncesinde detaylı bir ön araştırma yapılması sit kararlarındaki olumsuzlukların fark edilmesini, yeni sit sınırlarının ve tiplerinin önerilmesini ve planların daha sağlıklı gelişmesini sağlamaktadır.

Kentlerdeki tarihsel çeşitlilik ve süreklilik, etkili bir düzenleme ile sunulduğunda, kent kimliğine katkıda bulunarak özgünleştirmekte ve kent yaşamını zenginleştirmektedir. Bu sebeple İzmir’in çok katmanlı kültür dokusunun kalan verilerinin korunabilmesi için günümüze kadar sürdürülen koruma ve planlama anlayışından farklı bir yaklaşım gerekmekte, bu çalışmaların kent arkeolojisi değerlendirmeleri sonuçlarına göre yönlendirilmesi önerilmektedir. Fakat İzmir’de ve ülkemizdeki diğer tarihi kentlerde, bütünleşik koruma ve sürdürülebilir gelişme sağlanabilmesi için öncelikle uygulamalarda uluslararası mevzuata uyulması garanti altına alınmalı, ulusal ve bölgesel ölçekte gerekli düzenlemeler yapılmalıdır. Ardından kent arkeolojisi metoduyla, kentlerin tarihsel sürekliliği ve bütünleşik gelişimi çözümlenmeli, bu çözümlere dayanarak belirlenen ilke ve stratejiler, kentin geleceğinin tasarlanması amacıyla yapılan her türlü planlama eyleminde kullanılmalıdır.

6.1 Ülkemizdeki Çok Katmanlı Tarihi Kent Merkezlerinde Sürdürülebilir Koruma ve Gelişme Sağlanabilmesi İçin Genel Öneriler

Ülkemizdeki kentlerin tarihsel sürekliliğinin korunması amacıyla yapılacak kent arkeolojisi araştırma ve değerlendirmelerinin sonucunda belirlenen ilke ve stratejilerin, farklı ölçeklerdeki planlama çalışmalarında kullanılması sırasında çeşitli boyutlarda problemler ortaya çıkmakta, bu problemlerin çözümüne yönelik yasal, yönetsel, örgütsel, finansal, kültürel, teknolojik vb. düzenlemelere gereksinim duyulmaktadır. Bu sebeple tarihi verilerin, planlama pratiği ve yasal sistem içindeki yerini alması ve uygulamaya yönelik düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

Kentlerdeki arkeoloji ve planlama problemleri, 1980'li yıllardan beri Avrupa Konseyi, ICOMOS vb. örgütlerin gündemindedir. Uluslararası platformlarda imzalanan anlaşma, sözleşme ve tüzükler, sınırlı miktardaki arkeolojik mirasın artan kentsel ve kırsal yapılanma sebebiyle tehdit altında olduğuna dikkat çekerek, arkeolojik mirasın planlama sürecine entegre edilerek korunması ve geliştirilmesi amacıyla öneriler geliştirmekte, hükümetin politikalarına ve uzmanların çalışmalarına yol göstermek amacıyla yöntem üretmek, çalışmaların bilimselliğini garanti altına almak vb. amaçlarla yasal bir çerçeve oluşturmaktadır. Fakat uluslararası sözleşmeleri, bu konudaki mevzuatını reformdan geçirmeden imzalayan ülkemiz, yükümlülüklerini yeterince yerine getirememektedir. Bu sebeple ülkemizdeki mevzuat, evrensel geçerliliği olan temel ilkeleri ve yol gösterici kuralları hazırlayan uluslararası belgelerle uyumlu duruma getirilmeli, ülkemizin de taraf olduğu uluslararası anlaşma hükümlerinin yerine getirilmesi garanti altına alınmalıdır. Bununla birlikte, ülke ve bölgelere özel sorunları çözmek için yeterli gelmeyen bu belgeler, ulusal ve bölgesel düzeyde ek ilkeler ve yönlendirici kurullarla desteklenmelidir.

Mevcut yasalarda tanımlanmış sit saptama ve derecelendirme mevzuatı ile uygulamaları, çok katmanlı kentlerin bir taraftan tarihsel birikiminin korunması, diğer taraftan da çağdaş gereksinimlerinin sağlanması problemlerini çözememektedir. Bu sebeple gözden geçirilerek yönelik tekrar düzenlenmelidir.

Ülkemizde ilk kez 1993 yılında 338 sayılı ilke kararı ile tanımlanan ‘Kentsel Arkeolojik Sit’ kavramı, 1996 yılında iptal edilerek 1998, 1999 ve son olarak 2005 yıllarında benzer şekilde tekrar ele alınmıştır. Bu kavram 1998 yılından bu yana yasalarımızda kesintisiz olarak yer almasına karşın, hala tam olarak anlaşılammıştır. Günümüzde kentsel arkeolojik sit niteliğindeki alanlar, farklı derecelerde arkeolojik sit tanımlarıyla korunmaya çalışılmaktadır. Özellikle yapılaşma baskısının yoğun olduğu tarihi kent merkezleri, arkeolojik kaynakların bütünlüğünün bozulduğu düşünülerek 3. derece arkeolojik sit alanı olarak tescil edilmekte, müzeler tarafından yürütülen sondaj kazıları ile kontrol edilerek yapılaşmaya açılmaktadır. Fakat kentsel arkeolojik kaynakların yapılaşma talebine göre açılan sondaj kazıları ve bu kazılara dayanılarak hazırlanan raporlarla değerlendirilmesi mümkün değildir. Bu sebeple kentlerdeki çok katmanlı tarihi kent merkezlerinin kentsel arkeolojik sit olarak tekrar tescil edilmesi gerekmektedir. Bunun için taşınmaz kültür varlıklarının korunması ile ilgili tüm yasa ve yönetmelikler, kentsel arkeolojik siteleri de içermelidir. Bu bağlamda 1987 yılında yayınlanan 19660 sayılı “Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıklarının Tespit ve Tescili Hakkında Yönetmelik” kentsel arkeolojik siteleri de tanımlayarak, bilimsel yöntemlerle saptanması ve tescil edilmesine ilişkin kriterler belirlemelidir. Kültür varlıklarının tespit, tescil ve planlanması sürecinde her türlü yasa, yönetmelik, tüzük, şartname, ilke kararı vb. mevzuata uygun davranılmalıdır.

1992 yılında imzalanan, ülkemizde de 1999 yılında onaylanan ‘Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi’ne göre her devlet kırsal ve kentsel yapılaşmanın tehdit ettiği arkeolojik mirasın korunması amacıyla ülkesindeki arkeolojik mirasın bir envanterini yapmakla yükümlüdür (Council of Europe, 1992). Buna karşın ülkemizdeki arkeolojik varlıklarla ilgili, bölgesel veya kentsel düzeyde tamamlanmış bir veri tabanı bulunmamaktadır. Oysa uzun bir tarihsel süreç boyunca yerleşim görmüş çok katmanlı bir kentin tarihsel gelişiminin fiziksel izlerinin korunarak günümüz yaşamıyla bütünleşmesinin sağlanması, bu gelişime ait mevcut ve potansiyel tüm bileşenlerin saptanması ve kentin tarihsel değerinin ortaya koyulmasıyla mümkün olmaktadır. Bu sebeple kentlerin geçmişine ilişkin her türlü

bilgi ve belge ile fiziksel bulgu araştırılmalı, bunun sonucunda kent ile ilgili mevcut olan tüm bilgilerin etkin bir biçimde kullanılabilceği kent arşivleri oluşturulmalıdır.

Tarihi kentlerin yönetimi konusunda altyapısını tamamlayan Avrupa ülkelerindeki yasal, yönetsel, örgütsel koşullar, kullanılan bilimsel yöntemler ve teknikler, ülkemiz için örnek oluşturabilecek niteliktedir. Bu ülkelerin deneyimlerinden yararlanılarak uluslararası platformlarda yapılacak bilgi alışverişine büyük önem verilmeli ve uluslararası işbirliği geliştirilmelidir. Fransa’da ‘Ulusal Kentsel Arkeoloji Merkezi’ tarafından hazırlanan, ‘Fransız Kentlerinin Kentsel Arkeolojik Mirasının Değerlendirilmesi için Dokümanlar’ adlı belgelerde, kentlerin tarihi ve coğrafi özelliklerinin incelenmesiyle, teorik çalışmalar sonucunda olması gereken ve her türlü tahribat sonucunda günümüze ulaşan kentsel arkeolojik potansiyelin saptanmasına yönelik veri tabanı yöntemi geliştirilmiştir (Garmy, 1985).

İngiltere’de ise 1990 yılında yayınlanan ‘Planning Policy Guidance 16: Archaeology and Planning’, tarihi verilerin kentsel planlama normlarının belirlenmesi amacıyla kullanıldığı ayrıntılı bir belgedir. Bu belgede planlama otoritelerinin detaylı gelişme planı politika ve önerilerini, arkeolojik kalıntıların bir değerlendirilmesine dayandırması gerektiği vurgulanmaktadır. Böylece kentsel arkeolojik miras yönetim süreci kontrol altında tutulmaya, veri tabanları yardımıyla oluşturulan alt bölge ve kritik alanlardaki yeni yatırım talepleri, yatırımcı-mimar, plancı, arkeolog arasındaki işbölümü ve işbirliğinin net olarak tanımlanmasıyla etkin bir biçimde yönlendirilmeye çalışılmaktadır (PPG 16, 1990).

Ülkemizdeki kentlerde de arkeolojik varlıkların korunmasında dikkat edilecek hususların yer aldığı belgeler hazırlanmalı ve uygulanabilir şartlar tanımlanmalıdır. Bu bağlamda; kentsel arkeolojik döküm ve veritabanı çalışmalarının başlatılabilmesi için gerekli altyapının oluşturulabilmesi amacıyla örgütlenme modelleri geliştirilmeli, kentsel arkeolojik kaynakların varlığının ve niteliğinin belirlenmesine yönelik yöntemler üretilmelidir. Bu işlemleri yürütecek birimlerin kurularak görev ve sorumluluklarının tanımlanmasında Avrupa ülkelerindeki deneyimlerden yararlanılmalıdır. Ülkemizdeki planlama ve koruma mevzuatları arasındaki

uyumsuzluklar, arkeolojik değerlerin kentsel gelişme stratejilerinde göz önüne alınmasını engellemektedir. Bu sebeple arkeolojik alanları da içeren kültür mirasının korunması, şehir ve ülke planlama politikalarının ön koşulu durumuna getirilmeli, bunun için yasa ve örgütlenme modelleri üzerinde çalışılmalıdır. Arkeolojik kaynakları içeren gelişme projelerini yürütebilecek kapasitede idari yapılar oluşturulmalı, arkeologların şehir planlama süreçlerine katılımının sağlanarak arkeolog, plancı ve uygulamacılar arasındaki iletişim arttırılmalıdır. İmar çalışmaları sistemli bir biçimde kontrol edilerek arkeolojik mirasın zarar görmesi olası durumlarda değiştirilmeli, insitu korumanın mümkün olmadığı durumlarda yapılacak kurtarma kazısının bilimsel standartları tanımlanarak kazı ve yayın çalışmaları için maddi olanaklar arttırılmalı, arkeolojik mirasın önem ve değeri ile korunması gereği kamu otoriteleri ve toplumun her kesimi tarafından anlaşarak farkındalık arttırılmalı, gereksinim duyulan uzmanların yetiştirilmesi eğitim politikalarında yer almalıdır.

Ülkemizde koruma ve planlama etkinliklerinde kullanılan finansal olanakların arttırılması, bu alanda karşılaşılan sorunların çözümlenmesinde büyük önem taşımaktadır. 5226 sayılı yasa ile emlak vergisine tahakkuk ettirilen ‘Taşınmaz Kültür Varlıklarının Korunmasına Katkı Payı’, farklı dönem bileşenlerinin korunması ve değerlendirilmesi amacıyla hazırlanan proje ve uygulamalara kaynak sağlaması bakımından olumlu bir gelişmedir. Bu tür katkı payı diğer faaliyetlerin harçlarına da yansıtılarak finansal olanaklar geliştirilmelidir. Tarihi kent merkezinde ‘Kesin inşaat yasağı getirilen korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarının bulunduğu sit alanlarındaki taşınmaz malların hazineye ait taşınmaz mallar ile değiştirilmesi hakkında yönetmelik’ hükümleri etkin bir şekilde uygulanmalıdır. Bu bağlamda İzmir’de Agora ve çevresinde yapılan kamulaştırma çalışmaları, örnek olabilecek niteliktedir.

Tarihi kentlerin bir taraftan sahip olduğu çok katmanlı kültür dokusunun ve tarihsel gelişiminin çözümlenerek korunması, diğer taraftan kentsel gelişiminin sağlanması, çok boyutlu ve karmaşık problemleri beraberinde getirmekte, bu problemlerin çözümlenmesinde farklı bir yönetim modeline ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu sebeple kültür mirasının korunmasında farklı odakları bir araya getiren önemli bir toplayıcı merkez konumundaki yerel yönetimler, etkin ve kapsamlı bir alan yönetimi sağlamalı farklı kişi, kurum ve çevreler tarafından yapılan çeşitli ölçeklerdeki koruma ve planlama çalışmaları, yerel yönetimlerin eşgüdümünde yürütülmelidir.

Alan yönetim planı kamu kurum ve kuruluşları, yatırımcılar, farklı alanlardan uzmanlar ve sivil toplum örgütlerinin koordinasyonu, tarihi alanların önemini ve değerini korunarak geliştirilmesi, tanıtılması, ziyaret edilmesi ve ekonomik açıdan kalkınması ihtiyaçları arasında uygun bir denge oluşturmayı amaçlamaktadır. Yönetim planları kültürel mirasın korunması için gerekli olan stratejik yaklaşımı sağlamanın dışında, koruma alanlarını kentin gelişimi içinde vazgeçilmez bir unsur olarak ele alarak etkin ve kapsamlı bir yönetim gerçekleştirmektedir. Bunun için gerekli yasal, yönetsel ve finansal düzenlemeleri hazırlamakta, farklı kentsel politikalar ve ilgili birimler arasında eşgüdüm sağlayarak kente bütünleşik bir gelişim kazandırmaktadır. Kentlerin gelişme sürecinin devingen olması, bu süreçte gündeme gelen konuları sürekli değiştirmekte, sürdürülebilir bir gelişme için yönetim planlarının belirli aralıklarla revize edilmesi gerekmektedir.

Alan yönetim planının hazırlanması kapsamında uzman kadrolarla kurulacak birimlerin, kentin tarihsel sürekliliğinin ve çok katmanlılığının korunması konusunu sürekli gündemde tutması Anıtlar Kurulu, Arkeoloji Müzesi, Kent Müzesi, Üniversiteler vb. kurumlarla işbirliği içinde çalışmalarını yürütmesi gereklidir. Bu birimlerin kentsel arkeolojik alanların belgelenmesi, sınıflandırılması ve nazım plan kararları ile değerlendirilerek önceliklerine göre uygulama projelerinin hazırlanmasına yönelik örgütlenmesi sağlanmalıdır. Alan yönetim planının en önemli bileşenlerinden biri katılımıcılıktır. Bu sebeple koruma alanı içinde yaşayan halkın tarihi çevre bilincinin geliştirilerek ortak bir çözüm arayışına girilmesi, alan yönetim planlarının en önemli çalışma akslarından birisini ve çağdaş bir yönetim anlayışının temelini oluşturmaktadır.

6.2 İzmir'in Tarihsel Gelişiminin ve Kentsel Arkeolojik Kültür Mirasının Korunarak Geliştirilmesi İçin İlke ve Stratejiler

İzmir için mevcut yöntemler ile belirlenmiş sit kararları ve bu kararlara göre hazırlanan planlama çalışmaları, kentin bin yıllarla ifade edilen tarihsel geçmişinin fiziksel izlerini korumak ve kent yaşamıyla bütünleştirmek için yeterli değildir. Bu sebeple kentin günümüze kadar kullanılan yöntemlerden farklı bir yaklaşımla ele alınması gerekmektedir. Kent arkeolojisi metodu, kentsel gelişme ve tarihsel süreklilik arasında denge yakalamak amacıyla, kentlerin tarihsel gelişiminin ve çok katmanlı yapısının çözümlenmesi yoluyla, uygulamaya yönelik ilke ve stratejilerin belirlenmesini sağlayacak niteliklere sahip bulunmaktadır.

Kent arkeolojisi metoduyla İzmir için yapılan bu diakronik çalışmada, kentin geleceğiyle ilgili her türlü proje ve uygulamaya temel oluşturması amacıyla, tüm bileşenlerin eşit değerde olduğu hacimsel bir plan elde edilmiş, bu planın değerlendirilmesiyle korunması gereken yatay ve düşey bağlantılar tanımlanmıştır. Fakat yetersiz veriler ve kısıtlı olanaklar sebebi ile çok katmanlı kent merkezinin planlanması ve koruma-kullanma kararları alınması mümkün olmamış, fakat kentin geleceğinin tasarlanmasında kullanılmak üzere politika düzeyinde kararlar geliştirilmiştir. Bu sebeple çalışma kapsamında yapılan kent arkeolojisi araştırma ve değerlendirmelerinin detaylandırılması, bunun sonucunda belirlenen ilke ve stratejilerin kentin geleceğinin tasarlanmasında referans noktası olarak kullanılması gerekmektedir.

- **Kentin Diakronik ve Hacimsel Planları Tamamlanarak, Altimetrik Plan ve Stratigrafik Kesitlerle Desteklenmeli**

Bu çalışma kapsamında İzmir için yapılan araştırma ve dokümantasyonun geliştirilmesiyle daha kapsamlı bir kent arkeolojisi değerlendirmesi yapılmalı, bu değerlendirmeler tarihsel katmanlaşmanın çözümlenerek kentin diakronik planları ile hacimsel gelişimindeki soru işaretlerinin giderilmesinde kullanılmalıdır. Bu çalışmalar, altimetrik planlar ve stratigrafik kesitlerle

desteklenmeli, böylece kentin tarihsel süreci daha iyi çözümlenerek korunacak yatay ve düşey ilişkiler daha net tanımlanmalıdır.

Ortak geçmişimizin olduğu Yunanistan, İtalya gibi ülkelerin arşivlerinde yer alan İzmir ile ilgili belgelerin, araştırma ve dokümantasyon safhalarının geliştirilmesinde etkili olacağı düşünülmektedir. Bunun yanı sıra, farklı disiplinlerden uzmanlar tarafından kentin değişik dönemlerine ve özelliklerine odaklanan detaylı bilimsel çalışmalar yapılması, kent arkeolojisi çalışmalarının geliştirilmesine katkıda bulunacaktır. Fakat her yeni bilgi ve bulgu ile tüm araştırma gözden geçirilmeli, kentin hacimsel gelişiminde saptanan değişiklikler güncellenmelidir. Tarihsel ve mekansal yöntemlerle toplanan bilgilerin güvenilirlik derecesi değişmektedir. Bu sebeple çeşitli kaynaklardan toplanan bilgilerin güvenilirliğine göre sınıflandırılarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

İzmir tarihi kent merkezinde yapılan temel ve sondaj kazılarında çoğu zaman 2863 sayılı yasa kapsamına giren herhangi bir taşınır ya da taşınmaz kültür varlığına rastlanmamaktadır. Buna karşın, açmalarda genellikle Helenistik, Roma, Bizans ve Osmanlı Dönemlerine ilişkin bronz sikke, mermer heykel, çanak, çömlek vb. küçük objeler, seramik ve pişmiş toprak parçaları, cam kap parçaları vb. küçük buluntular ele geçmekte, bu buluntular farklı kültür katmanlarının günümüz kentinde yeraltında konumlandığı kotlara ilişkin bilgi vermektedir. Bu sebeple açmalarda hazırlanacak stratigrafik kesitler, dolgu kalınlığına ilişkin fikir vermekte ve arkeolojik dolguların korunmuşluk düzeyi ile ilgili bir değerlendirme sağlamaktadır. Tüm açmaların bir bütün halinde değerlendirilmesi sonucunda çok katmanlı kentin altimetrik planları ve stratigrafik kesitlerinin hazırlanması mümkün olacaktır.

- **Tarihsel Sürekliliğin Her Türlü Tahribat Sonucunda Günümüze Ulaşan Kısmı Belirlenerek Kültür Mirası Veri Tabanı Hazırlanmalı**

İzmir'in kültür mirasının büyük bir kısmı, kentsel gelişmenin hız kazandığı yıllardan günümüze kadar olan süreçte yok edilmiştir. Bu sebeple günümüzde

mevcut olan kültür mirası, kentin tarihsel gelişimi sonucunda olması gerekenden oldukça farklıdır. Buna karşın, günümüzde tescil edilmiş yapı ve alanlar, yeraltında konumlanan potansiyel kaynakların küçük bir kısmını oluşturmaktadır. Bu sebeple kent arkeolojisi araştırması sonucunda saptanan tarihsel sürekliliğin, her türlü tahribat sonucunda günümüze ulaşan kısmının belirlenmesi, mevcut ve potansiyel tüm kültür mirasının kaydedildiği bir veritabanı hazırlanması gerekmektedir.

Günümüze ulaşan ve yerüstünde konumlanan daha yakın dönemlere ait kültür varlıklarının genel olarak tespit ve tescili tamamlanmış, bu konuda yerel idareler ve kamuoyunda koruma bilinci de gelişmiştir. Bu eserler yakın geçmiş dönemlere ait olması sebebiyle günümüzde kullanılmakta, dolayısıyla daha az risk taşımaktadır. Buna karşın yeraltında bulunan kültür varlıkları belirsizliğini korumaktadır. Kalıntıların içeriği ve niteliği hakkında ayrıntılı bilgi edinilmemesi, kentsel arkeolojik kültür mirası yönetimi bakımından olumsuzluk yaratmaktadır. Bu sebeple İzmir'deki kentsel arkeolojik kaynakların korunarak değerlendirilmesinde, kentsel arkeolojik veritabanının oluşturulması büyük öneme sahiptir.

Veri tabanı oluşturma çalışmalarına Anıtlar Kurulu, Arkeoloji Müzesi vb. kurumların arşivlerinde yer alan kazı raporları, sondaj sonuçları vb. belgelerin kaydedilmesiyle başlanmalıdır. Tarihsel dokudaki morfolojik izler de mevcut kentsel arkeolojik potansiyele ilişkin bir değerlendirme sağlamaktadır. Bu sebeple, kentin tarihi ve topoğrafik özelliklerinin incelenmesi, modern yapım teknikleriyle yapılaşmış alanların saptanması, ızgara plan özelliği gösteren sokakların belirlenmesi, eğim, dolgu kalınlığı, yoğunluğu vb. topoğrafik verilere ilişkin gözlemler yapılması gerekmektedir. Bu alanlarda toprak altındaki kültür katlarının yüzey taraması, mekansal okumalar, yeraltı radarı, elektromanyetik ölçümler, kazı, sondaj vb. teknikler kullanılarak niteliği ve niceliği hakkında sağlıklı değerlendirmeler yapılmalı, elde edilen tüm bulgular veri tabanına aktarılmalıdır. Tüm bu değerlendirmelere karşın, modern yapım teknikleriyle

yapılaşmış dolgu kalınlığı bulunmayan alanlarda rastlanabilecek arkeolojik buluntuların korunmasına yönelik önlemler de alınmalıdır.

Kentsel arkeolojik veritabanının kolay anlaşılır olması ve planlamacıların kullandığı diğer veriler ile uyumlu bir formda sunulması gerekmektedir. Günümüzde Coğrafi Bilgi Sistemleri destekli veritabanı çalışmaları, kentsel arkeolojik kaynakların belgelenmesi ve değerlendirilmesi, sonuçlara kolay erişilebilmesi, planlama ve koruma çalışmalarında sürekli değerlendirmeye olanak tanınması vb. olumlu özellikleri sebebiyle en önemli planlama araçlarından birisi durumuna gelmiştir. Bu sebeple planlama ve koruma çalışmalarında söz konusu sistemden mutlaka yararlanılmalı, yeni bilgilerin işlenmesiyle güncellenen veritabanı, koruma-kullanma kararlarının geliştirilmesinde kullanılmalıdır. Bunun yanı sıra, bilimsel üretimin verimliliğinin artırılarak gelişiminin hızlandırılması amacıyla, verilerin uluslararası kullanıma açık, kolay ulaşılabilen ve sürekli güncellenebilen internet ortamında olması sağlanmalıdır.

- **Kentsel Arkeolojik Verilerin Önem ve Korunmuşluk Dereceleri Belirlenerek Alt Bölgeleme ve Strateji Üretme Çalışmaları Yapılmalı**

Günümüze kadar varlığını sürdürebilmiş kentsel arkeolojik yapı ve kalıntıların hepsi aynı nitelikte, önemde ve korunmuşluk düzeyinde değildir. Bununla birlikte, bu alanlarda farklı boyutlarda kentsel gelişme baskıları oluşmaktadır. Bu sebeple potansiyel dolgu alanlarına ilişkin yapılan değerlendirmelere dayanarak eş nitelik alanlarında alt bölgelerin oluşturulması, her bölgenin karakterine ve sahip olduğu arkeolojik potansiyele göre politika ve stratejilerin geliştirilmesini sağlamaktadır. Böylece alt bölgelerin taşıdığı potansiyel derecesine göre müdahale öncesi yapılacak çalışmalar belirlenmekte, kültür mirasının korunmasına yönelik süreç tanımlanarak yatırımcı, mimar ve plancılar yönlendirilebilmektedir. Bu alanlarda ele geçen buluntular önem ve korunmuşluk düzeyine göre in-situ korumadan belgelenerek kaldırılmaya kadar geniş bir yelpazede ele alınmakta, böylece daha gerçekçi bir miras yönetimi oluşturulmaktadır.

Alt bölgeleme ve strateji üretme çalışmaları, arkeolojik potansiyeli yüksek alanlarda yatırımların proje aşamasında değerlendirilerek risk düzeyinin ölçülmesini ve arkeolojik kaynaklara olan olumsuz etkilerin en aza indirildiği seçeneklerin geliştirilmesini, arkeolojik dolguların tehdit edilmesi durumunda ise yatırımların başka alanlara kaydırılmasını sağlamaktadır. Böylece arkeolojik varlıkların kent planlama ve uygulamalarıyla bütünleşmesi ve geçmişle sembolik bağların kurulabildiği çevrelerin yaratılması mümkün olmaktadır.

- **Parçalanmış Sit Dokusu Bütünlüğe Kavuşturulmalı**

İzmir’de günümüze kadar olan süreçte gerçekleştirilen sit saptama, derecelendirme ve belgeleme çalışmaları ayrıntılı bilimsel yöntemlere dayanmamış, çoğu zaman toprak üstü kalıntıların varlığı ölçütüne göre yapılmıştır. Bunun sonucunda kültür mirası planlama önerilerinde tescil edildiği kadarıyla yer almış ve arkeolojik kaynakların yaratıcı projelerle kent yaşamına katılarak kimliğinin bir parçası olması mümkün olmamıştır. Oysa bilimsel araştırmalara dayanan sit kararları ve bu sınırlar içinde gerçekleştirilen planlama çalışmaları, kentin tarihsel sürekliliğinin korunmasında büyük bir öneme sahiptir. Kent arkeolojisi belgeleme çalışmaları, kesin sınırların ve uygulamaya dönük politikaların belirlenmesine esas teşkil edecek niteliklere sahiptir. Bu sebeple kent arkeolojisi değerlendirmeleri ile mevcut ve potansiyel kültür mirası veritabanı sonuçlarına göre, tüm sit kararlarının tipleri, sınırları ve dereceleri gözden geçirilmeli, mevcut parçalanmış sit dokusu revize edilerek bütünlüğe kavuşturulmalıdır.

İzmir’in çok katmanlı tarihi kent merkezinde, Fevzipaşa Bulvarı’nın kuzeyinde yer alan bölge 1922 yangını ve modern yapılaşmalar sebebiyle yeraltı ve yerüstündeki kültür mirasını büyük ölçüde kaybetmiştir. Eğim ve doğal dolgu kalınlığının bulunmadığı deniz seviyesindeki bu alanda arkeolojik katmanlara rastlama olasılığı azdır. Tarihi kent merkezinin Fevzipaşa Bulvarı’nın güneyinde yer alan kısmında da, antik kıyı hattı olan Anafartalar Caddesi ile Eşrefpaşa Caddesi arasında kalan düzlükte, Osmanlı çarşı dokusu büyük ölçüde

korunmasına karşın, eğimin ve doğal dolgu kalınlığının az olması ve ızgara plan özelliği taşıyan sokakların bulunmaması, arkeolojik dolguların iyi düzeyde korunmadığını göstermektedir. Fakat bu alanların tamamı, rastlantısal olarak bulunacak arkeolojik verilerin korunması amacıyla 3. derece arkeolojik sit olarak tescil edilerek müze tarafından yürütülen sondaj kazıları ile kontrol altında tutulmalıdır. Bu alanlarda yerüstündeki geleneksel doku ile uyum sağlamayan ve yeraltında bulunan tarihsel verilere zarar veren çok katlı, derin temelli ve yeraltı otoparklı yapılaşmalardan kaçınılmalı, yeraltındaki dolgulara ve kent silüetine zarar vermeyen yapı türleri ve inşaat teknikleri kullanılmalıdır.

Buna karşın Fevzipaşa Bulvarı'nın güneyinde, Eşrefpaşa Caddesi'nden Kadifekale'ye kadar olan kısmın geleneksel çevre değerlerini koruması, eğim ile doğal dolgu kalınlığının artması ve yer yer ızgara plan özelliği gösteren sokaklara rastlanması sebepleriyle, iyi korunmuş düzeyde arkeolojik potansiyel barındırdığı, dolayısıyla kentsel arkeolojik sit olarak tescil edilmesi gerektiği düşünülmektedir (Şekil 5.3). Bu alanda 702 sayılı 'Kentsel Arkeolojik Sit Alanları Koruma ve Kullanma Koşulları' ilke kararında tarif edildiği gibi, arkeolojik değerlerin bilimsel yöntemlerle açığa çıkarılması, onarılması ve sergilenmesi işlemlerinde, sağlıklı ve kapsamlı arkeolojik envanter temeline dayalı planlama çalışmaları yapılması, bu planlar onanmadan parsel ölçeğinde uygulamaya geçilmemesi, günümüz koşullarının gerektirdiği altyapı çalışmalarının proje safhasından itibaren kültür katlarını gözetmesi, mevcut ve potansiyel arkeolojik alanların korunmasını ve değerlendirilmesini sağlayacak çözümlerin geliştirilmesi gerekmektedir. 'Koruma Amaçlı İmar Planı' yapıp onaylanıncaya kadar, sadece tescilli yapılar ile ilgili kararlar görüşülmeli, herhangi bir yeni yapılaşma talebinin görüşülüp değerlendirilmesi mümkün olmamalıdır.

Kültür mirası veritabanı çalışmaları sonucunda tescil edilen tüm arkeolojik kalıntıların günümüz koşullarında ortaya çıkarılması ve korunması oldukça güçtür. Fakat sit derecesi yükseltilerek mevcut durumun korunması ve modern yapım sistemleriyle yapılaşmanın engellenmesi, yeraltı rezerv alanlarının

korunmasını, yeraltında kalıntı içermeyen parsellerin de katmanlaşmanın okunmasına yönelik düzenlemelerde kullanılmak üzere rezerv alanı olarak ayrılmasını sağlayacaktır.

- **Kentsel Arkeolojik Kaynaklar Gelişme Sürecine Entegre Edilmeli ve Her Türlü Planlama Eyleminin Erken Safhalarında Değerlendirilmeli**

Kentlerde kalkınmanın gereği olan imar ve bayındırlık projelerinin uygulanması kaçınılmazdır. Fakat kentsel gelişmenin tarihi süreklilik ile çatışmaması, aksine farklı katmanların günümüz kent dokusuyla bütünleşmesinin sağlanması gerekmektedir. İmar ve bayındırlık etkinlikleri sırasında keşfedilen kentsel arkeolojik kalıntılar, hem arkeolojik kaynakların korunmasını engellemekte, hem de gelişme projelerinin uygulanmasını geciktirmektedir. Buna karşın, arkeolojik kaynakların planlama ve gelişme sürecinin erken safhalarında değerlendirilmesi, bu kaynakların olumsuz gelişmelerden mümkün olduğunca az etkilenmesini ve daha etkili gelişme planlarının hazırlanarak uygulanmasını sağlamakta, arkeologların planlama sürecinin tüm safhalarına katılması, yatırımcıların birçok zorluktan kaçınmasına katkıda bulunmaktadır. Bu sebeple İzmir için hazırlanan veri tabanı sonuçları ve sit kararlarına göre, tüm ölçeklerdeki planlama çalışmaları öncesinde, kentsel arkeolojik kaynakların değerlendirilmesi ve alt bölgeler için üretilen ilke ve stratejilere uyulması yasal bir zorunluluk durumuna getirilmelidir.

Kentin gelişme planları arkeolojik alanların ve çevrelerinin korunması, değerlendirilmesi ve saklanması için politikalar içermeli, bu politika ve önerilerin öncelikli uygulanacağı bölgeler tanımlanmalıdır. Çok katmanlı kent merkezinin tüm alanlarında her çeşit müdahale sırasında dikkat edilecek en önemli ölçüt yatay, düşey ve farklı açılarda kademelenen tüm katmanları ve bu katmanların birbirleriyle kurdukları ilişkiler bütünüdür. Diğer ölçütler katmanlaşmanın kent içindeki konumuna ve tipine göre değişmektedir. Tarihsel sürekliliğin aynı olduğu alanlarda, dikkat edilecek ölçüt ve müdahale metodları da benzer olmaktadır. Bu alanlarda yapılacak arkeolojik çalışmaların gelişme

projelerinin bir parçası olarak ele alınması, finansman sorunlarının etkili bir biçimde çözülmesini sağlayacaktır. Koruma planlaması sürecinin başarısında, halkın eğitilerek farkındalığının artırılması ve bu sürece toplumun her kesiminin katılımını öngören bütünleşik bir koruma modeli hedeflenmesi büyük önem taşımaktadır.

Kentsel gelişimin planlanması ve uygulanması sürecinde alınan koruma kararları, farklı etkenlere göre insitu korumadan belgeleyerek kaldırmaya kadar değişiklik göstermektedir. Önemli arkeolojik kalıntıların insitu korunması her zaman tercih edilmeli, insitu korumanın mümkün olmadığı durumlarda arkeolojik verilerin belgelenecek kaldırılması söz konusu olmalıdır. Bu durumda bilimsel kazı ve belgeleme çalışmaları yapılarak sonuçların yayınlanması için gerekli zaman ve finansal olanaklar sağlanmalıdır. Fakat kazı çalışmalarının arkeolojik kanıtları yok ettiği ve arkeoloji biliminin hızla gelişmesi sayesinde gelecekteki tekniklerin günümüzde mümkün olandan daha fazla bilgi çıkarabileceği unutulmamalıdır (PPG 16, 1990). Bu sebeple hedeflenen nokta yerinde koruma ve bakımını sağlama olmalı, arkeolojik dolguların zarar görmesi durumunda gelişme planları değiştirilmelidir.

Kentsel arkeolojik kaynakların her türlü imar ve bayındırlık uygulamaları öncesinde değerlendirilmesi, bu kaynakların korunması bakımından büyük önem taşımaktadır. Sözelimi modern kent yaşamında trafik sorununun en pratik çözümlerinden birisi olan metro gibi bayındırlık faaliyetlerinin yapılması kaçınılmazdır. Bu tür projeler öncesinde kentsel arkeolojik kaynakların değerlendirilmesi, yeraltı ve yerüstündeki mevcut ve potansiyel bütün arkeolojik kaynakların risk düzeyinin ölçülerek korunmasını sağlamaktadır.

- **Planlama Sürecinde İnterdisipliner Katılım Gerektiren Bir Süreç Tanımlanmalı, Aktörler Arasındaki Diyalog Geliştirilmeli**

Kentsel arkeolojik mirasın korunarak değerinin arttırılması, korumada kentsel planlamanın rolünün geliştirilmesine ve planlamanın farklı aktörleri arasındaki

işbirliğinin kolaylaştırılmasına bağlıdır. Bu sebeple kentsel planlama merkezi, bölgesel ve yerel ölçekteki kamu otoriteleri, arkeolog, korumacı ve planıcı gibi uzmanlar, müteahhitler, sivil toplum kuruluşları ve halk arasındaki diyaloga dayanan bir süreç olarak tanımlanmalı ve katılımcıların rolleri belirlenerek aralarındaki işbirliği geliştirilmelidir. Farklı disiplinlerden uzmanların kendi çalışmasına odaklanırken diğer disiplinler ve yaptığı işler hakkında bilgi edinmesi, iyi bir diyalog kurulmasını sağlayacaktır. Bunun sonucunda arkeolojiyi planlama sürecinin tüm safhalarına entegre etmenin ve gelişmenin yeraltı kalıntıları üzerindeki olumsuz etkisini azaltmanın yolları aranacak ve tüm uzmanların katılımıyla kentsel arkeolojik kaynakları bütünleştiren kararlar alınabilecektir. Bu interdisipliner katılım ve diyalog sadece planların hazırlanması safhasında değil, aynı zamanda planlarının uygulanması safhalarında da sürdürülmelidir.

Kültürel mirasın korunmasına yeni açılımlar getiren 5226 sayılı yasa, hem kültür varlıkları ile ilgili işlemleri ve uygulamaları yürütmek üzere belediye ve valilik bünyelerinde farklı meslek alanlarından uzmanların görev alacağı koruma, uygulama ve denetim büroları kurulmasını öngörmesi, hem de koruma planlamasının müellifi şehir plancısı olmak üzere alanın konumu, sit statüsü ve özellikleri göz önünde bulundurularak mimar, restoratör, sanat tarihçi, arkeolog, sosyolog, mühendis, peyzaj mimarı gibi meslek gruplarından bakanlıkça belirlenecek uzmanlar tarafından yapılmasını kararlaştırması bakımından, planlama sürecinde interdisipliner katılımı desteklemektedir. Bu yasanın ilgili maddelerinin uygulanması garanti altına alınmalıdır.

- **Kentin Tarihsel Sürekliliği İçinde Yer Alan Tüm Dönemlerin Korunarak Kent Kimliğine Yansıtıldığı Bütünleşik Bir Yaklaşım Benimsenmeli**

Bir kentin geçmişini kuruluşundan günümüze geçirdiği tüm dönemler, kent kimliğini ise bu dönemlere ait bileşenler oluşturmaktadır. Bu geçmişin yakın dönemlere ait bileşenlerini yerüstündeki kültür varlıkları oluşturmakta, zamanın derinliğini ise yeraltındaki arkeolojik veriler hissettirmektedir. Kentsel arkeolojik

varlıklar genellikle yeraltında kalıntı halinde konumlanması sebebiyle, kamuoyunda tek başlarına korunacak değer olarak fazla anlam taşımamaktadırlar. Fakat kentin tarihsel sürekliliğine ilişkin bileşen olarak ele alınması, anlamlandırılmaları ve korunmalarını kolaylaştırmaktadır.

Günümüzde İzmir’de yerüstündeki yapılı çevrenin oluşmasında etken olan ana sürecin Osmanlı-Türk Dönemleri olduğu görülmekte, kent kimliğinin oluşumunda bu döneme ait bileşenlerin etkinliği hissedilmektedir. Buna karşın kentin Helenistik, Roma ve Bizans katmanları da bulunmakta, bu katmanlara ait bileşenler kısmen veya tamamen yeraltında konumlanmaktadır. Bu sebeple İzmir’de Pagos Dağı eteklerindeki yerleşimin korunması planlanan değerlerinin tanımlanmasında hedeflenen nokta kentin 2300 yıllık kimliği olmalıdır. Bu tanım yeraltında ve yerüstünde konumlanan yapı ve kalıntıların tümünü içine almakta, koruma yaklaşımlarının belirlenmesi ve pratiğe geçirilmesinde, korunacak en önemli değer kentin bütünleşik gelişimi olmaktadır.

Kentin toprak üstünde konumlanan Osmanlı-Türk Dönemine ait han, hamam, cami, konut vb. yapıların tescili tamamlanmış, koruma-kullanma dengesi gözetilen projelerle buluşturulmayı beklemektedir. Fakat yeraltındaki kültür mirası belirsizliğini korumaktadır. Bu sebeple kentin Helenistik-Roma ve Bizans uygarlıklarının izlerinin kentsel arkeoloji projeleriyle gün ışığına çıkarılarak kent yaşamına yansıtılması gerekmektedir. Böylece kentsel ve toplumsal kimlik güçlenerek sosyal yaşam zenginleşecektir. Kent tarihinde önemli bir yer tutan Kadifekale ile Değirmen-tepe ve eteklerindeki tarihsel silüet değerinin de korunmasına ilişkin çalışmalar yapılarak gökdelen niteliğindeki çok katlı binaların yapımı engellenmelidir.

- **Risk Altındaki Kimlik Alanlarında Kazı Alanları ve Özel Proje Bölgeleri Tanımlanmalı**

Kent arkeolojisi araştırma ve değerlendirmelerinin ardından yapılan veri tabanı, tescil ve plan çalışmaları sonrasında, İzmir’in kent merkezinde tarihsel

sürekliğin tüm dönemlerinin sergilendiği bir müze kent sistemi geliştirilmelidir. Kentin antik dönemlerine ilişkin bileşenlerin yeraltında konumlanması sebebiyle, arkeolojik potansiyelin yüksek olduğu riskli alanlarda, bu dönemlere referans oluşturacak hassas bölgeler ve öncelikli eylem alanları belirlenerek yatırımlar yönlendirilmelidir.

Günümüzde kentin ilkçağlarıyla ilgili bilimsel çalışmalar sadece Agora'da yapılmakta, bu çalışmalar yapının mimari özellikleri hakkında bilgi üretmenin yanı sıra, antik dönemlerdeki kent yaşamı ve fiziksel çevre hakkında da veri sağlamaktadır. Fakat bu çalışmalar kentin antik dönem geçmişinin araştırılması ve bu dönemlerin kent kimliğine yansıtılması bakımından yeterli gelmemektedir. Kadifekale-Tiyatro koruma amaçlı imar planı çalışmalarının sürmesi, Altınyol için de benzer çalışmalar tasarlanması bu eksikliğin giderilmesi bakımından olumludur. Bu tür çalışmaların sur duvarları, Stadyum, vb. kalıntılar için de yapılması gerekmektedir.

Eski çağda kenti bezeyen yapıların bir kısmının günümüz kentinde bulunduğu yerlere ilişkin tarihsel veriler bulunmaktadır. Bu bağlamda, Zeus Akrasios Tapınağı'nın Değirmentepe'de, Ana Tanrıça Tapınağı'nın Tepecik yükseltisinde, Gymnasion ve Asklepion Tapınağı'nın Değirmentepe eteğinde kıyıya yakın bir noktada, Odeon'un Milli Kütüphane'nin yanında konumlanan otopark yakınında, Hadrian tarafından yaptırılan Buğday Pazarı ve Ticaret Agorası'nın günümüz Anafartalar Caddesi'nde konumlanan liman yakınında, Jüpiter Olimpiya Tapınağı'nın Eski Belediye Binası çevresinde, Stratonike Tapınağı'nın Bikur Holim Havrası yakınında, Ianus Tapınağı'nın Kadifekale'de, Tiberius Mabedi'nin Stadyum yakınlarında, Bouleterion ve Nemesis Mabedi'nin Agora yakınında, Apollon Tapınağı'nın Balçova'daki kaplıcaların yakınında olduğu, Efes Kapısı ve Stadyum yakınlarında çeşitli hamam yapılarının bulunduğu ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Bu yapıların yerlerinin kesin olarak saptanmasına ilişkin daha detaylı tarihsel araştırmalar yapılmalı, bu araştırmalar sondaj kazısı, jeofizik araştırmaları vb. detaylı bilimsel çalışmalarla desteklenmelidir. Arkeolojik kültür katlarının saptanması ve belgelenmesinde, modern arkeoloji

tekniklerinden de yararlanılmalıdır. Örneğin son yıllarda geliştirilen elektrikli direnç, manyetik alan vb. yeni araştırma teknikleri, yeraltındaki kültür katlarının varlığı ve niteliği hakkında oldukça sağlıklı değerlendirmeler yapılmasını sağlamaktadır.

Bunların dışında antik kaynaklarda çeşitli hamam yapıları, Prytaneion, Gerousia, Homereion Stoası, kitaplık, arşiv, Hadrianus Mabedi, Kledones Tapınağı, Augustus Mabedi, Tiberius Mabedi, Caracalla Mabedi, Kibele Tapınağı, Serapis Tapınağı, Dyonisos Briseus Mabedi, Yedi Hıristiyan Kilisesi vb. yapılardan söz edilmekte, fakat günümüz kentinde buldukları yerler bilinmemektedir. Daha detaylı bilimsel çalışmaların, söz konusu antik yapılar ve kalıntılar arasında eşleşme sağlayacağı düşünülmektedir. Kentin yeraltı katmanlarına ilişkin kentsel arkeoloji projeleri ile açığa çıkarılan varlıklar çevreleriyle bir bütün olarak ele alınmalı, yeşil alan, rekreasyon vb. kullanımlarla ilişkilendirilerek müze kent sisteminin bir halkası olarak düzenlenmelidir.

Çok katmanlı tarihi kent merkezinde yer alan boş parsel, korunmuş yeşil alan, sokak, meydan, mezarlık vb. boşluklar da, farklı dönemlere ait katmanların gözlenerek değerlendirilebileceği, yerüstündeki varlıklarla ve kent yaşamı ile bütünleştirilebileceği potansiyel alanlardır (Doyduk, 2006). İzmir’de yeni inşaatların temel kazılarında çoğu kez arkeolojik kalıntılara rastlandığı, fakat yatırıma engel olacağı düşüncesiyle yetkililere haber verilmeden yok edildiği bilinmektedir. Günümüzde Agora’nın bulunduğu alanın eski bir Türk mezarlığı olduğu bilinmektedir. Bu sebeple İzmir’de Kültürpark, Cici Park, Varyant gibi düşey katmanlaşma barındıran alanlar, arkeolojik rezerv alanları olarak değerlendirilmelidir.

Kentin Bizans Dönemine ilişkin günümüze ulaşan tek fiziksel kalıntısı, Konak Orduevi bahçesinde konumlanan mozaik parçasıdır. Bu alanın toplumsal bir amaçla kullanılması için seçenekler geliştirilmelidir. Kentin Beylikler Dönemine ilişkin ise yeraltında ve yerüstünde günümüze ulaşan yapı veya kalıntı bulunmamaktadır.

- **Arkeolojik Alanların Ulaşılabilirliği Geliştirilmeli**

Arkeolojik mirasın korunarak başarılı bir biçimde halka sunulması, bu kalıntıların fonksiyonel veya sembolik amaçlarla çağdaş tasarımlarda kullanılması ile mümkün olmaktadır. Bu sebeple etkili bir planlama ve mimari çözümler aracılığıyla arkeolojik mirasın korunması ile mümkün olduğunca çok kişi tarafından ziyaret edilmesi arasında bir denge kurulmalı, alanın modern kent ile yatayda ve düşeyde uyum içinde bütünleşmesi sağlanmalıdır. Bu bağlamda tanıtıcı ve yönlendirici levhalar ile Helenistik surlar, Roma Agorası ve tiyatrosu, Osmanlı çarşı ve mahalleleri modern kent içinde birbirine bağlanmalıdır. İzmir kent tarihi ile ilgili çok az bilgisi olan ziyaretçilere keşifleri anlatan broşürler ve multivizyon gösterileri hazırlanmalıdır. Planlama süreci sonrasında tüm koruma ve bakım çalışmaları yapılarak ziyaretçilere açılan kentsel arkeolojik alanların ziyaretçilerin olumsuz etkilerinden korunması için de önlemler alınmalıdır.

Kentlerdeki arkeolojik alanların ulaşılabilirliğini geliştirmek amacıyla hazırlanan The Appear Method (2005), farklı aktörlere tavsiyelerde bulunarak yol gösteren önemli bir kaynaktır. Bu metod birbirini takip eden değerlendirme, fizibilite çalışmaları, seçeneklerin tanımlanması, projenin tasarlanması, tasarımın uygulanması ve alanın işletilmesi olmak üzere altı safhadan oluşan bir sürece dayandırılmakta, bunlardan değerlendirme safhasında alanın değerinin ve arkeolojik öneminin anlaşılması; fizibilite çalışmaları safhasında proje yönetim grubunun kurulması, alanın koşullarının ve bozulma etkilerinin değerlendirilmesi, genel masraflarının tahmin edilmesi sosyal, ekonomik ve çevresel etkilerin değerlendirilmesi; seçeneklerin tanımlanması safhasında uzmanların beklentilerinin ve ihtiyaçlarının saptanması, her uzmanlık alanı ve bütünleşmiş seçenekler için maliyet seçeneklerinin tanımlanması, tasarımcı seçim kriterlerinin belirlenmesi; projenin tasarlanması safhasında proje takımının kurulması, her uzmanlık alanı için eylem planının tasarlanması, müteahhitlerin seçim kriterlerinin listelenmesi, bütçe, zaman cetveli ve yönetim sisteminin yaratılması; tasarımın uygulanması safhasında müteahhitlerin koordine edilmesi, uygulama çalışmalarının gözlenmesi, uzun vadeli yönetim planlarının

tasarlanması, proje arşivinin yaratılması; alanın işletilmesi safhasında ziyaretçilerin karşılanması, uzun vadeli yönetim planlarının uygulanması, ekonomik, sosyal ve çevresel işleyişin gözlenmesi, çalışmaların kentsel kültürel politikalara dahil edilmesi önerilmektedir. Sürdürülebilir projeler için hazırlanan bu altı safhalı metod, farklı tarihsel birikime sahip bütün boyutlardaki kent ve kasabalara uygulanabilmesi bakımından önemlidir ve İzmir'in kentsel arkeolojik alanlarının ulaşılabilirliğinin geliştirilmesinde mutlaka yararlanılmalıdır.

- **Tarihi Kent Merkezi Etrafında Konumlanan Antik Smyrna ile Bağlantılı Arkeolojik Alanlar Geliştirilmeli**

İzmir'in kent merkezinin yanı sıra çevresi de büyük tarihi öneme sahiptir. Fakat bu alanların tarihi karakteri de oldukça bozulmuş, kalan verilerin doğru değerlendirilerek geleceğe aktarılması zorunlu hale gelmiştir. Bu bağlamda kentin geçmişiyle bağlantısı olan doğal, arkeolojik, tarihi, hatta mitolojik özellikleri olan alanlar kent kültürüne ve evrensel kültüre kazandırılmalıdır. Bu bakımdan Meles Vadisi'nde ve Deltası'nda yapılan çalışmalar, Homeros gibi efsanevi üne sahip tarihi bir kişiliğin, kentin geçmişiyle ilişkilendirilmesi bakımından olumludur. Benzer düzenlemeler Agamemnon Kaplıcaları, Diana Hamamları vb. alanlarda da yapılmalı, bu alanlarda kalan veriler bilimsel kazılarla gün ışığına çıkarılarak düzenlenmelidir.

Eski İzmir kenti ve burası Kral Alyattes tarafından yakılarak yıkıldığında kent sakinlerinin dağılarak kent çevresinde kurdukları Çiğli, Pınarbaşı, Kokluca, Buca vb. köylerin sahip olduğu fiziksel potansiyel değerlendirilerek geliştirilmelidir. Bu köyler İzmir kenti çevresinin arkeolojisi bağlamında ele alınmalı ve kültürel, turistik amaçlarla tanıtılarak kent tarihi ile ilişkisi vurgulanmalıdır. Kenti Osmanlı Döneminde ziyaret eden gezginler, antik dönemde kentin Ephesos ile bağlantısını sağlayan yola ilişkin betimlemeler yapmışlardır. Bu yolların izi sürülerek günümüze ulaşan kalıntılar saptanmalı ve değerlendirilmelidir.

Özetlemek gerekirse, İzmir’de günümüze kadar olan süreçte alınan sit kararları ve bu kararlara bağlı olarak yapılan koruma planlaması rastlantısal olarak gerçekleşmiş, bunun sonucunda kentin geçmişe referans veren izlerinin bir kısmı yok olmuş, kalan birikimin korunması için farklı yaklaşımların kullanılması zorunlu duruma gelmiştir. Bu sebeple kentin geçmişini koruma ve geleceğini tasarlama çalışmalarının, kentlerin tarihsel sürekliliğinin ve bütünlük gelişiminin çözümlenmesinde en uygun yöntem olduğu düşünülen kent arkeolojisi metoduyla yapılan çalışmadan elde edilen sonuçlara göre yönlendirilmesi önerilmektedir.

Bu bağlamda öncelikle kent arkeolojisi metoduyla belirlenen katmanlaşmanın günümüze ulaşan kısmının belirlenmesi gerekmektedir. Kentsel arkeolojik kaynakların korunarak değerlendirilmesinde, kentsel arkeolojik veritabanı oluşturulması en önemli aşamadır. Bu kaynakların tescil edilerek kentsel planlamacılar tarafından, planların ve gelişme stratejilerinin hazırlanmasında kullanılması ise, bu kaynakların korunarak değerlendirilmesinde diğer önemli aşamadır. Mevcut ve potansiyel arkeolojik kaynakların saptanması, arkeologlar tarafından yapılan bilimsel kazılarla ortaya çıkarılan buluntuların, kent planlamacılar tarafından planlama sürecine referans noktası olarak entegre edilmesini sağlayacaktır. Bu bağlamda kent planlamacılar koruma ve gelişme arasında denge kurmaya çalışacak, optimizasyona yönelik ölçütler belirleyerek yöntem ve araçlar geliştirecektir. Bu süreçte kentlerin sahip olduğu kültür mirasının koşullarına göre çözümler üretilecek, insitu korumadan kalıntıların belgelenecek kaldırılmasına kadar değişen çözümler geliştirilecektir. Mimarlar ise arkeolojik değerleri koruyarak kent estetiğini arttıran yapılar ve dış mekanlar tasarlayacaktır.

Kent arkeolojisi çalışması kapsamında kentsel arkeoloji projeleri ile açığa çıkarılan ve etkili bir düzenlemeyle kent yaşamına katılan arkeolojik park alanları, kentin tarihsel zenginliğinin antik dönemine ait yeraltındaki kısmını oluşturan kültürel referanslardır. Tek yapı ve doku ölçeğindeki restorasyon çalışmaları, cephe iyileştirme projeleri vb. çalışmalar ise, kentin tarihsel gelişiminin daha yakın dönemlerine ait yerüstündeki kültürel referanslarını oluşturmaktadır. Bu sebeple İzmir kentinde İtfaiye Binası, Havagazı Fabrikası, Aya Vukla Kilisesi vb. tek yapı

ölçeğindeki restorasyon çalışmaları, Agora, Kadifekale-Tiyatro vb. arkeolojik park düzenlemeleri, Kemeraltı-Anafartalar Caddesi vb. cephe düzenleme çalışmaları gibi farklı ölçek ve niteliklerde projelerin yaygınlaştırılması gereklidir. Bu projeler tamamlandığında, İzmir'in tarihsel gelişimine ilişkin yeraltı ve yerüstündeki önemli kimlik alanları müze kent sisteminin parçalarını oluşturacak, bu alanlar birbirleriyle ve kent ile ilişkilendirilerek kentin bütünleşik gelişimini yansıtacak ve kentlinin bu alanları daha etkin kullanımı sağlanacaktır.

Ülkemizdeki kentler genellikle çok katmanlı kültür dokusuna ve karmaşık bir yapıya sahip bulunmakta, fakat gelişme baskısı bu birikimi tehdit etmektedir. ICAHM (International Committee for Archaeological Heritage Management) tarafından hazırlanan risk altındaki arkeolojik miras raporunda Türkiye, arkeolojik mirasın kentleşme, yol genişletme, baraj yapımı vb. gelişme projelerinden dolayı risk altında olduğu ülkeler arasında sayılmaktadır (ICAHM, 2001-2002). Bu sebeple ülke genelindeki çok katmanlı kentlerde, sit kararlarına ve planlama çalışmalarına referans oluşturulması amacıyla, kent arkeolojisi araştırmaları ve veri tabanı çalışmaları başlatılmalıdır. Böylece kentlerin sahip olduğu tarihsel birikim ve korunacak değerler tanımlanmalı, gelişme-koruma ölçütleri ve amaçları belirlenmelidir. Ardından kültürel ve ekonomik açıdan öncelikli alanlar saptanarak bilimsel çalışmalar başlatılmalıdır.

REFERANSLAR

- Ahunbay, Z. (1996). *Tarihi çevre koruma ve restorasyon*. İstanbul: Yem Yayınları.
- Akurgal, E. (1946). Arkaik ve Klasik çağlarda İzmir. *Belleten*, X, 55-71.
- Akurgal, E. (1983). *Eski İzmir*. Ankara: TTK Basımevi.
- Akurgal, E. (2000). *Anadolu uygarlıkları*. İstanbul: Net Turistik Yayınlar A.Ş.
- Akyüz, E. (1985). *İzmir: Kentin tarihi çevre dokusu araştırması ve korumarestorasyon önerileri* (yayınlanmamış y. lisans tezi). İzmir: DEU Mimarlık Fakültesi.
- Altınçekiç, F. (1987). *İzmir'de planlama kavramı, kentsel gelişme dinamikleri* (basılmamış araştırma). İzmir: DEU Mimarlık Fakültesi.
- And. M. (1967). İzmir'de ilk tiyatrolar. *Tarih mecmuası*, 6, 40-42.
- Arıkan, Z. (1992). XV-XVI Yüzyıllarda İzmir. *Üç İzmir içinde* (59-69). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Arıkan, Z. (2001). Storari'nin Kemeraltı planı. *Kent Kültürü Dergisi*, 4, 76-80.
- Arkon, C. ve Gülerman, A. R. (1995). İzmir büyükşehir bütünündeki nazım plan çalışmaları üzerine. *Planlama*, 1-2 , 14-20.
- Armağan, İ. (1983). *Bilimseler araştırma yöntemleri*. İzmir: DEU, GSF Yayını.
- Arundell, F.V.J. (1949). *İzmir Hakkında Tarih Araştırmaları ve İncelemeleri* (A. Z. Ökmen, Çev.). İzmir: İzmir Halkevi Tarih ve Müze Kolu Yayınları.

- Atay, Ç. (1978). *Tarih içinde İzmir*. İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını.
- Atay, Ç. (1993). *İzmir'in İzmir'i*. İzmir: ESİAD.
- Atay, Ç. (1998). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İzmir planları*. Ankara: Ajans Türk Basın ve Basım A.Ş.
- Batkan, Ö. (2002). Agora ve çevresi, koruma-geliştirme ve yaşatma projesi. *Ege Mimarlık*, 43, 20-24.
- Baykara, T. (1974). *İzmir şehri ve tarihi*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
- Baykara, T. (1994). *Son yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu*. İzmir: Akademi Kitabevi
- Bayraktar, A. (1992). Le Corbusier'in bir şehir planı önerisi. *Üç İzmir içinde* (323-326). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bean, G.E. (1997). *Eskiçağ'da Ege Bölgesi* (2. Baskı) (İ. Delemen, Çev.). İstanbul: Arion Yayınevi.
- Belhomme, L. (1940). Est-ce le port antique. *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnoğrafya Dergisi*, Sayı IV, 81-89.
- Beyru, R. (1991). Geçmişten günümüze İzmir'de planlama ve imar uygulamaları. *Ege Mimarlık*, 3, 41-47.
- Beyru, R. (2000). *19. yüzyılda İzmir'de yaşam*. İstanbul: Literatür.
- Bilget, A. (1949). *Son yüzyılda İzmir: 1849-1949*. İzmir: Meşher Basımevi.

- Bilgin, G. (1996). *Urban archaeology: As the basis for the studies on the future of the town; Case study: Bergama* (yayınlanmamış y. lisans tezi). Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi.
- Bilgin Altınöz, G. (2002). *Assessment of historical stratification in multi-layered towns as a support for conservation decision-making process; A geographic information systems (GIS) based approach. Case study: Bergama* (yayınlanmamış doktora tezi). Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi.
- Bilgin, G. (bt). *Çok katmanlı kentteki tarihsel katmanlaşmayı çözümlmek: Kent Arkeolojisi*. 20 Ağustos 2006,
<http://www.metropolistanbul.com/public/temamakale.aspx?tmid=&mid=13>.
- Bilsel, F. C. (1999). Le Corbusier'nin İzmir Nazım Planı ve "yeşil endüstri sitesi" önerisi. *Ege Mimarlık*, 31, 13-17.
- Bilsel, F. C. (2000). 19. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir'de Büyük Ölçekli Kentsel Projeler ve Kent Mekanının Başkalaşımı. *Ege Mimarlık*, 36, 34-37.
- Bonnet, C. (1985). Urban archaeology in Geneva. *Archaeology*, 38 (4), 40-47.
- Boylu, A. (1994). *Urban archaeology (A visionary framework for urban archaeology in Turkey)* (yayınlanmamış y. lisans tezi). Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi.
- Bruyn, C. (2001). Cornelis de Bruyn'un İzmir'i: Temmuz 1678. İ. Pınar, (Ed.), *Hacılar, Seyyahlar, Misyonerler ve İzmir. Yabancıların gözüyle Osmanlı Döneminde İzmir: 1608-1918 içinde* (25-26). İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.
- Cadoux, C. J. (2003). *İlkçağ'da İzmir: Kentin, en eski çağlardan M.S. 324'e kadar tarihi* (B. Umar, Çev.). İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş. (Orijinal çalışma basım tarihi 1938).

- Canpolat, E. (1953). *İzmir: Kuruluşundan Bugüne Kadar*. İstanbul
- Carver, M. (1987). *Underneath English Towns: Interpreting Urban Archaeology*. London: Fitzhouse Bokks.
- Chandler, R. (1971). *Travels in Asia Minor 1764-176*. London: The Trustees of the British Museum, 120-161.
- Chateaubriand, R. (1949). *Paris-Kudüs yolculuğu (Itineraire de Paris a Jerusalem)*. (O. Peltek, Çev). Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Choiseul-Gouffier (1842). *Voyage Pittoresque dans l'Empire Otoman, en Grece, dans la Troade, les Iles de l'archipel et sur les Cotes de l'asie-Mineuer*. Paris: Aillaud.
- Cook, J.M. (1958-59). Old Smyrna. *BSA*(Journal of the British School of Athens).
- Council of Europe (1954). *European Cultural Convention*. Paris. 18 Mayıs 2006, <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/018.htm>.
- Council of Europe (6 May 1969). *European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage*. London. 20 Haziran 2006, <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/143.htm>.
- Council of Europe (22-25 October 1984). *Archaeology and Planning*. International Colloguy Organised Jointly by the Council of Europe and the Region of Tuscany Florence. Strasbourg. 2 Haziran 2006, http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/Source/Resources/Publications/Heritage/Pat_PA_05_en.pdf.
- Council of Europe (1985). *A future for our past*. Strasbourg.

Council of Europe (13 April 1989). *Recommendation No R(89)5, Concerning the protection and enhancement of the archaeological heritage in the context of town and country planning operations*. 2 Haziran 2006,

<https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=610333&SecMode=1&DocId=701008&Usage=2>.

Council of Europe (1992). *European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage* (revised), Valetta. 20 Haziran 2006,

<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/143.htm>.

Council of Europe (1992). *Explanatory Report of the European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage* (revised). 2 Haziran 2006,

<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Reports/Html/143.htm>.

Council of Europe (1997). *Charter on the Use of Ancient Places of Performance*. Verona. 20 Haziran 2006,

http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/Source/Resources/Texts/Verone_EN.pdf

Council of Europe (1999). *Report on the situation of urban archaeology in Europe*. Strasbourg: Council of Europe Publishing

Council of Europe (8-10 March 2000). *A European code of good practice: "Archaeology and the urban project"*. Cultural Heritage Committee. 18 Haziran 2006,

http://www.molas.org.uk/downloads/CODE99_18_3_3.doc.

Council of Europe (2000). *Guidelines for the protection of the archaeological heritage*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.

Council of Europe (2002). *Archaeological heritage, the Council of Europe initiatives and the Valletta Convention* (1992). Directorate of Culture and Cultural and Natural Heritage, Cultural Heritage Division. 18 Haziran 2006, http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/Source/Resources/Publications/Heritage/Archaeology_brochure_EN.pdf.

Cuinet, V. (1894). *La Turquie D'asie*. Paris : Ernest Leroux.

Çakmakçı, A.Z., Erdem, G. (2002). Antik İzmir'den Kalan İzler. *İzmir Kent Kültürü Dergisi*, 5, 44-50.

Çetin, S. (2005). Erken Cumhuriyet Döneminde Bir Modernleşme Projesi: İzmir'in Yangın Bölgesinin İmarı. *Mimarlık Dergisi*, 326, 45-50.

Dallaway, J. (2001). James Dallaway'in İzmir'i: 1795. İ. Pınar, (Ed.), *Hacılar, Seyyahlar, Misyonerler ve İzmir. Yabancıların gözüyle Osmanlı Döneminde İzmir: 1608-1918 içinde* (95-99). İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.

Danacıoğlu, E. (2001). *Geçmişin İzleri; Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Klavuz*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Darkot, B. (1945). İzmir. *İslam Ansiklopedisi içinde* (1239-1251). İstanbul: MEB Yayınları.

Delaunay, C. (22-25 October 1984). Collaboration between planners and archaeologists. *Archaeology and Planning Colloguy organized jointly by the Council of Europe and the Region of Tuscany*. Florence.

Department of Environment (1990). *Planning Policy Guidance 16 – PPG16: Archaeology and Planning*. United Kingdom.

- Department of Environment (1994). *Planning Policy Guidance 15 – PPG15: Planning and the Historic Environment*. United Kingdom.
- Doğer, E. (2006). *İzmir'in Smyrna'sı. Paliolitik çağdan Türk fethine kadar*. İstanbul: İletişim yayınları.
- D'Ossat, G.A. (1982). *Guide to the methodological study of monuments and causes of their deterioration*. Rome: ICCROM.
- Doyduk, S. (2006). Kentsel Katmanların Boşluklar aracılığıyla Korunması. *Mimarist*, 19, 84-88.
- Erder, C. (1977). Venedik tüzüğü tarihi bir anıt gibi korunmalıdır. *ODTU Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 3 (2), 177-190.
- Evlıya Çelebi. (1984). *Seyahatname* (M. Zillioğlu, Çev.). İstanbul: Üçdal Neşriyat–Tasvir Gazetecilik ve Matbaacılık İşletmesi (Orijinal çalışma basım tarihi 1670-71).
- Faroghi, S. (2003). *Osmanlı tarihi Nasıl İncelenir? Kaynaklara Giriş*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Feilden, B.M. (1985). Architectural and urban conservation: A review of the state of the art. *Town Planning Review*, 56(2), 197-221.
- Feilden, B.M. ve Jokilehto, J. (Ed.). (1992). *Guidelines for the management of world cultural heritage sites*. Rome: ICCROM.
- Fellows Sir C. (2001). Sir Charles Fellows'un İzmir'i: Şubat- Mayıs 1938 ve Şubat 1840. İ. Pınar, (Ed.), *Hacılar, Seyyahlar, Misyonerler ve İzmir. Yabancıların gözüyle Osmanlı Döneminde İzmir: 1608-1918 içinde* (191-200). İzmir: Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.

- Garmy, P. (18 January 1995). Urban archaeology in France. *European Plan for Archaeology: Group of Specialists on Urban Archaeology*. Strasbourg: Council of Europe.
- Goffman, D. (1992). 17. Yüzyıl Öncesi İzmir. *Üç İzmir içinde* (71-83). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Göksu, E. (2002). Agora Arkeolojisinin Kentliye Yansıyan Yüzü. *İzmir Kent Kültürü Dergisi*, 5, 51-59.
- Gül, Y. (1998). *Antik Kentler*. İzmir: Okullar Yayınevi.
- Gültekin H. (1952). *İzmir tarihi*. İzmir.
- Güner, D. (Ed.).(2005). *İzmir Mimarlık Rehberi*. İzmir: Mimarlar Odası İzmir Şubesi.
- Hamilton, W.J. (2001). William John Hamilton'ın İzmir'i: Kasım 1835, Şubat ve Kasım 1936. İ.Pınar, (Ed.), *Hacılar, Seyyahlar, Misyonerler ve İzmir. Yabancıların gözüyle Osmanlı Döneminde İzmir: 1608-1918 içinde* (161-168). İzmir: Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.
- Haskell, T. (Ed.). (1993). *Caring for our build heritage: Conservation in practice*. London: E & FN Spon.
- İzmir Şehri Milletlerarası İmar Planı Müsabakası Jüri Raporu, *Arkitekt*, 1952, Sayı:5-8.
- İzmir Metropolitan Alan Planlama Çalışmaları (1970). *Mimarlık*, 58, 85-94.
- İzmir Konak Belediyesi (2002). Kemeraltı Koruma Amaçlı İmar Planı. *Ege Mimarlık*, Sayı: 43, 13-15.

İzmir Büyükşehir Belediyesi Planlama Müdürlüğü. (2005). *İzmir Kentsel Bölge Nazım İmar Planı*. İzmir.

ICOMOS. (1987). *Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas*. 5 Temmuz, 2006,
http://www.international.icomos.org/charters/towns_e.htm.

ICOMOS. (1990). *Charter for the Protection and Management of Archaeological Heritage*. 5 Temmuz, 2006,
http://www.international.icomos.org/e_archae.htm.

ICOMOS (2001-2002). *Archaeological Sites at Risk, Heritage at Risk*. Committee for Archaeological Heritage Management (ICAHM) Report. 12 Temmuz, 2006,
<http://www.international.icomos.org/risk/2001/icahm2001.htm>.

ICOMOS. (2005). *The Appear Method (Accesibility Projects: Sustainable Preservation and Enhancement of Urban Subsoil Archaeological Remains)*. 12 Temmuz, 2006,
http://www.in-situ.be/guide_en.pdf.

Kaftancı, G. (2000). Kentimizin geçmişinde planlama çalışmalarının Yeri ve Önemi. *İzmir Kent Kültürü Dergisi*, 2, 98-102

Karaçorlu, A.T. (1995). Bir Kültürel ve Doğal Miras, Bir Kentin Kollektif Emeği, *Kültürpark. Planlama*, Sayı:1-2, 32-36.

Kıray, M. (1998). *Örgütlemeyen kent: İzmir* (2. Baskı). Ankara: Bağlam Yayıncılık.

Kostof, S. (1985). *A history of architecture: Settings and rituals*. Oxford University press, Oxford.

- Kuban, D. (2001). *Türkiye’de kentsel koruma. Kent tarihleri ve koruma yöntemleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Leech, R. (Ed.). (1999). *Report on the situation of urban archaeology in Europe*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Madran, E. ve Özgönül, N. (Ed.). (1999). *International documents regarding the preservation of cultural and natural heritage*. Ankara: METU Faculty Architecture Press.
- Naumann, R. ve Kantar, S. (1943). İzmir’de Roma devrine ait İyon Agorası’nda yapılan hafriyat hakkında ihzari rapor. *Belleten*, 7(26).
- Oikonomos, C. ve Slaars, B. F. (2001). *Destanlar çağından 19. yüzyıla İzmir* (B. Umar, Çev.). İstanbul: İletişim Yayıncılık. (Orijinal çalışma basım tarihi 1868).
- Okurer, M. (1970). *İzmir: Kuruluştan Kurtuluşa. İzmir*: Ticaret Matbaacılık T.A.Ş.
- Osten, A. P. ve Pınar, İ. (2001). Navarin ve isyan günlerinde İzmir: Kasım/1825-Ağustos/1828. *Kent Kültürü Dergisi*, 4, 32-40
- Parsa, S. (1979). *İzmir’de planlama, plan etkileri, gerçekler, sorunlar ve uygulama*. İzmir: İzmir Metropolitan Planlama Bürosu.
- Pausanias (1988). *Description of Greece*, (W.H.S. Jones, Çev.).London: W. Heinemann Ltd.
- Pickard, R. (2002). *European cultural heritage - Volume II: A review of policies and practice*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Piri Reis (1988). *Kitab-ı Bahriye*. Ankara: Kültür ve Turizm bakanlığı. (Orijinal çalışma basım tarihi 1521).

- Pococke, R. (2001). Richard Pococke'un İzmir'i: 1739. İ. Pınar, (Ed.), *Hacılar, Seyyahlar, Misyonerler ve İzmir. Yabancıların gözüyle Osmanlı Döneminde İzmir: 1608-1918 içinde* (65-70). İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.
- Price, S. (Ed.). (1995). *Conservation on Archaeological Excavations: With particular reference to the Mediterranean area*. Rome: ICCROM.
- Ramsay, W. M. (1960). *Anadolu'nun tarihi coğrafyası* (Mihri Pektaş, Çev). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Rougon, F. (1885). *Smyrne, Situation commerciale et economique*. Paris: Berger-Levrault et Cie Editeurs, 446-447.
- Salwen, B. (1978). Archaeology in megapolis: updated assesment. *Journal of Field Archaeology*, 5 (4), 453-459.
- Sami, C., Hüsni, H. (2000). *İzmir 1905*. İzmir: İBB Yayınları.
- Sarfati, H. ve Melli, P. (1999). Archaeology and the town. *Report on the Situation of Urban Archaeology in Europe içinde* (13-29). Council of Europe Publishing.
- Scherzer, K.V. (2001). *İzmir 1873* (İ. Pınar, Çev). İzmir: İBB Yayınları
- Sommella, P. (22-25 October 1984). The methodology of archaeological research in urban areas. *Archaeology and Planning, Colloquy organised jointly by the Council of Europe and the Region of Tuscany*, Florence.
- Sommella, P. (1984). Urban Archaeological revival in Teramo. *A Future for our Past*, 23, 16-17.

- Spon, J. (2001). Jakop Spon'un İzmir'i: Ekim 1675. İ. Pınar, (Ed.), *Hacılar, Seyyahlar, Misyonerler ve İzmir. Yabancıların gözüyle Osmanlı Döneminde İzmir: 1608-1918 içinde* (19-24). İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.
- Strabon. (1987). *Coğrafya Anadolu* (Kitap: XII, XIV, XIV) (Prof. Dr. Adnan Pekman, Çev.) İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Tankut, G. (1992). Kentsel arkeolojik alanlarda arkeolojik değerlerin kent hayatına katılımı, korumanın fiziksel planlama boyutu. *Arkeolojik Sit Alanlarının Korunması ve Değerlendirilmesi I. Ulusal Sempozyumu*, Antalya: Ekim 1991. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 19-24.
- Tanyeli, U. (1987). *Anadolu Türk kentinde fiziksel yapının evrim süreci (11.-15.yüzyıllar)*. İstanbul: İTÜ Yayınları, 117-119.
- Tavernier, J.B. (2001). Jean Baptiste Tavernier'nin İzmir'i: 1632/38/57/64. İ. Pınar, (Ed.), *Hacılar, Seyyahlar, Misyonerler ve İzmir. Yabancıların gözüyle Osmanlı Dönemi'nde İzmir: 1608-1918 içinde* (5-10). İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.
- Texier, C. (2002). *Küçük Asya. Coğrafyası, tarihi ve arkeolojisi*. (A. Suat, Çev.). Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı. (Orijinal çalışma basım tarihi 1862)
- Thevenot, J. (1978). *1655-56'da Türkiye* (N. Yıldız, Çev.). İstanbul: Kervan Kitapçılık Basın Sanayi ve Ticaret A.Ş.
- Tournefort, J.P. (2005). Tournefort seyahatnamesi (A. Berktaş, Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.

- Tulunay, G. (2002). Agamemnos Balnea-Apollon Banyoları-Balçova Agamemnon Kaplıcaları. *İzmir Kent Kültürü Dergisi*, 5, 70-80.
- Tuna, N. (1996). Safequarding of urban archaeological heritage: The Example of Phocaea, modern Foça in Turkey. *International archaeological conferance*, Budapest.
- Tuna, N. (1994). Kent Tarihleri ve Arkeolojik Kaynaklar. *Kent Tarihçiliği Sempozyumu*. İstanbul: Tarih Vakfı, 141-143.
- Tuna, N. (1999). The urban archaeology in Turkey. *Report on the Situation of Urban Archaeology in Europe*. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 217-228.
- Tuna, N. (2003). İstanbul Suriçi'nde kentsel arkeolojik kültür mirası. *İstanbul Dergisi*, 46, 88-93.
- Uçankuş, H. T. (2000). *Bir insan ve uygarlık bilimi arkeoloji. Tarih öncesinden Pers'lere kadar Anadolu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ürer, H. (2002). *İzmir hamamları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- UNESCO (1968). *The conservation of cultural property*. Paris: UNESCO.
- Ülker, N. (1994). *17. ve 18. yüzyıllarda İzmir şehri tarihi I*. İzmir: Akademi Kitabevi.
- Ximenez, S. (1925). *L'Asie Mineure en Ruines*. Paris: Librairie Plon.
- Vince, A. (1992). Publishing urban archaeology. *Antiquity*, 66 (251), 556-559.
- Vita-Finzi, C. (1978). *Archaeological sites in their setting*. London: Thames and Hudson Ltd.

Wainwright, G.J. (1989). Saving the rose. *Antiquity*, 63 (240), 430-435.

Wainwright, G.J. (1993). The management of change: Archaeology and planning. *Antiquity*, 67 (255), 416-421.

Walter, O., Berg, O. (1917). *İzmir'de Roma tiyatrosu* (Süleyman Namık, Çev.). İzmir.

Yaranga, O. (2000). *XIX. Yüzyılın ilk yarısında Fransız gezginlerin anlatımlarında İzmir* (G. Tümer, Çev.). İzmir: Büyükşehir Belediyesi Yayını.

EK A

RESİMLERLE İZMİR'DE TARİHSEL KATMANLAŞMA

Şekil A.1 Kadifekale'den genel bir görünüm.

M.Ö. 4. YY

Helenistik Dönemde yapılan, sonraki dönemlerde de yenilenerek kullanılan kadifekale, teorik olarak kent kimliğini en iyi yansıtan alandır. Fakat alanda yapılan yüzey taramaları ve mekansal okumalar sonucunda sarnıç, şapel ve cami temeli dışında herhangi bir yapı kalıntısına rastlanmamakta, dolayısıyla da kentin tarihsel gelişimi net olarak okunamamaktadır.

Şekil A.2 Kadifekale'nin güneybatı surları

Her dönemde önceki devire ait temel ve duvar kalıntıları üzerinde onarılarak kullanılan Kadifekale'de tarihi süreklilik kalenin duvar örgülerinden izlenebilmektedir. Yapının günümüze ulaşan kısmı büyük ölçüde Bizans Dönemine aittir. Fakat özellikle güneybatı köşesindeki duvarların ve burçların alt kısımlarında kaplama taşlı erken dönem örnekleri görülebilmektedir.

Şekil A.3 Kadifekale'nin güneybatı burcu

Duvarın zeminden başlayarak belli bir yüksekliğe kadar olan kısmını oluşturan, isomos tekniği ile yapılmış blok taş duvar örgüsü Helenistik ve Roma Dönemlerini yansıtırken, üzerinde bulunan kırma taş arası yatay, nadiren de dikey tuğla kullanılan örgü sistemi, Bizans Dönemine işaret etmekte, en üst sıralarda ise Osmanlı Dönemi onarımları gözlenmektedir.

Şekil A.4 Sarnıç yapısı

Bizans Dönemi

Kadifekale surları içinde oldukça iyi korunmuş durumda bir sarnıç yapısı konumlanmaktadır. Roma Döneminde yapıлып Bizans Döneminde de onarılarak kullanılan yapının, Helenistik bir sarnıç yapısının yerine işaret ettiği tahmin edilmektedir.

N: 38° 24' 49,1"

E: 27° 08' 45,0"

H: 177 m

Şekil A.5 Sarnıç yapısı

Roma Döneminde kentin su şebekesinin merkezini oluşturduğu düşünülen dikdörtgen formlu yapının kemer ve tonoz örtülerinin büyük bir kısmı yıkılmış durumdadır. Duvarları yığma taş arası tuğla ile örülmüş bu yapıda 30 adet galeri bulunmakta, galeriler birbirine beşik tonozlu sivri kemerlerle bağlanmaktadır. Bu kemerler kare formlu fil ayaklar üzerine oturmaktadır.

Şekil A.6 Şapel yapısı

Bizans Dönemi

Kadifekale içinde yer alan bir yükseltide konumlanan şapel yapısı, taş ve tuğla örgüsüyle Bizans Dönemine tarihlenmektedir. Dörtgen planlı tonozlu kalıntının önceki dönemlere ait bir yapı üzerinde yükseldiği tahmin edilmektedir.

N: 38 ° / 24' / 49,1"

E: 27 ° / 08' / 47,0"

H: 197 m

Şekil A.7 Camii temeli kalıntısı

Osmanlı Dönemi

Kadifekale içinde sarnıcın kuzeydoğusunda ve şapelin bitişiğinde konumlanan 10*15m ebatlarındaki yapı kalıntısı, olasılıkla gezginler tarafından söz edilen kiliseden bozma cami yapısına aittir. Doğu, batı ve güney cephelerinde kısmen görülebilen duvar kalıntıları, taş arası tuğla ve harç örgüsüyle Bizans-Osmanlı Dönemi mimari özelliği yansıtmaktadır.

Şekil A.8 Sur Duvarı

Helenistik Dönem ve Roma Dönemi

967 Sokakta konumlanan 16 nolu evin avlu duvarında, antik dönemde kentin yerleşim alanının kuzeyinde konumlanan sur duvarından bir parça görülmektedir. Bu duvarın sokak boyunca binaların temellerinde ve duvarlarında devam ettiği düşünülmektedir.

N: 38° 25' 12,8"

E: 027° 08' 38,5"

H: 6 m

Şekil A.9 Sur Duvarı

Helenistik Dönem ve Roma Dönemi

1291 Sokakta 7 ve 9 numaralı evler arasında yer alan boş parsel sınırında konumlanan antik duvar parçasının, kuzey surunun Basmene'den gelerek doğuya yöneldiği kısmına ait olduğu düşünülmektedir.

Şekil A.10 Sur Duvarı

Helenistik Dönem ve Roma Dönemi

1289 Sokak ile 1291 Sokak köşesinde yer alan antik duvar parçasının, kuzey surunun Basmane'den güney yönünde gelerek doğuya yönelen, ardından tekrar güney yönünde ilerleyerek kaleye bağlanan parçasının başlangıç kısmına ait olduğu sanılmaktadır.

N: 38 / 25 / 09,4

E: 27 / 08 / 43,6

H: 51 m

Şekil A.11 Sur Duvarı

Helenistik Dönem ve Roma Dönemi

1033 Sokak çıkmazında bulunan 89 ve 91 nolu evlerin dış duvarları ile 99 ve 101 nolu evlerin önündeki kaldırımında, antik sur duvarına ait parçalar bulunmaktadır.

N: 38° 25' 07,2"

E: 27° 08' 44,3"

H: 74 m

Şekil A.12 Sur Duvarı

Helenistik Dönem ve Roma Dönemi

1030 Sokakta bulunan 41, 43, 45, 47 ve 49 nolu evlerin arka cephelerinde bulunan avlu duvarında, kent suruna ait büyük bir duvar parçası bulunmaktadır. Farklı dönemlerde onarım gören duvardaki tarihsel süreklilik, malzeme ve örgü sisteminden okunmaktadır.

N: 38° 25' 04,8"

E: 27° 08' 42,3"

H: 75 m

Şekil A.13 Sur Duvarı

Helenistik Dönem ve Roma Dönemi

5250 nolu Sokakta konumlanan evlerin arkasında Kadifekale'nin kuzeybatı köşesinde, kuzeybatı yönünde aşağı uzanan ve büyük bir kısmı günümüz evleri altında kalan kent suruna ait duvar kalıntıları görülmektedir.

N: 38° 24' 53,0"

E: 27° 08' 46,6"

H: 190 m

Şekil A.14 Sur Duvarı

Helenistik Dönem ve Roma Dönemi

Kadifekale'nin güneybatısında 730 Sokak ile Rakım Erkutlu Caddesi'nin kesiştiği köşede, kale ile güney surunun birleştiği noktada, sur duvarının başlangıcına ait duvar kalıntıları görülmektedir.

N: 38 ° / 24' / 48,4"

E: 27 ° / 08' / 38,5"

H: 186 m

Şekil A.15 Sur Duvarı

Hellenistik Dönem ve Roma Dönemi

429 Sokakta yer alan duvar parçasının, güney surunun güneydoğudan gelerek güneybatıya döndüğü köşesine veya bu köşeye yakın bir noktasına ait olduğu düşünülmektedir.

Şekil A.16 Sur Duvarı

Hellenistik Dönem ve Roma Dönemi

408 Sokak, 31 numaralı evin dış duvarında konumlanan antik taş blokların, güney surunun güneybatı doğrultusunda uzanan parçasına ait olduğu tahmin edilmektedir.

Şekil A.17 Agora'dan genel bir görünüm.

M.S. 178

Hellenistik Dönemde resmi nitelikte inşa edilen, ancak Roma Döneminde M.S. 178 yılında meydana gelen depremde yıkılarak yeniden yapılan, bu sırada eklenen dükkanlar ile ticari bir işlev kazanan Agora, Roma Döneminden bu güne ulaşan en iyi korunmuş Roma kalıntısıdır. Günümüzde de devam eden kazılar sayesinde yapının mimari özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi elde edilmiştir.

Şekil A.18 Agora'nın oldukça iyi korunmuş durumda olan bodrum katı

Agora kentin en çok katman barındıran, dolayısıyla da tarihsel sürekliliği en iyi yansıtan bölgesinde konumlanmaktadır. Çevrede antik döneme ait sayısız kalıntı ve yakın dönem sivil mimari örnekleri konumlanmaktadır. Kentin geçmişi iyi yansıtmaması sebebiyle Agora yapısı ile yakın çevresinin Arkeoloji Parkı olarak düzenleme çalışmaları sürmektedir.

Şekil A.19 Agora'da yapılan stratigrafik kesit

Agora'nın avlusunda yapılan kesitte, Roma Dönemi mimari yapılarına ait blok temel taşları üzerinde Bizans, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerine ait tabakalar konumlanmakta, bu katmanlaşma kentin tarihsel sürekliliğinin görsel verilerle ispatlanmasını sağlamaktadır.

Şekil A.20 Agora'nın avlusunda konumlanan Roma Dönemi yapı kalıntısı

Agora'nın avlusunda yapılan açmada rastlanan Roma Dönemine ilişkin bir sunak yapısına ait olduğu düşünülen, blok taşlarla yapılmış mimari yapı temeli, kentin antik dönem geçmişine ve yeraltı bileşenlerine ilişkin detaylı bilgi üretmektedir.

Şekil A.21 Agora'nın batısında konumlanan yapı kalıntısı

Günümüzde Agora'nın batı kanadı bitişiğinde yapılan kazılarda rastlanan, kemerlerle yükseltile basamaklardan oluşan ve dairesel plan özelliği gösteren yapı kalıntısının, antik kaynaklarda söz edilen Bouleterion yapısına ait olduğu sanılmaktadır.

Şekil A.22 Tiyatro'nun konumlandığı doğal oyuktan görünüm

Hellenistik Dönem ve Roma Dönemi

Arazinin topoğrafik durumuna uygun olarak doğal bir oyuk içinde konumlanan tiyatro, üzeri tamamen yapılarla kapanmış ve henüz kazı yapılmamış olmasına karşın, yelpaze şeklinde algılanmaktadır. Bu yapıdan günümüze ulaşan kalıntılar, M.S. 178'de meydana gelen depremin ardından kısmen yeniden yapılan yapıya aittir.

Şekil A.23 Tiyatro'nun analemna duvarına ait bir parçası

981 ve 1035 Sokaklar arasında yer alan 9 nolu evin bahçesinde konumlanan, tiyatronun analemna duvarına ait olduğu düşünülen büyük bir duvar parçası, 3 ve 11 nolu evlerin arka cepheleri boyunca uzanmaktadır.

Şekil A.24 Tiyatro'ya ait tonozlu altyapı galerisi

Analemna duvarına ait olduğu düşünülen duvar parçasına dik konumlanan tonozlu altyapı galerisinin, tiyatronun üzerinde yükseltildiği vomitorium denilen geçide ait olduğu tahmin edilmektedir.

Şekil A.25 Tiyatro'nun skene kısmına ait antik blok taşlar

985 Sokakta tiyatronun skene denilen sahne kısmına ait olduğu düşünülen antik blok taşlar konumlanmaktadır.

Şekil A.26 Tiyatro'nun diazoma kısmına ait duvar parçası

Halil Efendi Caddesi'nin üst kısmında bulunan bu duvar parçasının, Roma tiyatrolarında caveanın en üst bölümünde konumlanan diazoma'nın dış duvarına ait olabileceği düşünülmektedir.

Şekil A.27 Stadyum'un yaslandığı yamaçtan görünüm

Roma Dönemi

Bir tarafı dağın yamacına yaslanan, diğer tarafı ise kemerlerle yükseltilerek inşa edilen Stadyum'a ait yerüstünde hiç iz bulunmamaktadır. Fakat günümüz kentinde kapladığı alan arazinin topoğrafik durumundan ve eski planlardan yararlanılarak saptanabilmektedir.

Şekil A.28 Antik Roma yolu

Roma Dönemi

Eşrefpaşa Caddesi'nin batısında, güneyden gelerek kente Efes Kapısı'ndan giren ve kuzeydoğu yönünde uzanarak kent içinden geçen Altınyol'a ait antik yol kalıntısı konumlanmaktadır. Bu yolun cadde doğrultusunda devam ettiği düşünülmektedir.

N: 38 / 24 / 45,3 N: 38 / 24 / 43,5

E: 27 / 07 / 51,7 E: 27 / 07 / 47,3

H: 77 m H: 77 m

Şekil A.29 Kızıılçullu Su Kemerleri

Roma Dönemi

Kemer Çayı üzerinde Şirinyer Kavşağı'nda konumlanan Kızıılçullu Su Kemerleri'nin, güneydoğudan Pagos Dağı eteklerindeki kente su getirdiği, bu kemerler aracılığıyla sarnıçlara biriken suların, künk ve kanalizasyon sistemleriyle kente dağıtıldığı tahmin edilmektedir. Taş ve tuğladan yapılmış olan kemerlerin günümüzdeki şekli, M.S. 5. ya da 6. yüzyılda yapılan onarımlardan kalmadır.

Şekil A.30 Kemer Köprüsü

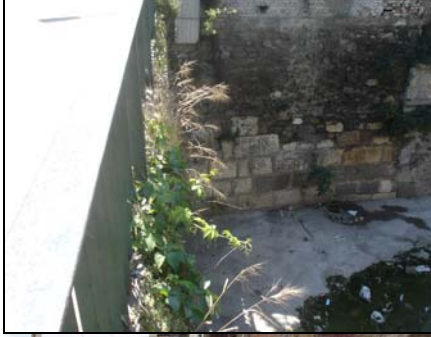
Roma Dönemi

Gaziler Caddesi'nin Kemer Çayı üzerinden geçtiği noktada bulunan köprü'nün altında, tarih boyunca kentin Anadolu ile bağlantısını sağlayan tek kemerli taş köprü'nün, kemerine ilişkin antik taş bloklar bulunmaktadır.

N: 38 / 25 / 12,8

E: 027 / 08 / 38,5

H: 6 m

Şekil A.31 Kemer Köprüsü

Roma Dönemi

Topoğrafyanın açık ve düz olduğu bir alanda inşa edilen köprü'nün yapılış tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte Helenistik ve Roma Dönemlerine tarihlenmektedir. Köprü çevresindeki alan Osmanlı Döneminde mesire yeri ve kervanlar için konaklama noktası olarak kullanılmıştır. Günümüzde çayı her iki yandan sınırlayan duvarlarda da antik taş blokların bulunduğu dikkat çekmektedir.

Şekil A.32 Zeus Akraios Tapınağı

Helenistik Dönem ve Roma Dönemi

Storari planında Zeus Akraios Tapınağı olarak gösterilen yerin günümüz kentinde bulunduğu noktada, 403 Sokakta konumlanan 28 ve 30 nolu evlerin önündeki kaldırımda, tapınağa ait olduğu tahmin edilen antik döşeme taşları bulunmaktadır.

Şekil A.33 İhsan Kayın iş merkezi bodrum katı

Roma Dönemi

Şair Eşref Bulvarı, 15 numarada konumlanan sekiz katlı İhsan Kayın İş Merkezi'nin hafriyatı sırasında, anıtsal antik bir yapıya ait büyük blok taşlarla yapılmış podyum kalıntısı tespit edilmiştir. Bu kalıntı günümüzde, zemin katta konumlanan cam döşemenin altında sergilenmektedir.

Şekil A.34 Şifa Hastanesi bodrum katı

Roma Dönemi

Fevzipaşa Bulvarı üzerinde 172/2 numarada konumlanan Şifa Hastanesi'nin arkasında, 1296 Sokak'ta bulunan ek binanın inşaat hafriyatı sırasında, Roma Dönemine ait tonozlu bir yapı kalıntısına rastlanmıştır. Bu kalıntı, kazı ve restorasyon çalışmalarının ardından inşaatın bodrum katında koruma altına alınmış ve üzerinde sekiz katlı hastane yapısı yükselmiştir.

Şekil A.35 Şifa Hastanesi bodrum katı

Roma Dönemi

Roma Dönemine ait oldukça iyi korunmuş durumda olan mimari yapılar, günümüzde hastanenin bodrum katında kantin ve kafeterya olarak kullanılmaktadır. Bu uygulama sayesinde bu alandaki tarihsel süreklilik hissedilmektedir. Roma ve Osmanlı Dönemlerini içeren bu alanda herhangi bir sit kararı olmaması sebebiyle, benzer şekilde bulunan birçok arkeolojik veri yok edilmiştir.

Şekil A.36 KaraKapı / Koca Kapı

Helenistik Dönem ve Roma Dönemi

954 Sokak ile 1282 Sokağın köşesinde, Kara Kapı/Koca Kapı adıyla bilinen kemeri yıkılmış antik bir kalıntı bulunmakta ve izleri sokak boyunca kuzeye doğru mevcut yapıların temellerinde devam etmektedir. Bu kalıntı antik dönem kuzey surlarının dışında konumlanmaktadır.

Şekil A.37 Antik yapı kalıntısı ve tonozlu dehliz

Helenistik Dönem ve Roma Dönemi

845 Sokak ile 446 Sokak köşesinde yer alan Konak Aliğa Camii'nin bahçesinde, büyük bir antik yapıya ait olan taş duvar ve tonozlu bir dehliz konumlanmakta, 65*200 cm ebatlarındaki bu dehliz Roma Döneminde Kadifekale'den şehre su getirdiği tahmin edilmektedir.

Şekil A.38 Tonozlu bir antik yapı kalıntısı

Helenistik Dönem ve Roma Dönemi

448 Sokak üzerinde Damlacık Camii altında yer alan, antik Roma Dönemi su yollarıyla bağlantısı olduğu sanılan tonozlu yapının bulunduğu 5, 7, 8, 9 parseller, Anıtlar Kurulu'nun 12/11/1992 gün ve 4070 sayılı kararı ile İkinci Derece Arkeolojik Sit ilan edilmiştir.

Şekil A.39 Antik yapı parçası

Roma Dönemi

Metronun Fevzipaşa Bulvarı üzerinde yer alan Çankaya İstasyonu kazısında ele geçen antik kalıntılar, günümüzde bu istasyonda sergilenmektedir.

Şekil A.40 Fransız Hastanesi

Osmanlı Dönemi, 1763, 1907

Alsancak'ta Ali Çetinkaya Bulvarı 26 numarada yer alan hastane yapısı, 1763 yılında inşa edilmiş ve 1907 yılında Raymond C. Pere tarafından onarılmıştır. Fransız Bahriyesi için kıyıda inşa edilen yapı zaman içinde burada bir meydan oluşmasına sebep olmuş, ardından rıhtım inşaatı için yapılan dolgu ile iyice iç kısımlarda kalmıştır.

Şekil A.41 Çukur Hamamı

Osmanlı Dönemi, 17. yüzyılın ikinci yarısı

İkiçeşmelik semtinde 841 Sokak, 3 numarada Osmanlı Dönemine ait bir hamam yapısı yer almaktadır. 1670-71 yıllarında kenti ziyaret eden Evliya Çelebi bu yapıdan söz etmekte ve Yukarı Pazar'da konumlandığını belirtmektedir (Evliya Çelebi, 1984). Bu sebeple yapı günümüz kentinde, 17. yüzyıldaki çarşı bölgesinin üst sınırına işaret etmektedir.

Şekil A.42 Vezir Suyu Kemerleri.

Osmanlı Dönemi

1674 yılında Fazıl Ahmet Paşa tarafından büyük bir imar hareketi başlatılmış, çeşitli han, hamam, su kemeri ve köprüler inşa edilmiştir. Bu yapılardan günümüze sadece Yeşildere yolu üzerinde bulunan ve kemerleri arasından trafik akışı sağlanan su kemeri ulaşmıştır.

Şekil A.43 St. Policarpe Kilisesi

Osmanlı Dönemi, 1630

Pasaport'da Necatibey Bulvarı'nda 22 numarada konumlanan kilise, çeşitli dönemlerde yapılan restorasyonlarla da olsa günümüze ulaşmış, Frenk Sokağı'nın yangından kurtulan ender yapılarından. Günümüzde üç nefli ve dikdörtgen planlı bir bazilika şeklinde olan yapı, İzmir'de bulunan günümüze ulaşmış en eski Hıristiyanlık yapısıdır.

Şekil A.44 St. Maria Kilisesi

Osmanlı Dönemi, 1689, 1890

Pasaport'da Halit Ziya Bulvarı üzerinde 67 numarada konumlanan kilise, Frenk Sokağı'nın yangından kurtulan bir diğer yapısıdır. Doğu-batı yönünde uzanan tek nefli bir bazilika şemasına sahip olan yapı 1889 yılında harap olmuş, 1890 yılında tekrar inşa edilmiştir.

Şekil A.45 Hisar Camii

Osmanlı Dönemi, 1598

Hisarönü'nde 899 Sokakta yer alan cami, Osmanlı Döneminde İzmir'de inşa edilen ve günümüze ulaşan en eski yapılardan birisidir. Adını inşa edildiği dönemde yanında konumlanan Liman Kalesi hisarlarından almıştır. Yapının bulunduğu yerde daha önce, Latinlere ait Metropol bulunduğu tahmin edilmektedir.

Şekil A.46 Şadırvan Camii

Osmanlı Dönemi, 1638

Kemeraltı'nda Anafartalar Caddesi ile 912 Sokağın kesiştiği köşede yer alan caminin altında bir şadırvan ve dükkanlar bulunmaktadır. Merkezi planlı caminin ortası büyük bir kubbe ile örtülüdür.

Şekil A.47 Başdurak Camii

Osmanlı Dönemi, 1652

Kemeraltı'nda Anafartalar Caddesi ile 873 Sokağın kesiştiği köşede yer alan caminin altında dükkanlar bulunmaktadır. Kare planlı ve üzeri kubbe örtülü caminin duvarları, kesme taştan yığma tekniğinde inşa edilmiştir.

Şekil A.48 Kestanepazarı Camii

Osmanlı Dönemi, 1667

Kemeraltı'nda 871 Sokakta 1 numarada yer alan camii kare planlıdır. Çatısı ortada büyük köşelerde küçük kubbeler ile aralarda tonozlarla örtülüdür. Günümüzdeki şeklini 19. yüzyılda geçirdiği yangının ardından yapılan onarım ile almıştır. Yapının bulunduğu yerde Bizans Döneminde Aya Kirtos Kilisesi'nin bulunduğu sanılmaktadır.

Şekil A.49 Kemeraltı Camii

Osmanlı Dönemi, 1673

Kemeraltı'nda 866 Sokakta 2 numarada yer alan camii üzeri kubbe örtülü kare planlı bir şemaya sahip iken, 1812 yılında yapılan onarım ile kuzey yönünde genişletilerek dikdörtgen planlı hale getirilmiştir.

Şekil A.50 Yalı Camii

Osmanlı Dönemi, 1754-55

Konak'ta Hükümet Meydanı'nda yer alan cami, sekizgen planlı tek kubbeli bir yapıdır. Taş ve tuğla malzeme ile inşa edilen yapıda, süsleme olarak Kütahya çinileri ve kalemişleri kullanılmıştır.

Şekil A.51 Çakaloğlu Hanı

Osmanlı Dönemi, 1805

Kemeraltı'nda 895 Sokakta yer alan yapı, 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra ticaretin ihtisaslaşması üzerine gelişen avlusuz han yapılarındandır. Bu tipte yapılar artık malın taşınması ile ilişkisini kesmiş, sadece ticaret ile yani malların tasnifi, muhafazası ve satışı ile ilgilenmeye başlamıştır.

Şekil A.52 Kızlarağası Hanı

Osmanlı Dönemi, 1741

Kemeraltı'nda 871 Sokakta yer alan ve kapsamlı bir restorasyon geçiren bu yapı, uzun ve kısa mesafe kervanlar için yapılmıştır. Kervan hayvanları, ticaret malları ve tüccarların bir arada konakladığı bu yapı tipi, ticaretin ihtisaslaşması üzerine sonraki dönemlerde önemini kaybetmiş, fakat tamamen ortadan kalkmamıştır.

Şekil A.53 Mirkelamoğlu Hanı

Osmanlı Dönemi, 18. yy son çeyreği

Fevzipaşa Bulvarı, 914 Sokak, 12 numarada yer alan bu yapı, uzun ve kısa mesafe kervan ticareti için yapılan hanlardandır. Geleneksel ticaret merkezinde konumlanan yapı, bütünlüğünü koruyarak günümüze ulaşmış, iki katlı, avlulu ender han yapılarından birisidir.

Şekil A.54 Pasaport İskelesi

Osmanlı Dönemi, 1878

1867-76 yıllarında yapılan rıhtım ile bağlantılı olarak 1878 yılında kuzey mendireğinde, Pasaport Kontrol ve Liman Bürosu'ndan oluşan liman ünitesi inşa edilmiştir. Bu yapılar 1922 yılında yanmış, 1926 yılında yeniden inşa edilmiş ve 2003 yılında burada renovasyon gerçekleştirilmiştir.

Şekil A.55 Alsancak Garı

Osmanlı Dönemi, 1858

Alsancak'ta Atatürk Caddesi üzerinde konumlanan gar yapısı, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk demiryolu uygulaması olan İzmir-Aydın demiryolunun son durağı olarak inşa edilmiştir. Günümüzde Alsancak Karakolu olarak kullanılan gümrük yapısı ve St John Evangelist Anglikan Kilisesi gibi yerleşkenin diğer yapılarıyla birlikte varlığını sürdürmektedir.

Şekil A.56 Basmane Garı

Osmanlı Dönemi, 1876

Basmane'de Anafartalar Caddesi'nde konumlanan gar yapısı, Gediz vadisinin tarımsal zenginliklerini limana aktarmak ve İzmir limanından yapılan ticareti kolaylaştırmak amacıyla yapılan İzmir-Kasaba demiryolunun hat sonu garıdır. 1922 yılında yanan alanların doğu sınırını oluşturmaktadır.

Şekil A.57 Aya Vukla Kilisesi

Osmanlı Dönemi, 1866

Kapılar semtinde konumlanan yapı, Ortodoks Kilisesi olarak 19. yüzyılda inşa edilmiş, cemaatinin İzmir'den ayrılmasıyla farklı amaçlarla kullanılmaya başlamıştır. Haç plan tipinde inşa edilen yapı, özgün mekansal düzenini korumakta ve yapıldığı dönemin Neoklasik mimari özelliklerini günümüze aktarmaktadır. İzmir'de kalan tek Ortodoks Kilisesi olması sebebiyle tarihsel ve simgesel bir öneme sahiptir.

Şekil A.58 Konak Meydanı ve Hükümet Konağı

Osmanlı Dönemi, 19. yy

Günümüzde yönetsel ve kamusal merkez işlevini sürdüren Konak Meydanı'nın oluşumu, 1967-72 yılları arasında Katıpzade Konağı'nın yıkılarak yerine şimdiki Hükümet Konağı'nın yapılmasıyla başlamış, 1884'de Karşıyaka vapur seferlerinin konması ve ardından atlı tramvayın geçişi ile canlanan meydanda, 1901 yılında II. Abdülhamit'in tahta çıkışının şerefine yapılan Saat Kulesi, İzmir'in simgesi olmuştur.

Şekil A.59 Kemeraltı: Ticaret Merkezi.

Osmanlı Dönemi

Osmanlı-Türk Dönemi geleneksel çarşı kültürünün yaklaşık 600 yıllık değişim ve dönüşümünü yatayda kademelenerek bünyesinde barındıran Kemeraltı, İç Liman'ın izini taşıyan günümüz Anafartalar Caddesi etrafında gelişmiştir. Bir zamanlar deniz kenarında inşa edilen camilerin sınırladığı ve yön verdiği bu cadde, iç limanın dolmasıyla içeride kalmış ve geleneksel ticaret merkezinin eksenini oluşturmuştur.

Şekil A.60 Frenk Sokağı

Osmanlı Dönemi

Bu dönemde kentin lüks tüketim ve dış ticaret fonksiyonlarını barındıran, kilise ve çan kulelerinin sınırlayarak yön verdiği Frenk Sokağı, Kızlarağası Han'dan başlayarak kuzeye doğru uzanmaktaydı. 1922 yılında meydana gelen yangında, bu ticaret merkezinin büyük bir bölümü yanmıştır. Günümüz Kıbrıs Şehitleri Caddesi, bu yangında yok olan caddenin konut bölgelerini içeren son bölümünü oluşturmaktadır.

Şekil A.61 Türk Mahallesi

Osmanlı Dönemi

Osmanlı Döneminde Tilkilik ve Namazgah semtinde, kentin ileri gelenlerinin büyük konakları yer almış, kaleye doğru çıkıldıkça orta tabakanın ve daha yukarılarda fakir Müslümanların yerleşim alanları ortaya çıkmıştır. Namazgah'da 806 Sokak'ta, bu evlerden oluşan korunmuş bir doku bulunmaktadır.

Şekil 62 Mimar Kemalettin Caddesi

Cumhuriyet Dönemi, 20. yy

1922 yangını sonrasında Danger tarafından hazırlanan plana göre açılan ilk yol olan Mimar Kemalettin Caddesi'nde, planın uygulaması sırasında hakim olan Ulusal Mimarlık Dönemi akımına göre tasarlanmış binalar yapılmıştır. Bu bölge geleneksel doku ile yeni yerleşme alanlarının sınırında yer almaktadır.

EK B
İZMİR İLİ KONAK İLÇESİNDE, 1978-2007 YILLARI ARASINDA
YAPILAN SONDAJ ÇALIŞMALARI

‘Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu’nun 05/11/1999 gün ve 658 sayılı ‘Arkeolojik Sitler Koruma ve Kullanma Koşulları’ ilke kararının üçüncü maddesinde, III. Derece Arkeolojik Sit alanlarında belediye veya valilik tarafından inşaat izni verilmeden önce, ilgili ‘Arkeoloji Müzesi’ uzmanları tarafından sondaj kazıları yapılması, sondaj sonuçları ile birlikte bu alanlarla ilgili varsa kazı başkanının görüşlerinin Müze Müdürlüğü’nce Koruma Kurulu’na iletilmesi, kurul kararı alındıktan sonra uygulamaya geçilmesi kararlaştırılmıştır. Buna göre sondaj sonucunda 2863 sayılı ‘Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu’ kapsamına giren herhangi bir taşınır ya da taşınmaz kültür ve tabiat varlığına rastlanmadığı durumlarda yapılaşma izni verilmektedir.

Bu bölümde ‘İzmir 1 Nolu Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu’ ve ‘İzmir Arkeoloji Müzesi’ arşivlerinden yararlanılarak, İzmir tarihi kent merkezinde yapılan temel kazısı ve sondaj raporları incelenmiştir. Bu rapordan saptanan parseller ada, pafta, parsel numaraları ve adres bilgileri ile listelenmiş, kazı sonucunda ortaya çıkarılan kültür varlıklarının türü, dönemi, vb saptanabilen özellikleri belirtilmiştir.

Bu parseller sistematik bir yöntemle dayalı olmadan yapılaşma talebinde bulunanların isteği doğrultusunda belirlenmesine karşın sondaj sonuçları, tarihi kent merkezinde yeraltında konumlanan arkeolojik kaynaklara ilişkin önemli bilgiler sağlamaktadır. Bu çalışmaların detaylandırılarak elde edilen bulguların planlara aktarılması ve Coğrafi Bilgi Sistemleri desteği ile veri tabanına kaydedilmesi gerekmektedir.

İZMİR-KONAK Güneş Mahallesi Ada: 197 Pafta: 34 Parsel: 30	24/05/2007-25/05/2007 tarihleri arasında yapılan iki adet sondaj kazısında, 2863 sayılı yasa kapsamına giren herhangi bir taşınır ya da taşınmaz kültür varlığına rastlanmamıştır.
İZMİR-KONAK Fatih Mahallesi Ada: 501 Pafta: 89 Parsel: 5	07/05/2007-08/05/2007 tarihleri arasında yapılan sondaj kazısında, 2863 sayılı yasa kapsamına giren herhangi bir taşınır ya da taşınmaz kültür varlığına rastlanmamıştır.
İZMİR-KONAK Mecidiye Bucağı Ada: 535 Pafta: 91 Parsel: 4	24/01/2007-29/01/2007 tarihleri arasında yapılan üç adet sondaj kazısında, 2863 sayılı yasa kapsamına giren herhangi bir taşınır ya da taşınmaz kültür varlığına rastlanmamıştır.
İZMİR-KONAK Ahmet Ağa Mahallesi (Bağkur Binası) Ada: 7400 Pafta: 356 Parsel: 5	23/01/2007 tarihinde başlayan sondaj kazısında deniz seviyesinden 4,5 cm derine inilmiş ve 2863 sayılı yasa kapsamına giren herhangi bir taşınır ya da taşınmaz kültür varlığına rastlanmamıştır.
İZMİR-KONAK Sarıhaftız Mahallesi Ada: 121 Pafta: 17 Parsel: 21	21/11/2006-01/12/2006 tarihleri arasında yapılan beş adet sondaj kazısında, Geç Roma ve Bizans seramik ve tuğla parçaları ile tahribat sebebiyle tarihlenemeyen duvar parçaları dışında, 2863 sayılı yasa kapsamına giren herhangi bir taşınır ya da taşınmaz kültür varlığına rastlanmamıştır.
İZMİR-KONAK Selimiye Mahallesi Ada: 517 Pafta: 87 Parsel: 1	19/09/2006 tarihinde başlayan iki adet sondaj kazısında, 2863 sayılı yasa kapsamına giren herhangi bir taşınır ya da taşınmaz kültür varlığına rastlanmamıştır.

İZMİR-KONAK Mahmudiye Mahallesi, 393 sok. No: 24 Ada: 557 Pafta: 91 Parsel: 17	25/08/2006 tarihinde başlayan sondaj kazısında, 2863 sayılı yasa kapsamına giren herhangi bir taşınır ya da taşınmaz kültür varlığına rastlanmamıştır.
İZMİR-KONAK Etiler/Kılıcımescit Mah. 960 sok. No:12 Ada: 1533 Pafta: 143 Parsel: 7	29/06/2006-07/07/2006 tarihlerinde yapılan ondört adet sondaj kazısında antik mimari parçalar bulunması üzerine açmaların derinleştirilmesi kararlaştırılmış, 05/09/2006-10/10/2006 tarihlerinde yapılan çalışmalarda ise, farklı dönemlere ait seramik ve pişmiş toprak parçaları, bronz, sikke vb. küçük buluntular, Roma ve Bizans Dönemlerine ait duvar, kanal vb. parçalar ele geçmiş, niteliklerinin saptanması için bilimsel kazı yapılması kararlaştırılmıştır.
İZMİR-KONAK Mahmudiye Mah. 382 sok. No:12, 14 Ada: 544 Pafta: 92 Parsel: 24, 25	15/06/2006-20/06/2006 tarihleri arasında yapılan beş adet sondaj kazısında, Roma Döneminden Geç Osmanlı Dönemine kadar olan sürece ait etütlük nitelikte kırık antik mimari yapı elemanları, karışık seramik ve amphora parçaları dışında, 2863 sayılı yasa kapsamına giren herhangi bir taşınır ya da taşınmaz kültür varlığına rastlanmamıştır.
İZMİR-KONAK Selimiye Mahallesi (Orduevi) Ada: 128 Pafta: 88 Parsel: 41	07/06/2006-16/06/2006 tarihleri arasında yapılan dört adet sondaj kazısında, İbranice yazılı mezartaşı, yakın dönem pişmiş toprak küp vb kırık mimari parçalar ve küçük buluntular dışında, 2863 sayılı yasa kapsamına giren herhangi bir taşınır ya da taşınmaz kültür varlığına rastlanmamıştır.
İZMİR-KONAK Mahmudiye Mahallesi Ada: 549 Pafta: 91 Parsel: 19	27/02/2006-01/03/2006 tarihleri arasında yapılan iki adet sondaj kazısında, M.S. 3 ve 4. yüzyıllara tarihlenen pişmiş toprak ve seramik parçaları dışında, 2863 sayılı yasa kapsamına giren herhangi bir taşınır ya da taşınmaz kültür varlığına rastlanmamıştır.
İZMİR-KONAK Esnafşeyh Mahallesi (Kemeraltı) Ada: 186 Pafta: 32 Parsel: 10	23/08/2005-26/08/2005 tarihleri arasında yapılan üç adet sondaj kazısında, 2863 sayılı yasa kapsamına giren herhangi bir taşınır ya da taşınmaz kültür varlığına rastlanmamıştır.

İZMİR-KONAK Hacı Mahmut Mahallesi (Kemeraltı) Ada: 180 Pafta: 30 Parsel: 10	20/06/2005-23/06/2005 tarihleri arasında yapılan iki adet sondaj kazısında, 2863 sayılı yasa kapsamına giren herhangi bir taşınır ya da taşınmaz kültür varlığına rastlanmamıştır.
İZMİR-KONAK Esnafşeyh Mahallesi, 916 sok. Ada: 183 Pafta: 31 Parsel: 22-23	11/05/2004 tarihinde başlayan dört adet sondaj kazısında, 2863 sayılı yasa kapsamına giren herhangi bir taşınır ya da taşınmaz kültür varlığına rastlanmamıştır.
İZMİR-KONAK Ahmetağa Mahallesi, 1295 sok. Ada: 7464 Pafta: 40/356 Parsel: 6	15/03/2004-19/03/2004 tarihleri arasında yapılan altı adet sondaj kazısında ortaya çıkarılan duvar vb mimari yapıların karmaşık bir görünüm sergilemesi sebebiyle, çalışmaların bilimsel arkeolojik kazı yöntemleriyle devam ettirilmesine karar verilmiştir. 05/10/2004-08/10/2004 tarihleri arasında yapılan çalışmalarda ele geçen etütlük nitelikte küçük buluntular dışında, 2863 sayılı yasa kapsamına giren herhangi bir taşınır ya da taşınmaz kültür varlığına rastlanmamıştır.
İZMİR-KONAK Sarı Nafiz Mahallesi (Kemeraltı) Ada: 121 Pafta: 17 Parsel: 98-99	26/02/2003-14/03/2003 tarihleri arasında yapılan beş adet sondaj kazısında, Helenistik Dönemden geç Osmanlı Dönemine kadar olan sürece ait seramik parçaları, mermer heykel parçaları, Bizans sikkesi, cam kap parçaları, çanak, çömlek vb objelerin yanı sıra, Roma Dönemi yapıları üzerinde inşa edilmiş bir Bizans Bazilikası kompleksine ait kalıntılar ortaya çıkarılmış ve alanın tamamı 1. derece arkeolojik sit olarak tescillenmiştir.
İZMİR-KONAK Ali Reis Mah. Hacı Efendi Cad. 983 sok. Ada: 2505 Pafta: 169 Parsel: 61	11/12/2002-16/12/2002 tarihleri arasında yapılan dört adet sondaj kazısında, 2863 sayılı yasa kapsamına giren herhangi bir taşınır ya da taşınmaz kültür varlığına rastlanmamıştır.
İZMİR-KONAK Fettah Mahallesi Ada: 369 Pafta: 59 Parsel: 27	02/07/2002-15/07/2002 tarihleri arasında yapılan sondaj kazısında, M.S. 1. ve 2. yüzyıl Roma Dönemine ve Osmanlı Dönemine ait duvar parçaları ile in-situ durumunda arkeolojik buluntu ve kalıntıların ele geçmesi nedeniyle, Anıtlar Kurulu tarafından parselin tamamında bilimsel arkeolojik kazıların tamamlanması gerektiğine karar verilmiştir.

İZMİR-KONAK Şeyh Mah. Hacı Efendi Cad. 983 sok. Ada: 1543 Pafta: 142 Parsel: 8	03/09/2001 ve 17/06/2002 tarihlerinde yapılan sondaj kazılarında ele geçen Roma Dönemi seramik parçalarının yanı sıra, sur duvarının kuzeye doğru yol boyunca evlerin altında devam ettiği saptanmış, bunun dışında, 2863 sayılı yasa kapsamına giren herhangi bir taşınır ya da taşınmaz kültür varlığına rastlanmamıştır.
İZMİR-ÇANKAYA Şair Eşref Bulvarı, No: 15 Ada: 1027 Pafta: 139 Parsel: 22	16/07/1997-28/07/1997 tarihleri arasında yapılan sondaj kazısında, M.S. 1. ve 2. yüzyıllara tarihlenen mimari antik blok taşlara rastlanmıştır, üç katman halinde inşa edilen bu kalıntıların Roma Dönemine ait bir limana ait olduğu tahmin edilmiş ve alanın tamamı III. Derece arkeolojik sit ilan edilmiştir. Bu parselin bitişiğinde yer alan iş hanlarının temel kazılarında benzer kalıntılara rastlandığı, ancak çarçabuk yok edildiği ifade edilmektedir.
İZMİR-KONAK Hürriyet Lisesi Bahçesi Ada: 388 Pafta: 63 Parsel: 17, 18, 19, 26, 32, 34	06/11/1996-06/12/1996 tarihleri arasında müze gözetiminde yapılan park çalışmalarında, Roma Dönemi sütun kaidesi, Bizans Dönemi sütüncü parçası ve pişmiş toprak seramik parçaları dışında, 2863 sayılı yasa kapsamına giren herhangi bir taşınır ya da taşınmaz kültür varlığına rastlanmamıştır.
İZMİR-KONAK Cedit Mahallesi (Agora Mevkii) Ada: 393 Pafta: 62 Parsel: 7-8 (tevhid sonrası 40 parsel)	17/06/1994-25/06/1994 tarihleri arasında yapılan üç adet sondaj kazısında, 2863 sayılı yasa kapsamına giren herhangi bir taşınır ya da taşınmaz kültür varlığına rastlanmamıştır.
İZMİR-KONAK Fettah Mahallesi Ada: 374 Pafta: 58 Parsel: 22	Bu parselde yapılan inşaat çalışmaları sırasında Nisan/1994 tarihinde bir adet mermer lahit ele geçmiştir.
İZMİR-ÇANKAYA Hürriyet Bulvarı, No:10 Ada: 1027 Pafta: 139 Parsel: 10	02/07/1991-07/07/1991 tarihleri arasında yapılan temel kazısında, 2863 sayılı yasa kapsamına giren herhangi bir taşınır ya da taşınmaz kültür varlığına rastlanmamıştır.

İZMİR-ÇANKAYA Şair Eşref Bulvarı, No:17 Ada: 1027 Pafta: 139 Parsel: 21	Bu parselde yapılan temel kazısı sırasında antik mimari kalıntıların ortaya çıkması üzerine ihbar yapılmış, 21/06/1990 tarihinde müze elemanlarınca yapılan incelemede alanın hafriyatının tamamlandığı ve zeminde deniz milinin görüldüğü dikkat çekmiştir. Bunun üzerine bu parselin bitişiğinde konumlanan 10 parselin temel kazısının müze denetiminde yapılmasına karar verilmiştir.
İZMİR-MERKEZ Gaziler Caddesi, No:155 Ada: 7530 Pafta: __ Parsel: 5	Temel kazısında erken Roma Dönemine ait mermer lahit ortaya çıkması üzerine müze denetiminde 13/06/1990-20/06/1990 tarihleri arasında 11 adet sondaj kazısı yapılmış, 2863 sayılı yasa kapsamına giren herhangi bir taşınır ya da taşınmaz kültür varlığına rastlanmamıştır. Fakat müze arkeologları bu alanın İzmir'in Roma Dönemi nekropol alanı olduğunu tahmin etmiş ve yeni inşaatların temel hafriyatlarının müze denetiminde gerçekleştirilmesini önermiştir.
İZMİR-KONAK Fevzipaşa Bulvarı, No: 168 Ada: 355 Pafta: 49 Parsel: 34	Bu parselde yapılan temel kazısında, geç dönem yapıda kullanılan devşirme antik mimari taş, mermer vb elemanlar dışında, 2863 ve 3386 sayılı kanunlar kapsamına giren herhangi bir taşınır ya da taşınmaz kültür ve tabiat varlığına rastlanmamıştır.